

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DEKİ ANILARDA
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1939-1945)**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa AŞKIN

Ankara-2012

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DEKİ ANILARDA
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1939-1945)**

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Mustafa AŞKIN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DEKİ ANILARDA
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1939-1945)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye’deki Anılarda İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), başlıklı bu yüksek lisans tezinde, İkinci Dünya Savaşı, dönemin Türkiye’deki siyasal ve sosyo-ekonomik yaşamda oluşturduğu algı ve etkilerle, dönemin anıları üzerinden okunmaya çalışılacaktır. Böylece, her ülkenin farklı savaş deneyimleri olduğundan hareketle, Türkiye ve dünyada savaş sırasında toplumun ve siyasetin gelişmelere ne yönde vakıf olduğu ve ilgi alanlarının nasıl belirlendiği –anılar çerçevesinde—örneklenecektir.

İkinci Dünya Savaşı’na ilişkin anılar incelenirken, savaşın bireysel ve toplumsal izlerini barındıran muhtelif anılar (anı kitaplarından, genel nitelikli eserler veya periyodiklerden saptanmış) üzerinden ve seçili bazı konu ve örnek olaylara değinmek suretiyle, savaşa yönelik bakış açılarının yakalanmasına katkı sağlanacaktır.

Tez çalışmasının Giriş’inde anı türü ve anıların tarih çalışmalarında yeri incelendikten sonra, Birinci Bölüm’de savaşa giden süreç ve Türkiye ele alınmıştır. İkinci Bölüm, savaşın Avrupa’ya ve Türkiye’ye etkisi ve dış siyasetinin seyri hakkında olup, Üçüncü Bölüm ise Türkiye’ye savaşa girme yönündeki baskıları ve savaşın son yılında yoğunlaşan diplomatik görüşmeleri ve Türkiye’nin Şubat 1945’te savaş ilanı yapmakla birlikte aslında sıcak savaş-dışı kalması çerçevesindeki gelişmeleri ele almıştır.

ABSTRACT

This MA thesis entitled “*According to Turkish Memoirs, World War II (1939-1945)*” tries to study Turkey’s wartime political and socio-economic issues and subsequent influences in the lights of memoirs. Thus it will be possible to give some examples of the War and its events that resulted in various points of interest on society and politics in Turkey and the world during the War.

Since every country experienced different experiences during World War II, this study aims to contribute to the comparison of various issues and events through the memories (those extracted from memoir books, related books or periodicals) reflecting the individual and social impacts of the War.

While prefix deals with what is memories and the essence of memories in history literature, the first chapter deals with the pre-war era, the second chapter is about the war-time foreign policies of Turkey and Europe and affects of war on Turkey. The third one focus on the intensified diplomatic negotiations in the last years of the War and Turkey’s efforts to avoid involvement in spite of her declaration of War against the Axis powers in February 1945.

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı (1939-1945), dünyada büyük yıkımlar getirdiği kadar, yeni bir dönemin başlangıcı da olmuştur. Milyonlarca yaşamın kaybına yol açan bu savaş, siyasi ve toplumsal izler bırakmıştı. Türkiye’de de savaşın etkileri yakından hissedilmiştir. Her ne kadar Türkiye savaşa girmemiş olsa da, savaş toplumun hafızasında, siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan yer etmiştir.

II. Dünya Savaşı gibi zorlu zamanlarda insanların hatıraları hafızalarında daha canlı bir yer tutar, derin yaşanan duygular, zorluklar paylaşılmak istenir ve anılara yansır. İşte bu yüksek lisans tez çalışması ile II. Dünya Savaşı sürecine ilişkin kitaplarda ve çeşitli kaynaklarda yazılı hatıralardan yararlanılarak dönemin canlı bir resmini çizmek amaçlandı. Yabancı ülkelerde, özellikle Batı’da yaygın olan, devlet adamlarının siyasi hatıralarını yazma geleneği Türkiye’de pek itibar görmemektedir. Buna rağmen son yıllarda anılara karşı artan ilgi nedeniyle dönemin şahsiyetlerinin hatıraları gün yüzüne çıkmaktadır. Dönemi aydınlayabilecek çeşitli anılar, gazetelerde, makale ve çeşitli yazılı metinlerde kendilerine yer bulmaktadır.

II. Dünya Savaşı konusunda Türkiye’de ve yabancı ülkelerde binlerce anı, yüzlerce kitap mevcuttur. Ancak anı yazarların gözüyle, Türkiye’den savaşın nasıl algılandığını, insanların neler düşündüğünü inceleyen değerlendirmeler sınırlıdır. Bu çalışmayla, seçili bazı anıların ışığında II. Dünya Savaşı dönemine farklı bir pencereden bakılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emek veren, kıymet biçilemez desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Neşe Özden’e minnettarım. Metodlu ve disiplinli çalışma yöntemini aştığı için ayrıca teşekkür ederim. Sorgulayarak, bilimsel düşünmeyi teşvik eden TİTE Müdürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. Temuçin ERTAN’a, değerli yardımlarını esirgemeyen TİTE Sekreteri Hakkı İnal’a ve özellikle TİTE Öğrenci İşlerinde görev yapan ve sabrını bizlerden hiç esirgemeyen

Fatma Mesci'ye Őukranlarımı sunuyorum. TİTE'de derslerini takip etme Őansını yakaladığım kıymetli hocalarıma saygılarımı sunuyorum. Yine işyerimde bu programı takip ederken yardımlarını esirgemeyen Şeref Demirsoy ve Hüsniye Aydın'ın Şahsında tüm amirlerime ve meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Tezimi yazarken sabırla desteklerini esirgemeyen kıymetli eşim Çiğdem Hanıma ve beni yetiştiren değerli aileme çok teşekkür ediyorum.

Mustafa AŞKIN

Ankara, 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

A. Tezin Kapsamı ve Tarih Araştırmalarında Anıların Yeri	1
B. II. Dünya Savaşı'na İlişkin Türkiye'deki Anılar	14
1. Anılarıyla Dönemin Şahsiyetlerinin Tespiti	14
2. Yararlanılan Eserler	16

I. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇ VE TÜRKİYE

A. Savaş Öncesindeki Gelişmeler ve Türkiye	41
B. Anılarda Savaşa Giden Süreç	47
1. Yaklaşan Savaşın Avrupa'daki İşaretleri	47
2. Balkan Antantı ve İtalya'nın Saldırganlığı	49
3. Almanya'nın Çekoslovakya'yı İşgali	58
4. Türkiye ve Almanya İlişkileri	60
5. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali	67

II. BÖLÜM: SAVAŞ YILLARI VE TÜRKİYE (1939-1945)

A. Mihverin Üstünlüğü 1939-1942 Dönemi	75
B. Müttefiklerin Yükselişi 1943-1945 Dönemi	80

C. Anılarda Savaş Yılları	86
1. Almanya'nın Polonya'yı İşgali ve Savaşın Başlaması	86
2. Fransa'nın Almanya Karşısında Yenilgisi	90
3. Almanya'nın Balkan Seferi	97
4. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya Saldırması	104
5. Amerika'nın Savaş Hazırlığı	111
6. Stalingrad Muharebeleri ve Mihverin Gerilemesi	114
7. Savaşın Sonu ve Türkiye'nin Yalnız Kalması	121
D. Anılarda Savaşın Sosyo-Ekonomik Yansımaları	127
1. Türkiye'nin Savaş Tedbirleri	127
2. Türkiye Ekonomisinin Durumu	130
3. Eğitimde Reform Çalışmaları	135
4. Almanya'nın Toplum Üzerindeki Etkisi	138
5. Ekmeğin Karneye Bağlanması ve Kıtık	144
6. Varlık ve Toprak Vergisi Kanunları	153
7. Mecliste Muhalefet ve Gazetelere Sansür	159
III. BÖLÜM: SAVAŞ DİPLOMASİSİ	
A. Uluslararası Konferanslar ve Türkiye'ye Baskılar	169
B. Anılarda Savaş Gündemi ve Türkiye'nin Görüşmeleri	177
1. Kazablanka Konferansı ve Adana Görüşmeleri	177
2. Tahran Konferansı ve Kahire Görüşmeleri	187
3. Müttefiklerin Baskısı ve Menemencioglu'nun İstifası	199
4. Türkiye'nin Savaş İlanı ve San Fransisco Konferansı	207

SONUÇ	213
KAYNAKÇA	229
EKLER	234
ÖZGEÇMİŞ	273

KISALTMALAR

AA.	Anadolu Ajansı
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
B.Y.	Basım ve Yayın
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
M.	Matbaacılık / Matbaası
Prof.	Profesör
S.	Sayı
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları / Yayını
YKY	Yapı Kredi Yayınları
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

A. Tezin Kapsamı ve Tarih Araştırmalarında Anıların Yeri

II. Dünya Savaşı; milyonlarca sivil ve askerin öldüğü, ülkelerin harap olduğu, maddi ve manevi kayıpların zirveye çıktığı bir dönemdir. Türkiye her ne kadar bu savaşa fiilen dahil olmadıysa da dönemin zorlu koşullarından etkilendi. Türk idarecileri ve Türk halkı, savaş süresince büyük sıkıntılar yaşadı. II. Dünya Savaşının Türkiye'ye yansımalarını ve dönemin şartlarını daha iyi anlayabilmek için o dönemde yaşamış olan insanların hatıraları önemli bir kaynaktır. Anı ve Hatırat türünde kaleme alınmış kitap ve makaleler her ne kadar yazarın subjektif bakış açısını içerebilse de belirli bir dönemin aydınlığa kavuşturulmasında kıymetli birer vesika teşkil ederler.

Geçmiş bir dönemi anlamak isteyen bir insanın başvurabileceği temel kaynaklar; o zaman dilimiyle ilişkili dönem içinde veya o dönem sonrası yazılmış eserler, anı, roman, günlük, şiir, söyleşi, gazete ve dergi makaleleri gibi basılı yayınlar; radyo/tv kayıtları, beyanat, antlaşma, deklarasyon gibi diplomatik vesikalar, dönemin yönetici ya da politikacılarının yapmış olduğu beyanat, röportaj ve demeçler, hatta dönemden kalan araç-gereç ve paralar, çeşitli tarihi vesikalardır. Anılar, bu tarihi belgelerden biridir. Adeta tarihin bulanık bir resmini, dönemin tanıklarının gözünden tarihçilere sunan birer fotoğraftır. Bu tez çalışması ile tarihle ilgilenen bir özne olarak anıların penceresinden geçmişe dönük bir görüntü elde edilmeye, sisler arasından manzara seçilmeye çalışılacaktır.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki siyasi ve sosyo-ekonomik şartlardaki değişimleri, halkın durumunu anlayıp değerlendirmek için anılar yararlı birer metindir. Anılar değerlendirilirken savaş döneminin her gün değişebilen şartlarını ve koşullarını iyi bilmek anıları doğru değerlendirmede olmazsa olmazlardandır. Bunun yanında yine bu anıların bir kısmının yaşanan olaylardan çok

sonra kaleme alınmalarından dolayı farklı bir zamanda farklı şartlarda ortaya döküldükleri gerçeği de söz konusudur. Bu yüzden anı değerlendirmelerinde anı türünün özelliklerini tüm detaylarıyla bilmek yararlı olacaktır. Ancak bu durum hem tezin kapsamının sınırlarını aşacağından hem de tarih çalışmalarında anıların değerlendirme biçimlerinden dolayı bu konuya belli bir oranda yer verilip anı kitapları genel bir metin olarak –tarihsel açıdan- değerlendirilecektir.

Bu yüksek lisans tez çalışması ile II. Dünya Savaşı'nın, Türkiye'nin siyasi hafızasında nasıl bir yer tuttuğu anılar perspektifinden aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu konuda yapılan daha önceki çalışmalara bakıldığında, II. Dünya Savaşı ile ilgili anılara yönelik toplu bir incelemesinin yapılmadığı görülmektedir. Ancak bu tez, toplu bir anı incelemesi olmaktan ziyade, seçili bir kaynakça çerçevesinde ve genel bir resim içinde dünya savaşı döneminin olaylarını anılar üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Böylelikle seçili dönem içerisindeki seçili anılarla dönemin olayları ve atmosferi incelenecek, anılar mümkün olduğu ölçüde dönemin olaylarıyla ve diğer anılarla karşılaştırılacaktır. Anıların dönemin gelişmeleri ile uyumluluğu siyasi tarih çalışmalarının, dönemin gazetelerinin ve dönemle ilgili kitapların ışığında ele alınacaktır. Yine benzer konulardan bahseden anılar biraraya getirilerek hem anıların tutarlılığı incelenecek hem de olayların genel çerçevesi anlaşılmasına çalışılacaktır.

Belirtilmesi gereken iki husus daha vardır. Birincisi II. Dünya Savaşı'na ilişkin “anı” denildiği zaman bu, ya “savaş” hakkında kaleme alınmış bir anı, hatırat türünde bir eserden ya da muhtelif konuları içeren bir eserin içerisinde yer alan bir metinden, bir bütünlük ve konu içeren ve bir olayın anlaşılmasına yarayan parçayı ifade etmektedir. Bu anı, bazen olayı yaşayan birinci şahıs ağzından anlatılmaktadır bazen de olaya şahit olan bir kişi tarafından aktarılmaktadır. İkincisi husus ise Türk tarih yazımında II. Dünya Savaşı'nı esas alan yayınlamış sayılı anı kitabı mevcudiyetidir. Ancak savaş dönemiyle ilgili zaman diliminde geçen olaylara ilişkin anıların olduğu anı türü dışında eser, makale ya da muhtelif metinler mevcuttur. Bu nedenle bu tez çalışması, savaş yıllarında yaşamış ve bu dönemin olaylarına ipucu olabilecek kişilerin anı kitaplarını ya da bu kişilerin başkalarının eserlerine yansımış

dolaylı anılarını seçili bir kaynakça ile incelemiştir. Kısacası bu çalışma kapsamında yer alan anılar, seçili metinlerden elde edilerek dönemin olaylarıyla ilişkili, kronolojik bir sırada ve belli konu başlıkları altında sınıflandırılarak dönemi yansıtacak bir şekilde sunulmuştur.

Bu çalışma ile Türkiye’de kaleme alınmış ve yayınlanmış metinlerdeki anıların ışığında dönemin tanıklarının gözünden II. Dünya Savaşı sırasındaki siyasi ve sosyal değişimlerinin neler olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Kamuoyunun savaşa dönük algısı değerlendirilirken, yine dönemin tanıdığı yabancıların Türkiye ile ilgili olarak kaleme aldıkları bazı anılardan karşılaştırılmalı olarak yararlanılmıştır. Böylece anılarda yer alan olaylar mümkün olduğunca farklı açılardan verilmeye çalışılmıştır.

Yine tez kapsamında aşağıdaki iki temel sorunun cevaplarının bulunmasına önem verilmiş ve anılar bu sorular çerçevesinde seçilmeye çalışılmıştır:

- II. Dünya Savaşı yaklaşırken ve savaş boyunca, Türkiye’nin siyasi liderleri, iç ve dış politikada nasıl tepki verdiler, neye ve niçin karar verdiler, neler düşündü ve hissettiler?
- II. Dünya Savaşı, Türkiye’yi siyasal ve ekonomik açılardan nasıl etkilemiştir ve Türk kamuoyu savaşı nasıl gözlemlemiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur?

Böylece anı seçiminde şahsiyetlerin önemi ilk soru ile ortaya konuldu. Siyasi önderler ve onları çevreleyen karar ağı yani ilişkili olduğu kişilerin anıları kapsam içerisine alındı. Yine Türkiye’de dönemin içerisinde çeşitli şekillerde görev alanların, savaşa yurtiçi ve dışında şahit olanların, Türkiye’yi savaş içinde gözlemleyen yabancıların ve Türkiye’deki halkın içerisinde tanıklarının anıları da konuya yer yer dahil edildi.

Kelime kökenleri itibariyle ve kullanım alanlarıyla “anı” ile “hatıra” arasında büyük bir fark yoktur.¹ Yalnız anı, kelimesi “an” kökü göz önüne alındığında daha çok zihni durumları ifade ettiği söylenebilir. Hatıratların daha çok duyguları ifade edebileceği düşünülebilir.² Hatıra, hutur kökünden ve tahattür kelimesinden türemiştir. Tahattür, “Hatırlama, hatıra getirme, getirilme, unutulduktan sonra hatırlanan şey” olarak ifade edilmektedir.³ Hatıra ve hatırat tabirlerinin karşılıklarının, İngilizce ve Fransızcadaki “tarihi kişiliklerin geçmişe dönük yaşadıkları olaylarla ilgili yazdıkları metinleri ve eserleri” ifade eden kelimelerle tam örtüşmesi nedeniyle bu kelimelerin bu türü ifade etmekte daha kullanışlı oldukları görülmektedir. Anının hatırayla fazla farkı olmamakla beraber anıdan türeyen “andaç”⁴ kavramının “günlük” kavramına denk düştüğü söylenebilir. Anı ve hatıra arasında özellikle tarihsel olaydaki aktarımlar açısından büyük bir fark olmadığı için bu çalışma boyunca anı kavramı hatıra ve hatırat türü yerine kullanılacaktır; yeri düştükçe hatıra ve hatırat kavramlarına da yer verilecektir.

¹ TDK Sözlüğüne göre anı, ilk anlam olarak “yaşanmış olgulardan belleğin sakladığı her türlü iz, hatıra,” manasına gelirken ikinci anlam olarak “yaşanmış olayların anlatıldığı yazı türü” manasına gelmektedir. “Hatıra” ise, anının eşanlamlısı olarak geçmektedir ve karşılık olarak ilk anlamda sadece “anı” olarak belirtilmektedir. İkinci anlamı ile “andaç, anmalık” yadigar olarak ifade edilmektedir. “Hatırat” için ise “anılar, andaç, hatırlama anımsama” tabirleri kullanılmaktadır. Bkz. Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.57, 510. Günümüz manasıyla anı ilk defa Muallim Naci'nin hazırladığı lügatta “Hatıra gelen hususi bir fikir (Burasını bir hatıra olmak üzere arz ediyorum), hatırda kalmış olan husus, keyfiyet, hatıra-ı ahdi şebab. Cem'i: Hatırat; bunlara dair yazılmış eserlere de hatırat deniliyor” şeklinde geçmektedir. Ali Birinci, **Tarih Yolunda**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18. İnsanın unutulmayan ve anılmaya değer bulduğu olayları anlatan yazı türü olan anı(hatırat), bir kimsenin kendi hayatını, yaşadığı devrede şahidi olduğu ya da duyduğu olayları edebî değer taşıyan bir dille anlattığı yazılara denir. Bkz. Salih Sarıca, Mustafa Gündüz, **Güzel Konuşma Yazma**, Fil Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 375.

² Anıları edebiyatçı gözü ile inceleyen ve bir tez çalışması olan Eryılmaz da, hatıra ve anının farklı anlamları olduğunu ifade etmektedir. “Hatıra”nın Arapça kökenine bakarak, sadece hatırlama işlemi ile ilgili olduğu, ancak “anı”nın bilinçli ve nesnel bir şekilde ortaya çıkan algı ve düşüncelerden oluştuğu söylenebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bellek etkinlikleri yazıya aktarıldığında, hatıra yazan kişi aklına gelen her şeyi, anı yazarı ise duygularını karıştırmadan sadece olayları yazacaktır, diye özetlemektedir. Doğanay Eryılmaz, *Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

³ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, İstanbul 2000. Okyanus Sözlük'te “hatıra”nın Arapçadan Osmanlı Türkçesine huturdan hatıra olarak geçtiği belirtilirken, İngilizce karşılık olarak “memory”, “recollection”, “remembrance”, Fransızca “souvenir” karşılığı kullanıldığı belirtilmektedir. İkinci anlam olarak “yaşanmış olayların kaleme alınmış şekli” ve İngilizce “memoirs”, Fransızca da “memoires” kullanıldığı belirtilmektedir. İkinci anlamın eş anlamlısı olarak “hatırat” ve “anı”yı belirtmektedir. Üçüncü anlam olarak ise “bir kimseyi veya olayı hatırlatan nesne, yadigar” tabirini kullanmakta eşanlamlı olarak “andaç”ı, İngilizce ve Fransızca karşılık olarak “souvenir”i” belirtmektedir. **Okyanus Türkçe Sözlük**, Sermet Matbaası, İstanbul 1971, s.1024.

⁴ Andaç: Unutulmaması için gerekli notlar yazmaya yarayan takvimli defter “muhtıra”, ajanda. Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.56.

İçlerinde anı türünün özelliği bulunabilecek “seyahatname, sefaretname, muhtıra, tezkire, menkıbe, günlük, otobiyografi ve tarih” türleri ile anı türünü karıştırmamak gerekir. Ortak özellikleri; yaşanmış olaylar üzerine kurulmuş olmaları olmakla birlikte bu türlerin her birinin yazılış gayeleri ayrıdır. Özellikle anı (hatırat) ile günlük sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Bu iki türün ayrıldığı en önemli nokta; günlüklerin yaşanırken, anıların ise hayatta ya da ömrün sonunda kaleme alınmalarıdır.⁵ Günlük, günün tesbiti veya fotoğrafı ise hatırat bir hayatın veya bir safhasının, bir tarafının hafızadaki bakıyesinin sonradan çekilmiş fotoğrafıdır. Bir başka ifadeyle kişi hatırat yazarı olarak kendi kendisinin vak’anüvisidir. Bu bakımdan ortaya çıkan metin, şahsın kendi zaviyesinden kendisi tarafından kaleme alınmış tarihidir. Bunun için de ortaya çıkan metin son derece şahsi ve indi bir muhtevaya sahiptir.⁶

Anılarla karıştırılması en muhtemel tür, özyaşam öyküsüdür. Özyaşam öyküsü ile anıları birbirinden ayıran en büyük farkın anlatılan olayların yapısı olduğu söylenebilir. Özyaşam öykülerinde anlatı, yazarın özel hayatını merkeze alır; anılarda ise yazarın içinde yaşadığı dönem merkezdedir. Dolayısıyla yazarın özel hayatı ile toplum hayatını birlikte yansıttığı ancak ikincisinin üzerinde daha fazla durduğu anlatılar, anı türüne aittir. Yazar, bu yolu kullanarak kendisinin tanık olduğu olayları aktarır ve tamamlanmış bir tarihsel dönemi aydınlatır. Anılarda kurguyu anlatılan olayların gelişimi belirlerken özyaşam öyküsünde kişisel yaşamın evreleri belirleyicidir. Ayrıca anı türünde, merkeze alınan kişi yazarın kendisi olabildiği gibi çevresinde yakından tanıdığı ve toplum tarafından önemli kabul edilen kişilerden biri olabilir. Ancak yazar başka birisinin hayatını merkeze alsada o kişi ile ilgili kendi anılarını aktarabilir. Eğer kendi anıları dışında bir anlatı söz konusuysa eserin anı türüne değil yaşam öyküsü (biyografi) türüne ait olduğu söylenebilir. Anıların temel özelliği, anı sahibinin yaşamının tarihsel bağlamda ele alınması ve kişiliği ya da duygusal hayatından çok katıldığı ya da tanıklık ettiği olayları aktarmasıdır. Anı

⁵ Sarıca, **a.g.e.**, s. 375. Ali Birinci, hatıratın bir bakıma hayat tecrübelerinin ve intibalarının bakiyelerinin sonradan tespitidir ve bu bakımdan günlük’ten (ruzname) büyük bir farkı vardır demektedir. Birinci, **a.g.e.**, s. 18.

türünün zamanla sanat türü olarak incelenmesi ve edebi bir değer olarak incelenmesi edebiyatçıların bu türe ilgisi neticesi olmuştur.⁷

Anılar çeşitli maksatlarla yazılır. Salih Sarıca ve Mustafa Gündüz kitaplarında anıların genellikle aşağıdaki nedenlerden dolayı yazıldıkları belirtilmişlerdir:

- (1) Geçmişini bir kez daha yaşamak ve yazma alışkanlığı kazanmak.
- (2) Anıları unutulmaktan kurtarmak.
- (3) Yok olup gitmesi göze alınamayan bir gerçeğe kalıcılık kazandırmak.
- (4) Anıyı oluşturan olayı, durumu, yerleri, kişileri söz konusu edip, başkalarının bilgisine, yararına sunmak.
- (5) Kamuoyu önünde aklanmaya çalışmak, pişmanlığı dile getirip içini boşaltmak, günah çıkarmak.
- (6) Gelecek kuşaklara geçmişten sonuçlar çıkarıp sunmak.
- (7) Gerektiği zaman bir eleştiride bulunmak.
- (8) İnsanoğlunun; yaşantılarını, deneyimlerini başkalarıyla paylaşmak gereğini duymak.⁸

Bir metnin anı türü olarak kabul edilmesi için yazarın yaşamının üzerinden belli bir süre geçtikten sonra yazılmış olması gerekir. Bu maksatla yazar; mektup, günlük, gazete gibi çeşitli metinlerden yararlanmış olabilir. Anılar genellikle

⁶ a.g.e., s. 19.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Doğanay Eryılmaz, Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011. Eryılmaz, anı ve biyografi kıyaslamasında örnek olarak Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya adlı eserinin başlangıcında, Atay'ın Atatürk'ü tanımadan önceki yıllarını anlatan bölüm biyografik özelliktedir, demektedir. Ancak, Atatürk'le tanıştıktan sonraki yılları aktardığı bölümden itibaren, yazar kendisinin tanık olduğu olayları kaleme aldığından, eserin bu kısımları anı türüne dâhil edilebilir, şeklinde yorumlamaktadır. Diğer taraftan, anı ile özyaşam öyküsü arasındaki farkı ise Prof. Dr. Gürsel Aytaç şu şekilde açıklamaktadır: “Anı yazarı özel hayatını elinden geldiğince konu etmez, meslek hayatını, toplum içinde yüklenmiş rolü ön plana alır. (...) özyaşam öyküsünün anıdan farkı ise yazarın, geçmişini anımsadığı olaylarıyla ele alması, hayatını gelişimi içinde canlandırmasıdır. Nesnellik iddiası yoktur otobiyografi yazarının”.

⁸ Sarıca, a.g.e., s. 375.

kronolojik bir sıra takip eder. Ancak kimi yazarlar, olayları akıllarına geldiğince aktarmaktadır. Kimileri ise olayları anekdotlar şeklinde vermektedir.⁹

Anılar ya günü gününe ya da yazarların hatırladıklarıyla sonradan kaleme alınır. Ancak aradan uzun zaman geçmiş olması anı yazarının bazı olayları eksik hatırlamasına dolayısıyla yanılgıya düşmesine sebep olabilir. Nitekim Christopher Morley, “Anılarımızı hiçbir zaman olaylardan hemen sonra yazmayınız; onları anlamak için çok uzun zaman gerekir”¹⁰ diye tavsiyede bulunmaktadır. Bu açıdan bakılınca anıların uzun bir süre sonra yazılmış olması bazı gerçeklerin unutulmasına yol açabilmesi yönünden bir olumsuzluk ihtiva etse de yazarın olayın sürecine yakın olması açısından da bir avantaja dönüşebilir.

Anılar üzerine verimli çalışmalar yürütmek isteyenlerin edebiyat, psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerle işbirliğine girmeleri kaçınılmazdır. Ayrıca metin analizi konusunda yazarın niyeti ve amacının tespit edilmesi gerekmektedir.¹¹ Böylelikle konu hermenötik çalışmaları açısından da bir yön alır. Bir anı metninin analizi; yazarın niyeti, kullanılan dil ve okurun anladığı şeklinde ifade edilebilecek başlıklarda bir metin yorumlama faaliyetinin de konusudur. Bir metin; hikaye etme metni, tasvir etme metni, ifade etme metni, bilgi metni, emredici metin, açıklayıcı metin, etkileme metni, ispatlayıcı metin özelliklerinin bir ve birkaçını gösterebilir.¹²

Kurgusal anılar, “olgusal anılar, röportaj anıları, derleme anılar, portre-anılar, sözde anılar, güdümlü anılar, anı-romanlar ve karşıt-anılar” başlıkları altında incelenebilir. *Olgusal anılar*, birinci tekil şahıs anlatıcı tarafından yazarının

⁹ Eryılmaz, a.g.e., s.33, 47-48.

¹⁰ Şerif Oktürk, **Konuşma Sanatı ve Özdeyişler Antolojisi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006, s.71.

¹¹ Hilmi Yavuz, edebiyat teorilerine göre metin okunmasını üç şekilde sınıflandırmaktadır: 1) Yazar merkezli olarak okuma, yani ‘yazarın niyeti’ni (intentio auctoris) açığa çıkaracak bir okuma; 2) Metin merkezli okuma, yani ‘metnin niyeti’ni (intentio operis) açığa çıkaracak bir okuma; 3) Okur merkezli okuma, yani ‘okurun niyeti’ni (intentio lectoris) açığa çıkararak okuma. Hilmi Yavuz, **Okuma Biçimleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

¹² Prof. Dr. Rıza Filizok, Metinlerin hem paragraf planında (tematik planda) hem de metin planında (ana yapılar) geliştirildiklerini ifade etmektedir. Metin Ana yapıları: 1) Betimleyici Metin Tipleri (tasvir metinleri), 2) Dizi Tipi Metinler (séquence), 3) Benzeşme Metin Tipleri (comparaison), 4) Sebep- Sonuç Tipli Metinler, 5) Problem-Çözüm Tipli Metinler olarak sınıflanabilir.

çevresinde gelişen ve tanık olduğu önemli olayların anlatılmasıdır. *Röportaj anılar*, anı sahibi kişinin yazar olmadığı, bir başka kişiye aktardığı anıların yazımı söz konusudur. *Derleme anılar*, birden fazla yazarın farklı zamanlarda yazdıkları ortak bir konusu olan anıların bir araya getirilmesinden oluşur. *Portre-Anılar*, yazarın kendisi dışında önemli kabul edilen bir kişiyi merkeze alarak, o kişi ile yaşadığı olayları aktarmasından oluşur. *Sözde anılar*, edebiyatta 20. yüzyılda gelişmiş bir türdür. Az ya da çok gerçeğe uygunlukla ünlü bir tarihsel kişilik olan anı sahibinin yerine bir başka yazarın, anı sahibinin kişiliğini üstlenerek “ben-anlatıcı” ağzından, kişisel anlatım konumuyla aktardığı kurmaca anılardır. *Güdümlü anılar*, belirli bir tarihsel konu ya da kişilik hakkında çeşitli nedenlerle gerçeklerin gizlenerek, bazen de çarpıtılarak anlatıldığı anılardır. *Anı-Romanlar*, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ve yaşanmış olayların kurmaca olaylarla birleştirilmesi sonucu ortaya çıkar. *Karşıt-Anılar*, kurmaca anlatıları, doğru ya da yanlış hatıraları, düşleri ve düşünceleri bir arada verir, edebiyatta 20. yüzyılda yer almış bir türdür.¹³ Bu tez çalışmasında anılar tematik ya da mesleki değil dönemsel sınıflamada odaklanmıştır.

Anı türü yazımında Tanzimat yazarları gerek türü tanımlamaya çalışarak gerek eserleriyle bunun için zemin hazırlarlar. Tanzimat yazarları türü tanımlarken tarih, otobiyografi, biyografi, seyahatname, günlük ve mektup gibi diğer komşu türlerin alanına girerler.¹⁴ Anı türünün yaygınlaşması ise 1908 II. Meşrutiyet’in ilanından sonra olmuştur. Ali Birinci, bu tarihten sonra Türkiye’de yazılan hatıraları yazılış sebeplerine göre aşağıdaki devrelere ayırmaktadır:

1. Sultan II. Abdülhamid devri ricalinden hatıralarını yazarlar.
2. II. Meşrutiyet’in ilanında bir emeği ve şeref payı olduğunu ifade etmek için yazarlar.
3. Büyük harplerden sonra da çekilen acıları tasvir eden veya mağlubiyetlerden dolayı bir kusuru olmadığını ve harpteki hizmetlerini

¹³ Eryılmaz, a.g.e., s.42-46.

¹⁴ Banu Öztürk, “Tanzimat Yazarlarına Göre Hatırat Türü”, **TÜBAR-XXIX** Bahar, Adana, 2011, s.303,308,315-316.

ifade etmek için yazılan hatıralar. 1293 Harbi(1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) sonrası yazılanlar.¹⁵

4. Balkan Harbi'nden sonra hatıralarını yazanlar.
5. I. Dünya ve İstiklal Harbi'nden sonra hatıralarını yazanlar. Sivil ve Asker pek çok kişi bulunmaktadır.
6. 1960 ihtilalinden sonra ihtilali yapanlardan hatırat bırakanlar.
7. 1950-1960 devresinde TBMM'nde bulunan DP'li mebuslardan hatıralarını yazanlar.¹⁶

Bu sıralama genel hatları içermektedir. Zira Birinci, II. Dünya Savaşı veya İsmet İnönü'nün Tek Parti yönetimi ile ilgili yazılan anılar hakkında ayrı bir başlık açmamıştır. Milli şef dönemine ilişkin anıların bir tasnifi bu tez kapsamı içerisinde yapılmış olacaktır. Birinci, hatırat türüne giren eserlerin özellikle gazete ve mecmua sayfeleri arasında kalmış bulunanların, kullanılabilir ve güvenilebilir bir bibliyografyasına sahip olunmadığını yazmaktadır. Bu tasnifine ek olarak hatıraların yazanların mesleklerine göre de tasnife tutulabileceğini ifade etmektedir.¹⁷

Cemil Koçak, diğer taraftan anıların özellikle yakın tarih çalışmalarında bir kaynak olarak kullanılabilineceğini savunmaktadır.¹⁸ Ancak Koçak, örnek olarak Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'in anıları ile resmi belgeler arasındaki farkı ifade ettikten sonra tarihçiler yazarın sadece anılarına dayanarak gerçeği asla ifade edemeyeceklerdir,¹⁹ diye uyarısını da yapmaktadır. Ali Birinci ise bu noktada aynı meselede birden fazla hatıratın ifadelerinin toplanıp tartılması ve farklı ifadelerin telif edilmesi yani tarihin “Karşı tarafı da dinle” (Audi Alteram Partem) kaidesinin

¹⁵ Ali Birinci'nin tasnifine uygun olarak, İkinci Meşrutiyet Dönemini içeren hatıraların toplandığı bir bibliyografya denemesi mevcuttur: Murat Hanılçe, “II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi”, **Bilig Dergisi**, Güz / sayı 47, Ankara 2008, s.147-166.

¹⁶ Birinci, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁷ a) Edebiyatçılar, b) Tiyatrocular, c) Gazeteciler, d) Saray Çevresinde Olanlar, e) Ulema ve meşayih zümresine dahil olanlar, f) Muallimler ve İlim Adamları, g) Hariciye mensupları, h) Hapishanede ve Sürgünde bulunanlar, ı) Esarete bulunanlar, i) İşadamları, j) Askerler, k) Hukukçular, l) idareciler, m) Polisler, n) Tabipler ve başka meslek mensupları diye sınıflamaktadır. Ali Birinci, Tarih Yolunda, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s.18,22.

¹⁸ Cemil Koçak, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.19.

¹⁹ **a.g.e.**, s.19-20.

yerine getirilmesi olarak ifade etmektedir.²⁰ Prof. Dr. Ali Birinci, son bir asırlık tarihe dair yapılacak araştırmalarda anıları, arşiv, süreli yayınlar ve kitapların yanı sıra dördüncü bir kaynak grubu olarak tanımlamaktadır.²¹ Gerçekten de anıların tarihî gerçeklerin açıklanması sırasında önemli yardımları dokunur. Anı; tarih değilse de tarihe yardımcıdır.²²

Cemil Koçak, anıların ne zaman yazıldıklarının önemli olduğunu ifade etmektedir. Koçak, anıların ne zaman ortaya çıktığı, ne kadarlık bir süreyi içerdiği, yazılma yeri ve zamanı, tek bir hamlede mi yoksa uzun zaman aralıkları için de mi kaleme alındığı, bütün bunlar, metnin değerlendirilmesinde epistemolojik ve metodolojik sorunlara yol açar demektedir. Anılar, sanıldığı gibi aksine hep aynı kalmazlar ya değişirler ya da değiştirilebilirler.²³ Koçak, anıları günlüklerle beraber bir tür olarak ifade etmekte ve onları basım şekillerine göre üçe ayırmaktadır: 1) Eski bir tarihte basılmış ve artık piyasadan tamamen kalkmış olanlar 2) Eski bir tarihte basılmış, fakat piyasada yeni baskıları bulunabilenler 3) Yeni başlıklar altında yeniden basılanlar.²⁴

Anıların bir diğer özelliği kişilerin neye önem verdiklerini ve neyi hatırladıklarını gösterebilmesidir. Diğer bir deyişle olayla bağlantılı duygunun yoğunluğuna göre bu olay akılda daha çok yer etmektedir.²⁵ Anılar kim tarafından aktarılsa aktarılsın subjektif bir yan taşıyabilir. Mareşal Petain, “Anılarımı yazmak, kendisi dışında herkes için kötü konuşmadır.”²⁶ diyerek abartılı bir şekilde ancak bazı yönleri ile haklılık payı taşıyarak bir gerçeğe işaret etmiştir. Anılar subjektif metinler oldukları için anıda yazanlar dikkatli bir gözle karşılaştırılmalı olarak incelenmelidir. Buna ek olarak Cemil Koçak, anılarda sadece yazılanlar değil ama bazen hiç yazılmayanlar da önemlidir, demektedir. Tarihçi bir açıklamada bulunmak

²⁰ Birinci, **a.g.e.**, s. 27.

²¹ Ali Birinci, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIV, sayı:41, 1998, s.611-620.

²² Sarıca, **a.g.e.**, s.375.

²³ Koçak, **a.g.e.**, s.23-24.

²⁴ **a.g.e.**, s.23.

²⁵ Anıların kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Goleman, **Duygusal Zeka**, Çev. B.S.Yüksel, Varlık Yayınları, İstanbul 2011.

²⁶ Oktürk, **a.g.e.**, s.72.

zorunda da değildir, fakat boşluğu tespit etmek onun görevidir, yorumunu yapmaktadır.²⁷ Birinci de Koçak da yoktan var edilmiş anılara, asıl halinden farklı bir metne çevrilmiş hatıraların varlığına değinmekte ve tarih çalışmaları yapanları bu tür çalışmalara karşı dikkatli olmaya çağırmaktadır.²⁸

Tematik sınıflandırma başlığı altında anıların edebiyat anıları, meslek anıları, savaş anıları, siyaset anıları ve sosyal anılar başlıkları altında incelenebileceği belirtilmiştir. Savaş anılarını ise cephedeki anılar ve cephe gerisinde bulunanların anıları olarak ikiye ayırmaktadır.²⁹ Anı türünün sınıflandırması diğer türlerle iç içe geçtiği için zordur. Bu konuda Salah Birsal'in bir çalışması mevcuttur. Bu konuda Dilek Yumru'nun "Bir Anlatı Türü Olarak Anı" başlıklı yüksek lisans tezinde bir anı sınıflaması mevcuttur.³⁰

Bu çalışma süresince tezin sınırlarını aşacak bu tür ayrıntılı incelemelere girilmeyecektir. Ancak anıların tarihi birer metin olarak incelenmesi için Eryılmaz'ın izlediği adımlara benzer, Birinci ve Koçak'ın ifade ettikleri tarih usullere uygun bir anı inceleme adımı oluşturulmaya çalışılacaktır.

Öncelikli olarak bu tez çalışmasında kullanılan anı tanımı, sadece bir türü içermemektedir. Anı dendiği zaman tarihi bir şahsiyetin aktardığı geçmiş hatıralarından toplum olaylarına ve dönemin şartlarına ilişkin bir resim, bir gözlem, bir fikir verebilen bir metin kastedilmektedir. Bu metnin nerede bulunduğu, kim tarafından aktarıldığı önemli olmakla beraber özellikle anı / hatıra türünde yazılmış olması aranmamaktadır. Elbette seçili anılar derlenirken mümkün olduğu kadar anı / hatıra türünden eserlere başvurulmaya çalışılmaktadır. Ancak çalışma sırasında gözlenen gerçek, sadece anı türü olarak yazılmış eserlerin azlığıdır.

²⁷ Koçak, **a.g.e.**, s.34. Koçak, Hilmi Uran'ın anılarında yazdıkları içinde meselâ Umûmî Müfettişlikler hakkında tek bir cümle yazılmamış olması hayret vericidir, demektedir. Aynı yer.

²⁸ Koçak, **a.g.e.**, s.25-26, 29. Birinci, **a.g.e.**,s. 26.

²⁹ Eryılmaz, **a.g.e.**, s.35-41.

³⁰ Dilek Yumru, **Bir Anlatı Türü Olarak Anı**, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 1999.

Burada önemli olan kişisel yaşam öykülerinin aktarıldığı metinlerden toplumsal olayları yansıtan kısımları yakalayabilmektir. Böylelikle anılar hem kişisel bir tarih olarak insanların hayatlarını anlamak açısından faydalı olurken bir yandan da toplumsal olaylara ışık tutacak vesikalar hüviyetini taşırlar. Burada kişisel ve toplumsal olgular arasındaki farkı ayırıştırma görevi tarihçiye düşmektedir. Özellikle siyasi şahsiyetlerin hayatları bir nevi toplumun da siyasi kararların da temelini oluşturmaktadır. Örnek vermek gerekirse bir Cumhurbaşkanı'nın sevdiği şeyler, nefret ettiği konular, fikirler, düşünceler her ne kadar onun kişisel hayatı gibi görünse de verdiği kararlara temel oluşturmaktadır. Bu açıdan tarihi şahsiyetin normal şartlarda kişisel gibi görünen anıları bir nevi toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkabilmektedir. Burada özel ile kamuyu ilgilendiren anıların ince çizginin ayrımı tarihçiye düşmektedir. Cumhurbaşkanı'nın sevdiği bir yemek bazen sıradan bir anı gibi görülebilirken bu durum, konuk olduğu bir ülkede protokol krizine yol açıyor ise değerlendirilmesi gereken bir anı olabilir. Yine ülkenin idarecisinin sevdiği fikirler, yakınlık duyduğu ülkeler, bu ülkelerle ilgili görüş ve anıları onun kararlarını etkileyeceğinden bu tür düşünceleri yansıtan olayları aktaran ve tarihi şahsı anlamaya yarayan anılar değerli birer vesikadır.

Çalışma boyunca İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile ilgili anılara ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Zira İnönü'nün özel hayatındaki duygu ve düşünceleri de devletin politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. İnönü ile ilgili anıların büyük kısmı o dönemki toplumsal hayatı, siyasi atmosferi anlamaya yardımcı niteliktedir.

Anı türü özellikle biyografi, oto-biyografi, tarih değerlendirmeleri, derleme / röportaj türleriyle iç içe geçmiştir. Anıların gazetelerde birer yazı içinde aktarıldıkları, röportaj halinde verildikleri de sık karşılaşılan bir durumdur. Bu yazıların, gazetelerin bir kısmı daha sonra kitaba dönüştürülmekle beraber bir kısmının ise gazetelerde beklediği anlaşılmaktadır. Bu tez kapsamında kullanılan anı mutlaka bir hatırat kitabından alınmamıştır.

Türkiye'deki Anılarda İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) konulu tez çalışmasında, anıların ait olduğu dönemin, anıların yazıldığı dönemin, anı sahibinin incelenmesinin yanı sıra anıların tarihi metin olarak analizi hedeflenmiştir. İncelenen dönemi anlamak için anılar, dönemin siyasi ve toplumsal gerçeklerini yansıtacak şekilde seçilmiştir. Bu açıdan bu tez çalışması; döneme ilişkin tüm anıları, ifade edilen metoda uygun olarak inceleyen bir çalışma olmaktan ziyade seçili anıları ifade edilen metoda uygun incelemeyi ve değerlendirmeyi amaç edinen bir çalışmadır.

B. II. Dünya Savaşı'na İlişkin Türkiye'deki Anılar

1. Anılarıyla Dönemin Şahsiyetlerinin Tespiti

II. Dünya Savaşı sürecini anlayabilmek için bu dönemin önde gelen şahsiyetlerinin anılarına yansıdığı şekliyle savaş döneminin siyasi yönelimlerini, savaşa giden süreci, savaşın ekonomik ve siyasal gelişmelerini değerlendirmek önemli yer tutar. II. Dünya Savaşı sürecinde hayatta olan toplumun çeşitli katmanlarındaki kişilerin ya anı kitaplarına ya da farklı konulu kitaplara kısmen yansımış olan savaş anılarından o zamanki siyasi ortam üzerinden ve anıların metnin yapısı (olay örgüsü, kişiler, mekân, zaman), metnin teması (yazılış amacı, mesajı) ve anlatım tarzı yorumlanmak suretiyle incelenecektir. Dönemin göze çarpan kişilerinin birçoğunun anıları çeşitli eserlerde mevcuttur. Anıları mevcut kişilere örnek olarak İsmet İnönü, Hilmi Uran, Tefik Rüştü Aras, Cevat Açıkalın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Emin Yalman, Necmettin Sadak, Asım Us, Peyami Safa, Fevzi Çakmak, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Nadir Nadi, Şevket Süreyya Aydemir ve Erdal İnönü, Feridun Cevat Erkin verilebilir.

II. Dünya Savaşı ile ilgili dönemi yaşamış insanların Türkiye'de basılmış anıları, bu çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu çalışma kapsamında anılarına sıklıkla müracaat edilmiş birkaç şahsiyetin yazdıklarıyla savaşın gidişatına dair bilgi dağarcığımı ne şekilde etkilediklerini vurgulamak önem taşımaktadır. Bu çerçevede dönemin siyasetçileri, asker şahsiyetleri öncelikli olarak anılarıyla ele alınmış ayrıca savaş döneminin yabancı şahsiyetleri ya da Türkiye'de görev yapan yabancıların anılarına da yer yer değinilmiştir. Dahası yurtdışında okumaya gönderilmiş Türk öğrencilerin anılarında çalışma kapsamında yer bulmuştur. Kısacası bu tezde öncelikli olarak İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Refik Saydam, Şükrü Saracoğlu, Cevat Açıkalın, Feridun Cemal Erkin, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Şevket Süreyya Aydemir, Asım Us, Falih Rıfki Atay, Ahmet Barutçu, Ahmet Emin Yalman, Sabiha ve Zekeriya Sertel, Nadir Nadi, Tefik Rüştü Aras, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Oğuz Türkan, Edip Şehsuvaroğlu, gibi siyasetçi,

gazeteci ve asker şahsiyetlerin eğer varsa anı kitaplarında yer alan anılarına yoksa muhtelif kitaplardaki veya metinlerdeki anılarına başvurulmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık bir yıl önce Atatürk'ün vefat etmesinin hemen ardından 11 Kasım 1938 yılında Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmişti. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile başlayan bu yeni döneme Milli Şef dönemi denilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin arifesinde göreve gelen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü³¹ (1938-1950), Türkiye'nin yakın savaş tehlikesi içerisinde olmasından hareketle Türkiye'yi bir savaştan uzak tutmaya çalışmış ve politikada etkin bir kişilik olarak faaliyet göstermişti.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı siyasetini incelemek isteyen biri İsmet İnönü ve çevresini bir hareket noktası esas alarak dönemin Türk siyasi çerçevesini belirginleştirebilir. İsmet İnönü ve hükümetteki etkin kişilerin anılarının yanısıra İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'nün anıları da bu döneme ışık tutmaktadır. Erdal İnönü, "Anılar ve Düşünceler" isimli kitabı ile hayatı boyunca yaşadığı anılarını ve düşüncelerini aktarmaktadır. Erdal İnönü hem dönemi yaşayan bir kişi olarak birinci dereceden dönemin tanığıdır hem de İsmet İnönü'nün oğlu olması hasebiyle İnönü hakkında anıları ve bilgisi olan bir kişidir.

Yine benzer açıdan İnönü'nün Cumhurbaşkanlığındaki savaş dönemi siyasetinde etkin olmuş şahsiyetlerin ya kendi anı kitaplarında ya da başkalarının eserlerinde yer alan anıları önem taşır. Örneğin; Başbakan Dr. Refik Saydam, Saydam hükümetinin Dışişleri Bakanı olan ve vefatı üzerine onun yerine geçen Şükrü Saraçoğlu ve Saydam Hükümeti'nin Dışişleri Genel Sekreterliği'nde bulunmuş olan ve başbakanın vefatı ile Saraçoğlu Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olan Numan Menemencioğlu'nun farklı kitaplara yansıyan anıları Türkiye'nin genel siyasetinin anlaşılması için yararlıdır.

³¹ Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı Dış Politikası konusunda kitap yazan Edward Weisband, "Savaş süresince Türkiye'nin yönünü tayin ederken İnönü'ye rehberlik eden kıstasların ve düşüncelerin ne olduğuna bakmalıyız..."demekteydi. Selim Deringil, **Denge Oyunu**,Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul

Meclis'te belli bir muhalif kesim mevcut olmakla beraber hem ülkede tek parti idaresinin hüküm sürmesi hem de bir savaş ortamında bulunulmasından dolayı genel olarak milli şefle beraber hareket edilmekte hükümetin politikaları yer yer eleştirilmekle birlikte yoğun bir muhalefet görülmemekteydi.³² Yine o dönemin gazetecilerinin³³, askerlerinin anıları da incelenilen sürecin anlaşılmasında yararlıdır. Bunların yanında o döneme ilişkin anıları olan öğrencilerin, vatandaşların farklı kitaplara yansımış anılarından faydalanılabilir. Tez çalışması kapsamında döneme ışık tutabilmek için yukarıda nitelikleri ifade edilen ve belirlenen şahısların anıları seçili bir kaynakçadan derlenmiştir.

2. Yararlanılan Eserler

Erdal İnönü'nün kaleme aldığı "Anılar ve Düşünceler" isimli kitap Erdal İnönü'nün çocukluğundan başlayarak hayatı boyunca yaşadığı anıları, bu anıların bıraktığı izlenimleri, düşünceleri aktardığı bir eserdir. Yazar, 1926 yılından başlayarak 1947 yılına kadarki çocukluk ve ilk gençlik dönemini kitabının ilk bölümünde aktarmaktadır. Erdal İnönü, bu bölümde İkinci Dünya Savaşındaki anı ve izlenimlerini nakletmiştir. Erdal İnönü, kitap boyunca yeri düştükçe babası İsmet İnönü ile olan anılarını, izlenimlerini ve düşüncelerini paylaşmaktadır. İnönü'nün 1983'de siyasete girdikten sonraki dönemdeki anıları kitabın ikinci kısmında yer almakta ve görece daha az ağırlıkta yer bulmaktadır.³⁴ Kitap anı türündedir. Kronolojik bir sıra takip etmekle beraber yer yer farklı tarihli anılar Erdal İnönü'nün hayatının daha ileriki safhasında yaşadığı olaylarla dönemin anıları benzerlikler gösterdiği için sayfalarda yer bulmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ile ilgili bir anının yanında bir anda Erdal İnönü'nün 90'larda yaşadığı bir olayla kurduğu ilginç, eğitici ve mantıklı bağlantılar yer bulmaktadır. Anlatımda bu tür bağlar kurması, İnönü'nün

2010, s.47.

³² Bu dönemde muhalefet cephesinde Kazım Karabekir, Celal Bayar gibi şahsiyetler görülmekteydi. Bunun yanında mecliste etkin olan diğer şahıslar Ahmet Barutçu, Hilmi Uran, Asım Us, Falih Rıfki Atay'dır.

³³ Ahmet Emin Yalman, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Falih Rıfki Atay, Asım Us, Necmettin Sadak, Yunus Nadi, Nadir Nadi, Peyami Safa, dönemin önemli gazetecileri idi. Bu yazarların büyük kısmının dönemi anlatan anıları kendi kitaplarında ya da muhtelif eserlerde vardır.

³⁴ Erdal İnönü siyasi hatıralarını başka bir ciltte daha ayrıntılı aktaracağını belirtmektedir.

bilim adamı ve siyasetçi kimliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu kitapla Erdal İnönü, tarihi değer taşıyan anılarını aktararak hem tarihe yardımcı olmak hem de siyasetin tanığı ve öznesi olması hasebiyle insanlar arası ilişkilere ışık tutmak istemiş olabilir. İnönü'nün anılarını aktarırken izlediği yöntem ve üslup onun bilim adamı kişiliğinden ayrı düşünülemez. Eğitici bir metin olarak anılar İnönü'nün olaylara kendine has yapıcı bakış açısını da yansıtmaktadır. Oğul İnönü, hayatı boyunca karşılaştığı olaylar sırasında anıların aklına geldiğini belirtmektedir. Özellikle hayatının ilerleyen safhalarında yaşadığı olaylarda babası ile ilgili yaşadığı anıları örtüşürmekte ve durum kitabı renkli ve değerli birer vesika kılmaktadır.

Erdal İnönü'nün anılarında kısmi olarak yer alan savaş dönemi olayları onun çocukluk yaşlarına denk gelmektedir. Erdal İnönü, şahit olduğu önemli olayların İsmet İnönü'nün sofrasında geçtiğini belirtmektedir. Hatıralarının büyük kısmını babasının bu yemeklerde konuklara anlattıklarının oluşturduğunu ifade etmektedir. Sofra düzeninden ayrıntı ile bahseden İnönü; aile üyelerinin, babasının yardımcılarının ve konukların sofrada biraraya geldiklerini belirtmektedir. Sofraya gelen konukları çeşitli devlet büyükleri ve akrabaları olduğunu belirten İnönü, babasının gizli devlet mevzularını yan odada konuşup bitirdiğini, sofrada ise genel olarak devlet konularının konuşulduğunu ve babasının o konu ile ilgili anılarını aktardığını belirtmektedir.³⁵

Erdal İnönü, babasının konuşmalarında geçen anılarını “*tarihin o büyük olaylarını bütünüyle anlatan açıklamalar değil, daha çok kişisel açıdan babamın dikkatini çekmiş bir takım davranışlarla ilgili izlenimlerdir.*”³⁶ diyerek sınırlandırmaktadır. Erdal İnönü, babasının başından geçen olayları genişliğine ve derinliğine anlatmayı sevmediğini, devlet meselelerinden sofrada hiç bahsetmediğini belirtmektedir.³⁷

³⁵ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler 1**, İdea, İstanbul, Promat B.Y., 1996, s.8.

³⁶ **a.g.e.**, s.11.

³⁷ **a.g.e.**, s.11. Erdal İnönü ayrıca, anılarında babasının cumhurbaşkanlığı döneminde sofrada sık sık dile getirilen konuları “...*güncel olaylar , İkinci Dünya savaşının çeşitli aşamaları; Milli Eğitim ve Kültür alanlarındaki atılımlar; ekonomik zorluklar ve sıkıntılar, Tarım ve Sanayi alanlarındaki reformlar ve çok partili demokratik düzene geçiş süreci, yedi yıl boyunca birinci derecede İkinci*

Her ne kadar kitaptaki anıların büyük kısmı Erdal İnönü'nün babasıyla olan olaylara tanıklığı ise de Erdal İnönü o dönemin birinci ağızdan şahitlerindedir. Anılarında o dönemi bir çocuğun gözünden izleyebilmek mümkündür. Bu açıdan anılarda Erdal İnönü, babası İsmet İnönü'nün yaşadığı olayların tanığı olarak ikinci şahıs ise de dönemin şahidi olarak yaşadığı anılarda birinci şahıs rolündedir ve ilk anlatıcıdır.

Erdal İnönü'nün anıları 1996 yılında basılmıştır. Muhtemelen bu çalışma yakın bir tarihte İnönü tarafından bir araya getirilmiştir. Çalışma, Erdal İnönü tarafından derlenip kontrol edildiğinden asli nüshadır. İncelenen kitap, metni basan İdea matbaasının 1996 tarihli on ikinci baskısıdır.

Kitaptaki anılar, mesleki sınıflama açısından 1983 sonrası dönem için siyasetçi anılarına girer. Ondan önceki dönem içinde bakış açısı yine siyasi olduğu için genel olarak siyasetçi anıları demek daha uygun olabilir. Tematik anılar sınıflandırmasına göre siyasi anılarda sınıflanması uygundur. Kurgusal sınıflama açısından kendi başından geçen olayları anlattığı anılara bakara olgusal sınıflamaya dahil edilebilirse de İsmet İnönü'nün baş rollerde olduğu olayları aktardığı için portre-anılar da sınıflanabilir. 1926-1947 dönemine ilişkin anıların ağırlığı İsmet İnönü olduğu için portre-anılarda sınıflanabilir. Dönemsel sınıflandırma olarak ağırlık İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu dönem olduğu için Milli Şef Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı dönemi anılarına dahil edilebilir. Ayrıca 1983 sonrası dönemdeki anıları içerdiği için 1980 sonrası dönem anıları arasında da sayılabilir.

Dünya Savaşı; İlk yıl, Avrupa'da görülen savaş hazırlıkları içinde Türkiye'yi güvenli bir duruma getirmek için girişilen üçlü ittifakın oluşturulması, savaş başlayınca Alman taarruzlarının doğurduğu tehlikelere karşı ülke savunmasının gerektirdiği önlemlerin alınması; hızla değişen güç dengeleri ve bunlarla birlikte ortaya çıkan baskılara karşın, savaş dışı durumumuzun korunması; savaşın sonunda yalnız kalmamızı engelleyecek diplomatik çabaların sarf edilmesi ve en sonunda Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidi etkisiz kılacak kararlı direnişin gösterilmesi” olarak özetlediği konu başlıklarının sofra konuşmalarının da önemli bir bölümünü oluşturduğunu belirtmektedir.

Şevket Süreyya Aydemir'in kaleme aldığı "İkinci Adam" isimli kitap, İsmet İnönü'nün hayatına ve tarihi kişiliğine ilişkin konuların yer aldığı iki ciltlik bir eserdir. Kitap, ilk bakışta biyografi türünde yazıldığı izlenimi vermekle beraber esasında hem Aydemir'in döneme ilişkin anılarını ve kendi görüşlerini hem de yazarın İnönü'yle beraber yaşadığı anıları ve İnönü'nün tespitlerini, fikirlerini içeren bir metindir. Tez çalışması sırasında "İkinci Adam" isimli kitabın "1938-1950" dönemini içeren ikinci cildi incelenmiştir. Aydemir, Atatürk döneminde çıkan ve bir süre sonra tehlikeli düşünceler içerdiği gerekçesiyle kapatılan Kadro dergisinin yazarlarından. Sosyal ve iktisadi meseleler üzerine yazıları mevcuttur. Aydemir, İkinci Dünya Savaşı sırasında İaşe İşleri ile ilgili işlerle ilgilenmek üzere atanmış bir bürokrattır. İaşe İşleri Muavini olarak görev alan Aydemir, memlekette yaşanan kıtlık problemini çözmeye çalışırken çaresizliği yaşamış birisi olarak bu konunun ilk elden tanığıdır. Aydemir, İsmet İnönü ve dönemin ileri gelenleri ile temaslarda bulunup olayları değerlendirme şansına sahip biri olarak aktardıkları ile bir döneme ışık tutmaktadır. Kitap; biyografi, tarih araştırması, anı kitabı özelliklerini gösteren ilginç bir çalışmadır. Kitapta dönem, Aydemir'in bakış açısı ile tarihi gerçeklerle tahlil edilmeye çalışılmakta bir yandan İnönü'nün kişiliği, izlediği politikalar aktarılmakta yeri düştükçe de Aydemir'in yaşadığı anılar kitabın içinde yer almaktadır.

Aydemir, bu kitabı yazarak bir dönemin politikalarını kendi penceresinden aktarmak, düşüncelerini dönemin ünlü bir kişinin portresinden sunmak istemiştir denilebilir. Aydemir hem bir yazar hem de dönemin politikalarının uygulayıcısı olarak o dönemin şartlarını anılar, veriler ışığında okuyucuya aktararak hesaplaşmak istemiş olabilir. Aydemir'in üslubu akıcı, anlaşılırdır, olayları hikaye anlatır gibi aktarmaktadır. Savlarını, düşüncelerini ve olayları sayılarla, anılarla, anekdotlarla sunmayı tercih etmektedir. Kitap, İsmet İnönü'nün ölümünden sonra kaleme alınmıştır. Eldeki baskı, Remzi Kitabevi tarafından basılan 2000 tarihli yedinci baskıdır. Kitaptaki anılar orijinal nüshaya yakındır.

Aydemir, dönemin elit tabakasını etkilemiş bir yazar olması hasebiyle sıradan bir bürokrat değildir. Kitap, bir politikacının anıları olarak kabul edilebilir. Tematik sınıflama açısından savaş anılarından cephe gerisi anıları sınıflamasına dahil edilebilir zira Türkiye bir savaşa girmemekle birlikte savaş şartlarında iâşe sıkıntıları çekmiştir ve Aydemir bu durumun yakından şahididir. Bu anılar sosyal ve siyasi anılar sınıfına da dahil edilebilir. Kurgusal sınıflama açısından anılar kendisinin bizzat içinde olduğu olaylar için olgusal anılara, İsmet İnönü'nün başrol oynadığı kısımlarda portre-anılara dahil edilebilir. Dönem olarak anılar, Milli Şef Dönemi içerisinde sınıflanabilir.

Şevket Süreyya Aydemir'in kitabında yer yer yabancı yazarların anı kitaplarından nakiller yer almaktadır. Bunlardan biri Roosevelt'in oğlu olan Elliott Roosevelt'in anılarını aktardığı “ İfşa Ediyorum”dur. Aydemir, bu kitapta özellikle Kahire görüşmelerinde, Türkiye çevresinde dönen konuları nakletmektedir. Yine Aydemir, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen'in “Anılarım” (Memories)³⁸ isimli kitabından ara ara metinler nakletmektedir. Ayrıca yer yer Fransız Büyükelçisi Rene Massigli'nin, Cornell Hull'ün anılarına yer vermektedir. Tez çalışmasında bu anılardan yeri düştükçe yararlanılmıştır.

İsmet İnönü'nün hayatı boyunca yıl yıl ayrılmış defterlere aldığı notlardan derlenen, “Defterler” isimli 2 ciltlik eser Ahmet Demirel tarafından yayına hazırlanmıştır. Bu metin, İnönü'nün gündeme ilişkin aldığı notlardan, gündelik beşeri ihtiyaçlarla ilgili notlarından, olaylar hakkındaki kısa cümleler halindeki yorumlarından ve değinmelerinden ibarettir. Bu notlar, Altan Öymen'in kitabında ifade ettiği gibi “şifre gibi” anlamlandırması zor metinlerdir. Ancak yine de İnönü'nün döneme ilişkin önemli gördüğü noktaları izleyebilmek için kıymetli bir eser ve metindir. Ayrıca kitabın içerisinde iki üç gün için İsmet İnönü'nün Adana

³⁸ Cemil Koçak, Büyükelçi Von Papen'in anıları ile Berlin'e ilettiği raporlar arasında çelişki olduğunu ifade etmektedir. Koçak, bu durumu Von Papen'in anılarına fazla güvenilmemesi gerektiğini gösteren kuvvetli bir delil sayar. Koçak, a.g.e.,s.19-20.

Görüşmeleri ile ilgili çok ayrıntılı tuttuğu notları ve yorumları mevcuttur. Tez çalışması sırasında ilgili bölümde bu notlardan oldukça yararlanılmıştır. Küçük notlar ise Kahire görüşmesinin ardından Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik baskıların ve bu baskılar sonunda Numan Menemencioğlu'nun istifasının olduğu sürecin izlenmesinde yararlı olmuştur. Kitap günlük türünde bir eserdir. Bir anı /hatırat kitabı değildir ancak o günkü dönemi anlamlandırabilmek ve İsmet İnönü'nün o günkü anılarını aktarabilmek için bu eserlerden yararlanılmıştır.

Kitabın en sonunda İsmet İnönü, Churchill'le olan görüşmesini diğer notlarından farklı olarak hayatımın notları başlığıyla gayet geniş bir şekilde açıklamaktadır. İsmet İnönü'nün dili sade, kelime seçimleri kendine hastır. Notlarını kendi anlayacağı şekilde tutmuştur ancak dönemin şartlarına bakılarak bir anlam verebilmek mümkündür. Churchill'le olan görüşmeleriyle ilgili aldığı notlar nettir.

Kitabın değerli bir çalışmanın ürünüdür. Metinler orijinaldir. Kitap iki cilt olup ilk cildinde, 1919-1955 dönemi günlükleri yer almakta, ikinci cildinde ise 1956-1973 tarihli günlükler yer almaktadır. İlk baskısı 2001 yılında yapılan kitabın 2008 üçüncü baskısı incelenmiştir.

Kitabın notları ve Churchill'le olan görüşmelerin geniş metnindeki anılarına bakarak bir sınıflama yapılması gerekirse bunlar mesleki olarak siyasetçi anıları kapsamında değerlendirilmelidir. Tematik sınıflandırma açısından siyasi anılar kapsamında, kurgusal sınıflama açısından olgusal anılar kapsamında değerlendirilebilir. İncelenen ve Churchill'le anıların olduğu kısım Milli Şef ve İkinci Dünya Savaşı anıları kısmında değerlendirilebilir.

Tevfik Rüştü Aras'ın 1945-1967 yılları arasında çeşitli gazetelerde yer alan makalelerini derleyerek, "Görüşlerim" isimli bir kitap oluşturmuştur. Bu kitap daha önce 1945 yılında yayınlanmış "Görüşlerim" isimli ilk kitabın ikincisi olarak yayınlanmıştır. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk döneminin Dışişleri Bakanıdır. Celal

Bayar ve İsmet İnönü hükümetleri ile yıldızı barışmamıştır. Dışişleri Bakanlığında sonra Londra Büyükelçiliği'ne atanmış 1942 yılına kadar Londra Büyükelçiliği yapmıştır. Aras, Sovyet dostluğunu ön planda tutan görüşlere sahiptir. Daha sonra anılardan da anlaşılacağı üzere İsmet İnönü, Sovyetlerden daima şüphe eden ve onları dost görmeyen düşüncede bir insandır. Aradaki fikir ayrılığının temeli budur.

Tevfik Rüştü Aras'ın anıları İsmet İnönü'nün izlediği politikayı anlamak açısından kıymetli bir vesikadır. Zira Aras'ın fikirleriyle İnönü'nünkiler arasındaki zıtlık, İsmet İnönü'nün siyasetinin temelidir. Bayar'la Sovyet dostluğu noktasında buluşan Aras, diğer noktalarda farklı düşünmektedir. Bayar'la beraber muhalif bir çizgide bir süre yürüyen Aras'ın o dönemki tecrübeleri de ilginçtir. Kitap, gazete yazılarından bir derlemedir. Yazarın görüşlerini ifade ettiği, bunları aktarırken de anılarını naklettiği bir eserdir.

Aras, bu kitabı kendi görüşlerinin isabetini aktarmak ve İnönü iktidarı ile olan ayrılığını ifade etmek için yazdığı söylenebilir. Aras, önsözde üstü kapalı olarak İnönü hükümetinin İkinci Dünya Savaşı boyunca sözlerini tutmadığını, idealist bir politika izlemediğini, tenkitleri kabul etmediğini ve laf cambazlığını dış politika zannettiğini ifade etmektedir. Kitabın temel maksadının kendi görüşlerinin doğruluğu ispat olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetlerin bir anda düşman safta yer almasıyla Atatürk döneminde Dışişleri Bakanı olan Aras, izlenen Sovyet dostu politikaları ve Sovyetlerin kolektif sulh teşebbüslerini destekleme politikasının doğruluğunu ispata çalışmaktadır. 1930'lu yıllarda Balkan ve Sadabat Paktı kurulmasında gösterdiği çabaları da hatırlatmak istemektedir.

Aras'ın dili ve uslubu, sade, yalın, anlaşılır ve etkilidir. Olayları tutarlı şekilde zaman ve mekanı vererek geçmiş tecrübeleri ile aktarmaktadır. İnönü dönemi politikalarının yanlış gördüklerine karşı, üstü kapalı ama eleştirel bir üslubu vardır. Kitap, Yörük Matbaası tarafından 1968 yılında basılmış ilk baskıdır. Aras, derlemeyi 1967'de tamamlamıştır. Kitap orijinal nüshadır denilebilir. Kitap basıldığı dönemde Soğuk Savaş zirvededir. Bu dönemde bile Aras, itidali elden bırakmamaktadır.

Savaşların ancak ortak bir çaba ile çözümleneceğini ifade etmekte ve ne Sovyetlerin ne de Amerika'nın tarafını tutmaktadır. Olaylara realist yaklaşmaktadır.

Kitaptaki anılar, mesleki olarak bir diplomatın anılarıdır. Tematik sınıflamaya göre siyasi anılar kapsamına girer. Kurgusal sınıflamaya göre olgusal anılar sınıfına girmektedir. Dönem olarak Atatürk Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı anıları ağırlıktadır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kaleme aldığı "Zoraki Diplomat", Karaosmanoğlu'nun 1934'den 1951 yılına kadar Türkiye'nin büyükelçisi olarak bulunduğu Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda, İsviçre ve İran'daki anılarından oluşan bir anı, hatıra kitabıdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, hikaye ve roman başta olmak üzere çeşitli türlerde edebi eserleri olan birisidir. "Kadro" dergisinin kurucularından olan Karaosmanoğlu Cumhuriyet döneminin önemli bir yazarıdır. Kadro dergisindeki fikirleri zararlı bulununca elçiliğe atanır. İstemediği elçi yapıldığı için de kitabının ismini "Zoraki Diplomat" koyar. Anılarını yazmadaki maksadın siyasal dönüşümlerin yakın tanığı olarak izlenimlerini aktarmak olduğu söylenebilir. Bir yazar olarak kalemi güçlü olan Karaosmanoğlu, gözlemlerini bir sanatçı kavrayışıyla yansıtır. Olayları ve izlenimleri aktarırken genel durumu değerlendiren bir tutum içindedir. Dışarıdan bakan bir göz gibi genel havaya temas eder, atmosferi yansıtır ve tahlil eder. Yöneticilerin ve toplumun psikolojisini de bir romancı ustalığıyla çizer.³⁹

Zoraki Diplomat önce Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmış (15 Ekim 1954–22 Ocak 1955) ardından "Hatıra ve Müşahade" altbaşlığıyla kitap olarak basılmıştır. 1967'de yapılan ikinci basımda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.⁴⁰ Kitabın incelenen baskısı ise ikinci baskı temel alınarak basılan 1984 tarihli üçüncü

³⁹ "Sunu", Atilla Özkırımlı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, İletişim Yayını, İstanbul, Gözlem M., 1967, s. 14-15.

⁴⁰ Aynı Yer.

baskısıdır. Gazeteden kitap haline geçişte yazar tarafından inceleme yapıldığı için eldeki metin asli nüshadır denilebilir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, incelenen dönemde Arnavutluk, Çekoslovakya ve Hollanda Büyükelçilikleri yapmış, savaşın içerisinde ilhak ve işgalleri bizzat yaşamıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun siyasi kişiliği yanında güçlü bir edebi üslubu ve bu kapsamda eserleri vardır. “Zoraki Diplomat”, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun diplomatlık anılarını anlattığı ve pek çok dile çevrilen bir eserdir. Sadece Türkiye’de değil yabancı araştırmacılarca da çeşitli ülkelerde, II. Dünya Savaşı başta olmak üzere ilgili ülkelerin dönem çalışmalarında başvurulan bir kaynaktır.

Eser, mesleki açıdan diplomat anıları sınıfına konulabilir. Tematik sınıflama açısından incelenen dönem için savaş anısı grubuna girer, savaş dışı dönemi de aktardığı için genel anlamda siyasi anı kitabıdır denilebilir. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılar kategorisindedir. Türkiye’deki dönemsel sınıflandırma açısından her ne kadar Milli Şef Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı anıları kapsamına girebilecek olsa da Atatürk döneminin son yıllarına ve kısa bir süre de Demokrat Parti dönemine denk gelen olaylara da ilişkin anılar mevcuttur.

Sabiha Sertel’in kaleme aldığı “Roman Gibi”, Sabiha Sertel’in 1919’dan 1950’e kadarki hayatını olaylarla aktardığı bir otobiyografi, anı kitabıdır. Hayatını kronolojik bir sırayla olay olay aktardığı için kitaba anı, hatıra türündedir demek daha doğru olabilir. Sabiha Sertel, 1919’dan 1950 yılına kadar çeşitli dergi ve gazetelerde yazı yazan önemli bir gazetecidir. Yine tanınmış bir sima olan eşi Zekeriya Sertel de gazetecidir ve o da çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar çıkarmaktadır.

Türkiye kamuoyu, Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftini Tan gazetesinin sahibi ve yazarı olarak tanımaktadır. “Tan olayı” sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kalırlar.

Bu kitap ise Sertel’le yapılan röportajlardan bir derlemedir. Kitapta anılar, olay olay bir kronolojik sıra takip ederek sıralanmaktadır. Ancak bahse konu olay ve kişiyle ilgili daha sonra tekrar karşılaşılmış ise o anı veya yorum da orada verilmektedir. Kitabın türü için anı kitabı denilebilir. Bir gazeteci olan Sertel’in bu kitabı, geçmiş olaylara ışık tutulması için yazmış olması muhtemeldir. Bu anı kitabıyla Türkiye’yi olaylı bir şekilde terk etmek zorunda kalan Sertel, ülkeyi terk etmesine yol açan olayların sebeplerini ve dönemin şartlarını anlatmak istiyor da olabilir. Kitapta sitemkar ve kızgın bir hava esmektedir. Özellikle muarızlarını iğneleyici bir dille anmakta, onların hatalarını ve çelişkilerini usta bir şekilde eleştirmektedir.

Serteller ülkeden ayrıldıktan sonra uzun bir süre Amerika’da ve Sovyetler Birliğinde ikamet ederler. Bu yüzden anılar yurtdışında yazılmıştır. Sertel’in anıları 1960’lı yıllarda kaleme alınmıştır. Bu dönem, Soğuk Savaşın iyice şiddetlendiği bir devredir. Yine anılar, 1966’da Azerbaycan’da kitap haline getirilmiştir. Tez sırasında incelenen kitap, anıların 1978 tarihli ikinci baskısıdır. Bu baskıları, 1968 yılında vefat eden Sertel incelememiştir. İlk baskı ile karşılaştırılma imkanı olmamakla beraber bu baskının orijinal nüshaya yakın olması muhtemeldir.

Sabiha Sertel, incelenen dönemde eşiyle beraber Tan gazetesinde yazmaktadır. Gazetelere uygulanan sansüre, ülkede savaş boyunca değişiklik gösteren siyasi ortama şahit olmuş, gazetecilerle polemiklere girmiştir. Gazetecilikten men edilmiş, muhalefetle ilişkilerde bulunmuştur. Hükümet yetkilileri ile diyalogları ilginçtir. Bu açıdan anılar, bir döneme ışık tutması açısından kıymetlidirler. Sabiha Sertel’in anılarında göze çarpan temel nokta; faşizmle mücadele konusuna verdiği aşırı önemdedir.⁴¹

⁴¹ Sertel’lerin ülkeden uzaklaştırılmasının nedeni faşizme karşı verdiği mücadele değil, muhalefetin başında etkin ve etkili olması ve dönemin hükümeti ile ters düşmesidir. II. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye, ABD ile anlaşmalar imzaladığı bir dönemde artık Sovyet Rusya bir dost olmaktan çıkmış ve Sovyetler bir düşmana dönüşmüştür. Bu yüzden Sertel’lerin Sovyet dostu gazetecilik anlayışı demode olmuş ve dönemin siyasi atmosferi iki değerli yazarı boğmuştur.

“Roman Gibi” kitabındaki anılar mesleki sınıflama açısından gazeteci anılarına girer. Tematik sınıflama açısından meslek anıları ve / veya siyasi anılar sınıfına sokulabilir. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılar olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar kitap, röportajdan derlendiği için röportaj anıları sınıfına girileceği düşünülse de kitap, yazar tarafından derlendiği ve kitap haline getirildiği için olgusal anılarda sınıflanması daha doğru olur. Dönemsel sınıflandırma olarak da 1919-1950 süresi anıları içerdiğinden I. Dünya Savaşı sonrası dönem, Atatürk döneminde, Milli Şef ve İkinci Dünya Savaşı anılarında sınıflanabilir.

Zekeriya Sertel’in kaleme aldığı “Hatırladıklarım”, yazarın anılarının yer aldığı bir kitaptır. Sertel, çocukluğundan başlayarak ülkeden ayrıldığı tarihe kadarki anılarını yazmıştır. Zekeriya Sertel, “Son Posta” ve “Tan” gazetelerinin ortağı ve yazarıdır. Yazdığı dönemde ülkenin etkili gazetecilerinden sayılmaktadır. Sovyetlere sempatisi ile bilinmektedir ve faşizme karşı bir duruş sergilediğini her fırsatta ifade etmektedir. Sertel, bu kitapla kendisini ülkeden çıkmaya zorlayan zihniyeti ve şartları aktarmak istemiş olabilir. Sertel, yazdıkları dolayısı ile dört beş kez hapiste yatmıştır ve giriş bölümünde gazeteci bir aynadır, politikacılar aynada gördükleri görüntüden hoşlanmadıkları zaman aynayı kırmaya kalkabilirler o zaman gazetecinin işi zordur demektir. Yine gazeteci için “gazeteci tarihi yapan ve yazan adamdır”⁴² tanımını yapmaktadır. Böylelikle yaptığı ve yazdığı tarihi aktarmak istemiş olabilir. Türkiye’ye dönmek istemiş ancak izin verilmemiştir. Bu sebepten de bu kırgınlıkla başından geçenleri aktarmak istemiş olabilir. Kitaptaki dili sade, sorgulayıcıdır, eleştirilerinde bile belli bir seviye vardır bu yüzden sert yorumları olmakla beraber bu okuyucu rahatsız etmemektedir.

İncelenen kitabın ilk baskısı 1977 yılında Gözlem Yayınevi tarafından yapılmıştır. Bu kitap, 2001 yılına ait beşinci baskıdır. Kitap muhtemelen orijinal nüshaya yakındır. Kitap kaleme alındığında dönemin üzerinden en aşağı 25 yıl geçmiştir. Soğuk Savaşın sonlarının nisbeten durulduğu bir dönemde yurtdışında

⁴² Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s.10.

kaleme alınmıştır. Ancak Türkiye'nin içerisinde iç-kavgalar devam etmektedir bu yüzden Türk solu için Sertel'in sembolik bir anlamı vardır.

Mesleki sınıflandırma açısından gazeteci anılarıdır. Tematik sınıflandırma açısından siyasi ve meslek anılarıdır. Kurgusal sınıflandırma açısından olgusal anılardır. Dönem olarak Atatürk dönemini ve Milli Şef dönemini kapsar.

Edip Şehsuvaroğlu'nun günlüklerinden derlenen "Adamlı Torpidolar II. Dünya Savaşı Anıları" isimli kitap, araştırmacı Kansu Şarman tarafından yayına hazırlanmıştır. Edip Şehsuvaroğlu, yaşadıklarını günü gününe veyahut birkaç gün veya hafta sonra defterine kaydetmiş bir Deniz Binbaşısıdır. Kitap "günlük" türündedir.

II. Dünya Savaşı sırasında hem Müttefiklerin hem de Mihver devletlerinin askeri birimlerinde Türk Subayları çeşitli sıfatlarla görev almıştı. Binbaşı Edip Şehsuvaroğlu, gözlemci subay olarak 1941 Haziran'ından 1942 Nisan'ına kadar geçen yaklaşık bir yıl boyunca İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Akdeniz'deki faaliyetlerini izlemiştir. "Adamlı Torpidolar", bu görevli subayın defterine aldığı notları aktaran önemli bir eserdir.

Kitaptaki anılar, günlük türünden oldukları için anı türü içerisinde sayılmamaktadır. Ancak anılar güne ışık tutması açısından değerlidir. Günlükte yer alan anılar bu sebeple göz ardı edilmemiştir. Anılar, orijinal nüshanın Kansu Şarman tarafından Edip Şehsuvaroğlu'nun eşi ve çocuklarından alınan notlarından derlenerek aslına uygun şekilde basılmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. İlk baskısı İş Bankası yayınları tarafından 2002 yılında yapılan kitabın 2006 tarihli ikinci baskısı incelenmiştir.

Reha Oğuz Türkkan tarafından kaleme alınan, “Arayan Adam: Bir Dava Uğruna 44 Olayları ve Tabutluk İşkenceleri”, isimli eser bir oto-biyografi, anı kitabıdır. Reha Oğuz Türkkan, yazarlığını ve editörlüğünü yaptığı Türkçü dergilerle tanınmaktadır. İki cilt olan kitabın ilk cildi Türkkan’ın çocukluktan 1936 yılına kadar olan hayatını; ikinci cildi ise 1936’dan 1946’da yurtdışına çıktığı tarihe kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Türkkan, İkinci Dünya Savaşı boyunca “Ergenekon, Bozkurt, Gökbörü” isimli dergileri çıkaran ve ismi Türkçüler arasında geçen bir kişiliktir. Bu kitabı yazmasındaki maksadının, yarınlar için dersler çıkarılması için olduğunu ifade etmektedir. Gördüğü işkenceler Türkiye’de bir daha yaşanmasın istemektedir. Kitapta çıkardığı yayınlar, 1944’teki tutuklamalar, tabutluk türü işkence konusu, İsmet İnönü ile çatışması ve Türkçüler arası çatışma konuları ilginç başlıklar olarak yer almaktadır. Türkkan’ın üslubu akıcı, ders verir nitelikte, olayı çok yönlü değerlendiren bir tarzdadır. Bazı bölümleri hikaye eder (betimleyici) tarzda aktarmaktadır. Sitemkar ve eleştirici değildir.

Kitabın tabutluk işkenceleri bölümü 1955’te Tercüman gazetesinde yayınlanmıştır. Yayınlanan anıların ilk bölümünde gazetenin editörleri tarafından dönemin hükümetinden çekinilerek tahrifat yapılması ilginç bir konu olarak göze çarpmaktadır. Bu tür olayların sık yaşanmış olması muhtemeldir ve bu örnek yakın tarih anı çalışması yapanlarca dikkatle değerlendirilmelidir. Bu tahrifat üzerine Türkkan hayatının 1944-46 yıllarını kapsayan anılarını “Tabutluktan Gurbete” ismiyle kitap haline getirmiştir. Kitap 70’li ve 80’li yıllarda tekrar basılmıştır. Bu kitap ise 1936 yılından 1946’ya kadarki dönemi aktarmaktadır. Orijinal nüshadır ancak önceki baskılarla kontrolü yapılmamıştır. Yeni yılların eklenmesiyle genişletilmiş bir baskı olduğu söylenebilir.

Anılar, mesleki sınıflama açısından gazeteci anıları olarak değerlendirilebilir. Anılar, tematik sınıflama açısından siyasi ve edebi anılar olarak

değerlendirilebilir. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılardır. Dönem olarak Milli Şef ve İkinci Dünya Savaşı dönemi ağırlıktadır.

Hilmi Uran'ın kaleme aldığı “Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)” isimli kitap, Uran'ın siyasi anılarından oluşmaktadır. Meclisin önemli simalarından olan Hilmi Uran, siyasi anılarını aktardığı kitabında döneme ilişkin ilginç ayrıntılar ve mecliste gündeme gelen konulara ilişkin bilgiler sunmaktadır.

Hilmi Uran, kitabının önsözünde de belirttiği gibi hatıratını yazarken olayları resmi veyahut hususi olup olmamasına bakmadan bir tesiri olup olmadığına bakarak yazmıştır. Uran, hatıralarını yazarkenki duygularını da “ ... aradan çok zaman geçmiş olmasına rağmen de onları tekrar yaşamış olmak zevkiyle olduğu gibi yazdım” diye aktarmaktadır.⁴³ Uran, yer yer mecliste tartışılan konulara ve dönemin parti politikalarına yönelik eleştirilere cevap vermektedir. Bu yönleri ile Uran'ın kitabı dönemin siyasi havasını aktarması açısından önemli bir eserdir.

Hilmi Uran'da siyasi anılarını aktardığı kitabında anıların kişiselliği ve subjektifliği konusuna değinmekte ve anılarını yazma konusundaki tereddütlerini ifade etmektedir. Uran, “..., ben de hatıralarımı yazmak için yapılan bütün bu teşviklere uzun müddet karşı koydum ve hatıralarımı bir türlü yazmak istemedim. Çünkü hatıra kitaplarını hiç hoşlanmadığım bir hususla hemen hemen sağlıksız görüyordum ve okuduğum hatıra kitaplarının çoğunda ilk gözüme batan şey, hadiselerin naklinde takip edilen bencillik ve benlik iddiası oluyordu ve işte bundan nefret ediyordum. Bu itibarla, nihayet bir gün artık hatıralarımı yazmayı kabul ettiğim vakit, kendi kendime ilk aldığım karar, hadiseleri anlatırken her türlü bencillikten uzak kalmak kararı olmuştu” yorumunda bulunmuştur.

⁴³ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2008, s.xvii.

Uran'ın anıları, siyasetçi anılarında sınıflanabilir. Tematik sınıflama açısından siyasi anılardır. Kurgusal anılar sınıflandırmasına göre olgusal anılar kategorisine girer. Kitabı geniş bir dönemi kapsamaktadır, dönemsel olarak Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Atatürk dönemi, Milli Şef dönemi anıları kapsamına dahil edilebilir.

Kansu Şarman tarafından Avrupa'da eğitim alan öğrencilerin anılarından derlenen "Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)" isimli kitaptan, Avrupa'daki savaşın toplumlar üzerinde yarattığı etkileri yansıtmak amacıyla yararlanılmıştır. Savaş süresince pek çok Türk öğrenci yurtdışında okumaktaydı. Kansu Şarman, gazeteci ve tarihle ilgili bir araştırmacı olarak İş Bankası Yayınevinin Avrupa'da okumaya gönderilen öğrencilerle ilgili bir kitap hazırlamasını istemesi üzerine bu kitabı hazırlamaya başlamıştır. Kitapta anıları yer alan kişiler, 1933 üniversite reformu sonrası üniversitelerdeki öğretim elemanı sıkıntısını gidermek için yurtdışına gönderilen başarılı lise ve üniversite öğrencileridir. Bu öğrencilerin bir kısmı da kendi imkanları ile yurtdışında öğrenim görmüşlerdir.

Tez çalışmasında ilk baskısı 2005 yılında yayınlanan eserin, 2008 yılı 3.baskısı incelenmiştir. Kansu Şarman kitabı hazırlamak için anı sahiplerinin aileleri ile hayatta olan öğrencilerle görüşmüş, elde olan belgelerden ve notlardan, öğrencilerin anlattıklarından yararlanmıştır. Ayrıca bu kişilerden ünlü olanların biyografilerinden de faydalanmıştır.

Savaş sırasında Avrupa'da olan bu öğrencilerin anılarının ışığında o döneme dair kıymetli bilgilere ulaşmak mümkündür. Hatıraların bir kısmı günlüklerde yer alırken bir kısmı yakınlara aktarılmış gerçek hikayelerdir. Ancak kitabın aktardığı anılar ana kaynaktan değil ikinci bir derleme sonucu ulaşılmış vesikalardır. Bununla beraber aktarımda tahrifat yapıldığı kanaati oluşmamıştır bu nedenle anıların tez çalışmasında kullanılmasında sakınca görülmemiştir.

Mesleki olarak ancak öğrencilerin anıları sınıfa sokulabilir. Kitaptaki anılar tematik açıdan savaş anıları kapsamında cephe gerisi olarak değerlendirilebilir. Kurgusal açıdan derleme anıları denilebilir. Kitaptaki anılar, Atatürk dönemini içine alınıp Milli Şef ve İkinci Dünya Savaşı anıları kapsamında değerlendirilebilir ancak olaylar Türkiye'nin dışında geçmektedir.

Orhan Birgit'in kaleme aldığı "Evvel Zaman İçinde" Birgit'in hayatını aktardığı, bir anı kitabıdır. Orhan Birgit, gazeteci ve siyasetçidir. Bir dönem CHP'sinde milletvekilliği dahil pek çok görevlerde bulunmuş bir kişidir. Bu anı kitabını yazmak istememiş ancak gazeteci ve politikacı olarak aldığı dersleri aktarması yönünde aldığı ısrarlar üzerine yazmaya başlamış, kendi ifadesiyle de bu kitap eşinin ölümünden sonra ise kendisi için bir teselli olmuştur.

1927 doğumlu Orhan Birgit'in İkinci Dünya Savaşı sırasındaki anılarından yararlanılmıştır. O dönemde çocuk olan Birgit, bir çocuk gözüyle döneme ilişkin bilgiler nakletmektedir. Birgit'in dili sade, anlaşılır ve anlatımı ayrıntılıdır. 2005 yılında tamamlanan kitap yine 2005 yılında Doğan kitap tarafından basılmıştır. İncelenen kitap 2006 tarihli üçüncü baskı olup orijinal nüshadır.

Kitaptaki anılar, mesleki sınıflandırma açısından gazeteci ve politikacı anılarıdır. Tematik sınıflama açısından siyasi anılar kapsamına girer. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılardır ancak önemli siyasi kişilerle olan anıların bir kısmı portre anılara girebilir.

Kitapta; Cemal Gürsel'le, İsmet İnönü, Alparslan Türkeş'le olan anılar mevcuttur. Dönem olarak Atatürk döneminden, İkinci dünya Savaşı, Demokrat Parti Dönemi, 60 Darbesi sonrası Döneme denk gelen anılardan oluşmaktadır. Ancak en önemli ağırlık Demokrat Parti ve 1960 askeri müdahalesi sonrası dönem anılara verilmiştir.

Altan Öymen'in kaleme aldığı “Bir Dönem Çocuk”, isimli eser, Öymen'in deyişi ile “anlı kitapır”. Kitapta Altan Öymen'in çocukluk dönemi anılarını bulmak mümkündür. Kitap, 1930'lu ve 1940'lı yılları döneminin dönemin gazetelerinden, dergilerinden, fotoğraflarından yola çıkarak o günkü koşulları aktarıyor. O dönemin koşulları resmedilirken ilgili yerlerde Altan Öymen, anılarını ve değerlendirmelerini aktarmaktadır. Bu kitabın türü için bir hatırat ya da anı demekten ziyade bir tür araştırma eseri demek daha doğru olur. Ancak bu ilginç çalışmanın aktardığı anıların değeri inkar edilemez. Kişisel tarihle dönem tarihinin harmanlanmış hali ile yazılmış eserin yazılma maksadını da bu iki tarihi birleştirerek yazarın kendi yorum ve değerlendirmelerini okuyucuya sunmak olduğu söylenebilir.

Yazar samimi bir üslupla, ağırbaşlı ifadelerle kendi anılarını ve dönem olaylarını aktarıyor. Kitabın ilk baskısı 2002 yılının Ekim ayında Doğan matbaacılık tarafından yapılmıştır. İncelenen kitap, 2009 tarihli 13. baskı olup yazar hayatta olduğu için orijinal nüshasıdır denilebilir. Kitap muhtemelen 2000'li yıllarda kaleme alınmıştır.

Kitaptaki anılar mesleki bir sınıflamaya tabi tutulursa çocukluk anılarını aktarmakla beraber daha sonra bir gazeteci olacak olan Öymen tarafından aktarılmakta olduklarından gazeteci anıları oldukları bir zorlamayla denilebilir. Tematik sınıflamayla sosyal anılar denilebilir. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılara girer. Dönem olarak Milli Şef Anıları dönemine daha uygundur.

Mehmet Başaran tarafından kaleme alınmış “Büyük Aydınlanmacı Öğretmenim Hasan Ali Yücel”, isimli metin, biyografi, anı, araştırma türü bir kitaptır. Eğitimle ilgili bazı anıları içermektedir. Kitap, İş Bankası Yayınları tarafından 2009 yılında ilk baskısını yapmıştır. İncelenen nüsha 2010 yılına aittir orijinaldir. Kitapta yazar konudan konuya atlamaktadır. Basit bir dille yazılmıştır.

Köy Enstitüleri ile ilgili değerli anılar mevcuttur. Dönemde yapılan eğitim çalışmaları aktarılmaktadır. Kitap, anılar içeren bir dönem portre denemesi sayılabilir. Tematik olarak sosyal anılardır. Kurgusal sınıflama olarak portre-anılar ve kurgusal anılar sınıfına dahil edilebilir. Dönem olarak Milli Şef ve İkinci Dünya Savaşı dönemi anılarında sınıflanabilir.

Daver Darende'nin kaleme aldığı "Sirenler Çalıyor, Bir Çocuk Gözüyle İkinci Dünya Savaşı", isimli metin, bir anı ve deneme kitabıdır. Daver Darende, 36 yıl Dışişlerinde görev yapmış, çeşitli gazetelerde ve dergilerde edebi yazıları olan bir şahsiyettir. Daver Darende, bu kitapta savaş hakkındaki düşüncelerine yer vermekte, bunun yanında anılarını paylaşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında anılarını kitabın birinci kısmında belirten yazar, ikinci kısımda babasının Birinci Dünya Savaşında başından geçenlere değinmektedir. Bu anıları paylaşırken de yer yer çeşitli alıntılarla düşüncelerini ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı döneminde çocuk olan Darende'nin anıları, Balkanlarda yaşananları aydınlatması açısından değerli birer vesikadır. Savaşın olumsuzluklarını, korkularını, göçleri, işgal sırasında yaşananları aktarmaktadır.

İncelenen kitap, 2005 Mayıs tarihli ilk baskıdır. Kitap orijinal nüshadır. Kitap yayınevi tarafından "Anlar Denemeler" sınıflamasıyla okuyucuya sunulmaktadır. Yazarın üslubu sadedir. Yazar bu kitapla anılarının kaybolmamasını amaçlamakta bir yandan da kendi ifadesiyle babasının kahramanlıklarına değinmek istemektedir. Kitapla yazar hem savaşa ilişkin düşüncelerini, hem babasının kahramanlığını, hem de anılarını aktarmayı amaçlamaktadır. Bu yüzden kitap, edebi açıdan değerlendirildiğinde biraz dağınık olduğu söylenebilir. Bununla birlikte anılar kitapta yoğun bir yer işgal etmemekle birlikte, önemli bilgiler içermektedir. Kitapta Mihver'in Üsküp'ü işgali, Mihver'in ve Müttefiklerin Üsküp'ü bombalaması, Alman Askerlerinin Evlerini İşgali, ailecek göç edip savaştan kaçmaya çalışmaları, sırasıyla Alman, İtalyan ve Bulgar işgallerini yaşamaları önemli konu başlıklarını teşkil etmektedir.

Anılar, yazarın diplomat olması hasebiyle mesleki sınıflama açısından zorlamayla diplomat anıları olarak değerlendirilebilir. Ancak çocukluk döneminde geçen anılar olduğu için bir sınıflamaya dahil edilmeyebilir veyahut çocukluk anıları denilebilir. Anılar, tematik sınıflama açısından savaş anıları olarak değerlendirilebilir. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılardır. Dönem olarak İkinci Dünya Savaşı dönemi anılarıdır. İncelenen anılar Balkanlarda ve özellikle Üsküp civarında geçmektedir.

Feridun Cemal Erkin'in "Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar – Yorumlar", isimli üç ciltlik eserinden yararlanılmıştır. Cemal Erkin, dışişlerinin pek çok kademesinde görev almış önemli bir bürokrattır. Erkin, savaş döneminde sırasıyla Dışişlerinde Birinci Siyasi Daire Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevlerinde bulunmuştur. Feridun Cevat Erkin, şahit olduğu anıların önemli bir kısmını "Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" kitabında aktarmıştır. Bu kitabında ise yine bazı anılara yer vermekte dönemin olayları ve şahısları hakkında yorumlar yapmaktadır. Feridun Cemal Erkin'in bu eseri dönemin karar alıcılarının düşüncelerini anlamak için değerli bir vesikadır. Erkin, savaş öncesi ve savaş süreci boyunca yaşanan olaylarla ilgili kıymetli yorumlar da yapmaktadır. Yazarın dili sade, anlaşılır, tutarlıdır. Yer yer yorumlarını katmakta, olayları siyasi yönleriyle değerlendirmektedir. Dışişleri camiasında karşılaştığı kişilere ilişkin şahsi görüşlerini okuyucu ile açıklıkla paylaşmaktadır. Sevmediklerini neden sevmediğini, sevdiklerini neden sevdiğini belirtmektedir. Ancak eleştirileri ve övgüleri aşırı değildir. Eleştirilerin iğneleyici bir yanı olmakla beraber "diplomatik" bir dili vardır. Feridun Cemal Erkin'in bu anılar ve olaylar üzerinden meslekle ilgili düşüncelerini ve tecrübelerini paylaşmak istediği anlaşılmaktadır. Eğitici bir rol oynamak ve olayların penceresinden mesleki eğitim vermeyi amaçlamakta olduğu da söylenebilir. Şahısların dönemin önemli siyasi aktörleri olması münasebetiyle bu anılar ve bunlarla ilgili yorumlar tarihi birer vesika olarak değerlendirilebilir. Bunlara ek olarak Feridun Cevat Erkin hatıratını kaleme alarak birinci elden şahit olduğu ve rol aldığı olaylara ilişkin anılarını ve düşüncelerini paylaşmak istediği ve böylece bazı iddialara cevap verme amacı taşıdığı da söylenebilir. Kitapta özellikle Weisband'ın

Adana ve Kahire görüşmeleri ile ilgili yazdıklarına ve yaptığı yorumlara şiddetle karşı çıkmaktadır.

Kitapta, Tevfik Rüştü Aras'la arasında geçenler ve Aras'la ilgili paylaştığı anıları ve onunla ilgili düşünceleri ilginç konu başlıklarını teşkil etmektedir. Aras'la aralarında geçen kötü bir anısını paylaşmaktadır. Bu açıdan Erkin'in Aras'la ilgili görüşleri daha dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Yine Aras'ın İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında Türk Dış Politikasını eleştirici meyanda yazılar kaleme almıştır. Bu yazılar savaş dönemi boyunca bu politikaların yürütülmesi sırasında önemli bir konumunda olan Erkin tarafından da okunmuş olmalıdır. Nitekim Erkin'in anıları bu yazılardan sonra kaleme alınmıştır. Bu noktada anılar bir rövanş niteliği taşıyor olabilir. Anılardan anlaşıldığı şekliyle Aras'la, Erkin'in yıldızı barışmamaktadır. Bu durumda benzer bir şekilde, Aras'ın savaş sonrası kaleme aldığı yazıların subjektif bir yön taşıyabileceği de söylenebilir. Bu noktada iki şahsın arasında bir sebepten dolayı birbirlerinden hazzetmeme durumu olduğu gerçeği dışında yapılacak yorumlar spekülâtif kalacaktır. Bu sebeplere istinaden iki tarafında anıları incelenirken ve yorumlanırken böyle bir durumun varlığının akılda tutulması gerekmektedir.

Kitap dönem dönem kaleme alınmıştır. Kitabın ilk cildi Erkin'in mesleğe girdiği ilk yıllardan itibaren Roma Büyükelçiliğini kadarki dönemi kapsamaktadır ve 1972 yılında kaleme alınmıştır. İkinci Cildi ise Erkin'in 7 yıl görev yaptığı Vaşington Büyükelçiliği dönemini kapsamaktadır ve 1974 yılında tamamlanmıştır. Üçüncü cilt ise Erkin'in İspanya, Fransa ve İngiltere görevlerini, Kıbrıs ve Ortak Pazar savaşları ile Bakanlık görevindeki anılarını kapsamaktadır ve 1977 yılında kaleme alınmıştır. Kitabın birinci baskısı 1980 yılında yapılmış olup, incelenen baskı 1987 tarihli ikinci baskıdır. Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan eser orijinal nüshadır. Anılar mesleki sınıflama açısından diplomat anılarıdır. Tematik sınıflama açısından meslek anıları sınıfındadır. Kurgusal sınıflama açısından olgusal anılar sınıfında olması uygundur. Kitabın olayları, Erkin'in çocukluk yıllarından başlayıp, 1920 yıllarda mesleğe girişinden itibaren 1960'lı yıllara uzanan tarihlerde geçmektedir.

Kazım Karabekir'in CHP Grup Tartışmalarında aldığı notlarından oluşan "Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Cihan Harbi CHP Grup Tartışmaları" isimli kitaptan yararlanılmıştır. Bu kitap 11 Nisan 1939'an başlayıp 15 Ocak 1946'ya kadarki dönemde Karabekir'in parti grubunda yaptığı tartışmalara ilişkin aldığı notlardan ibarettir. Kitap her ne kadar tam bir anı kitabı sayılamayacak bir metinse de dönemin olaylarını ve tartışmalarını aydınatabilecek bilgiler içerdiğinden kıymetli bir belgedir. Bu yüzden tarihleriyle kaydedilmiş notlar, ilgili olaylar ve anılarla denk geldiği yerlerde ilişkilendirilip tez kapsamında incelenmiştir.

Kitapta Karabekir'in mecliste yaptığı otuz yedi konuşma ve İsmet İnönü ile yaptığı bir mülakat yer almaktadır. Kitaptan savaş döneminde Meclis'te hangi konuların tartışıldığıyla ilgili kısımlarda yararlanılmıştır. Karabekir, başta dış politika olmak üzere gündeme ilişkin çeşitli konularda hükümete sorular sormakta, eleştirilerde bulunmakta, kimi yerde geçmişte yaşadıklarına atıf yaparak öğütler vermektedir. Kitap içeriğinin önemine rağmen baskı kalitesi olarak zayıftır. Notların bir tashih ve analiz sürecinden geçirilmeden olduğu gibi aktarıldığı anlaşılmaktadır. Zira bazı ifadelerin açıkça olumsuz olması gerekirken, olumlu yazıldığı bununsa anlamı olduğu gibi değiştirdiği görülmektedir. Bu durumda kitap yanlış anlamalara yol açabilir. Örnek vermek gerekirse, Karabekir gazetelerin kapanması konusunda "Başvekili şiddete teşvik etmemeliyiz. Bu arkadaşlar fena fikir besliyorsa, haklarında şiddet gösterilince, daha ziyade emellerine nail olmuş olurlar."⁴⁴ İfadesi kitapta "Başvekili şiddete teşvik etmeliyiz." şeklinde geçmektedir. Bu tür hataların sonraki baskılarda düzeltilip düzeltilmediği incelenmemiştir. Ancak mesele sadece tek bir hatadan ibaret değildir. Zira kitapta yer alan notların tarihi olaylarla uyumu karşılaştırmalı ve kronolojik bir şekilde gösterilmemiştir. Dolayısıyla Karabekir'in hangi olaydan bahsettiği ve sözleriyle aslında neyi kastettiği karanlıkta kalmakta, hatalarda kaçınılmaz olmaktadır. Tez kapsamında Karabekir'in notlarının belli bir kısmı olaylarla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

⁴⁴ Kazım Karabekir, **Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.216.

Notlar genel olarak okunduğu zaman Karabekir'in Alman yanlısı olmaktan çok Rusya'nın bir işgalinden çekindiği ve Türkiye'nin savunmasını bu ihtimale karşı yanımızda durabilecek ülkeler hangileridir şeklinde değerlendirdiği görülmektedir. Karabekir, harbi Anadolu beklemektedir ve savaşı Anadolu'yu işgale yeltenen bir devlete karşı vereceğimiz savunma mücadelesinin sevk ve idaresi olarak değerlendirmektedir. Muhtemel işgalci olarak Rusya ve belki Akdeniz tarafından gelebilecek bir İtalya'yı görmektedir. Muhtemel bir işgal hareketine karşı verilecek savunmada bize destek verebilecek ülkeleri de Almanya ve İngiltere olarak görmektedir. Karabekir'in Türk-İngiliz-Fransız ittifakına ilişkin şüpheleri, Almanların kaybedilmemesi yönündeki eleştirileri ve önerileri hep bu tehditlerin fiiliyata dökülüp dökülememesi etrafında yoğunlaşmaktadır.

Selim Deringil'in kaleme aldığı "Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası", Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşında izlediği Dış Politikasının incelendiği bir tarih araştırma kitabıdır. Kitapta tarih konuları aktarılırken yerli ve yabancı şahsiyetlerin anılarından yararlanılmıştır ancak bunlardan en önemlisi İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı'nı yapmış bulunan Numan Menemencioğlu'nun yayınlanmamış anılarıdır.

Menemencioğlu anılarını "Les Detroits vus de la Mediterranee; aperçus, etudes, souvenirs" başlığıyla Paris'te büyükelçi iken kaleme almıştır. Deringil'in ifadelerine göre bu yayınlanmamış müsveddede kendisinin düşünce ve tasarıları yer almaktadır. Deringil, bu müsveddedeki anılardan yararlanmış ve kitabında bu anılara yer vermiştir. Tez çalışması boyunca yer yer kısa alıntılardan istifade edilmiştir. Bu müsveddelerin orijinal metin olduğu anlaşılmaktadır. Yine müsveddelerin anı, araştırma tarzında yazıldıkları anlaşılmaktadır. Diplomat anıları sınıfına girebilecek bu anılara, tematik olarak siyasi anılar sınıfında, kurgusal sınıflama olarak olgusal anılara örnek gösterilebilir. Dönemsel olarak İkinci Dünya Savaşı dönemine denk düşmektedir.

Yine Deringil'in kitabından İtalyan Dışişleri Bakanı Count Galeozzo Ciano ve İtalyan Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio'nun, Fransız Büyükelçi Massigli'nin, İngiltere Başbakanı Churchill'in anılarından aktarımlardan ve Ahmet Şükrü Esmer, Suat Hayri Ürgüplü ile yaptıkları mülakatlardan yararlanılmıştır. Deringil'in kitabı anılarla zenginleştirilmiş bir eser olarak anıların tarih yazımındaki önemini göstermesi açısından değerli bir çalışmadır.

Valentin Berojkov'un kaleme aldığı "Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru" isimli metin bir anı kitabıdır. Tahran görüşmeleri sırasında Stalin'in tercümanlığını yapmış olan Valentin Berojkov'un, Tahran Konferansıyla ilgili anılarını paylaştığı kitabından Türkiye ile ilgili bölümlerden yararlanılmıştır. Kitap, Tahran konferansında alınan kararlara ve görüşmelere ışık tutabilecek anılar içermektedir. Berojkov, bu kitapta genel olarak Müttefiklerin Overlord operasyonunu geç başlattıklarını, böylece hem Almanya'nın, hem de Sovyetlerin zayıflamasını bekledikleri düşüncesini savunmaktadır. Berojkov, Tahran konferansında bir türlü tarihi belirlenemeyen Overlord operasyonunun tarihinin belirlendiğini belirtmektedir. Anılarda, Türkiye konusunda yapılan görüşmelere geniş yer verilmektedir. Bir Rus gözlemci sıfatıyla paylaştığı bilgiler ilginç ayrıntılar içermektedir. Tahran konferansında, İngiltere'nin Balkanlara bir cephe açılması fikrini savunan taraf olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmak istemektedir. Berojkov, İngiltere'nin Balkan cephesi açma niyetini Sovyetlerin Balkanlarda ilerlemesini engellemek için düşündüğünü savunmaktadır. Bu açıdan eser Rusların gözünde Türkiye'nin savaşa dahil olması meselesine bir nebze ışık tutması açısından ilginç ve yararlı bilgiler içermektedir.

Murat Metinsoy'un "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam" isimli kitap dönemle ilgili günlük olaylara dair anılar ve yorumlar içeren bir kaynaktır. Metinde yer alan anılardan dönemin şartlarını anlamak amacıyla yararlanılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın yeni dünya düzençileri İngiliz Başbakanı Churchill, SSCB lideri Stalin ve ABD Başkanı Roosevelt olarak ele alındığında bu kişilerin kendilerinin ve yakınlarının savaş yıllarını içeren anıları, Türkiye özelinde genel hatlarıyla tez dahilinde incelenmiştir. Bu kişilere ait anılar, kendi kitaplarında ve başka kitaplarda yer bulmaktadır. Özellikle siyasi tarih çalışmalarında sıkça karşılaşılan bu anılardan konuyla alakalı görülenler kitaplardan alınarak değerlendirilmeye çalışıldı. Örnek olarak Churchill'in savaş anılarını yazdığı "Savaşın Alacakaranlık Kuşağı" savaş hakkında önemli anılar içermekteydi. Bu kitaplarda yine incelenmiş ve gerekli görülen yerler kitaba dahil edilmiştir. Mesela; bu anılara ilişkin bir yorumda "Churchill'in anılarında bazen duyduğunu değil, duymak istediğinin de yazılı olduğu durumlar mevcuttur" denilmektedir.⁴⁵ Görüldüğü gibi kamuoyuna mal olmuş bu anılardan istifade etmemek mümkün olmadığı için gereken yerlerde yararlanılmıştır. Bu tür anılara örnek olarak; dönemdeki görevleriyle zikredilen İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in, Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen'in, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'in, Roosevelt'in oğlu Elliott Roosevelt'in, İtalyan Dışişleri Bakanı Count Galeazzo Ciano'nun, İtalyan Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio'nun anıları verilebilir.

Bu tezde yer alan anılar seçili bir kaynaktan derlenerek bir araya getirilmiştir. Bu tez kapsamında içerisindeki anılar incelenmeyen, ancak II. Dünya Savaşı Dönemi anılarını içeren ve bir şekilde döneme ışık tutabilecek eserlerin bir listesi ekler⁴⁶ kısmında sunulmaktadır. Bu liste, özellikle anı türünde olmakla beraber anıya benzer türlerde kaleme alınmış, Türkiye baskılı, İkinci Dünya Savaşı, Türkiye ve Türkler temalı, İkinci Dünya Savaşı Dönemine ilişkin anılar içerebilecek kitaplardan oluşan bir bibliyografya denemesidir. Liste bu tez oluşturulurken girişte belirtilen hedefleri ve amaçları gerçekleştirmek için yararlanılacak kaynaklar tespit

⁴⁵ Deringil, **a.g.e.**, s.223. Türkiye'nin savaşa sokulması konusu görüşülürken, Amerikan kayıtlarında Stalin'in, Türkiye'yi savaşa sokmak istediklerini ancak "Türkiye'yi de yakasından tutup savaşa atamayacaklarını..." söylediğini kaydetmekteydi. Churchill ise, "Closing the Ring" isimli kitabında, Stalin'in "Kesinlikle tekrar denemekten yanayım... daha olmazsa gerekirse onları yakalarından tutar (savaşa sokarız)..." dediğini yazmaktaydı.

⁴⁶ Bkz. EK-30.

edilirken oluşturulmuştur. Konuyla ilgili çalışma yürütenlere yardımcı olabileceği düşüncesiyle tezin sonuna eklenmesi uygun görüldü.

I. BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇ VE TÜRKİYE

A. Savaş Öncesindeki Gelişmeler ve Türkiye

II. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile başlayan ve 14 Ağustos 1945 Japonya'nın teslim olması ile sona eren Almanya, İtalya ve Japonya'nın temel aktörler olduğu Mihver bloğu ile İngiltere, Fransa, Rusya ve en sonunda Amerika'nın başını çektiği Müttefik bloklarının arasındaki fiili savaş dönemidir. Savaş Müttefiklerin zaferi ile sonuçlandı. Savaş sonucunda ABD ve SSCB güçlü devletler olarak tarih sahnesine çıktı ve yeni bir dünya düzeni kuruldu. Türkiye bu savaşa girmemek için mücadele verdi.

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasında pek çok neden sayılabilir ancak temel gelişmenin I. Dünya Savaşı'ndan itibaren taşınan siyasi ve diplomatik problemler olduğu söylenebilir.⁴⁷ I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerine yenilen İttifak devletleri, ağır barış şartlarını imzalamak zorunda kaldı; dahası, yıkılan üç imparatorluğun Avrupa'da oluşturduğu boşluğun ardından milletler sistemine göre düzenlenen sınırlar neticesi yeni bir denge kurulamadı.⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı izlerine rastlanır. Almanya'ya ağır şartlar getiren Versay Antlaşması, Alman halkı üzerinde büyük bir üzüntü ve farklı bir psikolojik etki yaratmıştır.⁴⁹ Birinci Dünya

⁴⁷ I. Dünya Savaşı, 1815'de Napolyon'un yenilgisinin ardından toplanan galip devletlerin, İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Viyana Kongresi sonucunda kurdukları statükoya karşı daha sonra milli birliklerini tamamlayan revizyonist devletlerin, İtalya ve Almanya, başkaldırmaya başlaması sonucu ortaya çıktı. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.461.

⁴⁸ Haziran 1919'de, Almanya'ya, Versay Barış Antlaşması'nı, Eylül 1919'da, bölünen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Alman ağırlıklı parçası Avusturya Saint German Barış Antlaşması'nı, Kasım 1919'da Bulgaristan, Neuilly Barış Antlaşması'nı, Haziran 1920'de Avusturya-Macaristan imparatorluğunun diğer parçası Macaristan, Trianon Barış Antlaşması'nı imzaladı ve Ağustos 1920'de Osmanlı İmparatorluğu Sevr Barış Antlaşması'nı imzaladı. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.465-466.

⁴⁹ Churchill hatıratında, Almanya'nın "efsane ve hayal dünyasına özgü" ölçülerle tazminat vermeye mahkum edildiğini ve belirlenen miktarların galip uluslardaki kin ve öfkenin bir yansıttığını ifade

Savaşı'ndan mağlup çıkan Almanya ile bu savaştan galip çıkmasına rağmen kendisini tatmin olmamış sayan İtalya, Versay'da kurulan statükoyu değiştirmek isteyen bir dış politika izlemeye başlamışlardır.

Versay sistemini değiştirmek isteyen bu revizyonist grup karşısında, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan statükocu (anti-revizyonist) grup bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmeyerek tekrar inzivaya çekilmesi üzerine İngiltere ve Fransa⁵⁰ statükonun savunucuları olarak kalmışlardı. Revizyonist grubun mütecaviz bir dış politika izlemesine karşılık, anti-revizyonist grup yatıştırma ve taviz politikası gütmüştür.⁵¹

İki savaş arası süreçte 1929 yılında dünya çapındaki büyük ekonomik buhranın etkisi ile ekonomisi daha da kötüye giden Almanya, siyasi ve toplumsal buhran içerisine sürüklenmiştir. 1929 Dünya İktisadi Buhranının da etkisiyle milletlerarası alanda iktisadi milliyetçilik akımı kuvvetlenmiş ve bu durum İtalya'da ve Almanya'da faşizmin iktidarını kolaylaştırmıştır. 30 Ocak 1933'te nasyonal sosyalistlerden ve Alman milliyetçilerinden oluşan ve "*Milli Hükümet*" denilen bir hükümetin başbakanı olarak Hitler Almanya'da iktidara geldi.⁵²

Hitler, Versay'ın hükümlerini çiğnerken dönemin İngiliz hükümeti, Almanya'ya verilecek tavizlerle Hitler liderliğindeki Nazilerin yatışacağını

etmekteydi. Churchill, Müttefik orduları başkomutanı Fransız Mareşal Foch'un, Versay'ın anlaşma maddelerini duyduğu zaman "şaşkınlık uyandıracak kadar yerinde bir kehanetle", "Bu barış değildir, olsa olsa yirmi yıllık bir ateşkestir." dediğini nakletmekteydi. Winston S. Churchill, **2. Dünya Savaşı Hatıraları: Savaşın Savaşa 1919-1939**, Örgün Kitabevi, İstanbul 2004, s.20.

⁵⁰ Bu gelişmeler olurken, Fransızlar, Almanların bir intikam savaşına girişeceklerini bildikleri için savaş sonrası hemen fiziki tedbirler almaya başladılar. İngiltere ve Amerika'dan garantiler istediler. Ayrıca, Fransa, Belçika, Polonya ve Küçük Antant devletleri ile anlaşmalarla Avrupa'da konumunu güçlendirdi. Bkz. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.468.

⁵¹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.100.

⁵² Hans-Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s.1.

ummaktaydı.⁵³ İngiliz-Alman Antlaşması⁵⁴ İngiltere'nin bundan sonra Nazi Almanya'sına karşı uygulayacağı yatıştırma politikasının başlangıcını teşkil etti.⁵⁵

Ancak Almanya durdurulamıyordu. 11 Mart 1938'de Avusturya'ya giren Alman ordularının ardından 13 Mart 1938'de Almanya ile Avusturya'nın birleştiği açıklandı. İngiltere, Almanya'yı yatıştırma politikasının bir devamı olarak 29 Eylül 1938'de toplanan Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesine önyak oldu. Ancak Almanya, 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etti; 23 Mart 1939'da Litvanya'dan Memel'i aldı ve işgal etti. Bundan sonra gözünü Polonya'ya dikti. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, 31 Mart 1939'da Polonya'nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tehlikeye girerse yardım edeceklerine dair garanti verdi.⁵⁶

I. Dünya Savaşı sonrasında İtalya, Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Partisi'nin diktatörlüğünde saldırganlaşıyor ve Ekim 1935'te Habeşistan'ın işgali ile fikirlerini eyleme dökmeye başlıyordu. Habeşistan işgal edilirken İngilizlerin Kızıldeniz'i kapatıp kapatmayacakları gündeme gelmiş ancak İngilizler, böyle bir önlemeye girişmemişlerdi.⁵⁷ Bu durum, faşistlerin ateşli konuşmalarının söylemden ibaret olmadığını da dünya kamuoyuna göstermekteydi.

⁵³ Hitler'in Versay Antlaşması'nı çiğnemesinin ardından, Almanya'nın bu hareketlerine karşılık 14 Nisan 1935'te Fransa, İtalya ve İngiltere arasında Stresa Antlaşmaları imzalandı. Bu antlaşmalarla Almanya'ya karşı bir cephe kuruluyor ve Almanya protesto ediliyordu. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.562.

⁵⁴ 18 Haziran 1935'te, İngiltere, Almanya ile bir Deniz sözleşmesi imzaladı. İngiltere böylece Almanya donanmasını sınırlamayı umuyordu. Uçarol **a.g.e.**, s.538. Yine 7 Mart 1936'da İngiltere Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırmasını sessizlik içinde karşıladı.

⁵⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.562.

⁵⁶ Almanya, böylece, Versay ve St. Germain Antlaşmaları ile üye devletlerin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini garanti eden Milletler Cemiyeti Yasası'nın ilgili hükümlerini ortadan kaldırmış oldu. Hitler, Çekoslovakya'nın Südet bölgesindeki Almanları kışkırtıyordu. İngiltere Başbakan'ı Chamberlain 15 Eylül 1938'de, Almanya'ya giderek arabuluculuk yapmaya başladı. Çekoslovakya'yı Südet bölgesini vermeye ikna ettiler. Çok geçmeden, Çekoslovakya'nın belli sınırları Polonya ve Macaristan tarafından işgal edildi. İngiltere ve Fransa'nın bu sessizliği İtalya ve Almanya'ya cesaret verdi. Uçarol **a.g.e.**, s.540-543.

⁵⁷ **Kurun Gazetesi**, 27 Ekim 1935, s.1.

Doğu'da Japonya, kıta Asyası'na yayılmak istiyor ve Sovyet Rusya'yı kendisine tehdit olarak görüyordu. Alman politikasının Sovyet karşıtı tavrı, Japonya'yı Almanya'ya yanaştırdı. 5 Kasım 1937'de Roma'da imzalanan bir antlaşma ile İtalya da bu uzlaşmaya katıldı. Böylece “*Berlin-Roma-Tokyo Mihveri*” oluştu. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal hareketi üstüne Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa, Yunanistan ile Romanya'ya garanti verdiler. İngiltere, bunu yeterli saymayan Türkiye ile de 12 Mayıs 1939'da karşılıklı yardımı öngören bir yardım deklarasyonu imzaladı. 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyet Rusya arasında bir saldırmazlık paktının yapıldığı açıklandı. Ancak Almanya Polonya'dan Danzig serbest bölgesinin kendisine verilmesini istedi. 1 Eylül'de istenen temsilcinin gönderilmediğini ileri sürerek Polonya'ya savaş ilan etmeksizin saldırdı.⁵⁸

1930'lu yıllarda Türkiye, anti-revizyonist bir politika izleyerek kolektif güvenlik sistemine bağlandı.⁵⁹ Bu yıllarda Atatürk, Balkan devletleri arası ilişkilerin geliştirilmesinde aktif bir rol oynadı; Balkan Konferansları toplandı. 9 Şubat 1934'te Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkanlar'da barışın güçlendirilmesi amacıyla bir Balkan Antantı kuruldu. Antant, Balkanlara dışarıdan gelecek bir müdahale için kurulmuştu. Özellikle Doğu Akdeniz'de beliren İtalya tehlikesi için güvence olarak görülüyordu.⁶⁰ Türkiye'nin kurulmasında ön ayak olduğu Balkan Antantı (1934) bir bakıma İtalya'nın Balkan devletlerini birbirine düşürmek için bir süredir sarfettiği gayrete bir tepki olarak ortaya çıkmıştı.⁶¹

1939'a uzanan yıllar dünya şartlarının büyük bir savaşa doğru aktığı zaman dilimiydi. Türkiye, izlemekte olduğu aktif ve barışçıl politika sonucunda 1932'den itibaren Milletler Cemiyeti üyeliğine davet edildi ve teşkilatının 43'üncü üyesi oldu.⁶² Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenler, bu dönem boyunca şartları zorlayarak hem yaklaşan savaşa karşı tedbir almış hem de Lozan'dan arta kalan sorunları

⁵⁸ a.g.e., s.539-540,543-544.

⁵⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.647-648.

⁶⁰ Bkz. Gönlübol, a.g.e.,s.106, Uçarol a.g.e., s.557-580.

⁶¹ Armaoğlu, a.g.e.,s.646-647.

⁶² Uçarol a.g.e., s.578-579. Teşkilat içinde statükonun korunmasını isteyen devletlerin çoğunlukta bulunması ve Türkiye'nin bu devletlerle meselelerini halletmiş olması, Türkiye'yi teşkilata

gidermeye çalışmışlardı. Bu kapsamda boğazlar ön plana geçen olaylar arasındaydı. 20 Temmuz 1936’da Montrö Sözleşmesi imzalandı. Son Posta, “Mukavele dün gece imzalandı ve ordumuz sabaha karşı Boğazları işgal etti” diyerek haberi okurlarına duyuruyordu.⁶³

Milletler Cemiyeti, İtalya’nın Habeşistan’a saldırganlığına karşı tedbir almaya karar verdi. Türkiye bu tedbirlere katıldı.⁶⁴ İtalya, 11 Kasım 1935’te zorlama tedbirlerine katılan bütün devletleri ve bu arada Türkiye’yi siyasi olarak tehdit etti. Bunun üzerine İngiltere, 1935’in Aralık’ında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye’ye garanti verdi. “Akdeniz Paktı” olarak bilinen garantiler sistemi böylece doğdu. Bu pakt, Türkiye’nin dış politikasında yeni bir dönem açtı ve 1939’da Türkiye ile İngiltere’nin ittifakına temel teşkil etti.⁶⁵ Mayıs 1939’da Türkiye ve İngiltere arasından karşılıklı yardımlaşma antlaşmasının ardından 23 Haziran 1939’da Fransa ile Türkiye arasında “Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Antlaşma”⁶⁶ imzalandı. Hatay Meclisi’nin kararıyla Fransız askerlerinin çekilmesi üzerine 23 Temmuz 1939’da yapılan törenle de Hatay Türkiye’ye katıldı.⁶⁷ Son Posta büyük bir coşkuyla, Hatay’a giren Türk askerlerini manşetten “*Ordumuzun Antakya’ya girişi çok güzel ve çok heyecanlı oldu*” diye duyuruyordu.⁶⁸ Bu olaydan belli bir süre sonrada aynı gazete Hatay’ın anavatana katılımını “*Hatay, şanlı bayrağımız altında!*” diye veriyordu.⁶⁹

Bir yandan Türkiye’nin Almanya ile ilişkileri, Mihver’in Balkanlarda faaliyetleri dolayısıyla sığusa da ticari ilişkiler devam etti. 1938’in Temmuz’unda Alman Ticaret Bakanı Funk’un Türkiye ziyareti sonucu Almanya ve Türkiye arasında 150 milyon mark’lık bir kredi anlaşması imzalandı. Türkiye, Almanya’nın

yaklaştırmıştır. Gönübol, **a.g.e.**, s.102-103.

⁶³ **Son Posta Gazetesi**, 21 Temmuz 1936, s.1.

⁶⁴ **Son Posta**, 18 Ekim 1935, s.1.

⁶⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.660.

⁶⁶ Türkiye statükodan memnun olmayan küçük ve büyük birçok devletlerin aksine, gerek Montrö’de, gerek Hatay meselesinde ulusal çıkarlarını elde etmek için *fait accompli* yoluna gitmemiş, hukuk yoluna başvurmuştur. Gönübol, **a.g.e.**, s.143-144.

⁶⁷ Uçarol **a.g.e.**, s.593-594.

⁶⁸ **Son Havadis**, 8 Temmuz 1938, s.1.

⁶⁹ **Son Posta**, 24 Haziran 1939, s.1.

Avusturya'yı ve Südetleri ele geçirmesini izliyordu. Ancak 1939'un Mart'ında Almanya'nın Çekoslovakya'yı ele geçirmesiyle hayat sahası politikasına başlamasıyla beraber Alman tehlikesi Türkiye'yi endişelendirdi.⁷⁰ 1939 yılında Almanya'nın en mahir diplomatlarından biri olan Von Papen'in Ankara'ya elçi olarak gönderilmesi, bu devletin Türkiye'ye vermiş olduğu önemi gösteriyordu.⁷¹

Diğer taraftan Türkiye, İtalya'nın yayılmacı tutumu ve 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali sonrası Mihver'den uzaklaşmış görünüyordu. Türkiye böylece Batı devletleriyle işbirliği ve anlaşma dönemine girmiş oldu.⁷² Türk-İngiliz deklarasyonu belirince hem İngiliz hem de Sovyet basını olumlu yorumlarda bulundu. Ancak Mihver devletleri, deklarasyona karşı tepki göstermişler ve Türk-İngiliz ilişkilerinin hiç olmazsa daha da gelişmesini önleme çalışmışlardır.⁷³

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 1939'daki Saldırmazlık uzlaşması sonrasında Eylül 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Moskova'ya davet edildi ancak görüşmeler bir sonuca ulaşamamıştı.⁷⁴ Sovyetlerle anlaşmak mümkün olmayınca Türkiye, Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile bir üçlü ittifak imzaladı. Bir anlamda Doğu Akdeniz'de beliren İtalyan tehdidine karşı beliren bu karşılıklı yardım antlaşması ile taraflar saldırıya uğrarsa birbirlerine yardım

⁷⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.674. Türkiye, Boğazlara hakim bir devlet olarak Boğaz su geçitleri üzerinde hayati menfaat gören Almanya ve İngiltere'nin çıkarları arasında bir denge politikası izlemeye çalışıyordu.

⁷¹ Ancak, Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunun 1914 de yaptığı hatayı tekrarlamak niyetinde değildi. Almanya 1939 yılında Türkiye'nin dış politikasını değiştirmek için giriştiği teşebbüslerde başarılı sonuç alamamıştır. Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.127.

⁷² Uçarol **a.g.e.**, s.595.

⁷³ Türk-İngiliz deklarasyonu Almanya'yı telaşlandırmış ve buna engel olmak için Türkiye üzerinde tehditte bile bulunmuştur. Deklarasyonun imzalanacağını haber alan Von Papen, Türkiye'ye bundan vazgeçmesini, bunun savaş ihtimalini yüzde 40-60 oranında arttıracığını söylemiş ve Balkan antantına İtalya ile Bulgaristan'ın da katılmasını, Balkan devletlerinin sınırlarının Almanya tarafından garanti edilmesini teklif etmiş, fakat bu deklarasyona Arnavutluk olayının sebep olduğun ve artık geri dönülemeyeceği cevabı verilmiştir. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.677.

⁷⁴ Saraçoğlu, bu antlaşmanın sonuçsuz kalmasını Sovyetlerin tekliflerini Türk-İngiliz ve Fransız deklarasyonlarındaki esaslarla uzlaşmaz nitelikte olmasından kaynaklandığını söylemiştir. Sovyetler, Almanya'nın etkisiyle Türkiye'yi Batı ittifakından koparmak istiyordu. Türkiye ise, İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmağa çalışmaktaydı. Bu iki değişik amaçla masa başına oturan iki ülke temsilcilerinin anlaşmak için ortak bir zemin bulmalarına imkan yoktu. Bkz. Esmer, **a.g.e.**, s.151-152.

edeceklerdi.⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, manşetten “Türk-İngiliz-Fransız ittifakı”, “Üç devlet arasında yapılan muahede dün akşam Ankara’da Başvekilimizle İngiltere ve Fransa büyük elçileri tarafından merasimle imzalandı”⁷⁶ diyerek 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız üçlü deklarasyonunu okuyucularına duyuruyordu. Tan gazetesi ise bu üç taraflı Ankara antlaşmasının savunma amaçlı olduğunu ne Sovyetlere ne de İtalyanlara karşı olduğu belirtiliyordu.⁷⁷

B. Anılarda Savaşa Giden Sürec

1. Yaklaşan Savaşın Avrupa’daki İşaretleri

İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı her yerde hissedilmeye başlanmıştı. Özellikle Avrupa’da bu durum daha yakından gözleniyordu. O dönem Almanya’da öğrenci olan Sabahattin Ali, Almanya’da herkesin birbiri ile münakaşa içinde olduğunu, Almanya’yı kurtarmak için herkesin bir fikrinin olduğunu, her kesimden insanların birbirlerini suçladığını, herkesin siyaset konuşmaya başladığını aktarmaktadır. Sabahattin Ali, bu konulardan bahseden Alman hizmetçisinin halini şu şekilde anlatır; “*yüzü büsbütün kızarır; yumruğunu sıkarak havada sallardı.*”⁷⁸. Bu örnek Alman toplumunun içinde bulunduğu bu ruh halini yansıtmaları açısından ilginçtir. Hitler’in milletinin hislerini nasıl kavrayıp yakaladığının, aslında kimi ve neyi temsil ettiğinin bir örneğini sergilemektedir. Hitler, öfkesi ile siyasi bir çözüm arayan bir bakışın temsilcisiydi. İşte Hitler, böyle bir siyasi atmosfer içinde rekabet, baskı ve zorla öne çıkmıştı; insanların mağduriyet psikolojisini güçlü bir şekilde bir yöne sevk etmişti.

⁷⁵ İngiltere ve Fransa’nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde, Türkiye “hayırhah tarafsızlık” izleyecekti. İttifaka ek 2 No.lu Protokol’a göre, antlaşma ile Türkiye’nin üzerine aldığı taahhütler, onu Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek olursa, ittifak işlemeyecekti. Görülüyor ki, Türkiye Sovyetlerden çekiniyor ve Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmek istemediğini de göstermiş oluyordu. Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.679, Uçarol a.g.e., s.636-637.

⁷⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1939, s.1.

⁷⁷ Tan Gazetesi, 20 Ekim 1939, s.1.

⁷⁸ Kansu Şarman, **Türk Promethe’ler (1925-1945)**, İş Bankası Yayını, İstanbul, Yayıncılık M., 2008, s.185. Kansu Şarman, Sabahattin Ali’nin kızı Filiz Ali’nin, babasının öğrencilik yılları ile ilgili anılarını “Kürk Mantolu Madonna” kitabında Raif Efendi ağzından aktardığını söylediğini belirtmekteydi. a.g.e. s.183.

Hitler hükümeti, 16 Mart 1935'te genel askerlik mükellefiyetini yeniden yürürlüğe koydu ve açık bir şekilde silahlanmaya başladı.⁷⁹ Bu dönemde Alman öğrenciler okullarda spor yapmak zorunlaydı. Almanya'da okuyan Türk öğrenciler anılarında bu duruma yer vermekte ve yabancı öğrencilerin bundan muaf olduklarını aktarmaktaydılar.⁸⁰

Yahudi düşmanlığından rahatsız olan Yahudiler imkanları ölçüsünde Almanya'yı terk ediyorlardı. Hititolog olması için Almanya'ya gönderilen Sedat Alp, 1935 yılında hocalarından Profesör Benno Landsberger'in Yahudi olduğu için görevine son verildiğini aktarıyordu. Türkiye'de bu sıralarda Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmaya çalışılıyordu. Hocasının Türkiye'ye yararı olacağını düşünen Alp, konuyu Cevat Dursunoğlu'na açmıştı. Landsberger, Sümeroloji ve Hititoloji için bir ihtisas kitaplığı satın alındığı takdirde Ankara'ya gelmeyi kabul etti. Nitekim bu istek kabul edildi ve Landsberger, Türkiye'ye geldi.⁸¹

İçeride bu atmosfer içinde olan Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan kalan kapanmayan hesapları vardı. Aslında birçok tarihçinin de tartıştığı gibi II. Dünya Savaşı aslında birincisinin bir sonucudur. Kansu Şarman'ın ifadesiyle, 20. yüzyılda aslında sadece bir tane büyük savaş vardı ve bu savaş 1914'te başlıyor, 1945'te bitiyordu. Savaşan ülkeler 1918 ile 1939 arasında soluklanma ve yeni stratejik hedefler kurma dönemini yaşıyordu.⁸²

⁷⁹ Jacobsen, a.g.e. s.4.

⁸⁰ Şarman, **Türk Promethe'ler, (1925-1945)**, s.243.

⁸¹ **a.g.e.**, s.194-195. Sedat Alp savaş yıllarında Almanların, Almanya'dan kurtulmanın yollarını aradığını hatta Türk pasaportuna sahip olup kurtulmak istediklerini, kendisinin oturduğu evin sahibesinin zengin bir Yahudi olduğunu ve kendisine evlenme teklif ettiğini ve kendisinin de kabul etmediğini aktarmaktaydı.

⁸² Şarman Kansu, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. D. Savaşı Anıları**, 2006, İstanbul, s.1.

2. Balkan Antantı ve İtalya'nın Saldırganlığı

I. Dünya Savaşı'nda İtalya her ne kadar İtilaf devletleri ile zafer kazanan tarafta olsa da bu savaştan en az kazançlı çıkan ülke olmuş, Anadolu macerası sonuçsuz kalmış ve ekonomisi zayıf düşmüştü. 28 Ekim 1922'de Mussolini'nin "Roma üzerine yürüyüşüyle"⁸³ başlayan iktidarı hızla faşizm diktatörlüğüne dönüşmüştü. İtalya, Almanya'nın yanında yeni bir revizyonist devlet olarak yeni sınırlar, yeni sömürgeler talebi ile öne çıkmaya başlamıştı. İtalya, 3 Ekim 1935'te Habeşistan'ın işgali ile fikirlerini eyleme dökmeye başlıyordu. Bu durum faşistlerin ateşli konuşmalarının ve tehditlerinin söylemden ibaret olmadığını da dünya kamuoyuna göstermekteydi. Doğu'da ise Japonya, adalarından çıkıp Asya anakarasına yayılmak istiyordu. Bu devlet de sınırlarından memnun değildi. Almanya'daki Nazi ideolojisi, Sovyet düşmanı idi ve anti-komintern antlaşmaları imzalıyordu. Japonya ve Almanya, ortak düşmanları olarak gördükleri Sovyetler karşısında birleşmekte gecikmediler. 25 Kasım 1936'da Almanya ile Japonya arasında "Anti-komintern"⁸⁴ Paktı" imzalandı. 6 Kasım 1937'de İtalya bu pakta dahil oldu. Churchill kitabında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, İngiltere tarafından durdurulabilirdi diye yazmaktaydı. Kurun gazetesi "Büyük savaflara doğru" başlığını atarak işgal dolayısıyla yaklaşan tehlikeyi işaret ediyordu. İtalya'nın işgali sırasında İngiltere'nin Süveyş kanalını kapatıp kapatmayacağını gündeme getiriyordu.⁸⁵ Bu durum, Churchill'i doğrular niteliktedir zira İngiltere'nin İtalya'yı durdurabilecek imkanları mevcuttu. Churchill, Mussolini'nin blöfünün ve bu harekattaki hızlı başarısının yayılmak için fırsat kollayan Hitler'e ilham verdiğini ve İngiltere'nin yozlaştığı sonucunu çıkarmasına neden olduğunu ifade etmekteydi. Churchill hatıratında bu savaşın başlamadan İngiltere tarafından cesur hamlelerle

⁸³ Jacobsen, a.g.e., s.1.

⁸⁴ Komünist Enternasyonalin faaliyetlerine karşı alınacak ortak önlemler.

⁸⁵ **Kurun Gazetesi**, 27 Ekim 1935, s.

önlenebileceğini iddia etmekteydi. Bu yüzden Churchill bu savaşı “Gereksiz Savaş”⁸⁶ olarak nitelemekteydi.⁸⁷

Türkiye’nin lider kadrosu, bir yandan yeni kurulan genç Cumhuriyeti güçlendirmeye çalışırken bir yandan da dışarıdaki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Savaş, gören gözler için geliyor diyordu. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, daha 1930’lu yılların başında savaşa giden süreci öngörüyor ve yaklaşan tehlikeye karşı çeşitli tedbirler almaya çalışıyordu. Atatürk, İtalya’da iktidarda olan faşist Mussolini’nin hareketlerini küçümsemekteydi. Ancak bu hareketlere karşı tedbirler alarak İtalya’nın faaliyetlerini ciddiyle takip ediyordu.

1925 yılında Türkiye’nin İngiltere ile Musul sorunu gündeme geldiği zaman İtalya, Fransa’yla beraber İngiltere’yi desteklemişti. 1925’te Türkiye’nin Musul’a kuvvet yolu ile müdahalesi halinde İtalya’nın Anadolu’ya asker çıkaracağı şeklindeki söylentiler Türkiye’de İtalya’ya karşı duyulan güvensizliği arttırmıştı.⁸⁸

Hilmi Uran, anı kitabında Atatürk’ün eski İtalyan diktatörü Mussolini’yi hiç sevmediğini, onun taşkın, ölçsüz hareketlerini ve kabına sığamayan tavırlarını beğenmediğini ve bilhassa bir vakitler Türkiye’yi garp vilayetlerinde müdafaa tedbiri almaya kadar götürmüş olan öteye beriye saldırılarına pek kızdığını aktarmaktaydı. Atatürk’ün Mussolini’nin kara faşist gömleği giyerek asker ve kumandan kıyafetinde gezişlerini de küçümsediğini aktarmaktaydı. Uran, bir gün Atatürk’ün Ankara Palas’ta resmi bir ziyafetten sonra salonda rastladığı genç faşist İtalyan sefirine iltifat ederken İtalyan diktatörü Mussolini’yi kastederek alaylı bir lisanla ve orada

⁸⁶ Churchill, bir gün Başkan Roosevelt’in kendisine “*İçinde bulunduğumuz savaşa ne gibi bir ad takmalı? Bunu açık olarak herkesten sormak ve cevap istemek düşüncesindeyim.*” dediğini kendisinin de “*En uygun ad, “Gereksiz Savaş” tır.*” dediğini nakletmekteydi. Churchill, “*tarihte hiçbir savaş yoktur ki, önüne geçilmesi İkinci Dünya Savaşı’nda olduğu kadar kolay olsun.*” diye eklemekteydi. Churchill, **2. Dünya Savaşı Hatıraları: Savaşın Savaşa 1919-1939**, s.9.

⁸⁷ a.g.e., s.285-287.

⁸⁸ Uçarol a.g.e., s.572.

bulunanların da işitebileceği tarzda “Ne yapıyor senin palyaço?” dediğini aktarmaktaydı.⁸⁹

Atatürk, İtalya’da 1922’den beri iktidarda olan ve 30’larda artan yayılmacı faşizm tehlikesine karşı Balkanlarda bir birlik, antant kurmaya çaba gösteriyordu. Bu birlik sayesinde faşist bir müdahaleyi caydırmayı amaçlıyordu. Tevfik Rüştü Aras kitabında 1928’den beri Türkiye’nin dış politikasında karşılıklı barış antlaşmaları aradığını aktarmaktaydı. 1930’lu yıllardan itibaren dostluk ve birlik kurulması amacıyla çalışılmaya başlandığını ve Yunanistan Başbakanı ile görüşüklerini ve Yunanistan ile “sahiden” dost olmak istediklerini belirtmekteydi. Yunanistan ile dostluk kurabilme çabalarına 1928’de başladıklarını ve bu sırada İtalya’nın da bu dostluk antlaşmasına dahil olmak istediğini aktarmaktaydı. Eylül 1928’de Türkiye, Yavuz zırhlısının yenilenmesine teşebbüs edince Yunan hükümetiyle arasında bir rekabet doğmasın diye Yunan hükümetine bir saldırmazlık ve tarafsızlık mukavelesi teklifinde bulundu. Bu konuyu ve o sırada devam eden mübadele konusunu görüşmek üzere Cenevre’de bulunan Yunan Dışişleri Bakanı “Mihalopolos” ile buluşmak üzere yola çıkan Aras, İtalya’ya da bir teklifte bulundu. Aras anılarında, bu seyahat öncesi, İngiltere ve Fransa basınının ve diplomatlarının Faşist İtalya’yı Türkiye aleyhine kışkırttıklarını kendisinin de bunun önüne geçmek için Türkiye’nin Roma Büyükelçiliği aracılığı İtalya’ya dostluk ve tarafsızlık yapılmasını teklif ettiğini aktarmaktaydı.⁹⁰ İtalya, Türkiye ve Yunanistan’ı kendi güdümüne alıp oluşturacağı bir Doğu Akdeniz Bloğunda birleştirmeye çalışmıştı.⁹¹ Muhtemelen Batılı devletler bu durumdan rahatsızlık duyuyorlardı. Aras, anılarında ayrıntıları anlatılan olaylar neticesinde Mussolini ile Milano’da buluştu. Mussolini’nin dostluk antlaşmasına sıcak baktığını, yalnız kendisine “*Niçin İtalya’yı tecrit etmeye çalışıyorsunuz*” diye sorduğunu ifade etmekteydi. Mussolini’nin, Aras’a neden Yunanistan’a tarafsızlık mukavelesi teklif ettiklerini sorduğunu, Tevfik Rüştü Aras’ın da, Yunanlılarla arasında geçen olayları olduğu gibi aktardığını belirtmekteydi. Aras, donanma konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında rekabet

⁸⁹ Uran, **a.g.e.**, s.268.

⁹⁰ Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, Yörük M., İstanbul 1968, s.187.

⁹¹ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “*Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.15, Afyon, Ağustos 2006, s.239-262.

doğmasını diye Türkiye'nin bir anlaşma önerdiğini Mussolini'ye belirtir. Bunun üzerine üç devleti kapsayan bir dostluk ve tarafsızlık mukavelesi için Yunanistan'ı beklerler. Aras, öğleden sonra Mihalokopulos'un mazeret bildirip Yunanistan'a döndüğünü, Mussolini'nin gülererek bu durumu kendisine aktardığını ve “*sizin haklı olduğunuzu biliyordum*” dediğini nakletmekteydi. Üç ülkenin hükümleri aynı olan ikili dostluk antlaşmaları imzalamaya da mutabık kaldıklarını belirtmekteydi.⁹² Nihayetinde dostluk antlaşmaları imzalandı.

Türk ve Yunan liderler, İtalya'nın niyetlerinin farkındaydı ve kısa süre içinde aralarındaki husumetleri sonuca kavuşturdular. 10 Haziran 1930'da Türkiye ve Yunanistan arasında iki ülke arasındaki nüfus mübadelesinden doğan sorunlar sonuca kavuşturulmuştu. Böylece ilişkiler hızla iyileşmeye başladı ve ortak düşmana karşı oluşturulacak Balkan Antantına giden yol açıldı. Aras, Balkan Antantı kurulabilmesi için Türk-Yunan dostluğunu sağlayacak teferruatlı ve ciddi konuşmayı Başvekil “Papanastasyo” ile yaptığını belirtmekteydi. Geniş, bilgili ve idealist bir zat olarak ifade ettiği başvekilin aşağıda belirtilen hususlar çerçevesinde ömrünün sonuna kadar bütün gayretini Balkan Birliğine hasrettiğini belirtmekteydi. Mustafa Kemal'in otoritesi altında Türk-Yunan dostluğuna varıldıktan sonra “...*Balkan Konfederasyonuna gidilirse o vakit, Balkan Birliğinin tabii başkenti İstanbul olmakla beraber, başlangıç olarak, ben, Yunan milletinden Garbi Trakya'ya otonomi verilmesini isteyebilir ve alırım. Bu suretle belirsiz bir süre için Balkanların Vaşington'u Garbi Trakya olmuş olur*” dediğini aktarmaktaydı.⁹³

İlk Balkan Konferansı, Papanastasiu'nun önerisiyle 5 Ekim 1930'da toplandı.⁹⁴ Türkiye, İtalya'nın yayılmacı politikasına set çekebilmek için bir antant peşindeyken Mussoli'nin de kendisine karşı bir birliğin oluşmasından ve bunun dışında bırakılmaktan çekinmekte olduğu ve bunu önlemek için tetikte olduğu anlaşılmaktaydı. İngiltere ve Fransa, Türkiye ve Yunanistan'ın İtalya'nın safında yer alabilecek olmasından endişe duymaktaydı. Bu durum Türkiye ve Yunanistan'ın Batı

⁹² Aras, **a.g.e.**, s.187-189.

⁹³ **a.g.e.**, s.186.

⁹⁴ Değerli, **a.g.m.**, s.239-262.

ile ittifaklar kurmasını kolaylaştırıcı bir etken olmuştu. Diğer dikkat çeken bir husus ise henüz safını belli etmemiş olan Faşist İtalyan Hükümeti'nin İngiltere ve Fransa basını tarafından Doğu'ya yönelik bir macera için kışkırtılmasıydı. Savaşın başında tıpkı Hitler'in Çekoslovakya'ya yönelik hareketlerinde görülen göz yumma ile Faşist liderlerin “yatıştırılması” politikasının ilk izlerini, İtalya'nın Etiyopya'yı işgalinde görmek mümkündür. İngiltere ve Fransa, Mussolini'ye tavizler vererek onun kendi yanlarında saf tutabileceğini bu olmasa da en azından onu yatıştırabileceklerini düşünmekteydiler.

9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı imzalandı. Bu dönemde Balkan devletlerinin her biri ile dostluk antlaşmaları imzalanıyordu. Bulgaristan'la, Yugoslavya ile dostluk antlaşması tesis edilmiş idi. Aras anılarında Osmanlı kaza kaymakamlarından Rauf Beyin Arnavut Büyükelçisi olarak Ankara'ya gelişi ile beraber Arnavutluk Hükümeti ile de ilişkilerin sıkılaştığını belirtmekteydi. Bu hükümet İtalya'nın tekliflerini Türkiye'ye haber vermekteydi. Bu dönemde Arnavutlukla ciddi şekilde ilgilendiklerini belirtmekteydi.⁹⁵

Türkiye büyük bir savaştan çıkmanın yorgunluğu nedeniyle yeni bir savaşa hazır değildi. Türkiye savaş hazırlığı yapamasa da dış politik pozisyonunu güçlendirmek için hem İngiltere ve Fransa ile hem de Balkanlardaki devletlerle ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Erdal İnönü, Büyükelçi Refik Amir Kocamaz'ın kendisine o zamanın Avrupa'sındaki dış politikayı kısaca özetlediğini belirtmekteydi. İngilizlerin Avrupa politikasının temel ilkesinin Avrupa'da hangi devlet güçlenirse ona karşı vaziyet almak olduğunu belirtmekteydi. Örnek olarak Napolyon, Fransa'yı güçlü bir devlet yapınca İngilizlerin ona karşı çıktıklarını ve bütün Avrupa'yı Fransa'ya karşı bir araya getirmeye çalıştıklarını göstermekteydi. Yine İngilizlerin I. Dünya Savaşı'nda da Almanya'ya karşı aynı şeyi yaptıklarını ve bunun başarılı bir politika olduğunu aktarmaktaydı.⁹⁶ Her ne kadar bu doğru bir yorumsa da

⁹⁵ Aras, **a.g.e.**, s.187.

⁹⁶ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.107-108.

Almanya'nın Fransa'ya saldırmasına kadar geçen süreçte dönemin İngiltere Hükümeti yer yer bu politikadan saptı. İngiltere'de Chamberlain Hükümeti Almanya'nın karşısına çıkılmadan, belli tavizler verilerek bir şekilde yatıştırılabileceğine inanmaktaydı. Belli bir süre bu tür bir politika izledi. Bunun altında İngiltere'nin idarecilerinin Almanya'yı Fransa'dan güçsüz gördükleri düşüncesinin de yattığı söylenebilir.

İngiltere ve Fransa, 1929 Buhranı'nın yaralarını yeni yeni sarıyor, kamuoyları bir savaşı istemiyordu. Alman kamuoyu ise haksızlığa uğradığını düşünmekte ve Hitler tarafından savaşa istekli ve hazır hale getirilmekteydi. İşte tüm bu psikolojik üstünlükleri ile 1935'ten itibaren Hitler yavaş yavaş Avrupa'nın ortasında genişlemek isteyen gerili bir yay gibi duruyordu. O sıralarda Arnavutluk Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yugoslav Elçisi'nin Hitler hakkında olumlu görüşler beslediğini ifade etmekteydi. Elçinin Hitler'in sorgusuz sualsiz Yugoslav tarım ürünlerini satın alması ile hızla kalkınmaya başladıklarını ifade etmekteydi. Yugoslav Büyükelçi, Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Beneş'in Hitler iktidarından endişe etmesini ve neredeyse “yangın var diye bağırmaları” olarak gördüğü çabalarından rahatsız olduğunu belirtmekteydi. Elçi, Fransa ve İngiltere'nin müttefik olarak göründüklerini ancak Almanların yaptıkları ticari faaliyetlere benzer konularda yardımcı olmamalarını eleştirmişti. Karaosmanoğlu anılarında, böyle konuşan bir kişinin Beşinci Kol'dan birisi sanılmamasını, o dönem dünyada genel kanaatin bu yönde olduğunu hatta Türkiye'de bile böyle düşünenlerin pek çok olduğunu ifade etmekteydi.⁹⁷ Altan Öymen, Türk kamuoyunda Almanya'nın pek de haksız olmadığı kanısının yaygın olduğunu, Hitler'in istediği toprakların “haksız” ve “insafsız” bir anlaşma olarak görülen Versay'da kaybettiği topraklar olduğunun düşünüldüğü belirtmekteydi. Türk kamuoyunun, Almanların Versay'a karşı çıkmasını Türkiye'nin Sevr'e karşı çıkmasına benzer bir olay gibi gördüğünü aktarmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla birlikte fiilen savaşıp o “silah arkadaşlığı”nın anılarını yaşayan Türklerin sayısının az olmadığını ve bu hak vermeye bu durumun da etkisinin olduğunu ifade etmekteydi.⁹⁸ Gerçekten de Hitler

⁹⁷ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.114-115.

⁹⁸ Altan Öymen, **Bir Dönem Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s.108

büyük bir bayındırlık hareketine girişmişti, çevre ülkelerden her türlü hammaddeyi satın alıyor, karşılığında sanayi malları gönderiyordu. I. Dünya Savaşı'nda da çeşitli haksızlıklara uğramış olduğu düşünülen Almanya'nın bu durumda sıkışık bir pozisyonda olduğu dünya kamuoyunca kabul ediliyordu. Hitler, konuşmalarında bu psikolojik üstünlüğü kullanıyor, I. Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları istiyordu.

Tevfik Rüştü Aras, 9 Ekim 1934'te Yugoslavya Kralı Alexandre vefat edince cenaze töreni için Belgrad'a gitti. Cenazenin defnedileceği köye giderken bindikleri trende Almanya'nın Nazi Hava Generali Goering ile Fransa'nın Yahudi asıllı Hava Generali'nin konuşmaya başladıklarını bu konuşmalardan sıkılan ve Fransa'da ilerde hain ilan edilecek olan Mareşal Petain'in kendisine, "*Aman, ekselans Tevfik Rüştü, çok rica ederim, bana bir Atatürk sigarası verin de tüttüreyim. Atatürk'ün sigarasını içmek, bu iki havacıyı dinlemekten daha hoştur.*" dediğini ve yolculuk bitene kadar sohbet ettiklerini kaydetmekteydi.⁹⁹

11 Nisan 1935 yılında İngiltere, Fransa ve İtalya'nın katılımıyla Stresa Konferansı toplandı. Bu üç devlet antlaşmaların herhangi bir şekilde tek taraflı olarak feshedilmesine karşı cephe aldılar. 1935 yılında Arnavutluk'ta Büyükelçi olan Yakup Kadri Karasmanoğlu, bu konferansı kendi penceresinden aktarmaktaydı. Olayların içerisinde yaşamakta ve Arnavutluk'ta hissedilen İtalyan tehdidine yakından vakıf olmuştu. Karaosmanoğlu, Arnavutluk'u "*milletlerarası politikanın en elverişli bir rasathanesiydi*"¹⁰⁰ diye tasvir etmekteydi. İtalya'nın komşu ülkelerde yarattığı tehlike, Arnavutluk'ta doğrudan gözlenmekteydi.

Karasmanoğlu anılarında Mussolini'yi nereye çarpacağı belli olmayan bir kuyruklu yıldız olarak tasvir etmiştir. Stresa Konferansı'nda Mussolini'nin parlaklığı ile İngiltere ve Fransa temsilcilerinin gözlerini kamaştırdığını edebi bir dille ifade etmekteydi. Como gölünde gerçekleşen zirveyi bir opera benzetip müttefikleri birer zavallı gibi tasvir etmişti. Konferanstan kısa bir süre sonra 3 Ekim 1935'te İtalyan

⁹⁹ Aras, **a.g.e.**, s.185.

¹⁰⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.99.

Faşizminin Habeşistan'ı işgali başladı. Karaosmanoğlu, bu hadisenin Türkiye'de nasıl bir telaş yarattığını anılarında aktarmıştır. Karaosmanoğlu, Mussoli'nin gemilerini yığın yığın askerlerle doldurup büyük bir sefere hazırlandığının görüldüğünü ve Akdeniz'e açılan bu donanmayı gören Türkiye'nin Bari başkonsolosunun, Ankara'ya bir telgraf çektiğini yazmaktaydı. Karşı kıyıda bulunan Karaosmanoğlu'na Türkiye'den "bu doğru mu" diye telgraf çekildiğini, Karaosmanoğlu'nun ise Ankara'ya buna ihtimal vermediğini, Mussolini'nin Afrika'da bir yerlere gideceğinden emin olduğunu bildirdiğini aktarmaktaydı. Karaosmanoğlu, Türkiye'nin Bari Büyükelçisi gibi düşünen Yugoslavya elçisinin de bu durumun mümkün olabileceğini, "*Herif çılgın. Ne yapacağı belli olmaz*" sözleri ile ifade ettiğini belirtmekteydi. Karaosmanoğlu'nun ifadeleriyle bu elçi, Yugoslavya'yı Mihvere karşı sürekli uyardığı için daha sonraları Yugoslavya'nın itidal politikası gereği görevden alınacaktı.¹⁰¹

Mussolini'nin yarattığı korkunun birçok yansıması vardı. Balkan Antantı'nın oluşması bunlardan biriydi. 1935 yılında anti-Hitler cephesinde yer alan, gücünü göstermek için Etyopya'yı işgal eden ve direnişi kırmak için kimyasal gazlar kullanmaktan çekinmeyen Mussolini'nin bu tür tutumları korku yaratmasında ve "deli" olarak etiketlenmesinde etkili olmuştu.¹⁰² Altan Öymen, çocukluk anılarını aktardığı kitabında İtalyanlarla "savaş" ihtimalinin sık sık dile getirilen bir konu olduğunu söylemekteydi. Öymen, bunu sadece büyüklerin değil çocukların da konuştuğunu aktarmaktaydı. Öymen, bu durumun çocukların kendi aralarında oynadıkları oyunlara konu olduğunu yazmaktaydı.¹⁰³ Çocukların sohbetlerinde "*Savaş çıkarsa?... Savaş çıkarsa biz İtalyanları yeneriz. Zaten savaşmayı bilmezler. Biz biliriz. Adalardan gelirlerse denize dökeriz.*" dediklerini ve "özgüven" sergilediklerini aktarmaktaydı. "Kurşun askerlerle" Türkiye ve İtalya arasında geçen

¹⁰¹ a.g.e., s.99-101.

¹⁰² a.g.e., s.100-101.

¹⁰³ Bu durum 1 Ekim 1943 tarihli Büyük Doğu dergisinin kapağında da resmedilmekteydi. Bkz. Ek.23. Derginin "yeni çocuk ve yeni oyuncak" başlığı ile resmettiği durum gerçeğin ta kendisiydi. Dönem boyunca tüm ülkelerin çocuklarının oyunlarının temasını büyük ağırlıkla "savaş" işgal ediyordu. Kapak Resmi, "Yeni Çocuk ve Yeni Oyuncak...", Sayı:3, **Büyük Doğu Dergisi**, 1 Ekim 1943

savaş oyunları oynadıklarını ve savaşları hep Türklerin kazandığını aktarmaktaydılar.¹⁰⁴

Faşist liderlerin ve özellikle İtalya'nın tutum ve niyetleri o dönemde Atatürk tarafından da dikkatlice takip edilmekteydi. Nitekim Atatürk, Balkan Antantı oluşturmak için ciddi girişimlerde bulunmuş, Yunanistan'la ilişkileri güçlendirmişti. Türkiye'nin ilerleyen yıllarda bir İngiliz-Fransız-Türkiye Antlaşması'nda saf tutmasında da, Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan Faşist hareketi etkili olmuştu.

Atatürk, Mussolini'nin tehditlerine karşı tedbirler alırken dik duruşundan taviz vermedi. Afet İnan, Türkiye üzerinde Mussolini'nin Eski Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek iddiası olduğunu ve Türkiye'de bir takım yerlere göz koyduğunu aktarmaktaydı. Habeşistan işgal edildiği sıralarda Mussolini'nin bir takım beyanlarının çıktığını ve Atatürk'ün onları okuduğu zaman çok hırslandığını gördüğünü söylemekteydi. Mussolini'nin 29 Ekim'de Türkiye hakkındaki demeci üzerine Atatürk'ün hırslandığını ve Ankara Palas'ta Türkiye'de sefirlere verilen bir ziyafette yaşananları aktarmaktaydı. Atatürk'ün İtalyan Sefirine sert bir tenkitle hitap ettiğini Tefik Rüştü Aras'ın bu beyanı tercüme etmeye çekinmesi üzerine Atatürk'ün bizzat kendisinin Fransızca olarak Mussolini'nin beyanlarına karşı yüksek sesle ve sert bir tenkit beyan ettiğini yazmaktaydı. Atatürk'ün "*Bizim memleketimize herhangi bir suretle göz koyamaz, bunu aklından çıkarmalıdır!*" dediğini nakletmekteydi. Atatürk'ün İtalyan sefirinden bu sözleri Mussolini'ye iletmesini istediğini ve bu konuşmanın gazetelerde yer almadığını eklemekteydi.¹⁰⁵

Avrupa liderlerinin tedirginlikleri ve telaşına rağmen, revizyonist kanattaki İtalyan ve Alman güçleri politikalarına devam etmekteydi. Almanya'nın

¹⁰⁴ Öymen, **a.g.e.**, s.101-102

¹⁰⁵ Afet İnan, "Atatürk'ün Bazı Özellikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.1 C.I, Kasım. 1984. Afet İnan, aynı anılarda, tuhaf bir olay diyerek Atatürk'ün Mussolini'nin yine bir beyanatını okuduğu zaman, hırslandığını ve Mussolini için "Memleketi için iyi bir insan değil!" dediğini ve bir gün de "Bunu, göreceksiniz ayaklarınızdan asacaklar!" dediğini ve bunun gerçekleştiğini ifade etmekteydi. O zamanlar Atatürk'ün bu sözüne şaşırıldığını, ancak kehanet gerçekleşince bunun Atatürk'ün bir öngürüsü müdür diyerek kendisine sorduğunu belirtmekteydi.

yükselmesiyle doğan tehditlerden etkilenenlerden birisi de Çekoslovak lider Beneş idi. Beneş'in gerginliği, rahatlarını bozmak istemeyen ve tehlike ile yüzleşmek istemeyen çevrelerde Karaosmanoğlu'nun ifadesiyle, bir "tiksinti" ile karşılanıyordu. 1935'te Arnavutluk'tan Prag'a Büyükelçi olarak atanan Karaosmanoğlu, Beneş'in ülkesini korumak için antlaşmalara girdiğini, Devlet Reisliğine henüz gelmiş olduğu halde "Küçük Antlaşma"¹⁰⁶ denilen müdafaa sisteminde baş gösteren bozgunu örtmeye çalıştığını, ülkesinin harp potansiyelini teşhir ettiğini ve onun daima bir yürek huzursuzluğu içinde olduğunu görmekteydi. Basit bir konu için Reysicumhur'un yanına gittiğinde siyasi mülahazalara girdiğini ve ortak bir birliktelik içinde olduğundan bahsettiğini, kendisine Çekoslovakya'nın yüz tümenlik bir ordu çıkartacak güçte olduğunu ifade edip teminatlar vermesine şaşırıldığını ifade etmekteydi. Karaosmanoğlu, Çekoslovak Cumhurreisinin sınırlarının bozulmasını "bizim hissedemediğimiz hadiseleri hissetmiş olmasına" bağlamaktaydı.¹⁰⁷

3. Almanya'nın Çekoslovakya'yı İşgali

12 Mart 1938'de Hitler Almanya'sının Avusturya'yı ilhakı gerçekleşti. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bir Türk Büyükelçisi'nin Anschluss'tan¹⁰⁸ beş altı gün evvelinde bunun gerçekleşmeyeceğini Türk Dışişleri Bakanına iddia ettiğini, kurcalanınca haber kaynağının Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Schmitt olduğunun ortaya çıktığını anlatıyordu. Türk Dışişleri Vekilinin, Karaosmanoğlu'nun ifadesiyle "bu saf elçiye", "*Azizim, korkarım ki, bir sabah, bu kalp huzuruyla daldığınız uykuların birinden Alman kıtalarının ayak sesleri ve motor gürültüleriyle uyanmayasınız*" dediğini ve bir hafta sonra Schmitt'in Nazi üniformaları ile Viyana'da Alman ordusunu selamladığını aktarmaktaydı.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Küçük Antant (Petite Entente) Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya'nın aralarında kurdukları bir işbirliği ve ittifak sistemiydi. Orta Avrupa'da Almanya, Macaristan ve Bulgaristan'a karşı güvenliklerini korumak amacı ile kurulmuştur.

¹⁰⁷ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.116-118.

¹⁰⁸ Alman milletlerin birleşmesi.

¹⁰⁹ **a.g.e.**, s.73-74.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında 1937’de Almanların Avusturya Anschluss’unu denediğini fakat İtalya’nın karşı çıkması ile durduklarını yazmaktaydı; fakat şartlar değişmişti. Karaosmanoğlu “*Von Papen kurdu, Avusturya’yı zaten, içerisinden yemiş kemirmiş bulunuyordu*”¹¹⁰ demektedir. Bir başka deyişle daha sonra Türkiye’de de görev yapacak olan Franz Von Papen hakkında söylenti halinde yayılan ve onun ülkelerin içini kemirerek mihvere yaklaştırdığına dair olan görüşler, Karaosmanoğlu tarafından da desteklenmekteydi.

Hitler’i teskin etmek amacıyla İngiltere Başbakanı Chamberlain 29 Eylül 1938’de Almanya ve İngiltere arasında imzalanan Münih Antlaşması ile Çekoslovakya içerisinde olan Südet bölgesini Almanya’ya teslim etmiş idi. Çekoslovak halkı, Cumhurbaşkanı Beneş’in rahatsızlığı yüzünden başkanlıktan ayrılması ve ülkesinden bir parçanın koparılması nedeniyle kendilerini terkedilmiş hissediyordu. Büyükelçilikler önünde gösteriler yapıyorlardı. Karaosmanoğlu, o günlerde C.D. plakalı arabaları gören halkın arabaların önünü kestiğini ve kendi arabasının da etrafını sardığını nakletmekteydi. Arabasının başına bir şeyler geleceğini anlayan Karaosmanoğlu, şoförün “Türkiye” kelimesi ile kalabalığın sakinleştiğini ve halkın hazin hazin dertleşmeye başladıklarını belirtmekteydi.¹¹¹ Bu insanlar hep bir ağızdan şöyle demektedir: “*Gördünüz mü, bize neler ettiler, bizi ne alçakçasına sattılar eski dostlarımız?.. Size rica ederiz, memleketinize döndüğünüzde anlatın herkese; hak ve adalet namına durmadan anlatın, şu tarihi dramı...*”¹¹² Aslında bu sözler Çekoslovak halkının içinden bulunduğu ruh halini ve ihanete uğrama hissiyatını en veciz şekilde açıklamaktaydı. Türkiye ile olan tarihi bağların ve de Türkiye’ye duyulan saygının da etkisi ile bilinçli bir halk olan Çekoslovaklar, Türkiye denince kader birliği olan bir dostla karşılaşmış gibi içini dökmüşlerdi.

Hitler’in iktidara gelmesinin ardından Nazizmin Avrupa dış siyasetindeki teskin edilemeyen hali, ülke dahilinde ise kendisini Yahudi düşmanlığının tırmanışa

¹¹⁰ a.g.e., s.74.

¹¹¹ a.g.e., s.163-164.Karaosmanoğlu kitabında, başka bir hatıratından alıntı yaparak Chamberlain’den bencil, kibirli ve pragmatist biri olarak bahsetmektedir.

¹¹² Aynı Yer.

geçişiyile ifade etmekteydi. Bu süreçte Almanya’da okuyan Türk öğrenciler, Yahudi düşmanlığına birinci dereceden şahit olmuşlardı. “Devlet Kristal Gecesi”¹¹³ bu tirmanın hasadı idi. Almanya’da 1938 yıllarında Mimarlık okuyan Tarık Emiroğlu, Almanya’da herkesin zannolunduğu gibi Yahudi düşmanı olmadığını fakat gençlerden mürekkep bir zümrenin Yahudilere aman vermediğini yazmaktaydı. Bu grupları bir Yahudi’ye dayak atarken, iki büyük havrayı yakarken gördüğünü, Almanya’ya geldiği ikinci günü Paris’teki Alman sefaretinde dayak yiyen bir Alman gencini bahane ederek vitrinlerin kırılıp, dükkanların yağma edildiğine şahit olduklarını, Yahudilerin dükkanlarını tahtayla kapattıklarını ve görünmez olduklarını belirterek, o dönem Yahudilere uygulanan şiddeti aktarmaktaydı. Atatürk’ün ölüm haberini aldıkları zaman biraraya gelen esmer Türkleri, Yahudi sananları polislin yatıştırdığını ve aynı günlerde Göring’in Yahudilere dokunulmaması için bildiri yayındığını da anılarında kaydetmekteydi.¹¹⁴

Berlin Teknik Üniversitesi’nde Gemi İnşaat Mühendisliği okuyan Seyfettin Saracoğlu, Almanların Türklere iyi davrandıklarını ifade etmekteydi. Orada okumaya gönderilen pek çok Türk gibi Yahudi pansiyonerlerde kalan Saracoğlu, Almanların Yahudilere yaptığı pek çok şeye şahit olduğundan, Yahudilere sarı bir yıldız takılıp pek çok hakaret edilmesinden menfi etkilendiğinden dolayı, esasında Almanlara karşı grup olduklarını ifade etmekteydi. Okul rektörünün üçüncü kuşaktan Musevi kanı taşıması gerekçesiyle atılmasını eleştirmekteydi.¹¹⁵

4. Türkiye ve Almanya İlişkileri

Almanlar ve özellikle Hitler, Türkiye’nin Almanya’nın yanında savaşa girmesini istiyorlardı. Nitekim bu amaçla Türkiye ile çeşitli temaslarda bulunmayı sürdürmüşlerdi. Atatürk hayatta iken Tefvîk Rüştü Aras, Hitler Almanya’sının

¹¹³ 9 Kasım 1938’de, Almanya’da “Devlet Kristal Gecesi” adıyla anılan günlerde Almanya’daki Yahudi topluluğunun havralarının organizeli biçimde imhası ve tahribi gerçekleşti. Jacobsen, **a.g.e.**, s.6.

¹¹⁴ Şarman, **Türk Promethe’ler (1925-1945)**, s.349-350.

¹¹⁵ **a.g.e.**, s.364.

hariciye nazırının Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini bildirdiğini fakat bunu Atatürk'ün hasta olduğunu söyleyerek tehir ettiklerini belirtmekteydi.¹¹⁶ Bundan sonra Türkiye'yi ziyarete gelen Alman İktisat Nazırı Funk, Tevfik Rüştü Aras'la konuşmasında Hitler'in Türkiye ile ittifak yapmak emelinde bulunduğunu resmi bir dil ile anlatmıştı. Bunun üzerine Aras, Funk'a, I. Dünya Savaşı'nda müttefik olduğumuzu hatırlattıktan sonra müttefiklik konusunda "bir kusurumuz olup olmadığını" sormuş, Funk da karşılık olarak, "Asla" demiş ve Hitler'in bu sebepten Türkiye ile antlaşma çabası içerisinde olduğunu ifade etmişti.¹¹⁷

Aras'ın bu anılarını doğrular nitelikteki bir aktarım da Selim Deringil'in Denge Politikası adlı kitabında mevcuttur. Bu kitapta Numan Menemencioğlu'nun yayınlanmamış anılarına da yer verilmiştir. Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu anılarında Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un da 1938 yılı içerisinde kendisinin Almanya'ya ziyareti esnasında "damdan düşercesine" bir antlaşma akdine yönelik geniş kapsamlı müzakereler önerdiğini belirtmekteydi. Menemencioğlu, "yumuşak" bir dille 1914 tecrübelerinin pek parlak olmadığını belirttiğini ve Alman politikası ile Türkiye'nin mütevazı politikası arasında hiçbir benzerlik görmediğini söylediğini yazmaktaydı.¹¹⁸

Tevfik Rüştü Aras'ın anılarının devamında Aras, Funk'a, Sovyetler, Fransa ve İngiltere ile imzalanan antlaşma ve dostluk ve tarafsızlık mukavelelerini hatırlattığını ve Türkiye'nin sözlerine bağlı olduğunu bu sebepten Almanlarla bir ittifakın söz konusu olamayacağını ifade ettiğini belirtmekteydi. Funk, yine de bir şeyler yapılmasını istemişti. Aras ise Atatürk rahatsız olduğu için tarafsızlık mukavelesi konuşulamayacağını ancak hükümeti adına Balkan Antantı'na saygı gösterilmesini ve Türkiye lehine silah, mühimmat ve sanayileşme yolunda ihtiyaç

¹¹⁶ Aras, **a.g.e.**, s.196-197.

¹¹⁷ **a.g.e.**, s.196. Ekleme gerekirse, Tarık Emiroğlu'nun savaş arifesindeki anılarına yansıdığı şekliyle, I. Dünya Savaşı'nın hatırasını unutmayan Almanlar, Türkleri ayrı bir gözle görmekteydiler. Emiroğlu 1938'li yıllarda Almanya'da mimarlık okumaktaydı ve ailesine yazdığı mektubunda Berlin'de 500'e yakın Türk talebe okumakta olduğunu da belirtmişti. Şarman, **Türk Prometheus'ler (1925-1945)**, s.349.

¹¹⁸ Deringil, **a.g.e.**, S.55.

duyulan malzemelerin alınması için Almanya'dan alabilecek bir kredi açılmasını istemişti. Funk ise yetkili olduğunu belirtep bunları kabul etmişti.¹¹⁹ Yine aynı anılarda Aras, bütün konuşmalarda Türk dış politikasının her safhasında “Büyük Önderden” emirleri vaktinde aldığını belirtmekteydi. Bu konuşmanın ardından konunun önemini düşünerek evinde istirahat eden İnönü'ye durumu anlattığını belirtmekteydi. İnönü'nün memnun olduğunu ve söylediklerini tasvip ettiğini ifade eden Aras, o dönemde önemli hususlar konusunda hükümette olsun veya olmasın memleketin mühim şahıslarıyla istişarenin bir adet olduğunu hatırlatmaktaydı.¹²⁰

Bundan sonra Başvekil Celal Bayar'ın, Aras'ın da bulunmasını istediği bir kredi müzakeresi, Alman İktisat Bakanı Funk ve Türk Ticaret Bakanı Kesebir arasında başlamıştı.¹²¹ Celal Bayar Hükümeti (1937-1939) döneminde –1937 yılına kadar iktidarda olan İsmet İnönü idaresince hassas bir nokta olarak görülen— fiyat politikası, kredi bulma konusundaki girişimcilik kadar önem verilen bir konuydu. Çünkü yeni kredilerle yatırımları finanse etmek isteyen hükümet, dışa bağımlı olmayan bir ulusal ekonomi şekillendirmeye ve böylece üretim arzındaki kısıtlılıklardan kaynaklanan fiyat artışlarının önüne geçmeye çalışıyordu. Şevket Süreyya Aydemir anılarında 1938 başlarından itibaren dışarıdan iktisat uzmanlarının getirildiğini, raporlarını sunduklarını ve kendisinin de Ticaret Vekaleti'nde bir “hayat pahalılığı ile mücadele” servisi kurmakla görevlendirildiğini belirtmekteydi.¹²² Anlaşılmaktadır ki fiyat pahalılığı sadece savaşın getirdiği bir durum değildir. Öncesinde de genel bir ekonomik sorun mevcuttu. Savaş zaten var olan bu durumu daha da derinleştirmişti.¹²³

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından 11 Kasım'da Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçildi. Şevket Süreyya Aydemir,

¹¹⁹ Aras, **a.g.e.**, s.196-197.

¹²⁰ Aras, **a.g.e.**, s.197.

¹²¹ Aynı Yer. 12 Ekim 1938'de 150 milyon marklık bir kredi antlaşması imzalandı.

¹²² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1938-1950**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.209.

¹²³ Aydemir ayrıca, bu çalışmaların İnönü'nün Başvekillikten ayrılıp, yerine Celal Bayar'ın Başvekil olduğu dönemde de yeni konu başlıkları ile daha da ilerleyerek devam ettiğini, Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan Musevi asıllı bazı uzmanların vekaletlerde görev alması ile genişlediğini aktarmaktadır. Aydemir, **a.g.e.**, s.209.

kitabında İsmet İnönü'nün 1938 yılı Kasım'ını değerlendirmesini aktarmaktadır. İsmet İnönü, "Cumhurreisliğine" seçildikten sonra kendisini karşısında farzettığı önemli meseleleri şöyle özetlediğini aktarmaktaydı, "*Dış alemin yeryüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini, kesin inanmayla görüyordum. Ufukta beliren bu çetin fırtınayı selametle geçirmek en çok fikrimi işgal ediyordu. Dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsizdi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle münasebetlerimiz şüpheli ve Garp alemleri ile münasebetlerimiz temelsizdi. İç politikada bir huzur nizamına ihtiyacımız vardı. Ve bu mesele benim gözümde acele idi. Devletin iç ve dışişlerini inanılır bir zemine oturtmak ilk görevdi. 1930'dan sonra bir iktisadi plan tatbik etmeye başlamıştık. Son neticesini yakından henüz bilmiyordum...*"¹²⁴ İşte İsmet İnönü¹²⁵, Cumhurbaşkanı olduktan sonra kendini fırtınayı atlatacak bir kaptan¹²⁶ şeklinde tasvir etmekteydi. Bu gemi, bu fırtınayı ancak kaptanın mahareti ile atlatabilirdi. Bu süreçte geminin yönü yer yer ani manevralarla değişmek zorundaydı. Gerekli yüklemeler fırtına içerisinde giderilmeye çalışılacak, delikler kapatılacak ve gerektiği zaman safralar denize atılacak ama ne olursa olsun gemi bu fırtınayı atlatacaktı.

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra gemiyi yaklaşan fırtınaya hazırlamak ve içerden kuvvetlendirmek için küskünleri¹²⁷ siyasete çağırdı. 4 şehirde, Afyon Karahisar, Ankara, Niğde ve Eskişehir'de, Rumları, Türk Ortodoksları, Ermenileri ve Yahudileri temsil edecek mebusların seçilmesi sağlandı. Ancak Hilmi Uran anılarında bu önlemlerin işe yaramadığını iddia etmekteydi.¹²⁸ Yine İnönü, kendisi ile uyumlu çalışacağını düşündüğü bir hükümetle çalışmak istedi. Hilmi Uran, bir gün akşama doğru kendisini ve arkadaşı Hasan Saka'yı İnönü'nün Çankaya'ya köşküne çağırdığını belirtmekteydi. Oraya varınca İnönü'nün hiçbir başlangıca lüzum görmeksizin Celal Bayar'ın hükümetten istifa edeceğini

¹²⁴ a.g.e., s.33.

¹²⁵ Weisband'ın kitabında, "İnönü dış politikada askeri stratejinin kendine göre en önemli olan ilkesini temkinli davranmak olduğunu söylemektedir." diye not düşmekteydi. Deringil, a.g.e., s.47.

¹²⁶ Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey yetkilileri İsmet İnönü'nün başkanlığında haftada beş altı kez toplanırlar ve bu toplantılarda İnönü haftanın talimatlarını verirdi. Tüm diplomatik yazışmalar ve telgraflar derhal İnönü'ye aktarılırdı. Edward Weisband, **II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev. M.A. Kayabağ-Ö.Uğurlu, Örgün Kitapevi, İstanbul 2008. Bkz. s.35.

¹²⁷ Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın, Hasan Rıza Soyak.

¹²⁸ Uran, a.g.e., s.292-293.

söylediğini aktarmaktaydı. Uran, ortada bir istifa sebebi görmediği için bu habere hayret ettiğini ve gayri ihtiyari, “Niçin, efendim...?” sorusunu sorduğunu nakletmekteydi. Uran, sorusunun eğer bir sebep varsa onu öğrenmekten başka bir maksat taşımadığını ifade etmekteydi. Bu sualine İnönü’nün lakayt karşılığını ve bir cevap vermiş olmak için de, “Birbirleriyle geçinmiyorlar, kabine allak bullak” dediğini aktarmaktaydı. Uran bu durumu, İnönü’nün tedariksiz verdiği bir cevap olarak gördüğünü ve tatminkar bulmadığını ifade etmekteydi. Uran, “...*Fakat anlaşılıyordu ki İnönü, bize Celal Bayar’ı istifaya davet için verdiği bir kararı tebliğ ediyordu ve parti grup başkanları olarak onu vukuundan evvel öğrenmiş bulunmamızı istiyordu.*” demektedir.¹²⁹

Ocak 1939’da, Refik Saydam hükümeti kuruldu. Celal Bayar Hükümeti’nde Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Aras, Refik Saydam Hükümeti’nin kurulmasının ardından, Londra Büyükelçiliği’ne atanmıştı. Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Aras’ın anılarında aktardığı şekliyle Atatürk’ün isteği¹³⁰ olan “*savaşın dışında kalmak*” düşüncesini takip etmekteydi.¹³¹ Dışişleri Bakanlığı’ndan Londra Büyükelçiliği’ne atanan Aras, Hariciye Vekilinin de hazır bulunduğu üçlü toplantıda Başkan İnönü’nün;

“1-Savaş çıkarsa Türkiye tarafsız kalacak;

2- Türkiye taarruza uğrarsa kendisini derhal savunacaktır;

3- Bu şartlar içinde İngiltere’nin bize yardımını sağlamak ve bunun ne olabileceğini öğrenmek lazımdır.” şeklinde özetlenebilecek talimatları verdiğini kaydetmekteydi.¹³² Aydemir’in anılarına göre ise İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin hangi davaları halledeceği hususunda kendi kendine bir soru yöneltmiş

¹²⁹ a.g.e., s.290.

¹³⁰ Zekeriya Sertel, hatıratında Atatürk’ün ölüm yatağında çevresindeki arkadaşlarına son sözlerinden birinin “*Sovyetler Birliği’ne karşı asla bir saldırı politikası gütmeyeceksiniz. Doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Sovyetlere yöneltilmiş herhangi bir anlaşmaya girmeyecek ve böyle bir anlaşmaya imza koymayacaksınız.*” dediğini aktarmaktaydı. Sertel, bu vasiyetin Atatürk ölümünden “bir gün önce” yaptığını ve zaman başı ucunda bulunanlar arasında o vaktin başbakanı Celal Bayar’ın da olduğunu yazmaktaydı. Sertel, bu vasiyeti kendisine Celal Bayar’ın söylediğini sonraları bunu o vaktin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın da doğruladığını nakletmekteydi. Zekeriya Sertel, a.g.e., s.191.

¹³¹ Aras, a.g.e., s.198.

¹³² Aynı Yer.

ve bunun cevabı olarak: “- *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin halledilecek hiç bir davası yoktu. Varlığının devamını düşünmek ve korumaktan başka...*” şeklindeki düşüncesini dillendirmişti.¹³³

II. Dünya Savaşı yaklaşırken 1939 Mart ayında Londra'da Büyükelçi olan Tevfik Rüştü Aras anılarında, Fransa Cumhurbaşkanı'nın Londra'ya ziyareti münasebeti ile Birmingham Sarayı'nda verilen ziyafet ve suarede buluştukları Fransız Hariciye Nazırı Bonnet ile bir köşeye çekilip durumu incelemeye koyulduklarını da aktarmaktaydı. Edindikleri haberleri karşılıklı ortaya koyduklarını ve Eylül sonuna varmadan savaşın başlayacağına kanaat getirdiklerini belirten Aras, bu durumu telgrafla hükümete bildirmekteydi. Aras, birkaç gün önce de ziyaretine gelen Avusturya'nın eski Londra elçisinin, “*Hitlerin Polonya'ya saldırmak için hasadı beklediği*” hakkında Almanya'dan kesin haberler aldığını söylediğini belirtmekteydi.¹³⁴

Mart 1939'da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında Moskova'da gizli görüşmeler başlamıştı. Tevfik Rüştü Aras, Londra'daki Türkiye Büyük Elçiliğinde verilen bir çay partisinde müstafi Hariciye Nazırı Eden'in yüksek sesle, “ *Hitlerin karşısında Moskova ile antlaşma için çalışılmıyor*” dedikten sonra kendisine dönerek, “*seninle beni göndersinler de iyi bir antlaşma yapılabilir mi, yapılamaz mı görsünler*” sözlerini ilave ettiğini hatırlatmaktaydı.¹³⁵ Aras, Almanya'ya karşı Şark cephesinin zayıf bırakıldığını düşünmekteydi. Feridun Cevat Erkin'in anılarında ise bu müzakereler sürerken Almanya'nın bu duruma karşı takındığı sert tutum dolayısıyla Türk ve Alman basını basını arasında sert hücumların olduğunu aktarmaktaydı. Erkin, bu dönemde Berlin'e yaptığı bir ziyarette, Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpag'ın kendisiyle görüşlerini paylaştığını ifade etmektedir. Erkin, Büyükelçinin, hükümet nezdinde Türk basınının Almanya karşısındaki şiddetli yayınları azaltmasını istediğini ve Türkiye'nin diğer ürünler yerine soya fasulyesi üretip bunu Almanya'ya satarak gelir elde etmesi gerektiği fikrini savunduğunu

¹³³ Aydemir, a.g.e., s.144.

¹³⁴ Aras, a.g.e., s.198.

¹³⁵ a.g.e., s.199.

belirtmekteydi. Erkin hatıratında, büyükelçisi bu fikirleri savunmaktan vazgeçirmeye ve asıl görevi olan Alman basınını tenkit etme görevine döndürmeye çalıştığını söylemekteydi¹³⁶. Büyükelçinin tutumu her ne kadar yoruma açıksa da bu fikirler Almanların dış ülkelerden ne bekledikleri konusunda da ufuk açıcudur. Almanlar dış ülke hükümetlerinin kendilerini eleştirmesini istememekte ve imkanları ölçüsünde bu ülkeleri kendilerinin istediği ürünleri üretmeye diplomatik yollarla teşvik etmek, aksi halde zorlamak yolunda oldukları söylenebilir.

Savaşın ayak sesleri yaklaşırken Aydemir, savaş öncesi Kastamonu, Karadeniz gezisinde İnönü'den "dinlediklerim" diyerek naklettiği anılarında, İnönü'nün yeni bir dünya savaşını hem kesin hem kaçınılmaz hem de yakın gördüğünü, bu savaşın kazancının Sovyetlerin garp bloğunda olması olacağını ilk günden tahmin ederek ona göre siyaset ayarlamaya çalışılması gerektiğini söylemişti. Bu kapsamda "*Böyle bir savaşın felaketlerini, dalgalarını tahmin etmek için, zihinlerimiz aralıksız çalışıyordu. Yakın tehlikenin ağırlığı, her düşüncüyü bastırıyordu...*"¹³⁷ demişti. Bu konuları İnönü'nün belli bir süre sonra o günkü şartlarda Batılı devletlerle yapılacak ittifak hakkında ne düşündüğünü özetlediği sözler olarak değerlendirmek mümkündür.

31 Mart 1939'da İngiltere ve Fransa, Almanya'nın muhtemel bir saldırısına karşı Polonya ile ilgili garanti açıklamasını yayınladı.¹³⁸ Tevfik Rüştü Aras, Londra Büyükelçisi iken İngiltere ve Fransa'nın Polonya ile ittifak antlaşmaları yapmalarından bir süre sonra İngiltere Hariciye Nazırının kendisini yanına davet ederek İngiltere'nin Fransa ile birlikte Türkiye ile ittifak yapmak niyetinde olduğunu aktardığını anılarında yazmaktadır. Kendisinin bu ittifakın zamanı geldiğine ve o günkü şartlar içinde taraflar için faydalı olacağına henüz kanaat getirmediğini ifade

¹³⁶ Feridun Cevat Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar** C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.121.

¹³⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.88.

¹³⁸ Jacobsen, **a.g.e.**, s.7. 31 Mart 1939'un öncesinde, Aras kitabında, İngiltere Hariciye Nazırı Lord Halifax'ın İngiltere ve Fransa'nın Polonya ile ittifak yapmak üzere bulduklarını söylediği zaman, Tevfik Rüştü Aras, buna karşı çıkararak ittifakın isabetli bir tedbir olmadığını söylediğini ifade etmekteydi. Aras, **a.g.e.**, s.199.

ettiğini, bunun için doğrudan doğruya Ankara ile temas etmeleri gerektiğini söylediğini ve Türkiye Hariciyesine bilgi verdiğini nakletmekteydi. Müttefikler, Ankara ile doğrudan temasa geçip Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun Moskova seyahati esnasında orada hazırlanmış olan ittifak muahedelerinin Ankara'da imza edildiğini de sözlerine eklemekteydi.¹³⁹

5. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali

7 Nisan 1939 yılında İtalya, Arnavutluk'u işgal etti. Tevfik Rüştü Aras, kitabında II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İtalyanların Arnavutluk'u işgali üzerine o zamanki girişimlerinden bahsetmekteydi. Atatürk'ün Türkiye'nin müttefiki Balkan Hükümetleri Hariciye nazırlarına münasebet düştükçe Faşist İtalya'nın doğrudan doğruya ne Yugoslavya'ya ne Yunanistan'a ne de Türkiye'ye saldıracağını ancak Arnavutluk'a çıktıktan sonra kendisine kolay görünen tarafa tecavüz edeceğini söylediğini, bu nedenle Arnavutluk'a önem verilmesini ve onun korunmasını istediğini aktarmaktaydı.¹⁴⁰

Arnavutluk'a olan sevgisini ifade eden Aras, faşist İtalya, Arnavutluk'u işgal ettiği zaman buna karşı koymak için girişimlerde bulunduğunu aktarmaktaydı. Aras, dostum dediği Yugoslavya'nın o zamanki Paris elçisi Mösyö Puriç'le telefonla görüştüğünü ve bir Yugoslav tümeninin Arnavutluk'a gönderilmesini sağlamayı rica ettiğini anlatmaktaydı. Puriç'in de kendisi ile aynı fikirde olduğu ve bunu hükümetinden istediğini aktarmaktaydı. Balkan Antantının toplanamaması ve yeni bir dünya savaşını başlatmaktan korkan Yugoslavya'nın çekingen kalması nedeniyle Arnavutluk'un işgaline seyirci kalındığını ve içinin kan ağladığını, görevden ayrılması ile daha fazla bir şey yapamadığını da anılarında sözlerine eklemektedir.¹⁴¹ Kitabında Balkan siyaseti ile ilgili olarak vardığı sonuca göre Türkiye'nin izlemesi gerektiği politikanın aydınlandığını belirtmekteydi. Aras, Türkiye'nin Balkan Antantı

¹³⁹ Aras, a.g.e., s.199-200.

¹⁴⁰ a.g.e., s.173-174.

¹⁴¹ a.g.e., s.174.

devletleri arasında birliği koruyarak Bulgarları ve Arnavutları da bu birliğe almaya çalışarak yaklaşmakta olan savaş karşısında “*münferid veya müşterek tarafsızlığımızı*” muhafaza etmesi gerektiğini ifade etmekteydi.¹⁴² Feridun Cevat Erkin, hatıratında Balkan Antantı bakanlar konseyinde geöen bir anısını aktarmaktaydı. Eşinin Hırvat lider Maöek’le yan yana oturduğunu, Maöek’in yaradılışı gereği konuşmayı sevmeyen bir kişi olduğu ve Almanca dışında bir dil bilmediğini gereköe göstererek konuşmak istemediğini nakletmekteydi. Daha sonra Erkin’in eşinin Maöek’le temas kurmayı başardığını ve Maöek’in merkezi hükümetten şikayet ettiğini aktarmaktaydı. Sırların önderliğinde olan Merkezi hükümeti temsilen Kral Naibi Prens Paul’unda bulunduğu bu toplantıda Erkin, eşinin ortak bir dışman olduğunu ve buna karşı hep beraber mücadele edilmesi gerektiğini söylediğini belirtmekteydi. Bu konuşmaların sofrada takdir topladığını nakletmekteydi.¹⁴³ Bu anıdan aktarımlarla, Antantın sadece devletlerarasındaki birliği kurmakla varlığını sürdüremeyeceği anlaşılmaktaydı. Antantın varlığı, siyasi olarak birlik olmakta sorun yaşayan üye ölkelerin iç kamuoylarında da gerekliliğine olan inancın tesis edilmiş olmasına bağlı olduğu anlaşılmaktaydı. Balkan Antantı zor bir zeminde oluşturulmaya öalışılmaktaydı denilebilir. Özellikle antantın temel aktörlerinden Yugoslavya’nın zor durumu görölmekteydi.

İtalyanların tehditkar girişimleri Türkiye’yi rahatsız etmekteydi. Türkiye ile münasebet geliştirmek isteyen Almanlar, Türkiye’nin dengesiz hareketlerinden çekindiğini, İtalya’ya karşı ittifak aradığını ve elini güçlendirmeye öalıştıklarını görüyordu. Nitekim Von Papen, Türkiye’nin bu durumunun farkındaydı. Nisan ayı sonunda Ankara’ya Büyökelöi olarak atanan Von Papen, İsmet İnönü ile bir görüşme yaptı. Altan Öymen’in kitabından nakille Von Papen, bu görüşmeyi sonradan kendi

¹⁴² Dönemin Dışışleri Bakanı Aras anılarında Arnavutluk’un Balkan ittifakı dışında bırakılmasının İtalya’nın Arnavutluk’u işgalini kolaylaştırdığını belirtmekteydi. Bu duruma Yunanistan’daki Venizelos Partisi’nin istemeden sebep olduğunu, bu durumun Balkan Antlaşmasını zayıf bıraktığını ifade etmekteydi. Aras, kitabında iddialı bir ifade ile, eğer Balkan Antantı kurulsaydı ve II. Dünya Savaşı Balkanlara sıöramasaydı idi, savaş sonrasında Birleşik Amerika ve Sovyetlerden sonra dünyanın üçüncü büyük kuvveti olacağını ileri sürmekteydi. Aras, Faşist İtalya’nın Arnavutluk’a çıktığında Balkan Antantı’nın hareketsiz kalması ile aslında fiilen yokolduğunu düşünmekteydi. Neden hareketsiz kaldığı hususunda Aras, Balkan Devletlerinin Almanya’dan çekindiği hususunu değerlendirmekteydi. Halbuki o tarihte İtalya’nın Almanya ile ittifakının henüz mevcut olmadığını da hatırlatmaktaydı. Aras, **a.g.e.**, s. 196-199.

¹⁴³ Erkin, **a.g.e.**, s.124-125.

anlarında anlattığını belirtmekteydi. Von Papen, barışçı niyetlerini belirten bir açıklama yaptığını buna karşı İnönü'nün “*Bunu memnunlukla karşılıyorum. Fakat bu gibi güvenceler yeterli değildir. İtalya da birçok güvence vermiş, ama tutumunu değiştirmemiştir. İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano, İtalya'nın Arnavutluk'ta büyük bir kuvvet tutacağını açıklıyor. Bu, bu devletin saldırgan niyetlerinin göstergesidir. Oysa Arnavutluk gibi küçük bir ülkede mütevazı bir polis gücü bile güvenliği sağlamaya yeter. Ayrıca İtalyanlar Oniki ada'yı silahlandırmaktadırlar. Bu da çok tahrik edici bir tutumdur.*” dediğini aktarmaktaydı. İnönü'nün, “*Almanya bu politikayı destekliyor mu?*” diye sorduğunu Von Papen'in de buna kesin bir “Hayır” yanıtı verdiğini yazdığını aktarmaktaydı. Papen, “*İzninizle, İtalyanları tutumlarını değiştirmeye zorlamak için Hitler nezdinde derhal teşebbüse geçeceğim.*” dediğini İnönü'nün de bu teşebbüslerin sonucunu bekleyeceğini bildirdiğini aktarmaktaydı. Von Papen bu görüşmenin ardından büyükelçiliğe gidip Hitler'e Ribbentrop'a ve hatta bazı generallere mesajlar göndermeye başladığını nakletmekteydi. Öymen, Papen'in özetle “*Türklerin İngilizlerle yakınlaşmasının tek nedeni İtalya'dır. Türkleri bundan vazgeçirmenin yolu da İtalya'dan geçiyor. İtalyanlar üzerinde baskı kurun. Arnavutluk'taki askerleri bir polis kuvveti düzeyine indirsinler. Onikiada'yı silahlandırmayı durdursunlar. Hatta, Onikiada'ya dahil olan, Türkiye'ye üç milden daha az mesafedeki iki küçük ve önemsiz adayı jest olarak Türkiye'ye versinler...*” dediğini aktarmaktaydı.¹⁴⁴ İnönü'nün, giriştiği ittifakların Alman yayılmacılığına değil İtalyan yayılmacılığına karşı olduğunu mesajını verdiği söylenebilir, nitekim Altan Öymen'de kitabında benzer bir yorum yapmaktaydı.

Kazım Karabekir'in kitabından anlaşıldığı üzere Meclis'te de İtalya meselesinin tartışıldığı anlaşılmaktaydı. Karabekir'in 11 Nisan 1939 tarihinde aldığı notlarında, İçişleri bakanının Alman sefiri Von Papen'in, “*Bitaraf kalınız, İtalya'ya karşı sizi garanti ederiz.*” sözüne karşılık Saraçoğlu'nun “*Bizim garantimiz ordumuzdur. İtalyanların vereceği söze inanamayız!*” dediğini aktarmaktaydı. Kendisinin de söz alarak harp hazırlıkları için yapılması gerekenlerle ilgili öğüt

¹⁴⁴ Öymen, a.g.e., s.117.

verdiği ve İtalya'nın muhtemel tecavüzüne karşı harp başlamadan evvel İngiltere'den silah tedarik edilmesi gerektiğini söylediğini belirtmekteydi.¹⁴⁵

Savaşın baş göstermesinden önce İtalya'nın bu pervasız yayılmacılığı¹⁴⁶ devam ederken diplomatik görüşme trafiği de yoğunlaşmıştı. 1 Mayıs 1939'da Fransız Generali Weygand Ankara'ya ziyaret bahanesiyle savaş konularını görüşmek üzere geldi. Aydemir'in Ankara'da Fransız Büyükelçisi olan Rene Massigli'nin kitabından yaptığı aktarımlara göre General'in Ankara ziyaretinde ortaya atılan müzakere konularından İnönü'nün Batı ile yardımlaşma yolları aradığı ve onun Alman teşebbüsleri üzerindeki gerçek görüşlerini ortaya koyan belgeler sunduğu kanaatine vardığını nakletmekteydi. Rene Massigli, *La Turquie Devant La Guerre*'de adıyla yayınlanmış bu anılarında General Weygand'ın Ankara'da üst düzey temaslarda bulunduğunu, üst kadronun fikirlerini öğrendiğini ve uzun bir ihtiyaç listesi alıp bunun bir kopyasını İngilizlere verdiğini söylemekteydi.¹⁴⁷

Kitaba göre General, İsmet İnönü'nün düşünülenin aksine Moskova'ya soğuk bakmamasından ve işbirliğinin bir gereklilik olduğunu ifade etmesinden etkilenmişti. General'e İnönü, Balkanların Almanların hedefinde olduğunu, dünya hakimiyetine giden yolda Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgal edilmesi halinde Boğazların açık hedef olacağından endişe ettiğini ve bu durumu engellemek için Batı ile gerektiğinde Almanya'yı karşısına alacak antlaşmalar içerisine girebileceği izlenimini vermişti, diye aktarmaktaydı.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Karabekir, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴⁶ Von Pape'nin mesajı Berlin'den Roma'ya iletilince bu mesaja karşı Mussoli'nin damadı ve Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya, Türkiye'yle alay eder gibi "*Türkler madem (bizden gelecek) saldırıdan korkuyorlar, öyleyse sadece bu sebepten bile saldırıyı hak etmiş sayılırlar...*" dediğini aktarmaktaydı. Öymen, **a.g.e.**, s.117-118.

¹⁴⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.113-114. Massigli, General Weygan'ın İsmet İnönü'nün açık fikirliliğinden, dürüst ve işbirliği içinde olmasından etkilendiğini, düşünce birliği ve çözüm duygusu içinde olmaktan dolayı uygulandığını belirtmektedir Massigli, İnönü'nün Paris'te Sadabat Paketi ile sadece Arap dünyası ile ilişki arayan birisi olduğu yönündeki fikirlerin ileri sürülmesinden üzüntü duyacağını aktarmaktaydı. İnönü, bu temaslarda sırasında Generale Almanların ilerleyişinden endişe ettiğini ifade etmişti.

¹⁴⁸ **a.g.e.**, s.113-114.

Kısacası Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün pek çok kişinin de anılarında aktardığı gibi savaş ufukta görüldüğü sıralarda mücadelenin iki cephe arasında cereyan edeceğini öngördüğü ve Batı cephesinde yer almayı daha baştan kafasına koyduğu anlaşılmaktaydı. Bu anı aktarımlarıyla onun bu düşüncesini eyleme döktüğü anlaşılmaktadır. İsmet İnönü'nün savaşın başlangıcına kısa bir süre kala bile müttefiklerce tam anlaşılamadığı da görülmektedir. Nitekim İnönü her ne kadar Batı ile ittifak içinde olmayı aklına koymuş olsa da bu durumun İngiliz ve Fransız kamuoyunca malum olmadığı Massigli'nin anılarından ve yorumlarından anlaşılmaktaydı.

Winston Churchill'in İkinci Dünya Savaşı ile ilgili anılarını ve düşüncelerini yazdığı kitabında, Almanların, Karadeniz'e inmelerinin Rusya için bir ölüm tehdidi oluşturacağını ve bunun Türkiye için de öyle olduğunu ifade etmekteydi. Churchill, *"eğer bu iki ülke (Türkiye ve Rusya), böyle bir Alman hareketini önlemek için elele verecek olurlarsa, bizim isteklerimiz doğrudan doğruya yerine gelmiş olacaktı. Böyle bir gelişme, bizim Türkiye'ye karşı olan siyasetimize aykırı sayılamazdı."* demektedir. Aynı sayfalarda bu durumda Rusya'nın belki de Romanya'yı, Besarabya'dan yoksun edeceğini yazmaktaydı. Churchill, İngiltere'nin ana amacına hizmet ettikten sonra bir müttefikinin topraklarını bir diğerine vermekte mahsur görmemektedir. Churchill, İngiltere'nin 2. Dünya Savaşı'ndaki ana çıkarını ise Almanların Avrupa'nın doğusuna ve güneydoğusuna ilerlemelerine engel olmak olarak not etmekteydi.¹⁴⁹ Churchill'in Balkanlardaki Alman ilerleyişine karşı Türkiye ve Rusya ile ittifak seçeneğine olumlu baktığı söylenebilir.¹⁵⁰

Savaşın tarafları, basın yolu ile Türk kamuoyunu ve böylece Türkiye'yi kazanmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla Türk gazetecileri, 1939 senesinde Fransız

¹⁴⁹ Winston S. Churchill , **2. Dünya Savaşı Hatıraları: Savaşın Alacakaranlık Dönemi 1939-1940**, Örgün Kitabevi, İstanbul 2004, s.77.

¹⁵⁰ Almanya'nın Balkanlarda ilerleme niyeti ve Romanya'yı istila söylentisi İngiltere için Türkiye ile anlaşmayı daha önemli kılmıştı. Churchill hatıratında *"Türkiye konusu ivedi bir özellik göstermişti. Bugün sorun aynı özelliği koruyor. Hitler, doğruya doğru sarmak yolundaki amaçlarını yerine getirmekten belki şimdi çekinecektir. Fakat tehdidini her an tazelemesi olasılığı da vardır. Bizim ana çıkarımız, Almanya'yı bütün Balkanlarla ve doğu cephesiyle düşman durumuna düşürmek yolundadır. Bu nedenle Türkiye ile bir anlaşma imzalamanın büyük bir değeri vardır."* demektedir. **a.g.e.**, s.79.

hattının sağlamlığını görmeleri için Fransa'ya Paris'e davet edildi. Zekeriya Sertel hatıratında gidenler arasında kendisinin yanında Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak, Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit ve bir de hükümeti temsil eden topçu komutanı General Pertev'in bulunduğunu aktarmaktaydı. Fransızların kendilerine pek çok yeri gezdirdiklerini ve amaçlarının kendilerinde Fransa'nın kuvvetli olduğu inancını uyandırmak ve bunu kamuoyuna bildirmelerini sağlamak olduğunu yazmaktaydı. Fransızların "Majino Hattına" güvendiklerini ve Almanların bunu geçemeyeceğine inandıkları için rahat olduklarını belirtmekteydi. Sertel, bu savunma hattının sınır boyunca baştan başa dağlar içine oyulmuş istihkamlardan ibaret olduğunu ve bu istihkamlardan birine büyük bir dağın eteğinde otomobillerden indiklerini ve ray üzerinde işleyen küçük vagonetlere bindiklerini ve dağın içine giden bir tünele girdiklerini aktarmaktaydı. General Pertev için bir tatbikat yaptıklarını aktarmaktaydı. Sertel, Pertev'in gördüklerinden etkilendiğini ifade etmekteydi. General Pertev'in Fransızların ışıklandırma ile temsili olarak yaptıkları hareketi anlamamış olmasını da ilginç bir anı olarak aktarmaktaydı.¹⁵¹

12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Deklarasyonu yayınlandı.¹⁵² Türk-İngiliz deklarasyonu Büyük Millet Meclis'inde okundu. Aydemir, bundan sonra Von Papan'ın bir sıra teşebbüslere giriştiğini kaydetmekteydi.¹⁵³ Kitabında ayrıca yabancı elçiler arasında bulunan Fransız elçisi Massigli'nin anılarını da nakletmekteydi. Massigli, oturumun ciddi bir havada geçtiğini, milletvekillerinin aşırı bir sevinç göstermediklerini, Türk vekillerdeki bu durmuş oturmuş kişiliğin kendisine İsviçre Milli Konseyi toplantılarını hatırlattığını ifade ederek meclis tasvirini aktarmaktaydı.¹⁵⁴ Tüm bu vekiller, savaşları fiilen görmüş geçirmiş bir kadrodan

¹⁵¹ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.197-198. Zekeriya Sertel, aynı gezide Fransa'nın Strazburg şehrinin Alman istilası tehlikesine karşı boşaltılmış olduğunu görmüş ve kentin insansız halinin kendilerini çok etkilediğini aktarmıştı. **A.g.e.** s.199.

¹⁵² Fransa'yla ise Hatay meselesinin halledilmesinden sonra 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlandı Mücahit Özçelik, "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.29 Yıl:2010/2, s.253-269.

¹⁵³ Aydemir'in Von Papan'ın anılarından aktardığı üzere Türk-İngiliz deklarasyonuna karşı Von Papan karşı girişimlerde bulunmuştu. 22 Mayıs 1939'da başlayan sefirliğinin hemen ardından bu andlaşmaya karşı çıktığını ve çeşitli tekliflerde bulunduğunu belirtmekteydi. Hatta Von Papan, Numan Menemencioğlu'na Ege'de ada teklif ettiği aktarılmaktaydı. Aydemir, **a.g.e.**, s.115.

¹⁵⁴ Aynı Yer.

oluşuyordu. Bu kişiler savaşların nelere yol açacağına farkında idi. Bu sakinlikleri buna bağlanabilir. İşte bu kadro, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı dışında kalmasında büyük rol oynayarak Türkiye'yi olası bir felaketten uzak tutmuştu.

Deringil, kitabında Ahmet Faik Barutçu'nun "Siyasi Anılar" adlı hatıratından nakille İnönü'nün bu antlaşmayı bir sigorta olarak gördüğünü yazmaktaydı. Barutçu, İnönü'nün "*Bir savaş durumunda İngilizlerle birlikte olmak, onlar savaşa girerlerse olabildiğince savaş dışı kalmaya çalışmak... Türkiye şimdi yalnız değildir, durumu sigortalanmıştır ve de dünyanın en sağlam sigorta şirketine...*" dediğini aktardığını nakletmekteydi. Deringil, bu kitabında İngiliz ve Türk tarafların anlaşmayı taban tabana zıt iki bakış açısından değerlendirdiklerini, Türkler için anlaşma son kertede başvurulacak bir sigorta unsuru, İngilizler için ise Balkanlar'da ve Yakındoğu'da Türkiye'nin savaşa fiilen katılımını sağlayacak bir araçtı diye değerlendirmekteydi.¹⁵⁵

Savaşa giden süreç tamamlanmak üzereydi. 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandı. İnönü, savaş saflarını düşünürken Almanya ile Sovyet Rusya'nın birleşme riskine karşı tedirgindi. Savaş devrine ait görüşlerini Aydemir'e aktarırken İnönü, savaşın başında İngiltere, Fransa ve Rusya ile aynı tarafta vaziyet alarak başlamayı ümit ettiğini ancak "yıldırım niteliğinde bir sürpriz" ile karşılaşmaktan rahatsızlık duyduğunu belirtmekteydi. Bu açıdan Rus-Alman ittifakının bu beraberliği bozduğunu, savaşın içinde bulunduğu cephenin ikiye ayrıldığını ve bu suretle de Türkiye'nin ilk anda savaşa girmesinin "*artık esaslı bir taallül (oylama, savsaklama)*¹⁵⁶" konusu olduğunu fark ettiğini aktarmıştı.¹⁵⁷ Buradan da anlaşıldığı gibi Alman-Sovyet yakınlaşması İsmet İnönü liderliğindeki

¹⁵⁵ Deringil, a.g.e., s.101-102.

¹⁵⁶ İhsan Sabri Çağlayangil'in siyasetçiliği sırasında "İsmet Paşa'dan aldığım dersler" diye anlattığı anılarda İnönü ona bir gün bir vesileyle "*Sana bir nasihat vereyim: Bir karar alacaksan, bir 24 saat düşün, sonra al... Kararı aldıktan sonra da hemen uygulama. Üzerinden bir 24 saat geçsin, bir kere daha gözden geçir, ondan sonra uygula.*" dediğini aktarmaktaydı. İhsan Sabri Çağlayangil, bu nasihatın dayanağını anlamaya çalışırken, İnönü:"*Ben İkinci Dünya Savaşı'na girmekten bu sayede kurtuldum.*" diye eklediğini aktarmaktaydı. Öymen, a.g.e., s.207-208.

¹⁵⁷ Aydemir, a.g.e., s.122.

Türkiye'nin savaş öncesi politikasını altüst etmiş ve daha önce yapılan antlaşmalardan doğan savaşa girme yükümlülüğünü savsaklamak Türkiye'nin huzuru açısından bir zaruret halini almıştı.¹⁵⁸ Nitekim İnönü de bundan sonra bu politikayı devam ettirmişti. Çünkü harp hiç beklenmedik neticelerle, yeni birlikteliklerle gerçek bir tehdit olarak Türkiye'nin yanı başında cereyan etmeye başlıyordu. İnönü temkinli¹⁵⁹ olmaya gayret ediyor hiçbir telkine kapılmamaya çalışıyordu.

¹⁵⁸ Deringil kitabında Suat Hayri Ürgüplü ile yaptığı bir söyleşiye dayanarak, “İnönü'nün bakanlara zaman kazanmanın öneminden söz ettiğine işaret etmiş” ve İnönü'nün sürekli olarak “sabrın sonu selamettir” atasözünü tekrarladığını ve kabineye sürekli olarak telkinde bulunduğundan söz etmiştir. “Biraz daha beklersek meseleler gelişecektir ve o zaman belki bir bakış açısı daha buluruz. Yeterince beklenirse ya devenin binicisi, ya kendisi, ya güdücüsü ölecektir.” dediğini nakletmekteydi. Deringil, **a.g.e.**, s.48.

¹⁵⁹ İsmet İnönü'nün bu temkinli halini aşırı bulan muhalifleri bunu hastalık derecesinde bir hal olarak ifade etmekteydiler. Bkz. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yay., İstanbul 2005. Bkz.Reha Oğuz Türkan, **Arayan Adam**, C.2, Pozitif Yay., İstanbul 2011.

II. BÖLÜM: SAVAŞ YILLARI VE TÜRKİYE (1939-1945)

A. Mihverin Üstünlüğü 1939-1942 Dönemi

II. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da Adolf Hitler liderliğindeki Almanya'nın savaş ilan etmeksizin Polonya'ya saldırmasıyla başladı. 3 Eylül 1939'da Fransa ve İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece etkileri dünyaya yayılan ve pek çok ülkenin doğrudan veya dolaylı dahil olduğu II. Dünya Savaşı süreci fiilen başlamış oldu. Almanlar, 28 Eylül 1939'da Varşova'yı ele geçirdiler. Polonya'ya güvenceler vermiş olan Fransa ve İngiltere, yardıma hemen koşamadılar. Bunun üzerine Sovyetler de işgale başladı. İki ülke, 23 Ağustos 1939 Sovyet-Alman antlaşmasına dayanarak Polonya'yı paylaştı. Polonya'ya Rus saldırısı İkdam gazetesinin manşetinde "Polonya Orduları Hududu Geçen Sovyet Orduları ile Harbe Başladı" diye veriliyordu.¹⁶⁰ Yine 30 Kasım 1939'da Sovyetler, Finlilerin Sovyet isteklerini kabul etmemesi üzerine saldırıya geçti. Yalnız kalan Finliler, 12 Mart 1940'ta Sovyetlerle anlaşmak ve toprak vermek zorunda kaldı. Bir süre sonra Almanlar, bu kez de 9 Nisan 1940'ta Norveç ve Danimarka'yı işgal etti.¹⁶¹

10 Mayıs 1940'ta Alman orduları Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a hücum etmeye başladı. Fransa'ya saldırıya geçen Almanya, Batı'da ilerlemeye başladı. Cumhuriyet Gazetesi, manşetten Almanların Belçika'ya ve Hollanda'ya saldırısını haber veriyordu. Yine ilk sayfada "Çemberlayn çekildi, Yeni hükümeti Çörçil kurdu"¹⁶² haberini duyurmaktaydı. Aynı habere "Fransada da milli birlik kabinesi teşkil edildi" bilgisi de ekleniyordu.¹⁶³ Müttefikler Almanların ani baskınları ile

¹⁶⁰ **İkdam Gazetesi**, 18 Eylül 1939, s.1.

¹⁶¹ Savaşla ilgili genel bilgiler için **Bkz.** Uçarol, **a.g.e.**, s.598-613.

¹⁶² Finlandiya'nın Sovyet Rusya ile barışı imza etmesi üzerine Fransa'da Daladier kabinesi düşmüş ve Paul Reynaud kabinesi işbaşına gelmişti. Danimarka ve Norveç'in Alman istilasına uğraması üzerine de, İngiltere'de, Chamberlain kabinesi düştü ve yerine Winston Churchill 11 Mayıs 1940'ta bir Milli Kabine kurdu. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.687.

¹⁶³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1940, s.1.

sarsılmışlardı. 15 Mayıs 1940'ta Hollanda, 28 Mayıs'ta Belçika teslim oldu. 10 Haziran 1940'ta İtalya, Fransa ve İngiltere'ye savaş açtı. Almanlar, 14 Haziran 1940'ta Paris'e girdiler. Fransa'da hükümet değişti ve Mareşal Petain hükümeti 22 Haziran 1940'ta Compiegne ormanında mütareke¹⁶⁴ imzaladı.

13 Ağustos 1940'tan 13 Ekim 1940'a kadar Almanya, İngiltere'ye hava akınlarına devam etti. Ancak Almanya beklediği başarıyı elde edemedi. Bu sıralarda 27 Eylül 1940'ta Almanya, İtalya ve Japonya arasında üçlü pakt kuruldu. Almanya, İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'a uzanan yol üzerindeki üslerini ve Süveyş yolunu ele geçirmek maksadıyla İtalya ile Kuzey Afrika Cephesini açtı. Mayıs 1943'te Mihver Devletlerin kuvvetleri Müttefiklere teslim oldular. Böylece Müttefikler, Akdeniz'in güney kıyılarına egemen oldular. 4 Ekim 1940'ta İtalyan lider Mussolini ile Hitler, Rusya'nın etkisiz hale getirilmesini karara bağladılar. Bunun için Türkiye ve Yunanistan'a karşı önce siyasi alanda girişimde bulunulması, bunda başarı kazanılmadığı takdirde askeri alanda harekete geçilmesine karar verdiler. Bu toplantı sonrası Rusya'ya yapılacak bir hareket öncesi Almanya, Güneydoğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için 20 Kasım 1940'ta Macaristan'ı, 23 Kasım 1940'ta Romanya'yı, 24 Kasım 1940'ta da Slovakya'yı zorla Üçlü Pakta aldı.¹⁶⁵

İtalya, 28 Ekim 1940'ta Almanya'ya haber bile vermeden Yunanistan'a girdi. İtalyanlar Yunanistan karşısında yenildiler. Almanya, 1 Mart 1941'de ise Bulgaristan'ı Mihver paktına dahil etti. Bunun ardından Bulgaristan'da toplanmış Alman kuvvetleri, 6 Nisan 1941'de İtalya'yı yenmiş bulunan Yunanistan'a girmeye başladı. Almanya, 6 Nisan 1941'de Sovyet Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalamış olan Yugoslavya'ya girdi ve 17 Nisan 1941'de de Yugoslavya teslim oldu.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Mütareke, Almanya'nın 11 Kasım 1918'de mütareke imzaladığı vagona imzalandı ve Almanlar bu vagonu Berlin'e götürdüler. Almanya Fransa'dan 1918'in intikamını almış oldu. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.689.

¹⁶⁵ Uçarol **a.g.e.**, s s.601-603.

¹⁶⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.691-692.

5 Nisan 1941’de Irak’ta Alman taraftarı Raşit Ali Geylani liderliğinde bir hükümet darbesi oldu. Ancak darbe kısa bir süre sonra bastırıldı. Almanya, 1941 yılı içinde Balkanlar’a, Doğu Akdeniz’e ve Ege Denizi’ne egemen oldu. Almanya, Türkiye ile komşu konuma geldi. 18 Haziran 1941’de Türkiye ile Almanya bir saldırmazlık paktı imzaladılar.

22 Haziran 1941’de Almanya, Sovyet Rusya’ya savaş açtı. 12 Temmuz 1941’de Sovyet Rusya ile İngiltere arasında bir anlaşma imzalandı.¹⁶⁷ Bu anlaşmadan sonra Rusya’ya ikmalin sağlanması ve Süveyş yolunun güvenliğinin sağlanması gerekçeleri ile 1941’in Ağustos ve Eylül aylarında İran, Rus ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi.¹⁶⁸

14 Ağustos 1941’de Amerika ve İngiltere, “Atlantik Demeci” adını alan bir bildiri yayınladılar. 4 Aralık 1941’de Almanya Berlin’de Mihver devletleri ile anti-komüntern Paktını yeniledi. 1 Ocak 1942’de ise Almanya’ya karşı savaşa katılan 26 devletin imzası ile bir “Birleşmiş Milletler Demeci”¹⁶⁹ yayımlandı. Bu bildiriden bir süre sonra 26 Mayıs 1942’de İngiltere, 11 Temmuz 1942’de de Amerika, Sovyet Rusya ile karşılıklı İttifak anlaşmaları imzaladı. Alman-Rus cephesi kış mevsiminin gelmesi ile durakladı. Bu cephe, Haziran 1942’de Almanların getirdikleri kuvvetlerle yeniden saldırıya geçmesi ile şiddetlendi. Almanlar, Stalingrad’ı kuşattılar bir yandan da Kafkasya’ya ilerlediler. Ocak 1943’te Ruslar, karşı hücumla geçtiler ve Almanları geriletmeye başladılar. Stalingrad önlerinde Şubat 1943’te Sovyetler karşı taaruza geçip 6. Alman Ordusunun 190.000 kişilik bir kuvvetini esir aldılar.¹⁷⁰ Böylece Doğu

¹⁶⁷ Bu anlaşma ile Rusya ile İngiltere, birbirlerine yardım etmeyi taahhüt ediyor ve Almanya ile ayrı anlaşma yapmamayı kararlaştırıyorlardı.

¹⁶⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s.604-605.

¹⁶⁹ “Atlantik Demecinde”, iki devlet milli politikalarının ilkelerini ilan etmiştir ki, bu ilkeler sonrara “Birleşmiş Milletler Antlaşmasına” temel oldu. Hürriyet ve demokrasi bu demecin temel ilkelerini teşkil etmekteydi. “Birleşmiş Milletler Demeci”, 26 devletin “Atlantik Demeci’ndeki” ilkeleri aynen kabul ederek zafer elde edilinceye kadar işbirliği yapacakları bildirilmekteydi Bildiride, Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından, bütün ulusların sınırları içinde güvenle yaşamasından ve bütün insanların denizlerde serbestçe dolaşmasından bahsediliyordu.

¹⁷⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.706. Hitler, Rusya’ya bir prestij darbesi indirmek için Stalingrad’ı düşürmeye büyük önem veriyordu. Bu yüzden Stalingrad’da çok şiddetli çatışmalar oluyordu.

cephesinde Almanlar üstünlüklerini kaybettiler. Almanların ve dolayısı ile Mihverin gerileyişi başlamış oldu.

Japonya,¹⁷¹ Sovyetler ile 13 Nisan 1941’de Moskova’da bir “Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması” yaptı. 7 Aralık 1941’de Japonya, Hawaii’deki Pearl Harbour’da bulunan Amerikan üslerini ani bir baskınla bombardıman etmeye başladı. 8 Aralık günü Japonya, ABD ve İngiltere’ye resmen savaş ilan etti. 11 Aralık 1941’de de Amerika, Almanya ve İtalya birbirlerine savaş açtılar. Japonya, savaşın ilk anlarında başarılar kazanarak Pasifik’te birçok yeri ve Hindicini’ni işgal etti. Ancak 1942 yılı sonlarına doğru Müttefikler, Japon yayılmasını önlediler ve Amerika, Pasifik’te deniz üstünlüğünü ele geçirdi. Böylece Uzakdoğu’da savaş Japonya’nın aleyhine dönmeye başladı.¹⁷²

Türkiye’nin II. Dünya Savaşındaki durumu, stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla gerek müttefiklerin gerek mihver’in Türkiye’yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikayesinden başka bir şey değildir. Savaşan tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye’nin politikası ise savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarında korumak olmuştur. Savaş başlamadan hemen önce Türkiye ve Almanya’nın ilişkileri iyi değildi. Türkiye, İtalya tehlikesine karşı İngiltere ile anlaşmış ve sonra da Almanya’ya karşı Sovyetler Birliği ile anlaşarak bir güvenlik zinciri oluşturmak istiyordu. Ancak Türkiye ve Sovyetler Birliği savaşın başında birbirine düşman devletlerle anlaşma içerisinde kalmışlardı.¹⁷³

Savaşın ilk dönemlerinde Türkiye, Almanya’nın Polonya’yı istilasına üzerine Balkanlar tarafından gelecek olan tehdidi önlemek amacıyla Balkan Antantını

¹⁷¹ Japonya 1937’den beri bir yayılma politikası izliyor ve bir Pasifik İmparatorluğu kurmak istiyordu. Çin’le savaşını sürdürüyordu. Avrupa’da ki savaştan yararlanmak istiyordu. Pasifikte Sovyetler ve ABD’yi rakip olarak görüyordu. 1937’de Japonya’nın Çin’e saldırması ile başlayan Japonya, Amerika Birleşik Devletleri arasında gerginlik ve açık edilmeyen bir mücadele devam etmekteydi.

¹⁷² Uçarol a.g.e., s.607-610.

¹⁷³ a.g.e., s.633-636.

canlandırma çabalarına girişti. Balkan Antantı 2 Şubat 1940'ta Belgrad'da toplandı.¹⁷⁴ 1940 yılında Fransa savaş dışı kalmış, İtalya Yunanistan'a saldırmıştı. 1941 yılının ilk yarısında Balkanlar doğrudan ve dolaylı olarak Alman etkisi altına girdi. İngiltere, 1941 Ocak ayından itibaren Balkanlar'da artan Alman tehlikesine karşılık Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmaya başladı.17 Şubat 1941'de Bulgaristan'ın isteğiyle bir Türk-Bulgar Deklarasyonu imzalandı. İttifak imzalanınca Türk gazetelerinde “Türkiye'nin İngiltere ittifakına bağlı siyaseti değişmemiştir ve asla değişemez”¹⁷⁵ başlıklı haberler yer aldı. 1 Mart 1941'de Bulgarlar Üçlü Pakta girdi ve Nisan 1941'de Almanlar Yunanistan'ı ve Ege adalarını işgal etmeye başladı.

Hitler, Türkiye'nin endişelerini gidermek için 28 Şubat 1941'de İsmet İnönü'ye bir mesaj gönderdi. Hitler, Almanya'nın bu taraflarda toprakta gözü olmadığını ifade etti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de mesaja karşılık olarak 17 Mart 1941'de Türkiye'nin toprağını korumadaki kararlılığını belirten bir mesaj attı. 25 Mart 1941'de Türkiye ve Rusya arasında ortak bir deklarasyon yayınlandı. Bu anlaşma ile iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse, diğeri onun “tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebilecekti.” Almanlar, Balkanlarda ilerlemeye başlayınca 1941 Nisan'ında Meriç Nehri üzerindeki köprüler havaya uçuruldu. 1941 Nisan'ında Trakya ile İstanbul'daki sivil halkın buraları boşaltıp Anadolu'ya göç etmesi için çalışmalara başlandı. 5 Nisan 1941'de Irak'ta Raşit Ali Geylani liderliğinde ve Alman taraftarı bir hükümet darbesi oldu. Almanlar, darbecilere Türkiye üzerinden yardım yapmak için baskı uyguladılar, ancak sonuç alamadılar. Türk hükümetinin isteği üzerine 18 Haziran 1941'de Türkiye ve Almanya arasında “Türk-Alman Dostluk Andlaşması” imzalandı.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Almanya Avrupa'da, Rusya Finlandiya'da savaşıyordu. Bu şartlar altında Saracoğlu Balkan ülkelerinin sorumlu devlet adalarını “ortak tehlike” karşısında “ortak karar ve tutum” un gerekliliğine inandırmağa çalışmış ve dört üye devletin genel kurmaylarının bir ortak savunma planı hazırlamalarını teklif etmişse de iki gün süren toplantıda diğeri üye devletlerin isteksiz tutumları bu yolda bir karara varılmasını imkansız kılmıştır. Balkan devletleri Almanya'dan korkmakta ve onu kışkırtacak hareketlerde bulunmak istememekteydiler. Esmer, **a.g.e.**, s.156.

¹⁷⁵ **Akşam Gazetesi**, 19 Şubat 1941, s.1.

¹⁷⁶ Uçarol **a.g.e.**, s.638-640.

Türk-Alman dostluk andlaşması, ABD ve İngiltere tarafından tepki ile karşılaştı ve ABD bir süre yaptığı yardımları kesti. Cumhuriyet gazetesi bu haberi manşetten “Türk-Alman Dostluk Paktı İmzalandı”, “Muahede 10 seneliktir ve iki memleket arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkiyesine müteakabilen riayeti taahhüd etmektedir” diye duyurulmakta ve paktın metni yayınlanmaktaydı.¹⁷⁷ Bir hafta sonra Vakit Gazetesinin manşetinde “Türk-Alman muahedesi Mecliste kabul edildi” “Refik Saydam hükümetinin eseri, bütün insanlığın tasvibine mazhar olmuştur” ifadeleri yer almakta ve “İngiliz ittifakına sadıkız” başlığı dikkat çekmekteydi.¹⁷⁸

Bu andlaşmadan dört gün sonra Almanya, 22 Haziran 1941’de Sovyet Rusya’ya savaş açtı. Böylece Türkiye’nin büyük rahatsızlıklar duyduğu Sovyet, Alman bloğu yıkılmış oldu. Savaşın patlak verdiğinde hükümet gazetelerden “Cumhuriyet Hükümeti, Alman-Rus harbi dolayısıyla hasıl olan vaziyet muvacehesinde Türkiye’nin bitaraflığını ilana karar vermiştir” diyerek savaştaki pozisyonunu dünyaya duyuruyordu.¹⁷⁹ Bu tarihten itibaren 1942 yılının sonuna kadar Almanlar Türkleri savaşa sokmak için baskı uygulamaya başladılar. Rusya, Türk toprakları üzerinde İngiliz Rus antlaşması dolayısıyla beliren korkuyu ortadan kaldırmak için 10 Ağustos 1941’de İngiltere ile birlikte Türkiye’ye teminat verdi.¹⁸⁰

B. Müttefiklerin Yükselişi 1943-1945 Dönemi

1942 sonlarına doğru savaş Mihver Devletlerinin aleyhine dönmeye başladı. Almanlar, Atlantik’te İngiliz ticaret gemilerini denizaltıları ile batırıyorlardı. Bir süre sonra İngiltere ve Amerika batırılan gemilerinden daha fazla tonajlı gemi üretmeye başladılar.¹⁸¹ Yine Afrika’nın kuzeyini ele geçiren Müttefikler, 10 Temmuz 1943’te Sicilya’ya çıkartma yaptılar ve İtalya’nın kuzeyine doğru ilerleyerek Ağustos ayı

¹⁷⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1941, s.1.

¹⁷⁸ Vakit Gazetesi, 26 Haziran 1941, s.1.

¹⁷⁹ Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1941, s.1.

¹⁸⁰ Esmer, a.g.e., s.170-171.

¹⁸¹ Armaoğlu, a.g.e., s.707.

içinde ülkenin işgalini tamamladılar. 1944 yılında Müttefikler hava üstünlüğünü de ele geçirdiler ve 6 Haziran 1944'te Normandiya kıyılarına çıkartma yaparak, "İkinci Cepheyi" açtılar. Müttefikler, 9 Ağustos 1944'te Paris'i ele geçirdi. Cumhuriyet gazetesi manşetten "Müttefikler, Parisi Kuşatıyorlar" diye haberi veriyordu. Paris'in düşmek üzere olduğunun belirtildiği haberde, "De Gaulle'ün Parise girecek kıt'alarının başına geçmek üzere Fransaya geldiği" belirtiliyordu.¹⁸² Hitler 25 Eylül 1944'te eli silah tutan herkes tarafından hücum kıtaları kurulmasını emretti ancak müttefiklerin ilerleyişini durduramadı.

Ruslar, 1944 Haziran ayı sonlarına doğru genel hücumla geçtiler. Bir yandan Batıya doğru ilerlerken bir yandan Balkanlara doğru harekate geçtiler. İngiltere, 5 Mayıs 1944'te Rusya'ya bir teklifte bulunarak Balkanların İngiltere ile Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılmasını önerdi. Ruslar, Ocak 1945'te yeni bir saldırıya geçerek Doğu Prusya'yı, 8 Nisan 1945'te de Viyana'yı ele geçirdiler ve Berlin'e doğru ilerlemeye başladılar. Müttefik orduları, 25 Temmuz 1944'te "Almanya'nın Kayıtsız Şartsız Teslimine İlişkin Tasarı"yı imzaladılar.¹⁸³ Müttefikler, doğudan ve batıdan ilerlerken 30 Nisan 1945'te Hitler intihar etti. 2 Mayıs 1945 günü Berlin Müttefiklere teslim oldu. 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine ilişkin belge Alman komutanlarca imzalandı.¹⁸⁴

Müttefikler, Pasifik'te 1942 yılı sonlarında deniz üstünlüğünü sağlamaya başlamışlardı. 1943 ve 1944 yıllarında da Uzakdoğu'da savaş bütün şiddeti ile sürdü. Çin'de ise Japonlara karşı büyük bir taarruz hareketi başladı. ABD 6 Ağustos 1945'te ilk atom bombasını Hiroşima'ya, ikincisini 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye attı. 8 Ağustos'ta SSCB, Japonya'ya savaş ilan etti ve Mançurya'yı işgal etti. 10 Ağustos 1945'te ABD'ye teslim olmaya karar verdiklerini bildirdiler. 14 Ağustos 1945'te Japon İmparatoru, Japonya'nın teslim olduğunu açıkladı. 2 Eylül 1945'te ABD'nin

¹⁸² Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ağustos 1944, s.1.

¹⁸³ 14 Kasım 1944'te müttefik üç devlet "Almanya'daki Müttefik Kontrol Mekanizması Hakkında Anlaşma"yı imzaladı.

¹⁸⁴ Uçarol, a.g.e., s.612-613.

“Missouri zırhlısında” Japonya’nın kayıtsız şartsız teslim olduğuna ilişkin sözleşme imzalandı.¹⁸⁵

Böylece II. Dünya Savaşı sona ermiş oldu. Akşam gazetesi savaşın bitişini manşetten “Bütün cephelerde toplar sustu, her tarafta ateş kesildi”, “İkinci Dünya harbi dün gece ikide bitti” diye duyuruyordu. Gazete “Dünyanın her tarafında bugün ve yarın şenlikler yapılacak” diye belirttikten sonra bir diğer haberde “Memleketimizde şenlik”, “Bugün ve yarın her taraf bayraklarla donatılacak” diyerek savaşın bitişini müjdeliyordu.¹⁸⁶ Ulus gazetesi “Harbin sonu Türkiye’de sevinçle kutlanıyor” başlığını atıyordu.¹⁸⁷

Müttefiklerin mihvere üstünlük sağlamaya başladığı 1942 yılı sonundan itibaren Almanların Türkiye’yi savaşa sokma baskılarının yerini Müttefiklerin baskıları aldı. Sovyetlerin Stalingrad zaferi bir dönüm noktası oldu. Sovyetlerle düzelen ilişkiler tekrar kötüleşmeye başladı. Bu dönemde Müttefiklerin tüm konferanslarında Türkiye’nin savaşa sokulması konuşulmaya başlandı.¹⁸⁸ Savaşın Türkiye’nin sınırlarında olduğu bu dönemde 1942 yılı yaz aylarında Kafkasya üzerinden gelebilecek bir Rus saldırısına karşı Trakya’dan 26 tümen asker Sovyet sınırlarına kaydırıldı. 13 Ocak 1942’de ekmek ve ekmeklik hububatın tüketimi sınırlandırıldı ve karneye bağlandı.

Kazablanca Konferansı’nın¹⁸⁹ ardından İngiltere Başbakan’ı Churchill Türkiye’ye gelmek istedi. Ardından 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihlerinde Adana Konferansı gerçekleşti ve bu görüşmelerde Türkiye’nin 1943 yılı sonunda savaşa katılması istendi. Tan gazetesi “Mr. Churchill, İngiltere Hükümeti’nin politikamızı sempati ve anlayışla takip ettiğini temin etti. Türkiye’nin menfaati mevcut bulunan mıntikalarda vaziyet incelendi ve görüş birliğine varıldı, harp sonu meseleleri gözden

¹⁸⁵ a.g.e., s.614-615.

¹⁸⁶ Akşam Gazetesi, 15 Ağustos 1945, s.1.

¹⁸⁷ Ulus Gazetesi, 16 Ağustos 1945, s.1.

¹⁸⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.736.

¹⁸⁹ 1943 Casablanca’da Müttefikler, Balkan cephesinin açılmasına karar verdi.

geçirildi”¹⁹⁰ diye haberi okuyucularına duyuruyordu. Türk basını, bu görüşmeyi Türk-İngiliz ilişkilerinin istikrarı için olumlu algıladı. Gazetelerde yer alan haber ve yorumlarda, Türk-İngiliz dostluğunun vurgusuyla ve silah, malzeme yardımlarıyla ilgili haberler yer almaktaydı.¹⁹¹ İngilizlerin isteği üzerine Türk-Rus görüşmeleri Şubat 1943’te başladı. Ancak olumlu sonuçlanmadı. 1943 Ekiminde Dışişleri Bakanlarının Moskova Konferansı’nda da Ruslar, Türkiye’nin savaşa sokulmasında ısrar etmişlerdi.5-6 Kasım 1943 günlerinde Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Kahire’de buluştular.

28 Kasım 1943’te Tahran’da Stalin ve Churchill, Türkiye’nin savaşa sokulması gerektiğini konuştular. 4-6 Aralık 1943’te İnönü, Roosevelt ve Churchill’in katılımı ile İkinci Kahire Konferansı toplanmış oldu. Müttefiklerin baskısı ağır oldu. İsmet İnönü “prensip olarak” savaşa katılmayı kabul etti.¹⁹² Almanya ise 18 Nisan 1943’te yapılan ticaret anlaşmasına göre vaat edilen tüm silahları zamanında verdi. 1943 yılı sonlarında Türkiye’ye Ege adalarını teklif etmiş, bir süre sonra bundan vazgeçmişti. Türkiye, Almanların ani bir hava baskınından çekiniyordu. Bu yüzden denge politikasını takip etmeyi uygun buluyordu.¹⁹³

Kahire Konferansı’nın ardından 1944 Ocak ayı sonrası yardım konusu konuşulmaya başladı. Ancak ilişkiler gitgide kötüleşti. 3 Şubat 1944’te görüşmeler birdenbire kesildi. Cumhuriyet gazetesi, İskoçya’da yayınlanan Scotsman gazetesinde çıkan “Artık Türkiye’den müttefik olarak istifadeye nihayet vermek icap eder. Türkiye’nin sulh konferansında işbirliği muhtemelen reddedilecektir.”¹⁹⁴ haberi yer alıyordu. Yine bu dönemde Türk basınında İngiltere’de yer alan olumsuz haberler gazetelerde yer buluyor ve yorumlanıyordu. Gazeteler, bunu İngiliz hükümetinin bir baskısı olarak değerlendiriyorlardı. Yine İngiliz basınında Mart ortalarına doğru yumuşayan ifadeler, Nisan’ın ortalarından itibaren krom konusunun

¹⁹⁰ **Tan Gazetesi**, 02 Şubat 1943, s.1.

¹⁹¹ Emrah Biner, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Basının İngiltere’ye Bakışı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

¹⁹² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.738-739.

¹⁹³ Uçarol **a.g.e.**, s.648-650.

¹⁹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 02 Mart 1944, s.1.

gündeme gelmesi ile yine sertleşiyor ve Türkiye'nin müttefikliği sorgulanıyor dolayısıyla Türkiye'ye baskılar artıyordu. 1 Nisan 1944'te Müttefikler, Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımına son verdiler. 19 Nisan 1944'te ABD ve İngiltere, Türkiye'ye nota vererek Almanya'ya yapılan krom ihracını durdurmasını istedi. 21 Nisan 1944'te Türkiye, Almanya'ya krom ihracının bütünüyle durdurulacağını açıkladı. Numan Menemencioğlu "Krom ihracı men edildi, Almanya'ya ve bütün Mihver memleketlerine nakliyat bu akşam duruyor"¹⁹⁵ açıklamasında bulundu ve Almanya'ya krom ihracı durduruldu. 6 Haziran 1944'te Normandiya çıkarmasının ardından ABD ve İngiltere 13 Haziran 1944'te Türkiye'den Almanya ile tüm siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesini istediler. Türkiye bu önerileri kabul etmedi. 5 Haziran 1944'te, boğazdan bazı Alman gemilerinin geçip Karadeniz'e çıkması İngiltere ve Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlık çıkardı. Sovyetler, Türk Hükümetine bir nota verdi. 15 Haziran 1944'te Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etti. Türk gazetelerinde Numan Menemencioğlu'nun politikasını tenkit eden yazılar çıkmaya başladı.¹⁹⁶

Temmuz ayı sonunda 2 Ağustos 1944'te Türkiye'ye baskılar artınca Türkiye, Almanya ile ilişkilerini kesti. Ulus gazetesi, "Hükümet tarafından yapılan teklifin Büyük Millet Meclisince 411 reyin ittifakıyla kabulü üzerine Almanya ile olan münasebetlerimiz dün gece yarısından itibaren kesildi"¹⁹⁷ diyerek gelişmeleri okuyucularına duyuruyordu. Ancak Sovyetler, bu durumdan tatmin olmadıklarını açıkladılar. 1944 Ekim'inde Almanlar, Türklere Oniki aday teklif ettiler. Ancak İngilizler, buna karşı çıktı ve bu da gerçekleşmedi.¹⁹⁸

23 Şubat 1945'te Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. 27 Şubat günü de Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni imzaladı. 5 Mart 1945'te San Fransisco Konferansı'na resmen davet edildi ve böylece Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri arasına katıldı. 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-

¹⁹⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Nisan 1944, s.1.

¹⁹⁶ **Yeni Sabah**, 18 Haziran 1944.

¹⁹⁷ **Ulus Gazetesi**, 03 Ağustos 1944, s.1.

¹⁹⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s.651-653.

Sovyet Tarafsızlık Andlaşması'nı feshettiğini açıkladı. 7 Mayıs 1945'te Almanya teslim oldu. 10 Ağustos 1945'te Japonya da kayıtsız şartsız teslim oldu ve savaş sona erdi.

C. Anılarda Savaş Yılları

1. Almanya'nın Polonya'yı İşgali ve Savaşın Başlaması

II. Dünya Savaşı Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile fiilen başladı. Yine aynı tarihlerde İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan ederek karşı cephede belirdi. Japonya ise zaten Haziran 1939'da Mihver cephesindeki yerini çoktan almıştı. Ulus gazetesi, sürmanşetten “Harp başladı, Almanlar Polonya'ya taaruz etti, İngiltere ve Fransa bunu harp ilanı telakki ediyorlar” diye duyurdu.¹⁹⁹ Bu işgalden sonraki beş yıl boyunca kamuoyunun gündemini savaş, işgal, ittifak, kıtlık konuları meşgul edecek ve her gelişme derinlemesine tahlil edilmeye çalışılacaktı.²⁰⁰

Türkiye'ye gelince 25 Eylül 1939'da Polonya'nın işgalinden sonra Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olan Şükrü Saracoğlu, 20 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile imzalanan deklarasyonu²⁰¹ ve Almanya'nın savaştaki durumunu görüşmek üzere Sovyetler birliği ile temaslarda bulunmak amacıyla Moskova'ya gitti. Hilmi Uran, Saracoğlu'ndan dinlediklerinden aktarımla Rusların, bu görüşmeler esnasında ilkin Mareşal Voroşilof'un ağzından boğazlarda bir üs istediğini ileri sürmüş sonra müteakip bir celsede Stalin bizzat bu isteği ele alarak çekingen bir lisanla ve müphem bir edayla Voroşilof'la aralarında böyle bir konuşma geçmiş olduğunu Saracoğlu'na iletmiştir. Stalin bu suretle meseleyi ortaya atmak istemiş fakat Saracoğlu'nun ciddi bir lisanla ve katıyetle bunu reddettiğini görünce üzerinde durmayarak ve işi latifeye dökerek geçiştirdiğini belirtmişti. Uran, bu durumu Rusların Cumhuriyet idaresinin başlangıcından beri boğazlar mevzuunda durumu müsait bularak ileriye attıkları ilk teklif olarak değerlendirmekteydi.²⁰²

¹⁹⁹ **Ulus Gazetesi**, 2 Eylül 1939, s.1.

²⁰⁰ “Polonya'nın Almanya Tarafından İlhakı ve İngiliz-Fransız Alman Harbi”, **Ayn Takvimi**, 1 Aralık 1940.

²⁰¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ekim 1939, s.1.

²⁰² Uran, **a.g.e.**, s.300.

Aydemir'e göre Saracoğlu'nun bu yolculuğa çıktığı sıralarda Cumhurbaşkanı İnönü, Nazi Almanyası ile Sovyet Rusya arasında açık bir çatışmanın göz önünde olduğunu düşünmekte çatışmada iki safhın olacağını, yani Naziler ve İtalyanlar ile Batı alemi ve Sovyetlerin iki ayrı kutbu oluşturacağını düşünmekteydi. Türkiye'nin Batı'nın yanında bulunması ve ittifak halinde olması gerektiğini düşünmekteydi. Batı aleminin Sovyetlerle bir kader yoluna hemen hemen girmiş olduğu kanısındaydı.²⁰³

Gerçekten de İnönü'nün öngörüsü yerindeydi; savaş başladığında İnönü'nün de belirttiği üzere saflar oluşacaktı. Dahası İnönü, o sıralar savaşın sonunda Mihver devletlerin yenileceğini de öngörmüştü. Nitekim İnönü savaş öncesinden Almanya ve Mihverin teşebbüsünde kudretinin üstünde bir dava peşinde olduğunu ve karşı taraf tarafından yenileceğini tahmin ettiğini, durumu böyle teşhis ettiğini ve izlediği politikayı da bu esas üstüne oturttuğunu ifade etmişti.²⁰⁴

Aydemir, İsmet İnönü'nün Nazilerin Türkiye'ye karşı tutumlarını fırsat bekleyen hırslı bir istila heveslisi olarak gördüğünü de belirtmekteydi. İnönü, İtalya'nın Habeşistan seferinden ve Nazilerin Balkanları ele geçirmesinden endişe duymakta olduğunu ve ülkenin selametini, Batı'yla beraber görüp bu kanaate göre olayları ve ilişkileri geliştireceğini sözlerine eklemekteydi.²⁰⁵ Nitekim Türkiye, bu maksatla İngiltere ve Fransa'yla uzlaşarak²⁰⁶ safını savaşın en başından itibaren belli etti.

Savaşın başladığı sıralarda Sovyet yayılcılığı Türkiye'de haklı bir endişeye yol açıyordu. Türk kamuoyu, 17 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği'nin Doğu Polonya topraklarına girdiği haberi ile karşılaştı.²⁰⁷ 28 Eylül, 5 Ekim ve 10 Ekim

²⁰³ Aydemir, **a.g.e.**, s.105-106.

²⁰⁴ **a.g.e.**, s.242-243.

²⁰⁵ **a.g.e.**, s.107.

²⁰⁶ 19 Ekim 1939'da, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında yardımlaşma paktı imzalandı. Jacobsen, **a.g.e.**, s.12.

²⁰⁷ **Ulus Gazetesi**, 18 Eylül 1939, s.1.

1939'da Sovyetler, üç Baltık ülkesinde "zorla" yardım paktları kurup üsler elde ediyordu. Dahası 30 Ekim 1939'da Sovyet-Fin Savaşı başladı. Finliler, sayı üstünlüğü olan Sovyetler karşısında fazla direnemedi ve 12 Mart 1940 yılında Sovyet-Fin Barış Antlaşması imzalandı. Ancak Finlilerin vatanlarını savunmadaki fedakarlıkları ve cesaretleri tüm dünyada takdir topladı. İşte Erdal İnönü de hatıralarında; sofrada yapılan konuşmalarda hep Finlilere sempati gösterildiğini ve yardım edememekten doğan üzüntünün ifade edildiğini kaydetmekteydi. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı'nın ünlü komutanlarından General Refet Bele'nin bir akşam sofradayken Finlilerin cesaretini ve vatanlarını savunmadaki başarılarını övdüğünü, hayranlığını belirterek "*İnsan gidip yardım etmek istiyor; ama nasıl yapılır, Paşam. Ben oraya gitmeye kalksam, daha muharebe alanına varmadan soğuktan donar ölürüm!*" dediğini aktarmaktaydı.²⁰⁸ Finlilere yalnız Refet Bele değil Churchill'de sempati duyuyordu. Hatıratında Finlilere büyük bir sevgi beslediğini ve kendilerine yapılacak herhangi bir yardım önerisini desteklediğini belirtmekteydi.²⁰⁹

Erdal İnönü, yine bir öğlen yemeğinde Saracoğlu'nun Fin Büyükelçisi'yle yaptığı konuşmayı anlatmasından bahisle Büyükelçi'nin askeri durumun Sovyetler aleyhine geliştiğini ve Batı'dan yardım beklediklerini söylediğini ve Türkiye'yi de yardıma çağırılmış olduğunu nakletmekteydi. Kamuoyunun bütün sempati gösterilerine karşın Erdal İnönü, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tavır almama konusundaki temkininde bir değişikliğin olmadığını nakletmekteydi.²¹⁰ Bir başka deyişle Sovyetlerin adeta Çarlık Rusyasının yayılmacı siyasetine dönmüş olması Türk yönetiminin ve kamuoyunun bu ülkeye mesafeli yaklaşmasına neden olmuştu. Ruslarla olan geçmiş tecrübeler ışığında, Türkiye Rusya ile bir savaş durumunda kalabileceğini görmüştü. Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin gücünü azaltacak savaş tarzı faaliyetlerden temkinli bir şekilde uzak durulmasındaki temel duruşa da bu düşünce neden olmaktadır.²¹¹

²⁰⁸ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.115.

²⁰⁹ Churchill, **Savaşın Alacakaranlık Dönemi 1939-1940**, s.221.

²¹⁰ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.115. İngiltere, Finlandiya'ya ufak bir birlik göndermek istemiş ancak İsveç ve Norveç, Sovyetlerden çekindiği için yol vermemişti. **a.g.e.**, s.115-116

²¹¹ Türkiye ve Sovyet ilişkilerinin savaş dönemindeki seyri için bkz. Gürbüz, Kahraman, **II. Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945)**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007.

Türkiye'nin temkinli tavrının yanında İngiltere'nin ileri gelenleri Sovyetlerin bu hareketını ve başarısızlıklarını Sovyetlerin zayıflığına ve kokuşmuşluğuna bağlıyorlar ve Sovyetlerle İngiltere'nin anlaşmaya varmamasından memnuniyet duyuyorlardı. Churchill bu durumu hatıratında nakletmekteydi. Churchill bu değerlendirmeleri Hitler'in de yaptığını ve Sovyetlere saldırma kararına varmasında Sovyetlerin Fin savaşındaki başarısızlıklarının etkili olduğunu yazmaktaydı.²¹²

Diğer taraftan Almanya da Sovyetleri aratmayacak bir işgal politikası gütmekteydi. 9 Nisan 1940'ta Almanya, Danimarka ve Norveç'in işgaline başladı. Böylelikle Almanya, Avrupa'nın ortasında çevre ülkelerde korku duyulan, ne zaman nereye saldıracağı belli olmayan bir güç olarak algılanmaya başlandı. Erdal İnönü, Hitler'in "bahar gelince Avrupa devletleri, Almanlar acaba hangimize saldıracak diye korkuya kapılır" tarzındaki övünmesine karşılık babası İsmet İnönü'nün. "*Hitler ne kadar büyük yanlışlık, delilik yaptı. Almanya, teknolojisi ile endüstrisi ile ve üstün çalışma gücüyle bütün dünyaya egemen olmak yolunda idi. İstila ederek egemen olmaya kalkınca hepsini kaybedecek*" öngörüsü ile oldukça yerinde bir tespit yaptığını kitabında paylaşmaktaydı.²¹³ Hitler'in radyolardan yapılan beyanatları ile yarattığı bu korkudan memnun olduğu anlaşılmaktaydı. İsmet İnönü'nün bu isabetli değerlendirmesiyle Almanya'nın gücünden ve gelişiminden haberdar olduğu ve Hitler'i ülkesini maceraya sürükleyen bir lider olarak gördüğü anlaşılmaktaydı.

Hitler'in yarattığı korku ve nefret İsviçre'de de gözlenmekteydi. Karaosmanoğlu anılarında İsviçre'de Almanca konuşan İsviçreli halkın I.Dünya Savaşı'nın aksine yüzde yüz Alman düşmanlığı gösterdiklerini, Fransızca konuşanların ise hemen hemen hiç Fransız taraftarlıklarını göstermediklerini belirtmekteydi.²¹⁴ Hatta yer yer Almanlıklarını kabul etmeyenlere dahi rastlanıyordu.

²¹² Churchill, **Savaşın Alacakaranlık Dönemi 1939-1940**, s.219-220.

²¹³ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.138.

²¹⁴ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.301.

Kendilerini kantonları ve şehirleri ile ifade edenler arasında İsviçreliliğin popülerleştiğini yazmaktaydı. Karaosmanoğlu bu durumu, Hitler'in emelleri nedeniyle İsviçrelilerin bağımsızlıklarını tehlike içinde gördükleri şeklinde yorumlamaktaydı.²¹⁵

1. Fransa'nın Almanya Karşısında Yenilgisi

10 Mayıs 1940 tarihinde Almanya, Fransa'ya bir baskınla saldırdı. Aynı anda haber vermeksizin hem Belçika'ya hem de Hollanda'ya saldırdı. Cumhuriyet bu haberi manşetten "Alman Orduları Dün Sabah Belçika ve Holandaya Tecavüz Etti" diye bildiriyordu.²¹⁶ Almanlar, Hollanda ve Belçika üzerinden geçilmez denilen Maine Hattı'nı geçti. Bu saldırıya "Blitzkrieg"²¹⁷ denilmekteydi. Belçika'da, Metalürji eğitimi almakta olan Şahap Karatopçu, seyahati sırasında yolun yarısında trenlerin bombalandığını, yolların kapandığını, yürüyerek Mons'a gelmek zorunda kaldıklarını; daha sonra Fransa'ya doğru yürümeye başladıklarını anlatmaktaydı. O yolun insan seli halinde olduğunu, Belçika'nın bombardıman edildiğini, yüzlerce insanın ölüsünün önünden geçtiklerini fakat Almanların çevirme hareketi yapıp karşıdan geldiklerini görünce oradan sonra tekrar geri döndüklerini ve iki ay Belçika'da parasız olarak oturup, süründüklerini detaylı bir şekilde belirtmekteydi. Muhacirlere verilen yemeklerle yaşadıklarını, iki ay sonra Alman Büyükelçisi'nin yardımları ile Belçika'daki Türk talebelerin Berlin'e özel bir trenle getirtildiklerini anlatmaktaydı.²¹⁸ Diğer bir deyişle Karatopçu, savaşı Belçika'daki sosyo-ekonomik yansısıyla resmeden değerli anılarını paylaşmıştı.

Yine 10 Mayıs günü Almanya, Fransa'ya saldırırken Hollanda'da savaş devam ediyordu. "Hollanda Kalesine", Rotterdam'a ve Moerdijk köprüsüne hava indirmesi yaptı.²¹⁹ 14 Mayıs'ta, Rotterdam'a hava taarruzu gerçekleştirildi. 15

²¹⁵ a.g.e., s.308-309.

²¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1940, s.1.

²¹⁷ Bu terim, Türkçe'de "Yıldırım Savaşları" olarak yer bulmaktadır.

²¹⁸ Şarman, *Türk Promethe'ler (1925-1945)*, s.275-276.

²¹⁹ Jacobsen, a.g.e., s.22.

Mayıs'ta Hollanda teslim oldu. Bu sıralarda Hollanda'nın Türkiye Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, savaşa şahit oluyordu. Karaosmanoğlu, kitabında işgalin hemen öncesinde şehrin içinde arama tedbirlerinin sıklaştığını ve bir yerden bir yere bir semtten diğerine gitmenin çok zorlaştığını belirtmekteydi. Bu durumun Hollanda'nın şehirlerinin, kasabalarının, köylerinin Alman istila ordusunun düzme vesikalar taşıyan; türlü kıyafetlere girmiş binlerce öncülerıyla dolup taşmakta olmasından kaynaklandığını, bunlar içinde Hollanda subayı üniforması taşıyanlar olduğu gibi bir alay sahte diplomatlar, papazlar, hatta dilencilerin bulunduğunu kaydetmekteydi.²²⁰ “Zoraki Diplomat” eserindeki bu ifadeler aslında, Karaosmanoğlu'nun iyi bir gözlemci olduğunu ve savaşın sosyo-ekonomik yansımalarını öğrenme konusunda titiz davrandığını göstermekteydi.

Alman taarruzu, 5 Haziran 1940'ta Fransa'nın “*Weygand Hattına*” yönelmişti. Türk Gazeteleri, Fransızların savunmasından emin olarak haber yapıyorlardı. Ulus Gazetesi, manşetten “Paris müdafaasına başlanıldı” “Almanlar Fransız müdafa tertibatına nüfuz edemediler, Alman kumandanlı talim tanklarını da muharebeye soktu!” diye haber yapıyorlardı.²²¹ 1940 yılı Temmuz'unda Almanya'nın Fransa içlerine doğru yıldırım harekatı sürerken Erdal İnönü, ağabeyi ile Gazi Lisesi'nde ortaokul ve lise bitirme sınavlarına girdiklerini General Weygand'ın Alman ilerleyişine karşı Somme-Aisne nehirleri boyunca savunma yapacağı haberinin duyulduğunu ve İsmet İnönü'nün, “*Siz sınavlarınız veriyorsunuz. Bakalım General Weygand da sınavını verebilecek mi?*” şeklinde bir soru sorduğunu belirtmekteydi. Erdal İnönü, hatıratında General'in bu sınavı veremediğini de sözlerine eklemekteydi.²²²

Savaşın başında Ulus Gazetesi, Almanya'nın Fransa'ya saldırısını beklenen bir haber olarak duyurmakta ve Fransızlara tam destek vermekteydi. Almanlara

²²⁰ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.225.

²²¹ **Ulus Gazetesi**, 13 Haziran 1940, s.1.

²²² Erdal İnönü, a.g.e., s.121.

Fransa topraklarında şans tanımıyordu.²²³ Almanlar karşısında Fransızların aşılmaz denilen Maine Hattını savunma sınavlarındaki başarısızlığı, Türk kamuoyunda bir şaşkınlık ve korkuya yol açmıştı. Bu korkunun sebebi, İngiltere ve Fransa safını tercih eden Türkiye'nin I. Dünya Savaşındaki gibi yine yanlış tarafa oynadığı düşüncesi idi. Fransızlar'ın yenilgisi ile beraber İnönü için çözüm bekleyen yeni sorunlar ortaya çıktı. Bundan sonraki asıl sınav, Reisicumhur İsmet İnönü ve Türkiye için başlıyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kitabında Fransızların yenilgisinden sonra memlekette oluşan bu bozgun havasına değinmekteydi.

Fransızlar savaş sırasında yenilirlerken İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirmesini ve Almanya'ya savaş ilan etmesini istiyorlardı. Deringil, Ahmet Şükrü Esmer'le yaptığı mülakata göre Fransa'nın kendi sonunun yaklaştığını bildiği halde Türkiye'yi savaşa itmeye çalışmasını Almanya'dan daha yumuşak mütareke koşulları sağlamak için olduğunu söylediğini aktarmaktaydı. Deringil yine Suat Hayri Ürgüplü ile yaptığı söyleşiye dayanarak Fransa'nın Türkiye'nin savaşa girmesi için resmi girişimde bulunduğu tarihten iki hafta önce Londra'ya teslim olacaklarını bildirdiğini söylemekteydi. Deringil'in kitabında Fransız Büyükelçisi Massigli'nin anılarından aktarımla kendisinin bu olaylardan haberdar edilmediğini ileri sürdüğünü ve Türk tarafının Fransızlara kızmakta haklı olduğunu söylediğini nakletmekteydi. Elçiye göre Türk ileri gelenleri, Fransa'nın belini doğrultacak hali kalmadığı bir sırada Türkiye'yi öne sürmesine kızmakta haklıydılar. Massigli, İngiliz Elçisi Hugessen ile birlikte Saracoğlu'na Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasının koşullarının yerine getirilmesi konusunda resmi girişimde bulunmak üzere yola çıkarken kendini suçlu hissettiğini itiraf etmekteydi. Massigli'nin "Türkiye'ye verilmiş bir sözü hatırlatmak başka, Paris'in boşaltıldığı gün onu yanımıza çağırmak başkaydı... Meslekdaşıma yolda "kendimi biraz katil gibi hissediyorum" dedim..." yazdığını nakletmekteydi.²²⁴

²²³ Alper Bakacak, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.59.

²²⁴ Deringil, **a.g.e.**, s.112.

10 Mayıs 1940'ta başlayan Alman yıldırım harekatı sırasında Hollanda'da Büyükelçi olan Karaosmanoğlu, işgalden sonra Berlin üzerinden Türkiye'ye geldi. Türkiye'ye vardığında hemen herkesin kıyamet gününün gelip çatmış olduğuna hükmettiğini ve akıbetten ümidi kesmiş olduklarını gözlemledi. Herkesin “ *Ne ettik de kaderimizi İngilizlerle Fransızların kaderine bağlandık*” diye dizlerini dövdüğünü, o sıralarda “*İngiltere'nin birçok muharebeleri kaybettikten sonra harbi kazanacağı*” veya Amerika'nın er geç savaşa katılacağı ihtimalinden dem vurma zor iş olduğunu belirtiyordu.²²⁵ Aynı günlerde Ahmet Barutçu'nun anılarından anlaşıldığı üzere Türkiye Meclis'inde daha fazla geç kalınmadı ise Almanya ile anlaşma yollarının aranması gerektiği konusunun gündeme geldiği anlaşılmaktaydı. Barutçu “...Almanya'ya yönelmenin ve bazı siyasal önlemler almanın yerinde olacağı”²²⁶ görüşünü savunduğunu aktarmaktaydı.²²⁷ Bu ortamda, Karaosmanoğlu, müttfiklerin mutlak zaferinden bahsedince kendisini yalnız İsmet İnönü ve Refik Saydam'ın ciddiye aldığını belirttikten sonra Saydam'la görüşmesinin ardından İstanbul Florya'da İnönü'yle görüştüğünü nakletmekteydi. Karaosmanoğlu, İnönü'nün kendisine Başvekile çok “interessant” şeyler söylediğini ve bunları kendisine de anlatmasını istediğini aktarmaktaydı. Karaosmanoğlu, kendisini pür dikkat dinleyen İnönü'nün anlattıklarından en çok eski Alman Elçisi Eisenlohr'la konuştukları konuların dikkatini çektiğini nakletmekteydi. Alman diplomatın Karaosmanoğlu'na söylediği, “*Bizim, İngiltere ile bir davamız yoktur. Büyük Britanya İmparatorluğu çökse dahi cihanın nizamı için onu yeniden kurmak lazım gelir*” cümleleri üzerine İnönü'nün derin düşüncelere daldığını ve “*Demek ki, son söz gene İngiltere'nin olacak. Demek ki...*” dediğini ve buna kendisinin de “Evet” diye cevap vermesini beklediğini naklediyordu. Aktarımın devamında Karaosmanoğlu, İsmet İnönü'nün kendisine, “*Rusya ile Almanya arasındaki*

²²⁵ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.264-265.

²²⁶ Deringil'in Ahmet Barutçu'nun kitabına dipnot vererek alıntıladığı Kazım Karabekir'in görüşleri olarak işaret ettiği sayfalarda Ahmet Barutçu, Hüsnü Çakır ve Raif Karadeniz'in konuşmaları yer almaktaydı. Bu sayfalarda Barutçu'nun bu cümlesi dikkat çekmekteydi. Deringil'in “Kazım Karabekir “Rus Tehlikesine” karşı bir Türk-Alman antlaşmasının gerekliliğini üzerinde duruyordu. Karabekir'e göre bir Türk-Alman antlaşması İngilizlerle yapılan antlaşmayı dışlamak zorunda değildi ve bütünleyici bir katkısı olabilirdi.” alıntısı Karabekir'in “Ankara'da Savaş Rüzgarları” kitabından çıkarılabilecek bir yorumdur ve Barutçu'nun kitabında işaret edilen sayfalarda bu ifadeler yer almamaktadır. Deringil, **a.g.e.**, s.112. Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yay., İstanbul 1977, s.106-107.

²²⁷ Ahmet Barutçu, **a.g.e.**, s.106-107.

antlaşmanın devam edeceğini sanır mısın?” diye sorduğunu bunun üzerine kendisinin de görüştüğü Almanların, Rusya ile antlaşmadan dolayı rahatsız olduklarını ifade ettiklerini söylediğini belirtmekteydi. Karaosmanoğlu, Almanların, Sovyetlerle “Rus dostlarımız” diye dalga geçtiklerini, Finlandiya harbi sonrası Almanların Ruslara ilişkin kanaatlerinin onların zayıf olduğu yönünde olduğunu belirten bir yanıt verdiğini yazmaktaydı. Özellikle bu fıkra sonrasında İnönü’nün gözlerinin sevinçten parladığını belirtmekteydi. İşin ilginç, Karaosmanoğlu, o dönemde Almanların Rusya ve İngiltere’ye ilişkin görüşlerini anlattığında²²⁸ Ankara’da İnönü ve Başvekil dışında inanıp, sevinen, ne de kulak asan olmadığını iddia etmekteydi.²²⁹ Ancak Yeni Sabah’ta yayınlanan bir makalede, “ ... Türkiye’nin dünyanın en büyük ve en zengin devleti olan İngiltere ile dost ve müttefik kalmayı milli menfaatlerinin tabii bir icabı...” gördüğünü ifade etmekteydi.²³⁰ Bu durum endişelerin yanında, İngiltere’ye olan güven ve inancın devam ettiğinin göstergesi sayılabilir.

İsmet İnönü, Fransa’nın savaş dışı kalması ve Sovyetlerle Almanların barış antlaşması imzalamalarıyla²³¹ Türkiye’nin kaldığı güç durumda savaşa girmemek yönünde yaptığı manevranın açıklamasını da yapmaktaydı. İnönü’nün izahatıyla Türk-İngiliz-Fransız antlaşması bu düşünceyle imzalanmıştı. Aydemir, anılarında İnönü’nün İngiltere, Fransa ve Sovyetlerle beraber bir ittifak ihtimalinin olduğunu, bir safta muharebeye tutuşmak hesabı içinde olduğunu, bunu Türkiye’nin menfaatine en az zararlı saydığını, ancak “*Olaylar tahmin hudutlarını aşıp uygulanma alanında geliştiği vakit ise, tedbirleri zamana ve ihtiyaca göre uydurulmak lazımdı...*” diye not düşmekteydi.²³² Hilmi Uran, kitabındaki şahsi bir anısı olarak harbin başlangıcında İsmet İnönü’nün Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile antlaşma imzalama gerekçesini

²²⁸ Ahmet Barutçu’nun anı kitabında Rauf Orbay’ın İngiltere’nin yenilmez olduğunu düşündüğünü ama önce biraz hırpalanmasının kötü bir şey olmadığını, açıktan açığa kazanılmış bir İngiliz zaferinin Türkiye’nin başını belaya sokabileceğini düşündüğünü söylediğini aktarmaktaydı.. Barutçu, a.g.e., s.75.

²²⁹ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.265-266.

²³⁰ **Yeni Sabah Gazetesi**, 12 Eylül 1940, s.1.

²³¹ 23 Ağustos 1939’da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi imzalanmıştı ve Almanya ve Sovyetler Polonya’yı paylaşmıştı. Almanların, Fransa’ya saldırması ile 14 Haziran 1940’ta Paris’in teslim alınması ve 22 Haziran 1940’ta, Alman-Fransız Ateşkesi akdedilmesiyle, Fransa’nın Almanya’ya teslim olmasıyla beraber Türk politikacıların hesapları bozulmuştur.

²³² Aydemir, a.g.e., s.109.

kendisine “bizim sahili çok geniş bir memleket olduğumuz için menfaatimizin İngilizlerle ve Fransızlarla birlikte bulunmak olduğunu” söylediğini aktarmaktaydı.²³³ Bu ifadelerle bu antlaşmanın Türkiye'nin denizden bir istila tehdidine ve özellikle İtalya'dan gelecek bir harekate karşı bir tedbir olması amacıyla yapıldığı düşünülebilir.

7 Ağustos 1940'ta İngiltere'ye Alman hava saldırıları başladı. İngiltere, Almanya tarafından saldırıya uğramış olan müttefikleri Fransa'nın yanında yer aldı ve bu suretle Almanya'ya savaş ilan etti. Hitler'in amacı Britanya adasını havadan abluka altına almak ve İngiltere'yi yıldırma idi. İngiltere'yi “Seelöwe (Deniz Aslanı)” isimli bir hareketle işgal etmeyi planlıyordu; fakat bu sürekli ertelenen hareket bir türlü gerçekleşemedi. Bu tarihte mecliste ilginç tartışmalar devam etmekteydi. Kazım Karabekir'in notlarından anlaşıldığı üzere bu dönemde gazetelerde Almanya aleyhine yazılır yazıldığı görülmekteydi. Karabekir, gazetelerin savaşan tarafların aleyhine yazarken dikkatli olmaları gerektiğini ifade etmekle beraber özellikle mebus muharrirlerin yazdıklarının hükümetin politikası olarak algılandığını ifade etmekteydi. Her gazetenin parti içinde 20-30 kadar arkadaşı olduğunu belirtmekteydi. Bu sebeple konuların partide görüşülüp basınında burada alınan kararlara uygun tarzda ahenkli bir şekilde yazı yazmalarını istediği anlaşılmaktaydı. Karabekir, bu tür aşırı yazanların gazetelerinin isimleriyle birlikte tümüyle kapanmasına karşı olduğunu belirttiikten sonra, basında yer alan yazılarla savaşan tarafların şimşeklerini üstümüze çekmemek gerektiğini ifade etmekteydi. Karabekir, Almanya'nın doğuya yayılma siyaseti fikri aleyhine yazılar yazan Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr, Son Posta gazetelerinin varlığının yanında diğer gazetelerin susmasının parti içinde bir fikir birliği olmadığı şüphesini doğurduğunu bu yüzden aksi görüşte olanların kürsüye davet edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Karabekir, gazetecilerin, parti içinde görüşlerini söylemelerini ve sonra burada alınan karara göre hareket etmelerini istemekteydi. Karabekir, İngiltere'yle muahedenin varlığının olmasıyla beraber, Almanya'yı tahrik ve reisini aşağılayıcı yazılar yazarak, düşmanlığı üzerimize çekmemiz gerektiğini ifade etmekteydi. Rusların da politikalarının da yanlış olduğunu belirttikten sonra en büyük

²³³ Uran, a.g.e., s.300-301.

tehlikenin Rusya, İtalya ve Almanya'nın birleşip Türkiye'yi işgale girişmeleri olduğunu belirtmekteydi. Basının ahenk içinde olmasını istediği, bu olmuyorsa aksi görüşlerin hiçbir hükümeti tahrik etmeden belirtilmesini istediği anlaşılmaktaydı. Bu sırada söz alan Hikmet Bayur'un basının "yekahenk" olmasını istediği gözlenmekteydi.²³⁴ Karabekir'in ifadelerinden Hitler'i aşağılayan yazıların gazetelerde yer bulduğu anlaşılmaktaydı. Karabekir'in uyarıları yerindeydi, tehlikeyi uzak görenler ise yanılmaktaydı. Zira bundan kısa bir süre sonra Almanya Türkiye'nin komşusu olarak yanında belirecek yakın bir tehdit olarak Türkiye'yi korku ve endişeye sevk edecekti. Almanya ve Rusya'nın birleşip bir istila hareketine girişmeleri korkusu ülkede akıl sahibi herkesin uykularını kaçıran bir hal alacaktı. 11 Ağustos 1940 tarihinde Cumhuriyet gazetesi kapandı. Hitler hakkında olumsuz yazılar yazan Cumhuriyet gazetesinin belli bir süre sonra Almanya yanlısı yazılar yazmaya başladığı görülecekti. Bu tarihten sonra da basında farklı görüşlerin yer aldığı gözlenmekteydi. Gazeteler "yekahenk" olmak yerine sanki bir işbölümü varmışçasına İngiltere yanlısı, Almanya yanlısı, Rusya yanlısı yazılar kaleme alır bir hal alacaklardı.

28 Ekim 1940'ta bu kez de İtalya'nın Yunanistan'a taaruzu başladı. Türk-İngiliz-Fransız Andlaşması dolayısıyla müttefikler İtalyanların Yunanistan'a saldırısı üzerine Türkiye'yi savaşa dahil etmek için baskı yapmaya başladı. Andlaşmanın üçüncü ülkelerle ilgili hükmüne dayanarak Türkiye savaşın dışında kaldı. Erdal İnönü, babasının sofrada bu konu ile ilgili olarak "*savaşa girecek miyiz diye düşünürken bir de baktık, antlaşmanın protokolünde bir madde var; savaşa girmemizi engelliyor. Mesele kalmadı.*" deyip güldüğünü anımsamaktaydı.²³⁵ Nitekim İtalyanlar, Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini değerlendirerek Yunanistan'a saldırdı. Deringil'in kitabında İtalyan Dışişleri Bakanı Count Galeazzo Ciano ve İtalyan Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio'nun anı kitaplarından aktarımlara yer vermektedir. Ciano, General Badoglio'nun tüm uyarılarına karşın Yunanistan'a saldırıya geçmenin zamanı geldiğine karar vermişti. "...Yunanistan yanlıdır. Türkiye yerinden kıvıldamayacaktır." dediğini yazmaktaydı. Deringil, Badoglio'nun anı kitabında Yunanistan saldırısının Ciano'nun eseri olduğunu öne sürmekteydi diye

²³⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s.211-217.

²³⁵ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.122.

aktarmaktaydı. Deringil, Ciano'nun günlüğüne 17 Ekim tarihinde "Yunanlılara soluk alacak ve düşünecek zaman bırakırsak İngilizler yetişeceklerdir ve belki Türkler de işe karışacaktır. O zaman işimiz uzayacak ve güçleşecektir..." yazdığını kaydetmekteydi. Ciano'ya göre Mussolini de bu görüşü bildirmiş ve Yunanistan'a karşı harekete geçilmesini istemiştir diye nakletmekteydi. Ciano'nun günlüğünden anlaşıldığı üzere Bulgar Kralı Boris bu işe yanaşmamıştır. Ciano'ya göre Kral "en fazla Türklerden çekinmektedir." 28 Ekim'de İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Türkiye, Bulgaristan'a bir nota vererek Yunanistan'a saldırdığı takdirde Türkiye'nin savaş ilan edeceğini bildirdi.²³⁶ Yunanistan, Türkiye'nin Bulgaristan'ı durdurması ile tüm kuvvetini İtalyan saldırısına karşı kullanmaya imkan buldu. Kazım Karabekir'in notlarından 20 Kasım 1940 tarihinde Trakya, İstanbul, Kocaeli, Çanakkale gibi harp sahası bölgelerde örfi idare ilanı konularının ve İstanbul'da ahşap mahallelerde bulunan halkın Anadolu'ya nakli konusunun görüşülmeye başlandığı anlaşılmaktaydı.²³⁷ Yunanistan 21 Kasım'da karşı taarruzla Arnavutluk'ta Koritza'yı ele geçirdi.²³⁸ İtalyanlar yenik duruma düştü; bunun üzerine Almanya, İtalya'nın yardımına koşmak durumunda kaldı. 22 Kasım 1940'da Ulus radyosunda Trakya'da örfi idare ilan edildiği duyuruldu.²³⁹

2. Almanya'nın Balkan Seferi

Yunanistan'ın Almanya tarafından işgalinin hemen öncesinde İngiltere, Türkiye'yi savaşa sokmak için çeşitli manevralar deniyordu. 29 Ocak 1941'de Churchill, İnönü'ye kişiye özel olarak yazdığı mektupla Türkiye'nin derhal İngiliz Hava Kuvvetlerine mensup üç avcı ve yedi bombardıman filosuna havaalanı tesisleri sağlamasını önerdi. Deringil, Barutçu'nun kitabından aktarımla İnönü'nün bu girişime kişisel tepkisinin, "*Ben Enver Paşa değilim, beni savaşa*

²³⁶ Deringil, **a.g.e.**, s.130.

²³⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.245-262.

²³⁸ Jacobsen, **a.g.e.**, s.32. Hitler 4 Kasım'da Yunanistan'ın işgaline karar veriyor ve Marita hareketinin (Yunanistan'a saldırının kod adı) direktiflerini veriyor. Aynı Yer.

²³⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s.262.

sürükleyemezler...” demek olduğunu naklettiğini kaydetmekteydi.²⁴⁰ İngiltere'nin istekleriyle, I. Dünya Savaşında Osmanlı'ya sığınan Alman gemileri Yavuz ve Midilli zırhlılarının Osmanlı'yı savaşa sürüklemesi olayı arasında İnönü'nün özdeşlik kurmuş olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. İnönü'nün temkinli tavrı yerindeydi. Zira Alman Genelkurmay Başkanı Halder, 26 Ekim 1940 tarihinde günlüğüne, *“Kesin sonuç elde edilecekse Bulgaristan ve Türkiye sindirilmelidir. Türkiye'nin gerekirse güç kullanılarak yola getirilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde boğazlar üzerinden Suriye yolu açılabilir.”* diye not düştüğü aktarılmaktaydı.²⁴¹

17 Şubat 1941'de Bulgaristan ve Türkiye arasında bir saldırmazlık paktı imzalandı. Yunanistan'ın işgali sırasında meydana gelen çatışma ihtimali sonrası Türkiye, bu antlaşmayla Mihver devletleri ile ittifak yolunda olan Bulgaristan'la güven tazelemek istiyordu. 1941 Mart'ında Bulgaristan, Mihver saflarına katıldı. Bu gelişmeler olurken İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile İngiliz General'in Ankara ziyareti, *“Dost İngiliz Heyeti Ankarada”* manşeti ile gazetelerde yer buluyordu.²⁴² Heyet, 1 Martta Türkiye'den ayrılırken bir resmi tebliğ yayınlanıyordu. Gazetenin aynı sayfalarında *“Bulgar hükümetinin umumi seferberlik yapmağa başlamış”* haberi yer alıyordu.²⁴³

28 Şubat 1941 tarihinde Hitler, Von Papen aracılığı ile İnönü'ye mektup ilettiler.²⁴⁴ Hitler ile İnönü mektuplaştı ve karşılıklı dostluğa değindiler. Hitler mektubunda İsmet İnönü'ye Balkanlara yerleşmiş olan Alman varlığından Türkiye'nin tedirgin olmamasını, alınan tedbirlerin İngiliz varlığını Avrupa'dan uzaklaştırmak için yapıldığını beyan etmekte ve Türkiye'ye güvence vermektedir.

²⁴⁰ Deringil, **a.g.e.**, s.138.

²⁴¹ **a.g.e.**, s.134.

²⁴² **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Şubat 1941, s.1.

²⁴³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Mart 1941, s.1.

²⁴⁴ Deringil, Hitler'in Sovyetlere saldırmakla, Türkiye'ye yürümek arasında bir seçim yapmaları gerektiğinin bilincinde olduklarını yazmaktaydı. Deringil, Alman Genelkurmay başkanı Halder'in günlüğünde Hitler'in kendisine, *“Boğazların hesabını ancak Rusya yenildikten sonra görebiliriz.”* dediğini not ettiğini aktarmaktaydı. Halder bu nedenle Türkiye ile çatışmayı önlemek için her türlü alınmalıdır diye not düşmekteydi. Deringil, **a.g.e.**, s.135.

Erdal İnönü, evdeki konuşmalarda babasının doktoru Zeki Hakkı Pamir'in: "*Canım, niçin herşeyi şüphe ile karşılıyoruz? Belki Hitler bu defa samimidir. İnönü'ye, Türk dostluğuna gerçekten değer veriyordur ve Türkiye'ye saldırmayı düşünmüyordur*" dediğini nakletmekteydi.²⁴⁵ Demek ki İsmet İnönü'nün bu mektubu ve içindeki güvenceleri ciddiye almadığı ve şüphe ile karşılamış olduğu düşünülebilir.

Gerçekten de Hitler'in sicili, verdiği güvenceler ve bozduğu akitlerle dolu idi ve İsmet İnönü gibi savaş tecrübeleri olan birisinin bu tür söylemlere çabuk kapılmayacağı aşikardı. O yıllarda Türkiye'de Hitler'den ve onun niyetlerinden şüphe edenler arasında bazı gazeteciler de vardı. Sabiha Sertel bunlardan biriydi. Sertel, anılarında 1937 senesinde Alman faşizmi aleyhine yazı yazdığı bir sırada İstanbul'a gelen bir Alman kadın gazetecinin matbaaya gelip kendisine faşizmi övdükten sonra, "*Sizin yazılarınız Almanya'da çok fena akisler yapıyor. Göbbels'in size selamı var eğer bir gün elime geçerse dilini keseceğim diyor.*" diye kendisini tehdit ettiğini; kendisinin de efendisine selam söylemesini, dilinin kesileceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğini söylediğini ifade etmekteydi.²⁴⁶

Hitler, bir yandan İnönü'ye mektup yazarken bir yandan da Balkan seferini tamamlama planları yapıyordu. 1 Mart 1941'de Romanya'nın ardından Bulgaristan Üçlü Pakta girdi. İngilizlerle iyi ilişkiler sürdürmeye çalışan Yugoslavya'da en nihayet Alman baskılarına dayanamayarak 25 Mart 1941'de Üçlü Pakta katıldı. Ancak 27 Mart 1941'de Yugoslavya'da Alman karşıtı bir darbe oldu ve Yugoslavya 6 Nisan'da Sovyetlerle dostluk antlaşması imzaladı. Bunun üstüne harekete geçen Almanlar, Yugoslavya'ya saldırdı ve 17 Nisan 1941'de Yugoslavya teslim oldu. Böylece Balkanlarda, Türkiye hariç, Mihver bayrağı altında olmayan bir ülke kalmadı. O dönemde çocuk olan ve Üsküp'te ailesiyle yaşayan Daver Darendede bu işgal dönemine ilişkin anılarında Yugoslavya'nın Almanlar tarafından uydularına paylaştırıldığını belirtmektedir. Babasının memleketi Plievlia dahil Bosna'nın bir kısmının İtalya'ya, Makedonya'yı da Bulgaristan'a verdiğini belirtmekteydi.

²⁴⁵ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.139-140.

²⁴⁶ Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, Cem Yayınevi, İstanbul, Gül M., 1978, s.277-278.

Daren’de, Belgrad’ın bombalandığını ifade etmekte Belgrad’ın düşmesinden sonra ise önce Üsküp’te Alman işgali ile tanıştıklarını ardından Bulgar işgalini yaşadıklarını anlatmaktaydı. Üsküp bombalanırken Sırpça “Uzbuna” yani alarm diye bağırıldığını ve insanı titreten korkunç sesi duyunca sığınaklara koştuklarını nakletmekteydi.²⁴⁷ Daren’de SS subaylarının ve askerlerinin “Heil Hitler” diyerek halkı selamladıklarını kendisinin de buna aynı şekilde karşılık verdiğini babasının başını okşayarak elini indirttiğini aktarmaktaydı. Bundan sonra Üsküp’ü terk ederek babasının memleketi olan Plievlia’ya geçtiklerini, babasının ise ara ara Üsküp’e gidip geldiğini nakletmekteydi. Üsküp’teki evde kalan babasının Türkiye’den yayın yapan Ankara Radyosunu dinlerken kapının çaldığını Almanların evi aradıklarını anlattığını aktarmaktaydı. Almanların eve yerleşmeye koyulduklarını ve bir Alman’ın Darende’nin babasının Blaupunkt marka radyosunu kırmızı renkli balmumu ile mühürlediğini anlatmaktaydı. Almanların 15 gün evde kaldıklarını belirtmekteydi. Yine aynı anılarda göç ettikleri Plievlia’nın bir süre sonra İtalyan işgaline uğradığı aktarılıyor. Hitler bu Bosna’nın bir kısmını İtalya’ya vermeye karar veriyordu. Darende, İtalyanların şehirde yağma ve tecavüz hareketlerine giriştiklerini, halkın panik içerisine girdiğini ve kendilerinin de olanlardan ve haberlerden etkilenerek şehri terk ettiklerini ve Üsküp yakınlarındaki bir köye kaçtıklarını nakletmekteydi. Anılarda Üsküp yakınlarındaki Koliçan köyüne giderken Bulgar kontrollerinde sıkıntı yaşadıklarını aktarmaktaydı. Bulgarların da tıpkı Almanlar gibi radyo kontrolleri yaptıkları ve belirli frekansları mühürledikleri anılardan anlaşılmaktadır. Daver Darende’nin babası bir gün radyo dinlemekten karakola düşer ve nihayet Bulgarlar babasının radyosuna el koyar. Daren’de, yine bu dönemde İkinci defa olarak evlerinde Alman askerlerini zorunlu misafir olarak ağırladıklarını aktarmaktaydı.²⁴⁸ Savaşın getirdiği acılar, göçler, kaçışlar, korkular, baskılar Darende’nin anılarında Balkanlardaki yüzüyle görülmektedir.

Mihver politikalarının zararını gören insanlar da acı tecrübelerini unutacağı benzemiyorlardı. Nitekim İngiltere’nin Akdeniz’deki donanma filosuna Türkiye’nin

²⁴⁷ Darende, **Sirenler Çalıyor**, Duman Yayınevi, Ankara, 2005, s.19.

²⁴⁸ Darende, **Sirenler a.g.e.**, s.27-40.

gözlemcisi olarak atanan Şehsuvaroğlu, yolculuğunda durakladığı Mersin’de bu tür insanları bizzat görmüştü. Deniz Binbaşı Edip Şehsuvaroğlu, 15 Mayıs 1941’de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’ndan aldığı emirle İngiltere’nin Akdeniz’deki donanma filosundaki görevine başlamıştı. Şehsuvaroğlu, İngiltere’nin Mısır’daki İskenderiye üssüne giderek Akdeniz’de yaşanan gelişmeleri izleyecek ve Türk hükümetine bilgi verecekti. Pasaport işlemlerinin tamamlanmasının ardından Toros ekspresi ile Mersin’e hareket eden Şehsuvaroğlu, Mersin’de korkunç bir sıcak ve olağanüstü bir kalabalık ile karşılaştığını belirtmekteydi. Kentte bütün otellerin Alman ve İtalyan saldırısına uğrayan ülkelerden kaçan insanlarla dolu olduğunu, bir kısmının İngiliz ordusuna katılmak için sıra beklediğini, zaman zaman limana gelmekte olan İngiliz gemilerinin bu insanları toplayıp götürdüğünü anılarındaki acı bir sayfa olarak paylaşmaktaydı.²⁴⁹ İskenderiye’ye 10 Haziran 1941’de varan Şehsuvaroğlu, şehrin her milletten mürekkep askerlerle dolu olduğunu, bu kez de bu şehrin Almanlar tarafından mağlup edilip ortadan kaldırılan milletlerin bakiyesinden oluşan bir “haçlılar ordusu” ile malul olduğunu tasvir etmekteydi.²⁵⁰ Karabekir’in notlarından o günlerde mecliste de istila konularının konuşulduğu anlaşılmaktaydı. Karabekir’in, Alman istilası²⁵¹, Rus istilası ihtimallerini tahlil edip meclis gündemine taşıdığı görülmektedir.

Bu sıralarda Türkiye, Mihver karşısında tamamen yalnız kaldığı bir dönemde, savaş dışı kalma durumunu sürdürme ve zaman kazanma olanağını buldu. Çünkü 18 Haziran 1941’de Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması, Ankara’da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen tarafından imzalandı. Antlaşmanın giriş bölümünde yer alan bir hükümlerle; Türkiye’nin daha önce üstlendiği uluslararası yükümlülükler, özellikle İngiltere ile olan ittifak deklarasyonu ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı yükümlülükleri

²⁴⁹ Şarman, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu’nun II. D. Savaşı Anıları**, s.11.

²⁵⁰ **a.g.e.**, s.17.

²⁵¹ Karabekir’in notlarında 29 Temmuz 1941 tarihinde Almanların Girit’i işgal etmeleri üzerine ülkenin Batı kıyılarının cephe olabileceğini ifade etmekteydi. Almanların, Ruslara saldırabileceğini ifade ettiği cümlelerinden de anlaşıldığı üzere notlardaki tarih yanlıştır. Bu konuşmanın Almanların Girit’in işgal operasyonunu tarihi olan 20 Mayıs -1 Haziran 1940’tan sonra ve Almanların Ruslara saldırı tarihi olan 22 Haziran 1940’tan önce olması gerekmektedir. Karabekir, **a.g.e.**, s.321-336. Cemil Koçak, Kazım Karabekir’in notlarını değerlendirdiği kitabında bu tarih hatasına değinmektedir. Cemil Koçak, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.300.

saklı kaldı.²⁵² Bu tarihte, Karabekir'in notlarından mecliste hükümetin hazırladığı “müahede” metnini görüşüldüğü ve kabul edildiği anlaşılmaktaydı. Notlardan anlaşıldığı üzere meclis koridorlarında Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) Ali Fuat Cebesoy'un kendisine “Paşam, Bir tertip bulun demiştiniz. Hükümet de bu tertibi buldu. Herhalde bugün memnun olacaksınız.” dediğini aktarmaktaydı.²⁵³ Gerçekten de bu tarihten önce Karabekir, Almanlarla bir an evvel bir bitarafılık antlaşması imzalanmasını yer yer gündeme taşıyordu. 12 Mayıs 1941 tarihinde İsmet İnönü ile yaptığı görüşmede de bu konuyu gündeme taşıdığı anlaşılmaktaydı.²⁵⁴ Bir Alman-Rus ittifakını önlemek için Almanlarla bitarafılık müahedesi imzalanması gerektiğini ancak bu olursa Almanların Ruslara saldıracağını ve Türkiye'nin hedeften çıkacağını gündeme taşımaktaydı Karabekir'in notlarından hükümetin bitarafılık antlaşması imzalanana kadar gazetelerde, radyolarda ve beyanatlarında Alman idarecileri aşağılayıcı, İngilizlerin tarafını tutan, sert yayınlara, bildirimlere devam ettiği anlaşılmaktaydı. Karabekir, Almanların hiddetine sebep olacak bu tür yayınlara karşı çıkmaktaydı. Karabekir'in 18 Haziran 1941 tarihli konuşmalara ilişkin notlarından da bu antlaşmayı olumlu bulduğu, hükümeti tebrik ettiği görülmekteydi. Karabekir, “...bu muahedenin manasını... bu muazzam cihan hadisesinde bitaraflığımızın ilanı.” olarak ifade etmekteydi. Notlardan Karabekir'in bu fikirlerinin, mecliste Alman yanlısı olarak görüldüğü anlaşılmaktaydı. Hatta Dışişleri Bakanının Karabekir'in “İngilizler bizi harbe sürüklüyor, bizi aldatıyor.” dediğini iddia ettiğini bunun üstüne söz alan Karabekir'in de İngiltere ile yapılan muahedeye sevinip, kabul oyu verdiğini beyan etmekteydi. Karabekir, İngilizlerin Türkiye'ye daha fazla ihtiyacı olduğunu ve daha fazla yardım etmesi gerektiği yönünde olduğunu iddia etmekteydi. Aynı tarihli notlardan Hikmet Bayur'un Almanlarla yapılan anlaşmanın bir anlam ifade etmediği, çünkü Almanların imzaladığı hiçbir anlaşmaya uymadığını ifade ettiği anlaşılmaktaydı.²⁵⁵

²⁵² Şarman, *Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. D. Savaşı Anıları*, s.26.

²⁵³ Karabekir, *a.g.e.*, s.321.

²⁵⁴ *a.g.e.*, s.285-300.

²⁵⁵ *a.g.e.*, s.321-336.

Saldırmazlık antlaşmasının sonrasında bir başka olay da hafızalara kazındı. 21 Haziran 1941’de Refah şilebi batırıldı. 23 Haziran’da gece 23.00 dolaylarında Kıbrıs’ın 10 mil doğusunda seyrederken bir denizaltı, Refah gemisine torpido attı ve gemi batmaya başladı.²⁵⁶ Karabekir’in notlarından 1 Temmuz 1941’de milletvekili Dr. Süheyl’in verdiği “takrir” üzerine Meclis’te müzakereler yapıldığı anlaşılmaktaydı. Yine notlardan, hadisenin uzun bir süre meclisten bile gizlendiği, tartışmaların neden subaylara böylesine eski ve çürük bir gemi tahsis edildiği üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktaydı. Müdafaa-yı Milliye Vekili (Savunma Bakanı) Saffet Arıkan’ın istifa ettiği ve istifasının Başbakan tarafından kabul edilmediği görülmekteydi.²⁵⁷ Şehsuvaroğlu anılarında savaş boyunca muhatap olduğu İngiliz subaylarının sanki kendisi yetkiliymiş gibi Türkiye’nin ne zaman müttefiklerin yanında yer alacaklarını sorduğunu aktarmaktaydı. Kendisine Valiant dretnotunda bir yer tahsis edilen Şehsuvaroğlu, amirali ziyaret etmişti. Amiral’in kendisine ilk sorusu “*Türkiye vaziyeti ne şekilde etüt ediyor, Almanlar, Romanya’dan ve Bulgaristan’dan gemilerle sizin boğazlarınızdan geçerek sevkiyatlarını sürdürüyor mu ?*” olmuştu. Yine kitabın aynı sayfalarda İngilizlerin filonun etrafından balonlar yükselttiklerini bunun pike yapan uçakları hedeflerine olası bir hücumdan alıkoyduklarını yazmaktaydı.²⁵⁸ Anılar okunduğunda Akdeniz’de görev yapan İngiliz donanmasındaki alt ve üst rütbeli askerlerin genelinde Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerini kesmemesinden doğan bir kızgınlık taşıdıkları anlaşılmaktaydı. Türkiye’nin, İngiltere ile birlikte savaşa girmemiş olması “Müttefik” kamuoylarında bir hayal kırıklığına ve düşmanlığa yol açmış olmalıydı.

²⁵⁶ Şarman, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu’nun II. D. Savaşı Anıları**, s.30; Haziran başında İngiltere’nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hugessen, Türkiye’nin daha önce ısmarladığı dört denizaltı, Burak Reis, Murat Reis, Oruç Reis ve Uluç Reis, 9 ile dört uçak filosunun teslim edilebileceğini Türk hükümetine bildirdi. Bunun üzerine Türkiye bu görevi yerine getirecek personeli Mısır’ın Port Said Limanı’na götürmek üzere Refah adlı şilebi tahsis etti. Denizatlıları alacak mürettebat (19 deniz subayı, 63 astsubay ve erbaş ile 68 er) ile hava eğitim birliği (1 subay, 20 havacı öğrenci) 20 Haziran’da Mersin’e ulaştı.

²⁵⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.337-342.

4. Almanya'nın Sovyet Rusya'ya Saldırması

22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyetler Birliğine savaş ilan etmeksizin saldırıya başladı.²⁵⁹ Erdal İnönü kitabında, Yalova'da aynı günün sabahı erken bir saatte Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde ağabeyi ile dolaşırken kapının çalındığını ve yaverlerden birinin, muhtemelen, Cevdet Tolgay'ın içeri girdiğini telaşlı bir halde hemen İsmet İnönü'yü uyandırıp bir haber vermek istediğini söylediğini yazmaktaydı. Süreyya Anderiman'la telefonla konuşmuş ve Anderiman'ın radyodan Hitler'in Alman ulusuna hitabını duymuş ve Alman ordularının o sabah Sovyetler Birliği'ne taaruza başladığını öğrenmişti. Bu haberi babasına ulaştırmak istemekteydi. Yalnız olan babasının yanına gitmiş ve cebinliği kaldırmışlardı. İsmet İnönü'nün uyanıp, yavere "Ne var?" dediğini ve Erdal İnönü'nün ağabeyi Ömer'in anlatmaya başladığını nakleder. "*Süreyya Bey Ankara'dan telefon etti. Almanlar Rusya'ya hücum etmişler. Hitler konuşma yapmış: 'Beklediğimiz gün geldi. Ordularımız bu sabah Sovyet sınırlarını geçtiler' demiş*". Ömer, sözlerini bir solukta bitirip durunca İsmet İnönü'nün birden gülmeye başladığını ve kahkahalarını tutamayarak bir süre gülmeye devam ettiğini nakletmekteydi. Erdal İnönü, bu duruma şaşırıklarını belirtmekteydi. Erdal İnönü, babasının bu gülmesini aylardır içinde yaşadığı kaygılı durumun, aklından çıkmayan tehlikeli olasılıkların birdenbire ortadan kalkması, kaybolması olarak yorumlamaktaydı.²⁶⁰

Alman-Rus barışından sonra ortaya çıkan tabloda Türkiye'nin paylaşılabilme alternatifi o dönem için yüksek bir olasılık olarak masada durmaktaydı. Bu antlaşma, devam etseydi sıra Türkiye'ye ve Boğazlara gelecekti. Fakat paylaşılmak istenen ülkenin stratejik değeri ve iki devlet arasındaki ideolojik uyumsuzluklar, hesaplaşmayı kaçınılmaz kılmıştı. Sabiha Sertel, Sovyet-Alman harbi başladığı zaman Bursa'daydı ve Nazım Hikmet'in yanına gitmişti. Kitabında Nazım

²⁵⁸ Şarman, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. D. Savaşı Anıları**, s.18.

²⁵⁹ Hitler, komutanlarına hazırlattığı Temmuz 1940 tarihinden itibaren uygulanan Rusya'nın işgal planına "Barbarossa Harekatı" ismini vermişti Jacobsen, **a.g.e.**, s.27. Almanya'nın Sovyetlere saldırısı ve bunun Türkiye'ye etkileri ile ilgili bilgi için bkz. Burak Çınar, **II. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2007.

²⁶⁰ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.143-144.

Hikmet'in "Eceli gelen köpek, cami duvarına işer" ve "Almanya'nın işi bitmiştir, Moskova'nın önüne kadar gelse dahi sonunda mağlup olacaktır", dediğini nakletmekteydi. Bu inancını da Nazım'ın Sovyet insanının gücüne olan inancına bağlamaktaydı.²⁶¹ Aydemir ise, Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun Almanların Sovyetlere saldırı haberini duyunca, bu yeni savaşı "Bir Haçlılar Seferi" olarak vasıflandırdığını nakletmekteydi.²⁶²

Temmuz ayına gelindiğinde İngiliz savaş uçakları, Konyaaltı tarafından Antalya limanına sığınan St. Didier'i 4 Temmuz 1941'de batırdılar. Gemi Türk bayrağı çekmişti. Almanların zoru ile silah sevkiyatı yapan hastane gemisi görünümlü bir Fransız gemisiydi. 280 kişiden 260'ı kurtulmuştu. Gemi torpillenirken Antalya limanı zarar gördü. Türkiye, İngiltere'yi protesto etti.²⁶³

25 Ağustos 1941'de İngiliz ve Sovyet askerleri İran'ı işgal etti. Edip Şehsuvaroğlu, İran işgalinin hemen öncesinde hem Yunan bahriyesi kıdemli subayı Albay Antonopoulos'un iade ziyareti vesilesi ile hem de İngilizlerden aldığı genel baskılardan şu şekilde şikayet etmekte ve günlüğüne: "...Hep Türkiye'nin günün birinde harbe dahil olacağı mevzubahis oluyordu. Bütün ümitleri (bilhassa İngilizlerin) biziz, halbuki memleketler kendilerine güvenmeli, artık alemin başkaları hesabına muharebelere sürüklenmesi çok eskilerde kaldı." diye not düşmekteydi. Şehsuvaroğlu, bu sıkıntıları yaşarken İran'da Şah tahttan indirilerek yerine 21 yaşındaki oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmişti. Şehsuvaroğlu notlarında İran'ın işgali sonrası İngilizlerin memnun göründüklerini ve Türkiye'nin artık harbe iştirak sırasının geldiğini yüzlerce kez yüzüne tekrar etmelerinden şikayetçi olduğunu kaydetmekteydi.²⁶⁴

²⁶¹ Sabiha Sertel, a.g.e., s.227.

²⁶² Aydemir, a.g.e., s.165.

²⁶³ Şarman, Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. D. Savaşı Anıları, s.37.

²⁶⁴ a.g.e., s.47-48.

Şehsuvaroğlu'na, İngiliz tazyikleri artıyordu ve İngilizler muhtemelen artık Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalacağını düşünüyorlardı. İran olayını gündeme getirerek adeta Şehsuvaroğlu'nu tehdit ediyorlardı. En azından İngilizler, Türklere bir korkuyu hissettirmek istiyorlardı. Nitekim Şehsuvaroğlu, İskenderiye Konsolosu ile beraber İngiliz Konsolosu'nun davetine icabet ettiğini ve burada Yunan Konsolosu ve bir de İngilizlerin Şark İstihbarat Bürosu Şefi'nin huzurunda nezaket sınırlarını aşan bir şekilde sorguya çekildiğini aktarmaktaydı. İngilizlerin kendilerinin istediği gibi hareket edilmeyince sinirlendiklerini ifade eden Şehsuvaroğlu, kendilerinin diğer oyuncak devletler gibi bir hareketi Türkiye'den beklemediklerini gözlemlemişti. Türkiye'nin dostluğunun İngilizlere kafi gelmemesine hayret etmekteydi.²⁶⁵ Şehsuvaroğlu'nun belirttiği düşünceler aşağı yukarı Türkiye'yi idare eden kadrolarca da paylaşılmaktaydı. Bu fikirler, Türkiye'nin bağımsız olduğu ve bir savaşa girip girmeme keyfiyetini kesinlikle kendi çıkarları ve var olma amaçları ile doğrudan ilgili olarak kendine ait olduğuydu. Türk yöneticileri, İngiltere'nin ve Sovyetlerin baskılarına direniyordu.

1941 yılı sonlanırken görünen o idi ki tüm baskılara rağmen Türkiye bir savaş oldubittisine rıza göstermiyordu. Dünya genelinde ülkeler karşılıklı olarak diğer düşman devletlere karşı üstünlük sağlamak için yeni teknolojiler üzerinde durmaksızın çalışıyorlardı. 15 Eylül 1941 yılında Almanya'da "*Peenemünde* (Roket Silahları)" projesi özel ivedilik derecesine dahil edilmişti.²⁶⁶ Erdal İnönü anılarında savaş teknolojisi alanında konuşulurken sofrada İsmet İnönü'nün Şükrü Saracoğlu'na savaş sırasında bir tarafın geliştirdiği bir silahın karşılığını kısa bir sürede diğer tarafın da sahip olacak düzeyde olduğunu ifade ettiğini belirtmekteydi.²⁶⁷ Erdal İnönü, babasının bu sözleriyle gizli silah tehditlerinin bir propaganda aracından başka birşey olmadığını ve bilinmeyen silahlarla stratejik durumun değişmeyeceğine inandığını belirtmiş olabilirdi.

²⁶⁵ a.g.e., s.48.

²⁶⁶ Jacobsen, a.g.e., s.30.

²⁶⁷ İnönü, a.g.e., s.131

21 Ağustos 1942'de Alman bayrağı, Kafkasların en yüksek ve sembol dağlarından Elbrus'un zirvesine dikildi.²⁶⁸ Erdal İnönü, İngilizlerle Türkiye'nin ittifakını bozarak savaş-dışı durumunu da bırakarak Kafkasya'daki savaşa Türkiye'nin Almanlar tarafında katılmasını önerenler olduğunu, sofradaki konuşmalardan Hükümetin ve babasının bu eğilimlere hep karşı çıktığını fark ettiğini anımsamaktaydı.²⁶⁹

Almanya, Sovyet topraklarına ilerlerken Sovyet tebaasından Türkleri fark etti²⁷⁰ ve savaşta bu halklardan yararlanmak fikrine sarıldı. Almanlar, bu Türklerden mürekkep bir ordu kurup başına da Türkiye'den uygun bir isim arayışına girdi. Reha Oğuz Türkkan, hatıralarında bu konu ile ilgili olarak Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa'nın Berlin'e çağrılıp müzakerelere başladığını aktarmaktaydı. Türkkan, Nuri Paşa'nın gitmesi ile dönmesinin bir olduğunu yazmaktaydı. Türkkan, Nuri Paşa'nın fabrikasında buluştuğunu ve Paşa'nın kendisine Hitler'in ve Ribentrop'un talimatıyla Rosenberg'un kurtulacak Türk yurtlarına bağımsızlık verileceğine dair hiç teminata yanaşmadıklarını söylediğini aktarmaktaydı. Türkkan'a göre Nuri Paşa, bu ordunun başına geçme şartı olarak Türk yurtlarının Alman sömürgesi olmayacağına, bağımsızlıklarına saygı gösterileceğine dair garanti verilmesini ve dünyaya ilan edilmesini istediğini söylemekteydi. Alman diplomatların buna yanaşmayıp işi Sovyet yenilgisi sonrasına atmaları üzerine, Nuri Paşa'nın Türkiye'ye döndüğünü nakletmekte ve Türkkan, Nuri Killigil'in hiçbir zaman böyle bir görevi kabul etmediğini yazmaktaydı.²⁷¹ Aydemir, kitabında Almanların Türk generallerinden istifade etmediği düşündüklerine dair haberlerin yaygın olduğunu aktarmaktaydı. Aydemir, örnek olarak Enver Paşa'nın kardeşi Halil Paşa'nın Kafkasya'daki Alman hareketine katılması istendiğini ve Paşa'nın bunu

²⁶⁸ Jacobsen, a.g.e., s.56

²⁶⁹ Erdal İnönü, a.g.e., s.150.

²⁷⁰ Kazım Karabekir'in 5 Ağustos 1941 tarihli notlarından anlaşıldığı üzere konu meclis gündemine taşınmaktaydı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun genel durumu değerlendirdiği bir konuşmasında Rusya idaresindeki Türklerden bazılarının Alman sefirine müracaatla; oralardaki Türklerin istiklallerinin temini hakkında temennilerde bulunduğunu ve Sefirin de "Bu teşebbüslerden Ankara Hükümetinin haberi var mıdır? diye sorduğunu ve "hayır" cevabını alınca, bu müracaata bir ehemmiyet vermediğini anlattığını nakletmekteydi. Saracoğlu'nun "Hükümetimiz bu meseleyi henüz mevsimsiz buluyor" dediğini sebep olarak da Sovyetlerin, Türkleri katletme korkusunu söylediğini aktarmaktaydı. Karabekir, a.g.e., s.365.

²⁷¹ Türkkan, a.g.e., s.73.

reddettiğini yazmaktaydı. Türkkan'ın aktarımları, Aydemir'in haberler olarak naklettiği olayı farklı bir aktarımla doğrulamaktaydı.²⁷²

Almanlar, tansiyonu iyice yükseltmişti. 23 Ağustos 1942'de Stalingrad'a Alman taaruzu başladı. Sabiha Sertel, İstanbul'da Falih Rıfki ile karşılaştıklarını, Almanların Stalingrad'a saldırdıkları bir sırada kendilerine artık Sovyetlerin belini doğrultamayacağını ve faşizmin dünyaya hakim olacağını söylediğini nakletmekteydi. Elçiliklerde harp filmlerinin gösterildiğini, Rus konsoloslukunda ise Rusların filmlerinde Stalingrad'ı "kahramanca" savunma görüntülerinin gösterildiğini, bunun da kendisini çok duygulandırdığını ifade etmekteydi. Falih'le karşılaşmadan kısa bir süre sonra işte bu film gösterisi sonunda Sertel, Necmettin Sadak'ın kendisine "*Sovyetler harbi kazanıyorlar*" deyip gülümsediğini ve Falih Rıfki'nin yanında olduğunu ve ona "*Almanlar bir gün kendilerini toparlayacaklar, Fakat faşizm belini doğrultmayacak.*" dediğini nakletmekteydi. Sertel, Falih Rıfki'nin başını çevirip yanındaki arkadaşlarıyla konuşmaya başladığını yazmaktaydı.²⁷³ Bir başka deyişle bu anılardan resmedilecek tabloya göre gazeteciler arasında böylesi bir taraflaşma ve polemik devam etmekteydi.²⁷⁴ Sertel'in örneği bunlardan bir tanesiydi. Bu savaş döneminde, yazarların dolayısı ile halkın, ülkeleri nasıl sahiplendikleri ve bunu bir yarışa, takım taraftarlığına çevirdiklerinin bir göstergesiydi. Nitekim bu dönemi anlatan Türk sinema filmlerinde de Alman yanlısı, İngiliz yanlısı tipler sanki bu ülkenin yandaşlarıymışçasına kendilerini bir tarafla özdeşleştirmiş olarak hicvedilmekteydiler. Yazarlar bile Sovyet yanlısı, Alman yanlısı, İngiliz yanlısı olarak bölünmüştü. İsmet İnönü'nün bu rüzgarlara kendini kaptırmadığı söylenebilir.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün temkinli haline karşılık, Başvekil Saracoğlu'nun 27 Ağustos 1942'de Alman Büyükelçisi Von Papen'e söylediği iddia edilen sözler,

²⁷² Aydemir, a.g.e., s.251.

²⁷³ Sabiha Sertel, a.g.e., s.268-269.

²⁷⁴ Savaşın sonlarına kadar devam eden bu polemiklerden en meşhuru olan Asım Us'la, Tan gazetesi arasındaki karşılıklı yazışma, Tan olayları ile neticelenecek süreci başlatacaktı. Japonya'ya atom bombasının atıldığı ve savaşın bittiği günlerde kalem savaşı zirvesindedir. "Evet CHP Sol ve Sosyalist Bir Partidir", Asım Us, **Vakit Gazetesi**, 7 Ağustos 1945.

Saracoğlu'nun Alman yanlılığına kanıt olarak sunulmaktaydı. Aydemir, Von Papen'in anılarından nakille, Başvekil Saracoğlu'nun, *“Bir Türk olarak, Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle fırsatın, bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir Başvekil olarak Türkiye'nin mutlaka bir tarafsızlık gütmesinin şart olduğunu.”* belirttiğini yazmaktaydı.²⁷⁵

Türkiye hükümeti her ne kadar Alman yanlısı olduğu konusunda suçlansa da o dönemde Türkiye ekonomik olarak Almanya'ya bağımlı ve mecbur bir vaziyette kalmıştı. Zekeriya Sertel, bu durumu hatıratında aktarmaktaydı. Sertel, savaş içinde bütün yolların kapandığını, deniz yollarından yararlanmanın çok güçleştiğini, hava yollarının ise kapalı olduğunu belirtmekteydi. Kara yolu olarak sadece Almanya'ya gidilebildiğini çünkü bütün Orta Avrupa'nın Alman egemenliğinde olduğunu, bundan yararlanan Almanların, Türk ekonomisini ellerine aldıklarını yazmaktaydı. Sertel, savaş boyunca Türkiye'nin, bütün ihraç mallarını yalnız Almanya'ya satabildiğini, ihtiyaçlarını da ancak Almanya'dan satın alabildiğini yazmaktaydı. Dönemin Alman Maliye Bakanı Schaht, Türkiye ile iş yapabilmek için yeni bir ticaret sistemi “icat” ettiğini ve Türkiye ile Almanya'nın takas usulüyle iş yaptıklarını aktarmaktaydı. Sertel, büyük bir sanayi ülkesiyle geri kalmış bir tarım ülkesi arasındaki böyle bir ticaret ilişkisini, metropol ile sömürge arasındaki ilişkiden başka bir şey olmadığı ve bu sistemin yalnız Türkiye'nin aleyhine işlediğini belirterek eleştirmekteydi. Savaş boyunca Türkiye için başka bir pazar olmadığı için savaş boyunca Türkiye'nin, Almanya'nın bir sömürgesi gibi çalıştığını ve tarafsız kalmanın meyvelerini toplayamadığını belirtmekteydi.²⁷⁶ Benzer görüşleri, ilginç bir şekilde Reha Oğuz Türkkkan'da hatıratında nakletmekteydi. Türkkkan, Nadir Nadi'nin Türkiye ve Almanya'nın mecburi bir ekonomik işbirliği içinde olması gerektiği yönündeki yazısına karşılık, “Nasyonal sosyalizm” in bir tehlike olarak Türkiye'nin bağımsızlığını kaybettirecek bir ilişki istediğini belirten ve bu durumu eleştiren bir yazı yazdığını belirtmekteydi.²⁷⁷ Her ne kadar bu durumdan şikayet edenler olsa da

²⁷⁵ Aydemir, a.g.e., s.249-250.

²⁷⁶ Zekeriya Sertel, a.g.e., s.205-206.

²⁷⁷ Türkkkan, a.g.e., s.36-37. Reha Oğuz Türkkkan, Alman orduları Paris'in kapılarına dayandığında yurda döndüğünü yazmaktaydı. Bu sıralarda Cumhuriyet gazetesine babasının yazısını bırakırken içerde Yunus Nadi'nin genç oğlu yeni yazar Nadir Nadi'ye rastladığını, Genç Nadi'nin, gazetenin

daha önce Karaosmanoğlu'nun anılarında aktarıldığı gibi tarım ürünlerini satabilecek bir pazar bulunmasından memnun olanlarda vardı.²⁷⁸

Bu dönemde Müttefikler, Türkiye'de artan Alman etkisinden rahatsızlardı. Müttefikler, güçlerini Türk basını yolu göstermek amacıyla Türkiye kamuoyunu etkilemek için gazetecilerden oluşan bir heyeti ülkelerine davet ettiler. Zekeriya Sertel, 1942 yılının Ağustosunda Ankara ve İstanbul gazetelerini temsil eden bir heyet²⁷⁹ halinde yola çıktıklarını ifade etmekteydi. Sertel, Yeni Sabah gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman, Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver ve Ankara'da Ulus gazetesinden Ahmet Şükrü Esmer'den oluşan bu heyetin hepsinin İngiltere ve Amerika'dan yana olduklarını ve yazılarında nazizmi savunmadıklarını ifade etmekteydi.²⁸⁰ Zekeriya Sertel, Afrika üzerinden dolambaçlı yollarla 15 günlük yolculuk sonucu Londra'ya vardıklarını nakletmekteydi. Sertel, İngiltere'nin tam bir harp düzeni içinde olduğunu ve yamalıklı insanlar gördüğünü her sınıftan insanın severek, fedakarlık yaptığını aktarmaktaydı.²⁸¹

İngiltere'nin Avrupa'nın Batısında açılacak ikinci bir cephe için hazırlandığını, kendilerine uçak manevralarını, deniz tezgahlarını ve askeri fabrikalarını gezdirdiklerini aktarmaktaydı. Alman uçaklarının yaktığı şehirleri

sütün yazarlarının odasına girerken onlara Nazi selamı verdiğini ve onların da acayip şekilde gülümsediklerini yazmaktaydı. Türkkan, bunu şakalaşma sandığını, ancak ertesi gün Nadir Nadi'nin Tuna merkezli ekonomik birlikle, "Almanya'yla artık işbirliğine girme" yazısını okuyunca dehşete düştüğünü belirtmekteydi. Türkkan " Türkçülüğe Giriş" kitabında Nadir Nadi'nin 26/07/1940 tarihli Türkiye Almanya ticari işbirliğinin mecburiyeti konusundaki görüşlerini eleştirdiğini ve asıl tehlikenin "Nasyonal Sosyalizm" tarafında olduğunu, bu ekonomik işbirliğinin Türkiye'nin bağımsızlığı aleyhine olacağını belirttiğini aktarmaktaydı.

²⁷⁸ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.114-115. Arnavutluk'taki Yugoslavya Elçisi, Almanya'nın tarım ürünlerini almasından memnundu ve İngiltere ve Fransa'nın bunu hiçbir zaman yapmadıklarını belirtmekteydi.

²⁷⁹ Savaş boyunca Mihver ve Müttefik kuvvetler, kendi güçlerini göstermek ve propaganda yapmak amacıyla ülkenin gazetecilerini, askerlerini ve siyasetçilerini ülkelere davet ediyor ve ülkelerinde etkin olan bu kişileri etkilemek istiyorlardı. Bu kişiler vasıtasıyla ülkelerinin güçlü olduğunu göstermeyi amaçlamaktaydılar. Bu tür ziyaretler savaş boyu sürdü. Bir örnek, Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki 5 kişilik Türk askerî gözlemci heyetinin, 26 Haziran 1943 tarihinde Almanya'nın manevralarını izlemek için cepheye gitmeleridir. Ziyaretin fotoğrafları için Bkz. EK-28, EK-29.

²⁸⁰ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.200.

²⁸¹ **a.g.e.**, s.201.

gösterdiklerini ifade etmekteydi. Zekeriya Sertel, o sıralarda Sovyetlerin, Müttefiklerin ikinci cepheyi açmada geç kalmalarından rahatsız olduğunu yazmaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Eden'in, kendilerini Bakanlık'taki odasında kabul ettiğini ve bir ara Eden'e "*Müttefikiniz Sovyetler, bir an önce ikinci cepheyi açmamızı bekliyorlar. Neden harekete geçip Almanları iki cepheden mengene içine almayı geciktiriyorsunuz?*" diye sorduğunu ve Eden'in bu sorudan hoşlanmayarak gülümsediğini ve Stalingrad Savaşı'nın sonucunu görmek istedikleri cevabını verdiğini nakletmekteydi. Kendisinin de gülererek, "*O vakit belki de çok geç kalmış olmayacak mısınız*" diye sorduğunu ve Eden'in cevap vermediğini aktarmaktaydı. Zekeriya Sertel, bu konuşmadan İngiltere'nin Rusya'nın yıkılıp yıpranmasını istediği böylece zayıflayan Almanya'nın yanında "bir taşla iki kuş vurmaya" istediği sonucunu çıkartmaktaydı.²⁸²

İşçi Partisi adına kabinede başbakan yardımcısı olarak bulunan Sir Stafford Krips ile görüştiklerini ve Bakanın Sovyetlerin boğazlarda gözü olmadığını, hatta güçlü bir Türkiye görmek istediğini ve boğazların hinterlandını genişletmesini düşündüğünü ifade ettiğini, bakanın gazetecilere Sovyetlerle dost olmayı salık verdiğini ifade etmekteydi. Zekeriya Sertel, bu geziden savaşın sonucuna dair umutlu olarak ayrıldıklarını nakletmekteydi.²⁸³

5. Amerika'nın Savaş Hazırlığı

İngiltere'de bir ay kaldıktan sonra uçakla Amerika'ya geçtiklerini nakleden Sertel, Amerika'da savaşın hiçbir izinin olmadığını, hayatın normal bir halde olduğu gibi devam ettiğini hatta refahın arttığını nakletmekteydi. Zekeriya Sertel, İngiltere'deyken sabah kahvaltısında adam başına verilen yağ ancak bir lokma ekmeğe yetecek kadar az ve gülünç olduğunu ancak burada ise kahvaltı da önlerine bir paket yağ konulduğunu ve bitiremediklerini artan yağı garsonlar, gözlerinin

²⁸² a.g.e., s.201-202.

²⁸³ a.g.e., s.202-203.

önünde çöp tenekesine atıverince şaşırıklarını yazmaktaydı. Avrupa'nın çektiği kıtlığa karşın Amerika'da da o derece bolluk vardı diye nakletmekteydi.²⁸⁴

Zekeriya Sertel, Amerika'yı baştan başa dolaştıklarını ve Amerikalıların hazırlıklarından etkilendiklerini aktarmaktaydı. Portland şehrinde 3 günde bir gemi yapan fabrikadan etkilendiklerini, kendilerini gezdiren kişinin bir gemi göstererek *"Bu gemi yarın denize indirilecek,"* dediğini ve şaşkınlıkla yüzüne baktıklarını ve deniz ve gemicilik işlerinden anlayan arkadaşları Abidin Daver'in kendini tutamayıp, Türkçe, *"Atma Recep, din kardeşiyiz,"* deyiverdiğini nakletmekteydi. Ertesi gün geminin en ince ayrıntısına kadar hazırlanmış halini görüp indiriliş törenine katıldıklarını ve hayret ettiklerini aktarmaktaydı. Uçak fabrikalarını gezdiklerini ve bir Amerikan generalinin kendilerine büyük bombardıman uçaklarını göstererek, *"İşte Almanya'nın canına okuyacak silah budur."* dediğini nakletmekteydi. Bu izlenimlerle Türkiye'ye döndüklerini ve gazetelerinde Müttefiklerin savaşı kazanmalarının kaçınılmaz olduğunu yazdıklarını ve bu yayının kamuoyunda büyük tepkiler yaptığını, Almanya'dan yana olmayanların umutlarını güçlendirdiğini, hatta hükümetin politikası üzerinde bile etkileri olduğunu belirtmekteydi.²⁸⁵

Batıda müttefikler yeni bir cephe açmak için hazırlıklarını sürdürürken Doğu'da çatışmalar şiddetli dönemlerini yaşıyordu. Tarihler 1942 yılını sonlandırırken Alman orduları Stalingrad'ı stratejik bir mevzi olarak görüyor ve almak için saldırılar düzenliyorlardı. 16 Eylül-18 Kasım 1942 tarihleri arasında Stalingrad içinde savaşlar en yoğun şeklini aldı. Ruslar ise Stalingrad'ı savunmak için mevzi inşa ediyor ve *"Bir adım dahi geri çekilme... Volga'nın gerisinde bizim için artık memleket yoktur."* direktifi ile bu şehri canla başla savunuyorlardı.²⁸⁶ Karaosmanoğlu, Von Papen'in eşi ile yaptığı konuşmada Moskova'nın önlerinde Stalingrad'da takılı kalan Almanya'nın geleceği hakkında konuştuklarını, Bayan Papen Rusya'da bir iç ihtilalden bahsedince buna Karaosmanoğlu'nun ihtimal vermediğini ve Almanların Rusya'da esir bulunan Rus milleti dışındaki milletler için

²⁸⁴ a.g.e., s.203.

²⁸⁵ a.g.e., s.204-205.

²⁸⁶ Jacobsen, a.g.e., s.57.

bir Almanya'nın "Kurtarma Harbi" fırsatını kaçırdığını ifade ettiğini naklediyordu. Bu fikre şaşırın Bayan Von Papen'in durumu eşine belirttiğini ve yine Von Papen'le zaten mesafeli olduğunu belirten Karaosmanoğlu, şahısla arasında bu mevzu dışındaki konulardan, romanlarından ve havadan sudan konuşulduğunu aktarmaktaydı.²⁸⁷

Diğer taraftan Aydemir, kitabında Von Papen'in anılarından nakille İsmet İnönü'nün Türkiye'nin savaşa katılan dev devletler karşısında hacminden değil kendi sağduyusunun mantığından cesaret alarak Ankara'da Alman Büyükelçisi Von Papen'e ne yapıp edip Almanlarla Batılı devletler arasında bir barış aracılığı yapması yahut ve daha doğrusu Almanya'nın bir barış teşebbüsüne geçmesi telkinlerinde ve tekliflerinde bulunduğunu yazdığını nakletmekteydi.²⁸⁸ Türkiye, Orta Avrupa'da Rusya karşısında bir istikrar unsuru olarak güçlü bir devlet görmek istiyordu.²⁸⁹ Bu politik hedef doğrultusunda Türk politikacıları, Almanya'nın güçsüz düşmeden bir an evvel bir barış antlaşması imzalamasını istiyordu. Alman birliklerinin Stalingrad'da takılıp kaldığı bu dönemden bir süre sonra savaş dengesi müttefikler lehine dönmeye başladı.

Stalingrad önlerinde savaşlar sürerken Müttefikler Türkiye'nin 45 tümenlik taze kuvveti ile savaşa girmesini istiyorlardı. Deringil'in Churchill'in İkinci Dünya Savaşı anılarını yazdığı "The Hinge of Fate" kitabından aktarımla Churchill'in, Başkan Roosevelt'le Rusya'ya bir yol açmak için Almanya'nın güney cephesini vurmak istediklerini yazdığını aktarmaktaydı. Churchill, bu projede anahtar olarak Türkiye'yi görüyordu. Churchill, "*..Türkiye'yi bizim safımızda savaşa sokmak uzun zamandır amacımızdı.*" demektedir. 18 Kasım 1942 tarihinde Churchill, Mısır'daki kurmaylarına "*Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için en yoğun ve sürekli çaba*

²⁸⁷ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.269-274.

²⁸⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.163.

²⁸⁹ Von Papen'in Berlin'e yolladığı bir raporda Menemencioğlu'nun kendisine, " Ne İngiltere'nin ne de Almanya'nın mutlak zaferinden yanayız, çünkü bizim için istikrarlı bir Orta Avrupa kesinlikle gereklidir." dediğini aktardığını yazmaktaydı. Deringil, **a.g.e.**, s.173. Müttefik tarafı elçilerinden Fransız elçisi Massigli anı kitabında, "Numan Menemencioğlu, denge politikasını en mantıklı seçim olarak görüyordu" diye görüş bildirmekteydi. **a.g.e.**, S.52.

harcanmalıdır.” diye yazmaktaydı. Churchill aynı sayfalarda Türkiye’ye teçhizat gönderilemediği için savaşa girmemesine olumlu bakarken Rommel’in yenilgisi ile artık Türkiye’ye teçhizat gönderileceğini ifade etmekteydi. Deringil, Churchill “*Türkiye’ye kesintisiz bir biçimde silah ve malzeme akıtılmalıdır.*” dedikten sonra Stalin’e gönderdiği mesajda “*Benim görüşüme göre hepimiz Türkiye’yi yanımızda savaşa sokma çabalarımızı tazelemeliyiz.*” dedikten sonra başka bir mesajında “*Türkiye’yi baharda savaşa sokmak için mümkün olan her şey yapılmalıdır. Hitler ve suç ortaklarının yenilgisini çabuklaştırmak bakımından bu çok önemlidir.*” dediğini nakletmekteydi.²⁹⁰ Churchill’in ifade ettiği yeterli malzeme akımı ve güneyden yeni bir cephe açılması fikri hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Erdal İnönü ise anılarında sofrada Numan Menemencioğlu'nun bir Sovyet yetkilisiyle yaptığı konuşmayı anlattığını hatırlamaktaydı. Menemencioğlu, “*Stalingrad düştükten sonra nerede savunma yapacaksınız?*” şeklindeki sorusuna aldığı yanıt şu olmuş: “*Stalingrad düşmeyecektir!*”, “Gerçekten düşmedi” diyordu Erdal İnönü.²⁹¹ Bu sıralarda Türk basınında Stalingrad’ın düştüğüne dair haberler yayınlanıyordu. Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfasında bir haber olarak “Rumen Ajansı Stalingrad’ın işgalini haber veriyor” “Fakat Berlin telgrafları, şehrin sokaklarında hala kanlı savaşların devam ettiğini bildiriyor” diyerek durumu bildiriyordu.²⁹²

6. Stalingrad Muharebeleri ve Mihverin Gerilemesi

16 Eylül-16 Kasım 1942 tarihleri arasında Stalingrad’da dış dış bir mücadele devam etmekteydi. Bu sıralarda Sabiha Sertel, Tefvik Rüştü Aras’la Kızılay’da karşılaştıklarını ve Tefvik Rüştü Aras’ın, “*iyi savaşıyorsunuz*” dediğini naklediyordu. Aras, Sertel’i akşam yemeğe davet etmişti. Orada Celal Bayar da vardı. Sertel, Celal Bayar’ın Almanya ile yapılan antlaşmaları beğendiğini, fakat

²⁹⁰ a.g.e., s.189-191.

²⁹¹ Erdal İnönü, a.g.e., s.151.

²⁹² Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1942, s.1.

Türkiye'nin müttefiki İngiltere'ye karşı daha ihtiyatlı davranmak gerektiğini söylediğini nakletmekteydi. Celal Bayar ile İnönü arasında dış politikada ayrılık olmadığını; ayrılığın, ekonomik meselelerde özellikle devletçilik meselesinde olduğunu belirtmekteydi. Tevfik Rüştü Aras'ın ise hükümetin dış politikasına karşı olduğunu belirtmekteydi. Aras'ın, Von Papen'in oynadığı menfi rolden şikayet ettiğini, Saracoğlu'nun Almanya'ya taraftar durumunu beğenmediğini, memleketi yine "Almanya'nın kuyruğunda" harbe sürükleyeceklerinden korktuğunu nakletmekteydi. Sertel'in aktarımıyla, Aras, özellikle hükümetin Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttükleri politikayı şiddetle tenkit²⁹³ etmekteydi. Almanlarla yapılan son antlaşmaların hem müttefiklerle yapılan antlaşmaya aykırı olduğunu, hem de Sovyet düşmanlığını Türkiye'ye çekme bakımından memleket için tehlikeli olduğunu düşündüğünü, "Atatürk'ün dediği gibi, biz Sovyetlere karşı zinhar düşman bir politika yürütmemeliyiz" aktarımı ile irdelemekteydi. Aras, ayrıca Türkiye'nin Sovyetlerden Cemiyeti Akvam dahil her yerde yardım gördüğünü söylemekteydi.²⁹⁴

Türk dış siyasetindeki Sovyet faktörünün algılanması hususunda Erdal İnönü ise Alman resmi tebliğlerinde, "*Sovyet birliklerini imha ettik, karşı taarruza yeltenenleri püskürttük, düşmanın savaş gücü kalmadı!*" gibi deyimler kullanıldığını belirtmekteydi. Bir gün sofrada bunlar konuşulurken babasının, "*Eğer bir ordu karşı taaruz yapabiliyorsa, ne kadar zor koşullar içinde düşmüş olursa olsun, hala savaş gücü var demektir ve düşmanı yenme fırsatını da yakalayabilir*" dediğini aktarmaktaydı.²⁹⁵

²⁹³ Aras'ın bu eleştirilerinden İsmet İnönü'nün çok rahatsız olduğuyla ilgili bir anektod Asım Us'un kitabında mevcuttur. Us, İnönü'nün bir mecliste, Atatürk zamanında Türkiye'nin Rusya'yla olan ilişkilerini Tevfik Rüştü Aras gibilerin bozduğunu iddia ederek, şimdi Tevfik Rüştü Aras kalkmış Rusya'yla nasıl münasebet kuracağımız konusunda bize akıl veriyor dediğini nakletmekteydi. Asım Us'un hatıralarında, Tevfik Rüştü Aras ve İnönü çekişmesiyle ilgili oldukça ilginç bilgiler mevcuttur.. Asım Us, **Hatıra Notları**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2012, s.556. Us, Necmettin Sadak'la Tevfik Rüştü Aras'ın Rusya konusundaki tartışmasını da aktarmaktaydı. Us, 1944'ün Nisan'ında Necmettin Sadak'ın Aras'a, Rusların sana itimadı yoktur diye çıktığını kendisine anlattığını aktarmaktaydı Us, **a.g.e.**, s.535.

²⁹⁴ Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s.231-232.

²⁹⁵ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.145.

Savaşın ortasına ulaşıldığında savaşın sadece muharebe meydanlarından ibaret olmadığı daha da iyi hissedilmekteydi. İngiltere bile o sıralarda sıkıntıdaydı. İkinci Dünya Savaşı sırasında karne uygulamasına ilk İngiltere’de başlanmıştı. 1942 yılında Suriye, Mısır, Cezayir Cebelitarık üzerinden, nakliye yolu gizli tutularak savaş gemilerinin korumasında İngiltere’ye ulaşan Turan Kural, İngiltere’ye tekstil mühendisliği okumak için gitti. Kural anılarında İngiltere’de gıda dağıtımında herkese verilmiş olan karnelerin kullanılması ile eşitlik sağlandığını, yağ, şeker, et, süt ve çay gibi başlıca gıda maddeleri karneye bağlı olmakla beraber yeterli ve oldukça ucuz olduğunu ve yumurtanın kişi başına iki haftada bir tane düştüğünü nakletmekteydi. Elma dışında yaş meyvenin yok denecek kadar az olduğunu ve bir gün, yarım salkım üzümle bir şeftalinin pamuklar içinde sarılı olarak eczane vitrininde teşhir edildiğini gördüklerini, hayretle ve biraz hasretle seyrettiklerini nakletmekteydi. Muzun ise sadece 16 yaşından küçüklere verilmekte olduğunu belirtmekteydi. Giyim eşyasının da karneye bağlı olduğunu kişi başına bir yıllık ihtiyaç için 48 kupon verildiğini takım elbise 26, gömlek yedi, kravat iki ve çorap iki kupon değerinde olduğunu aktarmaktaydı. Bir keresinde elbise alırken iki takım arasında kararsız kaldığını, “*İkisini de almak isterdim*” dediğini satıcının lafını ciddiye alıp itiraz ettiğini ve kuponu olsa bile bir müşteriye iki takım elbise satamayacağını söylediğini nakletmekteydi.²⁹⁶ Aynı sıralarda Almanya’da da durum iyi değildi. Almanya’da öğrenci olan Jale İnan, kütüphanelerin ısıtılmadığını, gıdanın azalmaya başladığını, bombardımanlar nedeni ile sürekli sığınaklara indiklerini aktarmaktaydı.²⁹⁷

Harbin akibeti hakkında herkesin ayrı bir telaşı vardı. 1942 Sonbaharında bir gün, Ankara’da Tevfik Rüştü Aras, komşusu Hamdi Arpağ’a ziyarete gittiğini ve Von Papen’in bir bahane ile bu buluşmayı ayarladığını ifade etmekteydi. Hatta “tesadüf eseri” Papen’in kızı ile geldiğini, kendisinin de kızı ile geldiğini belirtmekteydi. Fransız dilini pek güzel konuşan Papen’in üzerinde saygıdeğer bir izlenim bıraktığını aktarmaktaydı. Papen’in kendisinden samimi mütalaasını

²⁹⁶ Kansu Şarman, **Türk Promethe’ler (1925-1945)**, a.g.e., s.386-388.

²⁹⁷ a.g.e., s.244.

istediğini söyleyerek, kendisinin “ *Ekselans... Kaybedilecek ay, hafta değil, saat bile kalmadı. Dünyanın içinde bunaldığı felakete son vermek için Almanya derhal Birleşik Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere Hükümetlerine “Roosevelt ve Çörçil tarafından ilan edilmiş olan Atlantik Prensiplerin” tamamiyle kabul ettiğinden bahsederek sulh müzakeresine başlamayı teklif etmelidir*” dediğini belirtmekteydi. Bunun neden gerektiğini sorması üzerine Aras’ın, “ *Almanya’yı kurtarmak için Ekselans*” diye cevap verdiğinden söz etmekteydi. Ardından Aras, artık Almanya’nın Afrika’da ve Doğu’da Stalingrad önlerinde ilerleyişinin durduğunu ve artık saldırı yapacak kuvvetlerinin kalmadığını ama Sovyetlerin hala karşı saldırı yapacak kuvvetlerinin bulunduğunu ifade etmişti. Papen’in kendisine hak verdiğini ancak hala zaferler beklediğini ümit ettiğini söylediğini belirtmekteydi. Aras, bu yorumlardan artık Hitler’in adamlarının ona söz geçiremedikleri sonucunu çıkarmaktaydı. Aras, ertesi gün, Başvekil Şükrü Saracoğlu’nu ziyaret edip, “gece muhasabesini” tafsilatı ile anlattığını ve bunun vazifesi olduğunu da belirtmekteydi.²⁹⁸

Almanya’nın durumu da dışarıda olduğu kadar içeride de kötüye gidiyordu. İsviçre’de mekanik bilimci olan Mustafa İnan, Almanya’da arkeoloji eğitimi alan ve ileride eşi olacak Jale İnan’a yiyecek paketi göndermekteydi. Jale İnan, Almanya’da o zamanlar şartların çok zor olduğunu, yiyeceğin bulunmadığını, halsizlikten bacaklarının titrediğini, yakacağı bulunmadığını ve Mustafa İnan’ın paketlerinin çok hoşuna gittiğini aktarmaktaydı.²⁹⁹

7 Ocak 1943’te Aydemir’in Lenczowski’nin anılarından aktarımla, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu, Alman Büyükelçisi Von Papen’le yaptığı görüşmede Rusya’nın Avrupa’nın hakimi olmasına, Müttefiklerin mani olup olamayacağını merak ettiğini fakat her şeye rağmen Türkiye’nin, savaşın dışında kalmaya kararlı olduğunu belirttiğini nakletmekteydi. Nihayet Von Papen’in bu görüşmede

²⁹⁸ Aras, **Görüşlerim, a.g.e.**, s.52-55. Aras, 25 Mayıs 1960 yılında Von Papen Türkiye’ye ziyaret için geldiği bir sırada Yeni İstanbul gazetesinde, Von Papen ile aralarında geçen konuşmayı ve onun hakkındaki izlenimlerini aktarmaktaydı.

²⁹⁹ Şarman, **Türk Promethe’ler (1925-1945), a.g.e.**, s.234.

Menemencioğlu'na "*Almanya'nın her yenilgisinin, Türkiye üzerindeki Müttefik baskısını arttıracacağı*" hatırlatmasında da bir görüş doğruluğu vardır denebilirdi.³⁰⁰ İnönü ise Aydemir'e Rus-Alman antlaşmasından sonra savaşa girme şartlarının müzakere konusu olduğunu ve Rusya ile savaşa tutuşmak istemeyen Türkiye'nin bu tavrının bu konudaki bütün ihtirazi (çekimserlik) kayıtlarının ileride Fransa ve İngiltere'nin de menfaatine uygun düştüğünün görüldüğünü söylemişti.³⁰¹ Hilmi Uran'da bu konuda İnönü ile aynı görüşteydi. Anılarında ülkeyi kuşatan "ateş çemberi" içinde savaşın devamı müddetince millet olarak çok tehlikeli anlar geçirildiğini fakat "bu çember içine" düşülmediğini aktarmaktaydı. Uran, "*Muharip her iki tarafın kılıcı kestiği müddetçe bir tarafın müttefiki, bir tarafın da dostu kalabildik. Müttefiklerimiz de, dostlarımız da, ne ittifak, ne dostluk icabı kendilerine fiilen yardım etmemizi istemekten geçerek, harbe karışmamızı ve tarafsız kalmamızı nimet kabul eder hale geldiler.*" diyerek bu tarafsızlığın herkes açısından yararlı olduğunu iddia etmekteydi.³⁰²

Yine Almanya'nın durumu söz konusu olduğunda Karaosmanoğlu anılarında Nazilerin İsviçre'ye saldırmamasını bir kısım kimselerin başta Göring olmak üzere Üçüncü Reich'in ileri gelenlerinden birçoklarının altınları ve kıymetli tabloları ile antika eşyaları hep İsviçre bankalarında saklı olmasına bağladıklarını ve bunlara zarar gelmesin diye saldırı olmadığını düşündüklerini nakletmekteydi. Karaosmanoğlu ise bunu menfaatlere dayalı ekonomik sebeplere bağlamakta ve örnek olarak Luftwaffe'nin muhtaç olduğu İsviçre "precision" aletleriyle Rhin havzası fabrikalarını durmadan işleten İsviçre elektrik enerjisini saymaktaydı. "*İnsanları ayıran da birleştiren de hep menfaat davasıdır. Bundan ötesi de laf ve gûzaftan ibarettir*"³⁰³ yorumuyla duruma açıklık getirmeye çalışmaktaydı.

Müttefikler karşısında Almanya bozguna uğradı. İtalya tümüyle çöktü. Yugoslavya'da iç karışıklıklar baş gösterdi. Bu dönemde Üsküp'te bulunan Daver

³⁰⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.250.

³⁰¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.122.

³⁰² Uran, **a.g.e.**, s.297.

³⁰³ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.300-301.

Darende şehrin Bulgar işgali altında olduğunu ve Müttefik uçaklarınca bombalandığını aktarmaktaydı. Darende, anılarında Amerikan ve İngiliz askerlerinin mahalle ayırt etmeksizin şehri bombaladıklarını nakletmekteydi. Babasının kıl payı ölümden döndüğünü, Türk mahallesini bombalamazlar diye düşündüklerini ancak mahallenin bombalandığını evlerin yerle bir olduğunu, Tekye'nin yandığını aktarmaktaydı. Darende, anılarında köylerinin bile bombalandığını ve bunun üzerine Türkiye'ye göç etmeye karar verdiklerini belirtmekteydi.³⁰⁴ Almanlar Balkanlarda da gerilemeye başlamaktaydı.

20 Temmuz 1944'te Hitler'e karşı suikast girişimi oldu. Hitler'in generalleri, Almanya cephelerde yenilmeye başlayınca bir barış antlaşması yapabilmek için önce Führer'in ortadan kaldırılması gerektiğine karar verip başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Bu olay, kamuoyunda konuşulduğu günlerde Erdal İnönü, babası İnönü'nün eski bir arkadaşı olduğunu bildiği ama kim olduğunu hatırlayamadığı birinin İnönü'nün sofrasında paylaştığı şu kara mizah tarzı yorumuna hatıralarında yer vermekteydi, *"Paşam...ülkelerine bunca yıl cephelerde hizmet ettikten sonra böylesine vahşice öldürülme ancak Hitler'inki gibi insafsız bir diktatörlükte görülecek birşey. Ama bir yandan da bu gelişmenin Avrupa'nın, dünyanın hayrına olacağını düşünüyorum. Dünya bu Prusyalı generallerin savaş tutkusundan bugüne kadar çok çekti. Şimdi Hitler'in başka maksatla da olsa onları cezalandırması, sayılarını azaltması belki dünyayı Prusya militarizminden kurtarır"*. Erdal İnönü, şaka ile karışık söylenen bu sözlere İnönü'nün güldüğünü ama sesini çıkarmadığını aktarmaktaydı.³⁰⁵ Muhtemelen İnönü bu başarısız suikast girişimini doğru yorumlamış olmalıydı çünkü bu başarısızlık savaşın biraz daha uzayacağı manasına da gelmekteydi. Oysa İnönü, savaşı sağ salim fiili bir çatışmaya girmeden bitirebilmenin hesabını yapmaktaydı.

2 Ağustos 1944'te Türkiye, Almanya ile ilişkilerini kesti. Ama Nazi tedirginliğinin bitmesi söz konusu değildi. Nitekim ilişkilerin kesileceği sıralarda

³⁰⁴ Darende, **a.g.e.**, s.47-56.

³⁰⁵ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.188-189.

Erdal İnönü, 19 Mayıs Stadyumu'nda Teoman Özalp'la tenis oynadıklarını ve oyundan sonra konuşurken Özalp'ın, "*Yarın da buraya gelelim, gene oynarız, ama öbür gün sığınakta mıyız, neredeyiz, onu bilemem!...*" dediğini ve sözün Türkiye'deki genel görüşü yansıttığını belirtmekteydi.³⁰⁶

Akşam Gazetesi, Almanya'ya yönelik ilerleyişi "Batıda Muharebe Kızıştı" diye veriyordu. Haberden anlaşıldığı üzere Amerikan Orduları Belçika'ya ulaşmış, Ardennes'lerden Almanya'nın Sarr bölgesine doğru ilerlemeye çalışıyorlardı.³⁰⁷ Almanlar zor durumdaydı. 13 ve 14 Şubat 1945'te Almanya'nın Dresden kentine şiddetli bir hava taarruzu gerçekleştirildi. Su mühendisliğinde okuyan Kazım Çeçen, pasaportunu uzatmak için şehir dışına çıkmış ve ikamet ettiği Dresden'e trenle dönerken üzerlerinden geçen uçakların nereye bombalayacağını kendi kendine sorduktan sonra Dresden'in bombalandığını anlamıştı, "*Meğer bizim Dresden bombalanıyormuş. Dresden'e geri döndüğümüzde evi aradık, bulamadık. Enkaza bakarak, güçlkle kaldığımız evin yerini tespit ettik. Bizim binaya bir bomba isabet etmiş ve yerine büyük bir çukur açılmıştı. Bitişikteki apartmana da iki bomba düşmüş. Her taraf cayır cayır yanıyordu*" diyordu. Almanların bombardıman ve yangınlar için, içine insanların girebileceği, su dolu havuzlar yaptıklarını ve Dresden'de insanların bombardımandan sonra bu havuzlardaki suya atlayıp alevlerden korunduklarını, sadece nefes almak için suyun dışına çıktıklarını, nakletmekteydi.³⁰⁸ Kazım Çeçen'in kızı, babasından dinlediklerini şu şekilde anlatıyordu, "*Dresden bombardımanından sonra bütün Türkler birbirlerini aramışlar. Babam da bir arkadaşının evine gitmiş, yerde yatarak birkaç gün orada kalmış. Bir sürü eve gitmişler, arkadaşlarını aramışlar. Bulunamayanların öldüğünü anlamışlar. Söylediğine göre 11-12 Türk öğrenci ölmüş.*"³⁰⁹ Almanya'da Yapı Makine mühendisliğinde okuyan Sedat Ersoy, 1944 yılında Dresden'den bombardımanın hemen öncesi ayrılmıştı. Ersoy, bu bombardımanda Türk

³⁰⁶ a.g.e., s.185-186.

³⁰⁷ Akşam Gazetesi, 4 Ocak 1945, s.1.

³⁰⁸ Şarman, **Türk Promethe'ler (1925-1945)**, a.g.e., s.258. 1942'li yıllarda Kimya mühendisliği okuyan Adnan Şener, Dresden'de 70'e yakın Türk öğrencisinin okuduğunu en fazla öğrencinin bu şehirde olduğunu ifade etmekteydi. a.g.e., s.342.

³⁰⁹ a.g.e., s.258.

öğrencilerin beşte birinin öldüğünü kaydetmekteydi.³¹⁰ Mimarlık okuyan Tarık Emiroğlu'nun çocuklarının nakliyle bombardımanlardan sonra 3-4 saat içinde hemen organizasyon yapıldığını, sabah sokak başlarına yazı asılarak, şu aşevinde şu sokaktakiler vesaire gibi kimin nerede yemek yiyeceği hakkında bilgi verildiğine şahit olmuştu. Çocuklar babalarının, "*Acil durumlarda halka yönelik örgütlenmenin çok mükemmel olduğunu söylerdi*" dediğini belirtmekteydi.³¹¹

7. Savaşın Sonu ve Türkiye'nin Yalnız Kalması

En nihayetinde, savaşın dışında kalmak için baştan beri direnen Türkiye, Birleşmiş Milletlere üye olabilmek gayesiyle 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etti. Bir diğer deyişle bu, savaşma niyeti taşımayan bir savaş ilanıydı. Almanya'ya savaş açılması üzerine, "*Gene de, Almanya gibi bir eski dosta, güç durumunda gereksiz yere vurulmuş bir darbe diye*", ya da "*hiçbir tehlikeye atılmadan müttefiklerin davasına hizmet eder görünüyoruz*"³¹² şeklinde eleştiriler de sürpriz olmayacaktı.

19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, Türkiye Büyükelçisi'ne gönderdiği notada 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nın feshedildiğini bildirdi.³¹³ Molotof'un Boğazların statüsü ile ilgili yeni düzenlemeler istedi. Erdal İnönü, 60'lı yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerini Stalin bozdu diyen Türkolog Prof. Babayev'e babasından dinlediği şu sözleri söylediğini nakleder: "*Büyükelçiler, ülkeleriyle başka bir ülke arasında dostluk ve iyi ilişkiler kurmak için bir yüzyıl uğraşırlar. Sonra bir gün ülkelerinin devlet ya da hükümet başkanı yanlış bir cümle söyler; ya da yanlış hareket yapar; o kadar zahmetle kurulmuş olan*

³¹⁰ Aynı Yer.

³¹¹ a.g.e., s.259.

³¹² Erdal İnönü, a.g.e., s.196.

³¹³ Hilmi Uran, Türkiye'nin dünya savaşından hiç yıpranmamış olarak dipdiri çıkan hemen tek millet olduğunu sembolik şekilde Almanlarla Japonlara harp ilan ederek müttefik safında zaferi paylaşacağını belirtmekteydi. Bu durumu Rusların derhal kıskandıklarını ve kıskanmanın ilk tepkisi olarak da ta 1925 senesinden beri iki ülke arasında cari olan Dostluk Antlaşması'nı feshettiklerini nakletmekteydi. Uran, a.g.e., s.351-352.

dostluk yapısı yıkılır, ondan sonra büyükelçiler tekrar uğraşmaya başlarlar. İşte Türk-Sovyet ilişkilerinin başına gelen sanırım bu idi"³¹⁴ şeklindeydi.

2 Mayıs 1945'te Berlin teslim oldu. Sovyetler ve Amerikan Birlikleri 25 Nisan'da Elbe Nehri kıyılarında buluştular ve Berlin'e beraber girip belli bölgelerde konuşlandılar. İnönü, 1930 yılında Sovyetlerde bulunmuştu; Sovyetlerin Batı sınırları ile problemleri olduğunu ve 25 sene içerisinde bunlarla uğraşacağını bu nedenle doğuda Türkiye ile sorun yaşamak istemediğini tahmin ediyordu. Sovyetlerin güçlü bir devlet olarak meydana çıkmaya başladığını ve Türkiye'nin bunun farkında olarak bu devletle iyi geçinmesi gerektiğini Sovyetlerin sorunlarını hallettikten sonra politikasını değiştirebileceğini düşünmekteydi.³¹⁵ Batılı devletlerle birlikte Berlin'e giren Sovyetler, artık büyük bir devlet olarak siyasi sahnede yer buluyor ve Batı sınırlarındaki problemleri İnönü'nün tahmininden on sene önce halletmiş oluyordu.

7 Mayıs 1945'te Reims'de Mareşal Keitel komutasındaki Alman Silahlı Kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim oldu. Akşam Gazetesi haberi okuyucularına manşetten "Avrupa Harbi Sona Erdi", "Bütün Dünya Şenlik Yapıyor" diyerek duyuruyordu. Gazete, "Bazı münferit noktalar müstesna her tarafta harb hareketi durdu..." diye de belirtiyordu.³¹⁶ Almanya'dan ayrıldıktan sonra Kuzey denizinde gemiyle geçmeye çalışan Nüvit Arıcan: "Göteborg'tan çıktık, Kuzey Denizi'ne girerken sirenler öttü. Sonra anladık ki, her ne kadar Alman ordusu teslim olmuş idiyse de Alman Bahriyesi'nin denizaltıları teslim olmamış."³¹⁷ bilgisini not düşmekteydi.

Ancak İnönü'nün yıllar öncesinden tahmin ettiği gibi Rusya, savaş koşullarının el vermesi ile batı sınırlarını halledince doğu politikalarına yönelecekti. Nitekim öyle oldu. 5 Nisan 1945'te Sovyetler, Japonya ile imzalamış oldukları

³¹⁴ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.213-214.

³¹⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s.107-108.

³¹⁶ **Akşam Gazetesi**, 8 Mayıs 1945, s.1.

³¹⁷ Şarman, **Türk Promethe'ler (1925-1945)**, **a.g.e.**, s.304.

antlaşmayı feshetmiş Almanların teslim olduğu 7 Ağustos'un hemen ertesinde, 9 Ağustos'ta Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Cumhuriyet Gazetesi, "Japonya için kara bir gün" manşetini attıktan sonra, Kızılordu'nun Mançurya hududunu geçmesini, Nagasakiye atılan ikinci atom bombasını, Amerikan donanmasının Japon kara sularına girişini haber veriyordu. Kızılordu'nun 22 km ilerleyişi belirtiliyordu. Yine ilk atom bombası sonucu 150.000 kişinin öldüğünün belirtildiği haberi, Japon imparatorunun yaptığı sulh teklifi haberi izliyordu. Yanda başka bir haberde ise "Rusyanın harbe girişinin akisleri" başlığının altında, "Amerikan gazeteleri Sovyetlere Uzakdoğuda bazı tavizler yapılacağını yazıyorlar" diye belirtilmekteydi.³¹⁸ Bu haberler Japonya'nın yıprandığını ve Japonlar için savaşın sonunun geldiğini göstermekteydi. Sovyetler bu son hamleleri ile Doğu sınırlarında da istediklerini elde etmekteydiler. İnönü'nün öngörülleri doğrulanmaktaydı.

Uzakdoğu'da savaşın seyrini değiştiren önemli bir gelişme, 1945 yılına damgasını vurdu. 10 Ağustos 1945'te Japonya da kayıtsız şartsız teslim oldu. 6 ve 9 Ağustos'ta Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine iki atom bombası atılmıştı. Vatan gazetesi bu haberi manşetten "Dünyanın en korkunç silahı bulundu: Atom bombaları!", "10 tonluk bir bombanın yaptığı tesir 20.000 ton dinamitin tesiri kadar!", "İlk Atom bombası Japonyaya atıldı" diye duyuruyordu.³¹⁹ Erdal İnönü kitabında Japonya'nın teslim olma kararı duyulduğunda İsmet İnönü'nün sevincini belli ettiğini söylemektedir. Bu memnunluk, hem savaşın artık bitmiş olmasından, hem de Sovyetlerin³²⁰ Uzakdoğu'daki savaşa bazı katkılar yapmalarını takiben yeni

³¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1945, s.1.

³¹⁹ Vakit Gazetesi, 7 Ağustos 1945, s.1.

³²⁰ Sovyetler, 8 Ağustos 1945'te, Japonya'ya savaş ilan edip, Mançurya ve Kuzey Kore'yi işgal etti. Jacobsen, a.g.e., s.124.

istekler öne sürmelerine olanak verilmemiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu sebepten dolayı, "*İyi oldu, Sovyetlerin fazla ilerlemesine fırsat verilmedi.*" demişti.³²¹

Uran'ın hatıratından nakille 4 Nisan 1945 tarihinde hükümetin Ankara'daki Rus Büyükelçisine Türkiye'nin bugünün şartlarına ve Rus menfaatlerine daha uygun yeni bir dostluk antlaşması için Rusya ile müzakereye hazır olduğunu ve böyle bir teklifi beklemekte bulunduğunu bildirdiğini nakletmekteydi. Uran, Rusların bunu hiç işitmemiş ve anlamamış görünmeyi tercih ettiklerini yazmaktaydı. Rusların, aradaki dostluk antlaşmasını feshetmelerini, Kars, Ardahan ve Artvin havalisi üzerinde hak iddia etmelerinin takip ettiğini belirtmekteydi. Bu iddiayı, önce 20 Aralık 1945 tarihinde Moskova gazeteleri yayınlamaya başladı. Uran, Gürcü asıllı bir profesörün ortaya attığı iddiaları içeren makaleyi Rus radyolarının benimseyerek bütün dünyaya yaydığını nakletmekteydi. Hilmi Uran bu durumu, Ruslar, feshettikleri antlaşmanın yerine geçecek yeni bir antlaşmanın ilk esasları olmak üzere, "Türkiye'den hem toprak istiyorlar, hem de Boğazlar'da üs talebinde bulunuyorlardı." diye yorumlamaktaydı.³²²

Yine o günlerde Zekeriya Sertel, hatıratında o dönemin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof'un Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i çağırarak Türkiye'den üç ilin (Kars, Ardahan ve Artvin) Sovyetler'e geri verilmesi, boğazlarda ortak bir savunma sistemi kurulmasını istediğini bildirildiğini yazmaktaydı. Sertel, her zaman Sovyetlerle dostluğu ön plana almış ve bunu savunmuş bir yazar olarak bu duruma inanmadığını bunu Sarper'e teyit ettirmek istediğini, Sarper'in de Sovyetlerin bunu kendisine yazılı olarak değil sözlü olarak

³²¹ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.209. Bu bağlamda eklenecek olursa, 1932'de İsmet İnönü'nün Başbakan olarak Türkiye'nin iyi ilişkiler içerisinde olduğu Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonrasında Sovyet dış politikası ile ilgili bir kanaate varıyor ve bunu yeri geldikçe konukları ile paylaşıyordu. İsmet İnönü'ye göre Stalin ve arkadaşları için esas dış politika hedefi, batıda I. Dünya Savaşı sonunda kaybettikleri yerleri almaktı. Batı sınırlarına kendi anlayışlarına göre güvence getirmekti. Bu amaca varıncaya kadar güney sınırlarıyla ilgilenmeyeceklerini ve Türkiye ile dostluktan başka bir şey düşünmeyeceklerini düşünmekteydi. Batı sınırlarını yeniden çizibilmeleri için en az yirmi beş yıl gerekli olduğunu, böylece Sovyetlerle böyle bir rahat zamanın olacağını düşünmekteydi. Ancak İsmet İnönü değerlendirmesinin doğru çıktığını yalnız zamanlamada yanlış olduğunu çünkü Hitler'in yayılmacı politikasının ortaya çıkmasıyla Stalin'in de batı sınırları üzerinde değişiklik yapma fırsatını daha erken yakaladığını çevresindekilere söylediğini bu kitap göstermektedir. Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.111.

³²² Uran, **a.g.e.**, s.351-352.

ifade ettiklerini, haberin doğru olduğunu söylediğini nakletmekteydi. Sertel, bunlardan da tatmin olmayarak Ekim Devrimi münasebeti ile Türkiye'nin Sovyet Elçiliğince verilen suare de bu durumu Sovyet Büyükelçisi Vinogradof'a sorduğunu, elçinin de “*Sovyetler Birliği savaştan sonra her yanda sınırlarını düzeltiyor, eskiden kendisinden alınmış olan toprakları geri alıyordu. Polonya ve Romanya sınırlarında da bu yolda düzeltmeler yapılmıştı. Eskiden Rusya'ya ait olan bu hakların geri istenmesinin nedeni de buydu. Yoksa Sovyetler Birliği'nin Türk topraklarında gözü yoktu.*” dediğini nakletmekteydi. Sertel, hatıratında bu açıklamayı inandırıcı bulmadığını ifade etmekteydi.³²³ Cumhuriyet gazetesi, manşetten San Fransisco Konferansı'nın kapanışını duyurduğu günde sayfanın hemen yanında “Sovyet Şartları” başlıklı haberde “Dostluk muahedelerini yenilemek için bizden Karşıla Ardahanı ve Boğazlarda imtiyaz istediler” haberi yer alıyordu. Bu haberin kaynağı olarak bir İngiliz radyosu gösterilmekteydi.³²⁴

Zekeriya Sertel, bu teklifin halkın vatan duygularını incittiğini ve Sovyetler'e karşı yapılan propagandanın kuvvetlenmesine yardım ettiğini yazmaktaydı. Sertel, Türk Hükümetinin Stalin'in bu tekliflerini reddettiğini fakat Sovyetler karşısında yalnız bırakıldığını bunu da savaşta İngiltere ve Fransa'ya karşı “verdiği sözü tutmuş olmamasının şimdi cezasını çektiği” şeklinde yorumlamaktaydı. Sertel, İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'yi Sovyetler'e karşı desteklemediklerini ve bu durumda İnönü'nün “telaş” içinde olduğunu yazmaktaydı. Zekeriya Sertel bir gün İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda kalabalık bir misafir topluluğu karşısında İnönü'nün “*Yalnızız. Elimizden tutan yok! Türkiye tecrit edilmiş bulunuyor. Ne yapacağımızı bilmiyoruz.*” diye “bağırıldığını” nakletmekteydi.³²⁵

Alman ve Japon baskısından kurtulan Sovyetler karşısında Türkiye yalnız kalmıştı. Sovyetler, ABD ve İngiltere'nin müttefiki idi. Almanya ve İtalya tarafından işgal edilmiş ülkelerin halkları Sovyetleri bir kurtarıcı olarak alkışlıyorlardı. Türkiye'nin endişelerine kulak asacak birilerini bulmak zorlaşmaktaydı. Nitekim

³²³ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.218-220.

³²⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran 1945, s.1.

³²⁵ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.219-220.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında Hollandalı bir arkadaşı ile İsviçre Dışişleri Bakanı arasında geçen konuşmada bu durumu şöyle nakletmekteydi: "... İsviçre Hariciye Nazırı, bahsi umumi politika üzerine çevirmiş ve "*Korkarım ki*" demişti, "*bugün Nazi tahakkümünden kurtulan şu zavallı Avrupa, yarın ondan daha korkunç olan komünist tehlikesine maruz kalsın.*" Karaosmanoğlu, Hollandalı arkadaşının, oldukça sinirli bir tavırla şöyle bir cevap verdiğini de paylaşmaktaydı: "*Rica ederim, rica ederim. Dünkü Ruslarla bugünküleri karıştırmayalım. Otokrasi ve diktatora yılanının başı her yerden önce Stalingrad'da ezildi. Biz Avrupa'nın kurtuluşunu oradaki vatanperverane müdafaaya borçluyuz.*"³²⁶

1945 yılının sonuna gelindiğinde Karaosmanoğlu'nun yerinde yorumuyla Rusya'ya dair herhangi bir hafif tenkitte bulunmanın hiç kimsenin haddi olmadığı ve Anglo-Saksonlar'ın Stalin'e "*Uncle Joe- Jo Amca*" dedikleri bir süreç belirlemiştir.³²⁷ Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gerilmeye başladığı dönemde Erdal İnönü de babasının o günlerin havasına uygun düşer bir şekilde hiçbir başlangıç yapmadan kütüphanede devletlerin insanlar gibi olmadığını birbirleri ile düşman olsalar bile yine de normal ilişkiler kurup yan yana barış içinde yaşayabileceğini söylediğini aktarmaktaydı. Erdal İnönü'nün de ilişkilendirdiği gibi bu konu muhtemelen Sovyetler Birliği'nde Türkiye'ye karşı ortaya çıkan menfi eğilime karşı söylemiş bir söz olabilir.³²⁸ Tarihi gerçekler, 1945'te başlayacak Soğuk Savaşa ve onun bir kutbu olan Sovyetlere işaret etmekteydi.

³²⁶ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.330-331.

³²⁷ **a.g.e.**, s.331.

³²⁸ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler 1**, İdea, İstanbul, Promat B.Y., 1996, s.113.

D. Anılarda Savaşın Sosyo-Ekonomik Yansımaları

1. Türkiye'nin Savaş Tedbirleri

Hükümet, II. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar dış politikada aldığı tedbirler dışında, Türkiye'yi bir savaş atmosferine sokacak hiçbir tedbire girişmedi. Bunda ülkenin Osmanlı dönemi öncesinde Balkan savaşları ile başlayan ve Kurtuluş savaşı ile biten uzun bir dönemde savaş şartlarında yaşamış olmasının ve kamuoyunun bu psikolojiden bıkmış olmasının payı vardı.³²⁹ Savaş ciddi bir tehlike olarak görülmeğe başlayınca hükümet çeşitli tedbirler alma yoluna gitti. Savaş boyunca bu tedbirler çeşitli şekillerde alındı.

11 Ağustos 1939'da savaşın henüz başında iâşe işleri ile ilgili görev alan Şevket Süreyya Aydemir, savaş için pek bir hazırlık yapılmadığını belirtmekteydi. Avrupa'da savaşın başlangıcından 20 gün önce bile Meclis açış nutkunda Başvekil Dr. Refik Saydam'ın savaşın dışında olduğunu ve tedbirlerin ihtiyat tedbirleri olduğunu ve dış münasebetlerin dostane olduğunu ifade ettiğini aktarmaktaydı.³³⁰ Başvekil ayrıca memlekette en az bir senelik iâşe maddesinin var olduğunu garantisini vermekteydi.³³¹ Savaşın hemen öncesi Türkiye'nin savunma giderleri 1938 yılında cüzi bir miktarda 163 milyon TL iken bu rakam savaş yılları boyunca artarak 1944 yılında 710 milyon TL'ye ulaşacaktı. Ayrıca, savaşın başlangıcının ardından askeri seferberlik sonucu ekonomiden önemli miktarda emek gücü çekildi.³³² Savaş hazırlıkları ancak savaşın ardından başlamasına rağmen kısa bir sürede Türkiye kendini adeta yakın bir savaşa hazırlanır halde buldu. Tam bu sıralarda Erzincan'da büyük bir deprem felaketi oldu. Ulus Gazetesi, bu durumu manşetten "Müthiş bir zelzele felaketi oldu", "Erzincan baştan başa harap oldu,

³²⁹ Aydemir, a.g.e., s.206.

³³⁰ Refik Saydam Hükümetinin politikaları ile ayrıntılı bilgi için bkz. Öcal, Zeliha Özlem, **Siyasi Yönleri ile 1. v e 2. Refik Saydam Hükümetleri (1939-1942)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

³³¹ Aydemir, a.g.e., s.72.

³³² Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.55.

Tokat'ta mühim hasar var. Ölenlerin miktarı yüzleri ve yaralananlar binleri aşıyor” diye okuyucularına duyuruyordu.³³³ Türkiye zorlu bir dönemi bir deprem felaketi ile giriyordu.

19 Ekim 1939 tarihinde, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakının imzalanmasının ardından ülkede bu ittifak üzerine çeşitli tartışmalar oldu. Erdal İnönü anılarında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun görevli olarak gittiği ülkelerin, sırasıyla Arnavutluk, Çekoslovakya, Hollanda'nın, işgal edildiğini ve bu durumu o dönemin Avrupa devlerine ne büyük tehlikeler getirdiğini gösteren bir örnek olarak aktarmaktaydı. Erdal İnönü anılarında Karaosmanoğlu'nun Çekoslovakya'nın işgali sonrası İnönü'nün sofrasına boşa kalmış bir elçi olarak geldiğini ve konuşma sırasında Türk-İngiliz ve Türk-Fransız ortak deklarasyonlarını “çok yerinde” bulduğunu belirttiğini ve “*İki yol yoktu, Paşam!*”³³⁴ dediğini nakletmekteydi.³³⁵ Bunun üzerine İsmet İnönü'nün Hitler'in Fransa'nın ve İngiltere'nin hazırlıksız olmasından yararlanarak komşulara saldırmasını ve antlaşmaları çiğnemesini ancak bir iki defa yapabileceğini en sonunda ülkelerin bir araya gelerek kendisine dur diyeceklerini, haksız olarak aldıkları yerleri kendisinden tekrar fazlası ile alacaklarını ifade etmekteydi. Erdal İnönü, Cumhurbaşkanının bu konuşmayı başka birilerine de yaptığını ve daha sonra bu sözlerine bir ilave daha yaptığını aktarmaktaydı. İnönü, “*Savaşın önlenememesinin başlıca iki sorumlusu vardır: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği... Birincisinin kayıtsız, ötekinin özendirici davranışı Hitler'e cesaret vermiştir*”³³⁶ diye ekliyordu. İnönü'nün bu düşüncesinin Milletler Cemiyeti ve BM tarzı yapıları gerekli kıldığını ve o günlerde İnönü'nün bu tür oluşumlara sıcak bakabileceği kanısına da varılabilir.

³³³ **Ulus Gazetesi**, 28 Ocak 1939, s.1.

³³⁴ Bu çalışmada Karaosmanoğlu'nun kitabından ilk bölümde nakledilen hatırasında da Hollanda işgali sonrası bulunduğu İsmet Paşa'ya İngiltere ve Fransa ile yapılan deklarasyonu yerinde bulduğunu ifade ettiğini nakletmekteydi. İnönü'nün aktardığı bu hatıralarla, Karaosmanoğlu'nun yazdıkları uyumlu görünmektedir. Karaosmanoğlu, a.g.e., s.264-265.

³³⁵ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.108-109. Ahmet Barutçu'nun *Siyasi Anılar*'ında Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasıyla ilgili tartışmalar ve düşüncelere ilişkin yorumlar mevcuttur. Bkz. Barutçu, Ahmet, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.

³³⁶ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.108-109.

Dışarıda savaş tehlikesinin baş göstermesi ile dış konular artık gündemin en önemli maddesi oldu. Hilmi Uran, Saydam Hükümetinde Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun parti grup toplantılarında savaşın genel seyri hakkında dünya meseleleri hakkında grupta her on beş günde bir, mebusları aydınlatmak üzere beyanatta bulunduğunu belirtmekteydi. Saracoğlu, Başbakan olduktan sonra da ona halef olan Numan Menemencioğlu, Hasan Saka ve Necmettin Sadak gibi Dışişleri Bakanlarının savaşın sonuna kadar bu durumu bir gelenek olarak senelerce devam ettirdiklerini aktarmaktaydı. Uran ayrıca Salı günleri toplanan parti grubu toplantılarında hükümet azalarına sorular sorulduğunu ve bu soru günlerinin³³⁷ meraklısının çok olduğunu ifade etmekteydi. General Kazım Karabekir'le Hikmet Bayur ve Feridun Fikri Düşünsel'in bunların başında geldiğini nakletmekteydi. Dışişleri vekillerinin beyanatının uzun ve cazip olduğunu ve mebusların onu büyük bir sükunet içinde zevkle dinlediklerini ve o beyanattan aldıkları huzur ile on beş gün için rahatladıklarını aktarmaktaydı. Vekillerin aynı zamanda edindikleri malumatı muhitlerine yaydıklarını ve savaşın “çok acı, çok nazik ve bulaşıcı günlerinde” bu açıklamalara “cidden” ihtiyaç olduğunu yazmaktaydı.³³⁸

Öte yandan bu antlaşma imzalandığı sırada, İngiltere'nin bu antlaşmanın kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getiremeyeceğinin farkında olanlar vardı. Churchill anılarında aktardığı şekliyle, imzalanan bu anlaşma dolayısıyla memnundu ancak ek olarak: “*Türkiye ile bir karşılıklı yardım paktı imzalamıştık. Kendi araçlarımız zaten çok sınırlı olduğuna göre Türklere neler verebileceğimizi düşünüp duruyorduk*” diye yazmaktaydı.³³⁹ Aslında Türkiye, kısa vadede silah yardımından ziyade politik güvenceler aramakta ve diplomatik olarak elini güçlendirmeye

³³⁷ Uran, bu soru günlerinin nispeten gürültülü ve patırtılı geçtiğini ve günün bütün huzursuzlukları o gün ortaya atılarak kabine azasından hesap sorulduğunu ve yolunda gitmemekte olan işlerin uyandırdığı mahzurların dökülüp saçıldığını nakletmekteydi. Bu günlere hazırlanıp gelen bazı vekillerin “hariçten” aldıkları mektupların yardımıyla her meselenin o günlerde aksayan tarafını öğrendiklerini ve onlar hakkında uzun uzun hazırlandıkları ve konuştuklarını aktarmaktaydı. Uran, **a.g.e.**, s.304-305.

³³⁸ **a.g.e.**, s.304-305. Uran, hariciye vekillerince verilen beyanatların mevzunun ana hatları hazırlanarak söylenmiş şeyler olduğu için de çok derli toplu olduğunu ve aydınlatıcı bir vasıf taşıdıklarını aktarmaktaydı. Stenografi usulüyle harfi harfine tutulmuş muntazam zabıtlar olduğunu ve İkinci Dünya Harbi'nin Türkiye'yi ilgilendiren hadiseleri için o günkü iktidarın görüşünü açıklayan, “paha biçilmez” vesikalar olduğunu yazmaktaydı. Halk Partisi'nin el konan evrakı arasında bunlar da muhafaza edilmekte olması gerektiğini belirtmekteydi.

³³⁹ Churchill, **Savaşın Alacakaranlık Dönemi 1939-1940**, s.231.

çalışmaktaydı. Nihayet savaş sürecinde de İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi için ihtiyacı olan teçhizatı sağlamaktan uzak kaldı. Diğer yandan Churchill'in ifade ettiği yetersizliğinden dolayı İngiltere, savaşın ilerleyen safhalarında Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımı sağlayamadığı halde Başbakan olduktan sonra Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için gayret içinde olması da ilginçtir.

1 Eylül 1939'da Almanların Polonya'ya saldırılarının ardından savaş Türkiye'de hissedilmeye başlandı. İkdam gazetesi bu haberi “Avrupada Harp Başladı” diye okuyucularına duyuruyordu.³⁴⁰ Savaş sürecinde Konya'da yaşayan Orhan Birgit anılarında 1939 yılının sonbaharında savaşın başlamasını takiben kentte bazı değişiklikler olduğunu belirtmekteydi. Konya'daki 2. Ordu ve ona bağlı kolordunun kuzeye kaydırıldığını, bir sabah Topçu Alayı'nın atlarının nallarıyla uyandıklarını ve Bursa'ya nakledilen birliklerle beraber savaşın varlığını hissettiklerini ifade etmekteydi. Ayrılanların yerine İstanbul'dan Kuleli Askeri Lisesi ve Astsubay Gedikli Ortaokulu talebelerinin geldiğini ve şehirde hayatın renklendiğini ifade etmekteydi.³⁴¹

2. Türkiye Ekonomisinin Durumu

Savaşın başlaması ile birlikte savaş öncesi artış eğiliminde olan mal ve hizmet fiyatlarının daha hızlı bir artışa geçtiği, hayatın pahalandığı gözlenmeye başlandı. Ürünler bulunmuyordu ve ürünlerin bir kısmı karaborsaya düştü. Meclis, 18 Ocak 1940'ta ülkede savaş dolayısı ile artan sıkıntıları gidermek için “Milli Korunma Kanunu” çıkarttı. Yasa, hükümete fiyatları saptamada, ürünlere el koymada ve zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede yetkiler vermektedir. Ulus gazetesi, haberi manşetten “Ekmek işinde karne tatbik edilecek” diye duyuruyor, alt başlık olarak “Luzum olduğu takdirde, İhtiyaç maddelerini arama bunlara elkoymak için hükümete selahiyet verildi” diyerek Milli Korunma Kanununun kabul edilmesini duyuruyordu.³⁴²

³⁴⁰ İkdam Gazetesi, 2 Eylül 1939, s.1.

³⁴¹ Orhan Birgit, **Evvel Zaman İçinde**, Doğan Kitap, İstanbul, Altan Matbaacılık, 2006, s.19.

³⁴² Ulus Gazetesi, 20 Ocak 1941, s.1.

Bu kanunun hazırlık çalışmalarında görev alan Şevket Süreyya Aydemir, Milli Korunma Kanununa uyulmadığı durumlarda bir yaptırım gücü olmadığı görüşündeydi çünkü anayasa kaynaklı hakların varlığı, kanunun uygulanma gücünü zayıflatıyordu. Milletvekillerinin ise bu kanunu hazırlama konusunda istekli olmadıklarını belirtmekteydi.³⁴³ Kazım Karabekir'in tuttuğu notlardan Milli Korunma Kanununun müzakereleri sırasında söz aldığı anlaşılmaktaydı. Karabekir, Milli Müdafaa kanunu Birinci Dünya savaşında kabinenin bir heyet kurarak ihtikarla mücadele ettiğini belirttikten sonra, ihtikarla mücadele için çıkarılacak kanundaki eksiklikleri belirtmekteydi. Kanunda sanki harpte değilmişiz gibi hükümlerin yer aldığını ama kanunun seferberlik hali ve benzeri halleri sıraladığını oysa aslında Avrupa'da ki harpten doğrudan etkilenildiğini ve kanunun buna göre uygulanması gerektiğini ifade etmekteydi. Yine Karabekir, Türkiye ithalatının “gayri Türk” unsurların elinde, ilaç, züccaciye, kırtasiye gibi üretimin ise “malum unsurların” elinde olduğunu ifade ettikten sonra, harp zamanında zenginliğin hep “hakim olan unsurun” aleyhine işlediğini belirtmekteydi. Devletin ithalatta kontrol işlerine gitmesi gerektiğini ifade ettikten sonra memlekette ki tüm üretim vasıtalarının harp durumunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sevk edilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Notlardan heyetin kullanımına 25 milyon verileceği de anlaşılmaktaydı, Karabekir, bu paranın kontrol sağlanmadan verilmesine karşı çıkmaktaydı.³⁴⁴ Karabekir'in Amerika, İngiltere ve Almanya'da uygulanan topyekun harp misyonuna uygun olarak ülkenin tüm vasıtalarının harp hazırlıklarına sevk edilmesini istediği ve kanundan da bunu beklediği anlaşılmaktaydı. Ancak 19 Aralık 1939 tarihli olduğu belirtilen notlarından³⁴⁵ anlaşıldığı üzere kanunun fiili bir savaş hali durumunun ortaya çıkması halinde hazırlık maksadıyla ve bunun için bir tedbir olarak düşünüldüğü, daha yumuşak bir tarzda ihtikarla mücadele ve hükümetin harp hazırlıkları için belli miktar bir parayı daha kolay kullanabilmesi için hazırladığı anlaşılmaktaydı.

³⁴³ Aydemir, **a.g.e.**, s.214.

³⁴⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s.139-145.

³⁴⁵ Notların bu tarihten sonra olma ihtimali de vardır. Çünkü 19 Aralık 1939 tarihli kısımda yer alan Meclis'teki konuşmaların ordunun durumu, teçhizatsızlık, tayyare meydanlarının durumu konularındayken birden bire değiştiği ve konuşmaların Milli Müdafaa Kanunuyla ilgili konusuna

Artan enflasyon fiyatları o dönemki idarecilerin bir numaralı problemiydi ve bu durum sıkı takip ediliyordu. Aydemir, hatıralarında İnönü'nün altın fiyatlarını iktisadi yürüyüşün bir "müşiresi" gibi telakki ederek yakından takip ettiğini ve altın fiyatları hakkındaki kendi fikirlerini İnönü ile paylaştığını ve İnönü'nün de kendisi ile aynı kanaatte olduğunu belirttiğini aktarmaktaydı.³⁴⁶ Ülkenin idarecilerinin en önemli gündem maddesi ekonomik sıkıntıları gidermekti. Bunu sağlamanın yolu ise dış politikada doğru kararlar almaktan geçiyordu. Ancak müttefikler zor durumdaydı. Fransa, 10 Mayıs 1940'ta Almanya tarafından saldırıya uğramış ve 22 Haziran'da teslim olmuştu. Bu durum Türkiye'de bir şaşkınlık ve telaşa yol açmıştı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Türkiye'ye vardığında hemen herkesin kıyamet gününün gelip çatmış olduğuna hükmettiğini ve akıbetten ümidi kesmiş olduklarını gözlemlediğini aktarmaktaydı. Herkesin "*Ne ettik de kaderimizi İngilizlerle Fransızların kaderine bağlandık*" diye dizlerini dövdüğünü aktarmaktaydı.³⁴⁷

Güvenilen bir müttefikin savaş dışı kalmasının yarattığı ilk şaşkınlık atlatıldıktan sonra savaşın ilerleyen safhalarında halkın müttefikleri desteklediği örnekler de gözlenmekteydi. 7 Ağustos 1940'tan itibaren Almanlar, İngiltere'ye karşı hava saldırılarına girişti. 5 Eylül'den itibaren de Londra'nın dolayısıyla sivil yerleşimlerin bombardımanı başladı. Orhan Birgit, savaşla ilgili hareketli görüntülerin haftalar sonra da olsa Ceylani Sineması'ndaki ana filmlerden önce İngiliz ya da Amerikan propaganda servislerinin hazırladıkları haber filmleriyle izlemenin olası olduğunu ve dublaj spikerinin tok sesli bir erkek olduğunu belirtmekteydi. Londra'nın bombardımanı sırasında çoluk çocuk İngilizlerin sığınaklara girişini gösteren sahnelerin, korku ve endişeyle karışık bir hava yarattığını, Başkan Roosevelt ya da İngiltere Başbakanı Churchill'in seyirciler tarafından alkışlanmasını, savaşta halkın daha çok müttefiklerden yana bir politikayı desteklediğini gösterdiğini belirtmekteydi.³⁴⁸

döndüğü görülmekteydi. Bu durumda konuşmaların 19 Aralık 1939 tarihinden sonra ve 18 Ocak 1940'dan önce bir tarihte geçmiş olduğunun belirtilmesi daha doğru olur denilebilir.

³⁴⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.234.

³⁴⁷ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.265-266.

³⁴⁸ Birgit, **a.g.e.**, s.22.

Türkiye, müttefiklerinin zor durumda olduğu bu dönemde yaklaşan savaş için ordusunu güçlendirmeye ve teçhizatlandırmaya çalışıyordu. 1940 yılında Türkiye'nin ilk zırhlı birliği, daha önce askeri envantere bulunan Fransız Renault tankları ve Sovyetler Birliği'nden yeni alınan T-26 ve BA-6 tankları ile kurulmuştu. Türkiye'nin gücü savaşan taraflardan Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya kıyasla teknolojik olarak çok geri idi. Hatta Türkiye'nin zırhlı gücü, bu ülkelerin en zayıfı olan İtalya'ninkinin bile altındaydı. İlk zırhlı alay 1940 yılında Lüleburgaz'da kurulmuştu. Birgit, hatıralarında bu birlikle ilgili olarak İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirmiş olan dayısı Tayyar Kuşçu'nun Yedek Asteğmen Tabip olarak Trakya'da oluşturulan bu ilk zırhlı tümene atandığını ve ordudaki bu "ilke" cumhurbaşkanının nasıl değer verdiğini izinle geldiği Ankara'da dayısının anlattıklarını aktarmaktaydı. Başında kasketi, ayaklarında çizmesiyle yarı askeri üniforması içindeki İsmet Paşa, Tümen komutanı Salih Omurtak ile birlikte tankları, zırhlı taşıyıcıları adeta "okşayarak denetlemiş", askerinin moralini yükseltecek sözler söylemişti diye anlatmaktaydı.³⁴⁹ Türkiye, modern harp gereçlerinden yoksundu. Bunları elde edebilmek için sanayisi ve ekonomisi daha iyi olan ülkelere bağımlıydı. Kazım Karabekir'in notlarından ülkede üretilmeyen ve dışarıdan elde edilen silahların kullanılması sırasında ortaya bir takım sorunlar çıktığı anlaşılmaktaydı. Yine dışarıdan alınan silahların denemelerinin yapılmamış olması konusunun Karabekir tarafından Meclis gündemine getirildiği görülmekteydi. Silah eksikliğinin yanında askerinin kıyafetinin ve ayakkabısının bile gündem konusu olduğu izlenmekteydi.³⁵⁰

³⁴⁹ a.g.e., s.23.

³⁵⁰ Karabekir, a.g.e., s.123-139. Kazım Karabekir'in 12 Eylül 1939, 23 Ekim 1939, 5 Aralık 1939, 19 Aralık 1939, 4 Ocak 1940, 15 Ocak 1940 ve 16 Ocak 1940 tarihli notlarından, tayyarelere karşı konulacak toplar, bu topların kullanılması, yabancı ülkelere alınan bu silahların teçhizat eksiklerinin yanında bunları kullanacak personelin eğitim eksiklikleri konularını gündeme taşıdığı anlaşılmaktaydı. Yine tayyare meydanlarının kötü hali, yolların hali, tren yolu meselesi, su kuyularının durumu, toplar ve siperler için koruganlar ve mevzilerin yapılması konusunda söz aldığı, daha az önemli işler yerine harp için para harcanması yönünde konuşmaları yer almaktaydı. Karabekir'in bu yöndeki konuşmaları Milli Korunma kanununun çıkmasının hemen öncesine rastlamaktaydı. Karabekir, Mecliste kanunun çıkmasından çok önceleri bu konuları ve ordunun eksikliklerini gündeme taşıyarak meclisin orduyla ilgilenmesi gerektiği yönündeki uyarıları yer almaktaydı, Karabekir daha sonra çıkacak olan Milli Korunma Kanunu bu yönde bir çaba olarak değerlendirdiği söylenebilir. Karabekir, savaşın öncesinde "Milli Müdafaa Şura-yı Alisi" kurulması ve halihazırda kurulu benzer bir organ olan "Yüksek Müdafaa Meclisinin" aktif olarak vazifelenmesi fikrini öne sürdüğü anlaşılmaktaydı. Karabekir, seferberlik sırasında ülkenin üretiminin de savunmanın bir parçası olduğunu düşündüğü ve bunun zarar görmemesi ve üretimin ordunun ve milletin ihtiyaçlarına göre sevk edilmesi için seferberlik sırasında devlet eliyle en baştan planlanmasını istediği anlaşılmaktaydı. Karabekir'in ordunun, teşkilatların ve altyapının eksiklikleriyle ilgili uyarılarını kanunun çıkmasından sonra da devam ettirdiği gözlenmekteydi.

Notlardan anlaşıldığı üzere ülke teçhizat, donanım ve altyapı bakımından savaşa hazır değildi. Süreyya Aydemir, o yıllarda İnönü'nün ağızlarında dolaşan şu sözlerini hatırladığını ifade etmekteydi: “*Milletlerarası siyasi müzakerelerde ve herhangi bir devletin temsilcileri ile bir masanın başında oturduğumuz zaman, siyasi davaları ve davalarımızı, eşit şartlarla, açık dille ve gururla konuşuyor savunuyoruz. Ama bu konuşmalar bitip de iş iktisadi davalara geldi mi, o zaman sesimizin tonu değişiyor. Sesimiz kısılıyor. Çünkü iğneden ipliğe kadar her şeyi onlardan istemeye başlıyoruz! İşte o vakit, siyasi konulardaki sözlerimiz de kıymetlerinden kaybediyor. Küçülüyoruz!...*”³⁵¹ Her ne kadar İsmet İnönü, bunları söylüyor olsa da Aydemir'in aktarımları ile Türkiye'nin sanayileşme konusunda elde ettiği şansları değerlendiremediği anlaşılmaktaydı. Aydemir, Hitler'in iktidarından endişe duyan Çekoslovakya'nın sanayicileri, züccaciye sanayini Türkiye'ye taşımayı teklif ettiğini ve Mart 1939'da gerçekleşen bazı görüşmeler ve ihzari toplantılar sonrası, hükümetin bu konuda ciddi bir ilgi göstermemesi sonucu “böylece” kaldığını aktarmaktaydı. Dahası Aydemir kitabında bunun ardından Çekoslovakya'nın dönemin “meşhur” kundura sanayi BATA'nın temsilcilerinin yeni bir vatan ararken Türkiye'ye geldiklerini ve Türkiye'de bir BATA şehri kurmayı teklif ettiklerini nakletmekteydi. Ancak ihracata yönelik düşünülen bu teşebbüsün de ciddi bir ilgi görmediğini belirtmekteydi.³⁵² Savaş sürecinde kısa vadeli konuların bu tür uzun vadeli yatırımların gündeme gelmesini engellemiş olmasının yanında kapitülasyon hafızasının da bu yatırımlara şüphe ile yaklaşılmasına yol açtığı ileri sürülebilir. Kazım Karabekir'in notlarında, bu konu ile ilgili mecliste yapılan tartışmaları yazmaktaydı. TBMM'deki bir oturumda Hikmet Bayur'un Türkiye'ye vasıta, makine ve sanayi malzemesi getirilmediği yolundaki eleştirilerine karşı Saffet Arıkan'ın, “*Makineler gelse fabrikalar da kurulsa bile, teknisyenlerimiz olmadığından istifade edemeyiz. Halbuki fabrikaların kurulması da harp hali dolayısıyla imkansızdır.*” diyerek savaşın yol açtığı nitelikli emek gücü kaynağındaki açığa parmak bastığını

Ordunun eksiklikleriyle ilgili uyarılarının Almanların Ruslara saldırısına kadar devam ettiği bundan sonraki zamanlarda ise yine ordu ve milleti ilgilendiren siyasi, askeri konularla, milletin ve ordunun iâşesi, seferberlik, üretim, tarım, kıtlık ve milletin manevi durumu konularında yoğunlaştığı gözlenmekteydi. Karabekir, **a.g.e.**, s.78-88, s.107-112, s.120-121, s.123-139, s.148-150, s.151-163, s.165-166.

³⁵¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.273.

³⁵² **a.g.e.**, s.404-406.

ifade etmekteydi.³⁵³ Ancak Aydemir'in aktarımları harp halinde bile yatırım yapmak isteyenlerin olduğunu göstermekte ve Arıkan'ı yalanlamaktadır. Aydemir, kitabında savaşın en sıcak zamanlarında bile yatırım yapmak isteyenlerin olduğunu belirtmekte ve hükümetin bu kişilere ne cevap verdiğini nakletmekteydi.³⁵⁴

3. Eğitimde Reform Çalışmaları

Türkiye, her ne kadar sanayi yönünden görece zayıf ve bağımlı idiyse de ülkenin idarecileri bu durumu eğitimde yapacağı atılımlarla kapatmayı hedeflemekteydi. 17 Nisan 1940 günü Meclis'te Köy Enstitüleri Yasası ele alındı ve uzun müzakereler sonunda kabul edildi. Yasanın temel fikri, ilkokulu bitirmiş köy çocuklarını köy ortamından uzaklaştırmayan yatılı okullarda, köy enstitülerinde, beş yıllık bir program içinde eğitmek; onlara öğretmenlik bilgisi yanında köyde yaşamak ve üretici olmak için gerekli birçok beceriyi de kazandırmak, sonra köy okullarında göreve göndermekti. Hedef 15 yıl içinde 15 köy enstitüsü ile 30,000 yeni öğretmenle okulsuz köy bırakmamaktı. Erdal İnönü, Köy Enstitüleri kurulması yasasıyla ilgili olarak hazırlanan raporu babasının günlerce incelediğini, hesap yaparken kendisinden yardım istediğini ve bu hesabı bitirdikten sonra "*İşte böyle, dedi, bu yasayı bu şekilde uygulayabilirsek, şu kadar yıl sonra Türkiye'de okulsuz köy kalmayacak*" dediğini aktarmaktaydı. Bu raporun Köy Enstitüleri raporu olduğunu Erdal İnönü sonradan öğrendiğini belirtmekteydi.³⁵⁵ Bu dönemde köye³⁵⁶ ve köyle ilgili gelişmelere büyük bir ilginin olduğu anlaşılmaktaydı.³⁵⁷

³⁵³ Karabekir, **a.g.e.**, s.375-376.

³⁵⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s.404-406.

³⁵⁵ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.87.

³⁵⁶ Nasyonal Sosyalist ve Komünist ideologlar, köye ve köylüye önem vermekteydi. Sovyet devrimi köyden başlamıştı. Hükümetin dönemin popüler konusu olan köyün kalkındırılması meselesiyle ideolojik rüzgarlar dolayısıyla ilgilendiği ve bu fikirlerden etkilendiği söylenebilir. Yine diğer bir amacın ise bu konularda başkalarının söz sahibi olmasını önlemek, köy meselesini başkaları sahiplenmeden sahiplenmek olduğu söylenebilir. Yüzde 90'ı köylü olan ülkenin yakın çevresinde esen tehlike rüzgarlar dolayısıyla devletin köy meselesine yaklaşımının bir güvenlik meselesi olarak görüldüğü söylenebilir. Hükümet Köy Enstitüleriyle bir boşluğu doldurarak suiistimale mahal vermemeyi amaçlamaktaydı denilebilir. Yine hükümet dışında köy ve toprak meseleleriyle ilgilenmeye çalışanlar bir şekilde tasfiye olacaktı.

³⁵⁷ Niyazi Berkes'in de yazılar yazdığı Yurt ve Dünya isimli dergide köy meselelerinin gündeme geldiği anlaşılmaktaydı. Bkz. Ek-25. Bkz. Kapak, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, Şubat 1941. Yine Niyazi Berkes anılarında, köylere ziyarete gittiklerini ve köyün sosyolojik gerçeği üzerine kafa

Erdal İnönü, İsmet İnönü'nün Köy Enstitüleri'nin kurulmasının her aşamasını dikkatle izlediğini ve beraberce bu enstitülere ziyaretler yaptıklarını aktarmaktaydı. Bir gün Hasanoğlan Enstitüsüne gittiklerini, binaların yarısının inşaat halinde olduğunu ve öğrencilerin inşaata yardımcı olduklarını ve her tarafta bir canlılık gördüğünü nakletmekteydi. İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un enstitüyü kıvançla gezdirdiğini, öğrencilerin mandolinleri ile müzik konseri dinlettiğini nakletmekteydi.³⁵⁸ Enstitülerde öğrenci olan Mehmet Başaran, kitabında savaş sırasında Almanların Türkiye'nin Edirne sınırına dayandığı sırada bir ara Trakya'nın boşaltıldığını ve Kepritepe Köy Enstitüsünün de Ankara-Hasanoğlan'a taşındığını nakletmekteydi. Başaran; İnönü, Tonguç ve Hasan Ali Yücel'in denetlemeler yaptığını ve bunun çalışmalara coşku kattığını aktarmaktaydı.³⁵⁹

Erdal İnönü, kitabında savaş sırasında Köy Enstitüleri hamlesinin bütün hızı ile devam ettiğini aktarmaktaydı. Erdal İnönü, Hasan Ali Yücel'in bakan olduktan sonra İsmet İnönü'nün sofrasında en çok görülen konuklar arasına girdiğini belirtmekteydi.³⁶⁰ İlerleyen yıllarda Cumhurbaşkanı ile çok yakın ilişkiler içerisinde olan Hasan Ali Yücel³⁶¹, partide ve Mecliste bazı kıskançlıklara, çekememezliklere maruz kaldı. Erdal İnönü kitabında Yücel'in aleyhinde durmadan yeni dedikodular üretildiğini belirtmekteydi. Erdal İnönü bir gün Hasan Ali Yücel'in annesine dert

yorduklarını ifade etmekteydi. Bu durumun bir takım kişileri rahatsız ettiğini de belirtmekteydi. Üniversiteden atılmalarıyla sonuçlanacak süreçte bunlarında etkisi olduğunu düşündüğü anlaşılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yay., İstanbul 2005. Reha Oğuz Türkkan'ın anıları incelendiğinde, Türkçülük üstüne fikir yürütenlerin ekonomik meseleler değince akıllarına geri kalmışlık ve köy meselesinin geldiği ve bu konular üzerine yazılar yazdıkları anlaşılmaktaydı. Türkkan, Bozkurt dergisinin köylüler sorunu hakkında yazdığı ilk yazı nedeniyle kapandığını ifade etmekteydi. Türkkan, **a.g.e.**, s.51-52.

³⁵⁸Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.89.

³⁵⁹ Mehmet Başaran, **Öğretmenim Hasan Ali Yücel**, İş Bankası Yayını, İstanbul 2010, s.89.

³⁶⁰ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.86. 30 Aralık 1938'de Saffet Arıkan'ın hastalık nedeniyle istifası üzerine Milli Eğitim Bakanlığı'na Hasan Ali Yücel getirildi. Hasan Ali Yücel 1939 başından 1947'ye kadar sekiz yıl aralıksız devam eden bir Milli Eğitim Bakanlığı oldu. Büyük kısmı savaş yıllarına denk gelen çalışma döneminde Üniversitelere ilk kez özerklik getiren yasa çıktı. Dünya klasiklerinden çeviriler dizisi oluşturuldu. Devlet Tiyatrosu, Opera ve Balesi kuruldu ve Devlet Konservatuvarının ilk mezunlarıyla ilk tiyatro ve opera temsilleri verildi. Devlet Resim ve Heykel Sergileri her yıl düzenlenmeye başlandı.

³⁶¹ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.86. Yücel'in, "bilgisi, enerjisi, inançlı ve cesur" davranışlarıyla kısa zamanda babasının büyük güvenini kazandığını, bu güvenin, Yücel'in arka arkaya gelen icraatının Meclis'te ve kamuoyunda doğurduğu eleştirilere, uyandırdığı kıskançlıklara karşı onu hep koruduğunu ve uzun bir bakanlık dönemini büyük başarı ile tamamlamasında rol oynadığını sandığını belirtmekteydi.

yandığını ve “*Büyük Hanımefendi, şimdi ne uydurmuşlar, biliyor musunuz? Ben güya akşamları gelip sizin huzurunuzda mevlüt okuyormuşum. Paşanın sık sık beni kabul etmesinin nedeni buymuş!*”³⁶² deyip kendilerini güldürdüğünü yazmaktaydı.³⁶³

İsmet İnönü, inşaatları izlemekte ve Ulus Gazetesi yolu ile herkesi bu konuya katkı yapmaya çağırıyordu. Köylüler, imkanları nispetinde bu okulları yapmak zorundaydı. Erdal İnönü, İsmet İnönü’nün okulların yapımındaki gecikmeler için gösterilen özürleri hiçbir şekilde kabul etmediğini belirtmekteydi. Hatta kendisine “*Bu kadar sıkıştırmayın Paşam, köylülerin olanakları yok, üzerlerine varılınca rahatsız oluyorlar.*” gibi bir şey söyleyen arkadaşına şu yanıtı verdiğini: “*Bu özürlerin hiçbirini dinlemem. Her köyde bir cami yok mu, var! Nasıl yapılmış o cami, işte okulu da öyle yaparız*” belirtmekteydi.³⁶⁴ Ancak köylü için savaş şartlarının zorlukları, geçim sıkıntısı, gençlerin silahaltında oldukları zor dönem hesaba katılırsa İsmet İnönü’nün cami yapmaktan hayırlı gördüğü bu işin, ne kadar büyük bir angarya olarak algılandığı anlaşılabilir. Yine de köylü ve özellikle köy çocukları çalışmalara destek oldu. Başaran, anılarında imece yöntemi ile çeşitli eserlerin meydana getirildiğini anlatmaktaydı. Demir, çimento bulmanın olanaksız olduğu bir zamanda çadır kurarak işe başlayan köy çocuklarının, dört yılda türlü gereksinimleri karşılayan 306 yapı tamamladıklarını, 15,000 dönüm toprak ekilip biçtiklerini, meyveli meyvesiz 250,000 ağaç fidanı diktiklerini ve 1500 dönüme sebze ektiklerini, 1200 dönüm bağ kurduklarını belirtmekteydi. Enstitülerde, 9000 baş hayvanın bakıldığını, kimi enstitülerin ürettikleri ile geçinebilecek duruma geldiklerini yazmaktaydı.³⁶⁵

Savaş ekonomisinin devam ettiği bu dönemde eğitim alanında yeni girişimler sürerken kültürel alanda da faaliyetlerin hız kesmediği görüldü. Erdal İnönü, savaş sürecinde Türkiye’de kültürel faaliyetlerin devam ettiğini, Rus komedilerinin, klasik eserlerin sahnelendiğini, piyano resitallerinin, Avrupa’nın

³⁶² a.g.e., s.94.

³⁶³ Aynı Yer.

³⁶⁴ a.g.e., s.90.

³⁶⁵ Başaran, a.g.e., s.136.

hemen tüm virtüözlerinin Ankara’da dinlendiğini belirtmekteydi. Türkiye’nin ilk tam operasının 1941’de sahnelendiğini ve daha pek çok operanın sahne aldığını ifade etmekteydi.³⁶⁶ Almanya’dan kaçan pek çok yabancı müzisyen Türkiye’de performanslarını sergiliyordu. Nazilerden kaçan işgal edilen ülkelerin müzisyenleri, sanatkarları ve öğretim elemanları güvenli limanlara sığınıyor, mesleklerini gittikleri memleketlerde icra ediyorlardı.

4. Almanya’nın Toplum Üzerindeki Etkisi

Almanlar; Avusturya, Çekoslovakya, Polonya, Danimarka, Norveç ve Fransa’nın ardından İtalyanların işgal etmeyi başaramadığı Yunanistan’ı topraklarına katmaya hazırlanıyordu. 6 Nisan 1941’de Almanya’nın Balkan seferi başladı. 27 Nisan’da Almanlar Atina’daydı. Almanya, artık Türkiye’nin yanı başında, komşusuydu. Birgit, Ankara’nın karartma altında olduğunu yıldızların çok güzel görüldüğünü, akşamları Hava Savunma Komutanlığı projektörlerinin gece hayali uçakları arayarak tatbikat yaptığını, Hava Savunma Komutanı Korgeneral Hüsnü Kılış’ın kendilerine anlattığına göre Mamak Fabrikasında sürekli gaz maskesi yapıldığını, uçaksavar bataryalarının takviye edildiğini anlatırken dikkat kesildiklerini aktarmaktaydı.³⁶⁷ Cumhuriyet Gazetesi manşetten “Hava Taarruzuna Karşı”, “Şehirlerde Işık Söndürülmesine Yarım Başlanıyor” diyerek “Vekiller Heyetinin” aldığı karartma kararını, tatbikat duyurusunu ve sokak lambalarının söndürülmesi tedbirlerini duyuruyordu.³⁶⁸ Altan Öymen, anılarında savaş Türkiye’ye sıçrarsa şehirlerin nasıl korunacağını tatbikatının yapıldığını ve alınan önlemlerin adının “pasif koruma” önlemleri olduğunu aktarmaktaydı. En fazla hava hücumlarından korkulduğunu ve hava hücumlarında da zehirli gaz bombaları kullanılması ihtimali olduğunu belirtmekteydi. Altan, o sıralarda bazılarının “Tayyare Bombardımanlarına Karşı Tedbir Kılavuzu” gibi adlar altında broşürler bastırdıklarını ve bunları şehirlerin kalabalık yerlerinde çocuklar aracılığıyla

³⁶⁶ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.100-106. “Madam Butterfly” savaş yıllarında sahnelenen Türkiye’nin ilk tam operasıydı.

³⁶⁷ Birgit, **a.g.e.**, s.26.

³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1940, s.1.

sattırıldıklarını nakletmekteydi.³⁶⁹ Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi gereği; pasif korunmada herkesin halk tipi birer gaz maskesi tedarik etmesi zorunlu kılınmıştı.³⁷⁰ Taksitle gaz maskesi satışı yapılmaktaydı.³⁷¹ Öymen, oturdukları evin bodrum katı olmadığından bahçeye sığınak kazdıklarını aktarmaktaydı. Sığınak hazırlanması ile ilgili bir bildiri yayınlandığını ifade etmekteydi. Bu bildirin ardından sokaklarda sırtlarında kazma kürekle dolaşıp “Sığınak kazarız” diye bağırانlar ortaya çıktığını aktarmaktaydı.³⁷² “Yapılarda Pasif Korunma Bakımından Tatbik Edilecek Esaslar ve Sığınaklar Nizamnamesi” 27 Ocak 1940 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Bodrum katlarının sığınağa dönüştürülmesi ve yeni binalarda sığınanın zorunlu olması mecburiyeti getirilmiştir.³⁷³

24 Nisan 1941’de Yunanistan teslim oldu, Almanya Balkanlara yerleşti. O sıralarda Almanya’nın Sovyetler ile Barış ve Saldırmazlık Antlaşması devam ediyordu. Türkiye’de karartma tedbirleri uygulanırken Trakya’nın boşaltılması da bir seçenek olarak düşünüldü.³⁷⁴ 1943-44 öğretim yılında Hasanoğlan enstitüsüne okumak için giden Mehmet Başaran, Trakya boşaltılırken Kepirtepe’nin de Hasanoğlan köyüne göç etmiş olduğunu ifade etmekteydi. Dokuz ay köy camisinde, okulda, alana kurulan çadırlarda kaldıklarını, köyün çamaşırlığını, yunağını, çeşmesini kendilerinin yapmış olduğunu aktarmaktaydı.³⁷⁵ Bu enstitünün yerine askeri birlikler yerleştirilirken, okul da Alpullu’ya taşındı. Türkiye için zorlu bir bekleme süreci başladı zira Almanya durdurak bilmeden ilerliyordu. Savaş hazırlıklarını tamamlayamamış olan Türkiye’nin işgali muhtemeldi. İstanbul’un ve

³⁶⁹ Öymen, **a.g.e.**, s.136-137. Kızılay gaz maskesi imal ettirip şubelerinde altı liraya sattı. Aynı Yer.

³⁷⁰ Sabit Çetin, **II. Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler Pasif Koruma ve Tahliye**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.35.

³⁷¹ **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1939.

³⁷² Öymen, **a.g.e.**, s.243

³⁷³ Çetin, **a.g.e.**, s.54.

³⁷⁴ Kazım Karabekir’in notlarından anlaşıldığı üzere Trakya’da yol bulunmamaktaydı. Yeterli kuyular mevcut değildi. Yine uçak saldırılarına karşı korunaklar mevcut değildi. Yine İstanbul gibi şehirlerde evlerin ahşap olduğu anlaşılmaktaydı. Karabekir, konuşmasında Trakya’nın yollarının Balkan harbinden beri aynı kaldığından şikayet etmekteydi. Aynı notlardan anlaşıldığı üzere, söz alan Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy, yapılmakta olan yollardan ve su kuyularından bahsettiği anlaşılmaktaydı. 12 Eylül 1939 tarihli notlardan Trakya’nın durumu konusunun savaşın en başından beri tartışıldığı ve Trakya için tedbirler alınmaya başladığı anlaşılmaktaydı. Karabekir, **a.g.e.**, s.81-85.

³⁷⁵ Başaran, **a.g.e.**, s.4.

Trakya'nın boşaltılması bir tedbir olarak düşünöldü.³⁷⁶ Tan Gazetesi, konuyu manşetten "İstanbul'dan Ayrılacakların Hazırlıkları", alt başlıkta "Arzularıyla Ayrılmak İsteyenler Derhal Sevkedilmeyecektir" diye duyurmaktaydı.³⁷⁷ Hükümet gitmek isteyenlerden beyanname doldurmalarını istemekteydi. Vatan gazetesi manşetten "Göç Dün Başladı" alt başlıkta "Beyanname Verenlerin Mühim Kısmı Hareket Etmedi" diyerek konuyu okurlarına duyuruyordu.³⁷⁸ Altan Öymen, hükümetin ahşap evlerden oluşan ve hava bombardımanına dayanamayacak olan İstanbul'un boşaltılmasını istediğini ve bunu teşvik ettiğini yazmaktaydı. İzmir, Ankara ve Erzurum'un Anadolu'daki göç yerleri dışında tutulduğunu ancak halası Süeda Kuruç'un eşi ve çocuğu ile Ankara'ya yanlarına ikamete geldiklerini aktarmaktaydı.³⁷⁹ Erdal İnönü anılarında 1941 yazına girerken bütün çabalar vatani savunmaya yönelmiş olduğunu belirtmekteydi. Okulların erkende Mayıs başında tatil edildiğini, ek sınıfların askere çağrıldığını, sivil savunma önlemlerinin artırıldığını nakletmekteydi. Akşamları evleri karartmak için kara perdeler kullanıldığını yazmaktaydı. Trakya'dan İstanbul'dan birçok kişi Anadolu'daki akrabalarının yanına gittiler ya da gitmeye hazırlandılar demektedir. Bu tertipler içinde sınırlarımızın ötesindeki gelişmeler kaygıyla izlenirken okulların tatil edilmesi çocuklara, gençlere boş zaman sağlamıştı diye belirtmekteydi. Kendisinin de bol bol okuma ve tenis oynama fırsatı bulunduğunu ve tenis turnuvasına katılıp başarılı olduğunu aktarmaktaydı.³⁸⁰ Vakit Gazetesi, Örfi İdarenin Tebliğini yayınlarak idarenin aldığı kararları okuyucularına duyuruyor ve İstanbul, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nden ayrılmak isteyenlerin "Meccani Vasıtalarından İstifade edebileceğini" duyuruyordu.³⁸¹ İstanbul boşaltılmasına, 24 Nisan 1941 günü Karadeniz'e gidecek ilk kafilenin biletlerinin dağıtılması ile başlanmıştı. Halktan isteyenlerin 50 kiloya kadar olan yükleri devlet tarafından (Trakya- İstanbul- İzmir- Erzurum-Ankara hariç

³⁷⁶ Kazım Karabekir'in notlarından 20 Kasım 1940 tarihinde İstanbul'un boşaltılması ve örfi idare konularının konuşulduğu görölmekteydi. Karabekir, İstanbul'un boşaltılmasıyla Türk sayısının azalmasıyla azınlıkların teşkilatlarıyla daha aktif bir halde ordunun arkasını oluşturan İstanbul'da aleyhe hareketlere girişebileceklerini ve bu ihtimale karşı tedbirli olunması gerektiğini belirttiğini anlaşılmaktaydı.

³⁷⁷ **Tan Gazetesi**, 11 Nisan 1941, s.1.

³⁷⁸ **Vatan Gazetesi**, 2 Mayıs 1941, s.1

³⁷⁹ Öymen, **a.g.e.**, s.257-258.

³⁸⁰ İnönü, **a.g.e.**, s.142.

³⁸¹ **Vakit Gazetesi**, 11 Nisan 1941, s.1.

olmak üzere) bedava taşınacağı duyuruldu. Bu göç gönüllülük esası ile işliyor ve hükümet tarafından teşvik ediliyordu.³⁸²

Korkulan olmadı. 18 Haziran 1941’de Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Ancak bundan sonra Alman etkisi Türkiye üzerinde daha fazla hissedilir oldu. Bu durum müttefik kamuoyu ve iç kamuoyunda endişe yarattı. Sabiha Sertel anılarını aktardığı kitabında gazetesine gelen okuyucu mektuplarının çoğunda hükümetin dış politikasının eleştirildiğini belirtmekteydi. Bazı okuyucu mektuplarına kitabında yer verilmekteydi. Bu mektuplarda Almanya ile yeniden girişilecek bir maceradan endişe duyulmakta ve evlatlarımızın yine çeşitli cephelerde Alman komutanlar altında şehit düşmelerinden endişe edildiği belirtilmekteydi. Mektupların bazılarında ise sert ifadelerle hükümetin yaptığı antlaşmalar eleştirilmekteydi. Bazıları, hükümetin dış politikasını “oynak bir kadının” psikolojisine benzetmekte ve “*Sovyetler Birliği'yle nişanlandık, İngiltere ile evlendik, şimdi Almanya'ya kur yapıyoruz*” şeklinde ifade ederek eleştirmekteydi. Sertel, gazetesindeki köşesinde bu yorumlara yer verilmekteydi.³⁸³ Alman etkisinin arttığı yönündeki eleştirilerin somutta bir hedefi vardı: Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen. Von Papen’in ülkeleri içerden kemirdiğine inananlar vardı.³⁸⁴

Karaosmanoğlu, kitabında Von Papen’in “adetlerimize göre kendini ayarlayıp”, “küçükle küçük, büyükle büyük” olduğunu, herkesin gitmek için can attığı gidemeyenlerin eksikliğini duyduğu yarenlik ve samimiyet havasında geçen sabaha kadar süren “Soiree”ler düzenleyip gündem konusu olduğunu ve Ankara çevrelerince aranılan bir insan olduğunu aktarmaktaydı.³⁸⁵ Erdal İnönü, kitabında Von Papen’in bir Alman asilzadesi görünüşünde çok kibar, aynı zamanda mağrur

³⁸² Çetin, a.g.e., s.74, s.81, s.90.

³⁸³ Sabiha Sertel, a.g.e., s.215.

³⁸⁴ Almanya, Anschluss ile Avusturya’yı ilhak etti. Karaosmanoğlu, Papen’in bu ortamı hazırladığı ve “Von Papen kurdunun”, Avusturya’yı, içeriden yeyip kemirdiği kanaatindeydi. Bkz. Karaosmanoğlu, a.g.e., s.74-75.

³⁸⁵ a.g.e., s.267-268.

tavırlı bir insan olduğunu ve bazen Dikmen sırtlarında onunla kayak yaparken karşılaştıklarını ve selamlaştıklarını nakletmekteydi.³⁸⁶

Birgit, Konya ortaokulunda Almanca öğrenmeye çalıştıklarını ve ülkede "Almanca rüzgarı" estiğini aktarmaktaydı. Nazi rejiminin birkaç yabancı dilde yayınladığı haftalık Signal dergisinin³⁸⁷ Konya'nın tek gazete ve kitap satıcısı olan "Gücüyener'lere" düzenli biçimde geldiğini aktarmakta ve Göbels'in Propaganda Bakanlığı'nın³⁸⁸ yayınladığı Signal'in³⁸⁹ sembolik bir fiyatla satıldığını hatırladığını belirtmekteydi. Derginin kağıdı, fotoğrafları ve baskısıyla çekici olduğunu ve derslerinde çeviri malzemesi olarak kullandıklarını aktarmaktaydı. Böylelikle yaşlarının çok üzerindeki konuların sınıflarında gündem olduğunu belirtmekteydi.³⁹⁰ Savaş boyunca Alman ve Bulgar işgali altında bulunan Üsküp'te yaşayan Daver Darendede, anılarında "Fronta" isimli bir dergide Alman askerlerinin, Hitlerin, Mussolinin fotoğraflarının yer aldığını ve savaş sırasındaki olanaklar kısıtlı olduğu için halkın bu dergileri kapıştığını belirtmekteydi.³⁹¹ Mihver Balkanlarda bu dergi aracılığıyla da propaganda yapıyordu. Zekeriya Sertel, savaş süreci boyunca Alman ilerleyişi arttıkça Alman propagandasının arttığını ifade etmekteydi. İngilizler, Amerikalılar ve Fransızlar, bu propagandaya kendi örgütleriyle karşı koymaya çalıştıklarını ve Amerikalıların Beyoğlu'nda büyük bir "Haberler Bürosu" açtıklarını nakletmekteydi. İngiliz Elçiliğinin de bir propaganda bürosu kurduğunu, bir de dergi çıkarmaya başladıklarını aktarmaktaydı. Zekeriya Sertel, Türkiye'nin karşılıklı

³⁸⁶ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.117.

³⁸⁷ Bkz. **Ek-29** ve 30.

³⁸⁸ Birgit anılarında eniştesi Albay Edip Tokalp'ın Genelkurmay Askeri Mahkemesinde başkanlık yaptığı sırada, bir ihbar üzerine Milli Amale Hizmet (MAH)'ın Suriye sınırında Arap asıllı bir Alman ajanı diye birisinin tutuklanması ve bir hafta sonra gerçek casusun yakalanması konusunu aktarmaktaydı. Almanlar işgal etmek istedikleri ülkelerde beşinci kol olarak faaliyeti yürütmekteydi. Birgit, **a.g.e.**, s.27.

³⁸⁹ Karabekir'in notlarından Signal'den bahisle, dergide yer alan Türkiye'nin 40-50 milyon nüfusu besleyecek bir saha işgal ettiğini bataklıkların ıslahıyla insanların yaşayabileceğini ifade eden bir makaleden bahsettikten sonra Alman matbuatının Türk meselesi ile ilgilendiğini belirtmekteydi. Signal dergisinin, Alman hükümetinin siyasi fikirlerinin bir işleme sahası olarak görülüp ciddiye alındığı anlaşılmaktaydı. Karabekir, **a.g.e.**, s.366.

³⁹⁰ Birgit, **a.g.e.**, s.19.

³⁹¹ Darendede, **a.g.e.**, s.53. Aynı satırlarda annesinin savaş fotoğraflarını görmekten bıktığını ve kendisine "Oğlum savaşın korkusu hala içimizde,bari fotoğraflarını görmeyelim" dediğini nakletmekteydi.

propagandanın savaş alanı haline geldiğini, zaten gazetelerin de aşağı-yukarı aynı durumda olduğunu belirtmekteydi.³⁹²

Almanya'nın bu rüzgarı savaşın sonunda teslim olana kadar sürdü. 22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyetlere saldırdı. Bu Nazi iktidarı için sonun başlangıcı idi. Savaş Türkiye'yi ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak etkilemeye devam ediyordu. Karabekir'in 11 Temmuz 1941 tarihli notlarında Yunanistan'a ihraç edilen 60 000 ton buğday yüzünden ekmek sıkıntısı yarattığı, iç piyasada has un kullanan pastacı, börekçi gibi esnafın ihtikarcı sayılır hale geldiğini ve bununla ilgili Karabekir'in "bir takrir" verdiği anlaşılmaktaydı. Karabekir'in Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'le olan diyaloglarından Karabekir'in hükümeti tedbirsiz bir şekilde has buğdayı Yunanistan'a satmakla suçladığı, halka arpa yedirdiğini söylediği, daha önce 93 harbindeki tecrübelerini aktardığı halde bunun dinlenmediğini ifade ettiği Ökmen'in de bu işten tecrübe kazandıklarını bir daha ihracat yapmamaları gerektiğini öğrendiklerini ifade ettiği anlaşılmaktaydı.³⁹³ . Feridun Cevat Erkin, hatıratında, Mütteliklerin esir askerleri için bir de Yunan halkı için gıda maddeleri istediklerini ifade etmekteydi. Bu taleplere cevap vermek için kurulan bakanlıklar arası bir heyete başkanlık ettiğini anlatan Erkin, gıda maddelerini bulurken çok zorlandığını, yine bu gıda maddelerini sevk etmek için çok uğraştığını nakletmekteydi. Gemileri Pire limanına sevk ettiklerini, Kurtuluş gemisinin bir sefer kazaya uğrayarak battığını belirtmekteydi.³⁹⁴ Erkin'in anılarından anlaşıldığı üzere Yunanistan'a buğday ihracatı İngilizlerin ve Fransızların bir isteği şeklindeydi. Bir ihtimal hükümetin, İngilizlerin kızdıkları Türk-Alman antlaşmasının hemen ardından mütteliklerden gelen bu nisbeten az zararlı ama Türkiye'yi zora sokacak buğday yardımı taleplerine yok diyemediği söylenebilir. İhracat neticesi Türkiye'nin parasını da aldığı bu yardımın bir nevi müttelikliğin devamının bir nişanesi ve Türk-Alman dostluk antlaşmasıyla İngilizlere karşı ödenen bir sus payı olarak değerlendirilmesi mümkün olabilir. Fiili savaş tehlikesinin biraz uzaklaştığı anda bile ülkenin

³⁹² Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.200.

³⁹³ Karabekir, **a.g.e.**, s.346-353.

³⁹⁴ Erkin, **a.g.e.**, s.129-130.

çevresindeki yangının etkisiyle kıtlık tehlikesi fiilen savaşın içindekilerle birlikte Türkiye'yi de tehdit ediyordu.

5. Ekmeğin Karneye Bağlanması ve Kıtlık

Almanya'nın Sovyetlerle savaşının devam ettiği sıralarda Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de temel maddeleri bulmak zorlaştı. 17 Ocak 1942'de ekmeğe karneye bağlandı. Birgit, özellikle Almanya'nın ani bir saldırısından kaynaklanabilecek bir hava baskınından çekinildiğini, bu sebepten geceleri karartma uygulandığını bu dönemde aynı sıralarda ekmeğe sıkıntısının baş gösterdiğini ve ekmeğin karneye bağlandığını nakletmekteydi. Pencerelerini kalın ve mavi renkli yağlı kağıtlarla kapladıklarını, sokak lambalarının bir bölümünün devre dışı kaldığını, bir bölümünün ampullerinin maviye boyandığını, sirenler yerleştirildiğini, zaman zaman sivil savunma tatbikatları yapıldığını aktarmaktaydı.³⁹⁵ Cumhuriyet Gazetesi İstanbul'da yapılacak tatbikatı "Pasif Korunma Yapılacak Tecrübe İçin Son Hazırlıklar İkmal Edildi" diye duyurmaktaydı.³⁹⁶ "Vatan gazetesi manşetten "İstanbul Hava Denemesi Muvaffakiyetle Yapıldı" diyerek yapılan tatbikatları manşetten veriyordu.³⁹⁷ Cumhuriyet Gazetesi "Dün Akşam Bütün Türkiye'de Işıklar Söndürüldü" diyerek tatbikatların tüm ülke çapında uygulandığını ilan ediyordu.³⁹⁸ Bu durum şehirlerde yapılan tatbikatlara ve alınan tedbirlere verilen önemi göstermektedir. Savaşın son dönemlerinde dahi tatbikatlar ara ara devam etti ve manşetlerden duyuruldu.³⁹⁹ Altan Öymen, karartma uygulanan gecelerde ortalık kararınca bahçeye çıkıp camlardan ışık sızıp sızmadığını kontrol etme görevinin kendi işi olduğunu yazmaktaydı. Yemeğe o kontrolü bitirdikten sonra oturduklarını nakletmekteydi. Öymen, mahalle bekçilerinin denetime başladıklarını ve ışık sızan evleri resmen uyardıklarını ve ikinci uyarıya neden olunursa ceza kesileceğini bildirdiğini yazmaktaydı. Öymen, kendi hanelerinde de mutfağın camından ışık

³⁹⁵ Birgit, a.g.e., s.20.

³⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1941, s.1.

³⁹⁷ Vatan Gazetesi, 31 Şubat 1941, s.1.

³⁹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1941, s.1.

³⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1944, s.1. Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mayıs 1944, s.1. Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1944, s.1.

sızdığı yönünde bekçi tarafından uyarıldıklarını ve bir daha dikkatli olduğunu ifade etmekteydi.⁴⁰⁰

Ulus gazetesi, ekmeğin karneye bağlanacağını 16 Ocak 1942’de kamuoyuna birinci sayfadan duyurmakta, bu uygulamanın diğer ülkelerde de olduğunu belirtmekte ve bu uygulamayı desteklemekteydi. Bu haberlerin yanına “Yunanlılar açlıktan ölüyor!” başlıklı bir haberi de iliştiirmektedir.⁴⁰¹ Birgit, “ünlü” karne döneminin gereği olarak nüfus cüzdanlarının her karne dağıtımında damgalanması ve payınıza düşen karneyi aldığınızın kayıtlara geçirilmesi gerektiğini, memurların şeker ve ekmeğin haklarının öteki vatandaşlara göre daha öncelikli olduğunu ve bu durumun haklı homurdanmalara neden olduğunu belirtmekteydi. Fiilen savaş olmamasına rağmen yaşadıkları şehirde ve öteki şehirlerde, kasaba ve köylerde savaşın etkisini hissettiklerini ifade etmekteydi.⁴⁰² Gazetelerde temel gıda maddelerinin temini sıkıntısı ve bunlarla ilgili haberler sık sık yer alıyordu. Akşam gazetesinde “Fındıktan yağ ve küspe” “Giresun’da fındık unu ekmeğe karıştırılıyor” haberi üst sıralarda yer buluyordu.⁴⁰³ Aynı dönemde İngiltere’de de ekmeğin, meyve ve kumaş karneye bağlandı. 1942-47 yılları arasında Tekstil Mühendisliği eğitimi için İngiltere’de olan Turan Kural, bir İngiliz gazetesinde okumuş olduğu olayı nakleder: Bir vatandaş, Kraliyet Sarayı’na mektup yazıp iki prensesin (Elisabeth ve Margaret) sık sık değişik elbiseler içinde görüldüğünü, elbise kuponlarını nereden tedarik ettiğini Kraliçe’den sorduğunu yazmaktaydı. Saraydan yapılan açıklamada harpten önce Majeste Kraliçe’nin geniş bir gardıroba sahip olduğunu, şimdi eski elbiselerini bozup bunlardan kızlarına elbiseler diktirdiğini, kendilerinin de her vatandaş gibi sadece yılda 48 elbise kuponu aldığını bildirilmiş olduğunu nakletmekteydi.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Öymen, a.g.e., s.241-242.

⁴⁰¹ Bakacak, a.g.e., s.348

⁴⁰² Birgit, a.g.e., s.20.

⁴⁰³ Akşam Gazetesi, 12 Kasım 1942, s.1.

⁴⁰⁴ Şarman, Türk Promethe’ler (1925-1945), s.388-389.

Aynı dönemde Türkiye’de karne uygulamasının yürütülmesi sırasında teşkilatsızlıktan doğan aksaklıklar ve çeşitli yolsuzluklar oluyordu. Aydemir, anılarında teçhizatların ne yapılacağı konusunda şüphe içinde olduklarını ve günü gün ettiklerini anlatmaktaydı. Aydemir, Milli Korunma Kanununa dayanarak küçük esnaf içinde ihtikarla ilgili basit suçlar yüzünden ceza alanların bulunduğunu belirtmekteydi. Ancak Haydarpaşa istasyonunda tesadüfen hamalın sırtından düşerek parçalanan bir sandıktan dökülen binlerce "ağır işçi ekmek karnelerini" bastıran ve dağıtan dolandırıcıların hiçbir ceza almadan kurtulduklarını ve korunduklarını nakletmekteydi.⁴⁰⁵ Gazetelerde Milli Korunma Kanununa muhalif hareket eden, karaborsa mal satmakla suçlanan, ceza alan ve tutuklanan tacirlerin haberleri yer alıyordu.⁴⁰⁶

Aydemir, zaten herhangi bir dükkanda gerçek bir yolsuzluğu bir vatandaşın şikayet edebilmesinin ise kanuni şekiller bakımından imkansız olduğunu ve küçük rütbeli memurlar arasında yolsuzluğun yaygın olduğunu belirtmekteydi. Şikayet yapan bir vatandaşın evvela kimliğini ispat için karakol karakol dolaştırılması, sonra da günlerce mahkemelerde “sürünmesi” gerektiğini söylemekteydi. İnönü, üst kademedekilerin yolsuzluk yapmadığını ancak alt kademedekiler arasında durumun yaygın olduğu inancını belirtmekteydi. Aydemir, kendisinin de buna inandığını belirtmekteydi.⁴⁰⁷ Büyük yolsuzluklar dışında adi suçlar ve hırsızlık olayları da artmıştı. Artan yoksullukla beraber özellikle hırsızlık suçunda artış kaydedildi. Gazetelerin orta sayfalarında hemen her gün, bir ya da birden fazla hırsızlık haberlerine rastlamak mümkündü. 1939’da hırsızlık kapsamına giren suçlardan toplam 10.722 kişi çeşitli cezalar alırken, bu rakam 1943’te 15.606’ya yükselmiş ve 1944’te ise 15.223 olmuştu.⁴⁰⁸ Hırsızlık vakalarında hemen hemen yüzde elliye varan bir artış gerçekleşmişti.⁴⁰⁹ Bu sırada erkek nüfusunun önemli bir kısmının silahaltında olduğu da bir gerçektir. Karabekir’in notlarından mecliste de yolsuzluk

⁴⁰⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s.216.

⁴⁰⁶ **Akşam Gazetesi**, 12 Kasım 1942, s.1.

⁴⁰⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.216-217.

⁴⁰⁸ TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü’nün Hükümlüler İstatistiğine göre. Metinsoy, **a.g.e.**, s.72-73.

⁴⁰⁹ **a.g.e.**, s.72-73.

iddialarının görüldüğü anlaşılmaktaydı. 11 Mart ve 14 Mart 1940 tarihli notlardan, Karabekir'in, Kızılay'da meydana gelen yolsuzlukları gündeme taşıdığı ve konuyla ilgili Başvekil'in söz aldığı görülmekteydi.⁴¹⁰ Türkiye'deki Türkler ekonomik sorunlarla, ihtikarla, hırsızlık ve yolsuzlukla mücadele ederken Türkiye'nin dışındaki Türk kökenli insanlar savaşı fiilen tecrübe ediyorlardı.

Almanya ve Sovyet savaşı Avrupalılar ve de belki de Türkiye'dekiler için dış Türkler gerçeğiyle karşılaşmalarına vesile oldu. 1942'den 1949'a kadar Bern'de İsviçre elçiliği yapan Karaosmanoğlu, İsviçre'nin tarafsız ülke olması münasebeti ile bu ülkeye iltica eden Rus tebaasından Türk soydaşlarımızın durumunu “Zoraki Diplomat'ta” aktarmaktaydı. İsviçreliler, Ruslarla Türklerin neden birbirlerine girdiklerini anlayamamış olmalarını ve geçte olsa Rusya'da 30'la 45 milyon arasında Türk kökenli unsurlar olduğunu şaşkınlıkla anlamış bulduklarını nakletmekteydi. İsviçrelilerce takdir edilen bu unsurların, Mısır'a ve Türkiye'ye iltica etmek istediklerini belirtmekteydi. Karaosmanoğlu, bunların Türkiye'ye nakilleri antlaşmasının Birleşik Milletler “Enternasyonal Mülteciler Teşkilatı” ile Türk hükümeti arasında tarafından imza edilmiş bulunduğunu ifade etmekteydi. Bu Türkler, antlaşmayı imzalayan heyet şerefine bir gece düzenlemiş ve gecede Türk bayrağını da asmışlardı. Karaosmanoğlu, bir İslam ülkesine iltica etmek isteyen ve “Moskof'a” dönmek istemeyen bu insanların bir kısmının da İsviçrelilerle evlenip eşleri ile Türkiye'ye geldiklerinde ilk gümrükten başlayarak pek çok zorlukla karşılaştıklarını, uzun süre perişan olduklarını belirtmekteydi. BM hükümlerine göre Türkiye'nin bu kişilere vatandaşlık vesikasını hemen vermesi gerekirken uzun süre bu haklarını, antlaşma hükümlerine aykırı olarak alamadıklarını nakletmekteydi.⁴¹¹ Reha Oğuz Türkkan, kitabında 1943 yılının sonbahar ayları olarak hatırladığı ve yüzlerce Azeri Türk'ünün Sovyetlerden kaçıp Türkiye'ye sığındıklarını duyduğunu yazmaktaydı. Türkkan, Türkiye hükümetinin sığınmacıları Rusya'ya geri vereceklerini duyduğunu ve babasının tanıdıkları vasıtası ile İsmet İnönü ile bir görüşme ayarladığını aktarır. İnönü'ye kardeşleri olarak gördüğü bu kişilerin iadesi konusunu hesap sorar bir şekilde açınca huzurundan yaka paça alındığını kitabında

⁴¹⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s.263-277.

⁴¹¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.324-326.

nakletmekteydi.⁴¹² Feridun Cevat Erkin hatıratında, savaşın sonlarına doğru Ruslarla barış antlaşması arayan hükümetin müzakerelere giriştiğini ve bu sırada, Von Papan'e suikast düzenleyen ve tutuklu bulunan iki Rus'u serbest bıraktığını aktarmaktaydı. Bunlara ek olarak savaş sırasında Alman ordusuna katılan ve hezimet esnasında kaçıp Türkiye'ye sığınan Sovyet uyruklu soydaşların bir kısmının Sovyet görevlilere teslim edildiğini ve hudutta Sovyet görevlilere teslimleri sırasında, Türk subaylarının gözleri önünde infaz edildiklerini belirtmekteydi. Erkin, savaşın sonunda müttefiklerden gizli olarak Sovyetlerle yürütülen dostluk yanında ittifak aranan müzakereleri eleştirmekte bu süreçte takınılan uysal tavrın Rusları daha pervasız yaptığını belirtmekteydi. Bu eleştirileri İnönü'ye arzettiğini ve İnönü'nün de kendisine "Tamamiyle haklısın, oldu bir defa, şimdi bu gaileden kurtulmaya bakalım", diye konuştuğunu nakletmekteydi.⁴¹³ Savaş süresi boyunca Türk kökenli insanların SSCB, İngiltere ve Almanya saflarında savaştıkları kaydedilmektedir. Savaş sırasınca gayri resmi kayıtlara göre 150.000 civarında Türk kökenli insanın çeşitli cephelerde vefat ettiği iddia edilmekteydi.⁴¹⁴ Karabekir'in 5 Ağustos 1941 tarihli notlarından dış Türkler meselesinin gündeme geldiği anlaşılmaktaydı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun mecliste Rusya idaresindeki Türklerin Alman sefaretine giderek oradaki Türklerin istiklallerinin temini hakkında temenni de bulduklarını gündeme taşıdığı anlaşılmaktaydı. Karabekir'in ise bu tür kişilerin başıboş bırakılmaması gerektiğini ifade ettiği, 50-60 milyonluk dış Türkler meselesinin gündeme taşınmasının en çok dışarıdaki Türklere zarar vereceğini söylediği, hükümet tarafından toplatılan bir mecmuada siyasi büyük bir Türk hududu çizildiğini⁴¹⁵, gençlerin "İşte! Böyle bir Türklük isteriz" dediğini, memleketteki bu

⁴¹² Türkkan, a.g.e., s.81-83.

⁴¹³ Erkin, a.g.e.,s.149. Erkin hatıratında, savaşın sonunda Selim Sarper ve Vinogradov arasında gizli müzakereler yürütüldüğünü belirtmekteydi. Erkin, müzakerelerin en sonunda nihayet Rusların, Kars, Ardahan ve Batum'u istediklerini aktarmaktaydı.

⁴¹⁴ Bkz. Cengiz Özkarakabekir, **Her Cephede Savaştık: İkinci Dünya Savaşında Türkler**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005.

⁴¹⁵ Karabekir'in bahsettiği dergi muhtemelen Oğuz Türkkan önderliğinde çıkan Temmuz 1941 tarihli Bozkurt dergisinin 11. sayısıdır. Türkkan ve arkadaşlarının ara ara kapanan ve farklı isimlerle yayınlanan Türkçülük temalı dergilerinin isimleri Ergenekon, Bozkurt ve Gökbörü'dür. Türkkan önderliğindeki Türkçülerin dergilerinde "her şeyin üstünde Türk ırkı" mottosuyla yayınlar yapılmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Türkkan'ın anılarından bu tarz bir fikri benimsemesinde ve dergide kullandığı kelimeleri seçmesinde İtalya ve Almanya faşizminin Türkleri aşağılayıcı ifadelerine karşı bir cevap vermek istediği ve bu amaçla yola çıktığını, zamanla da "Kızıl Komünist" tehlikesine karşı yazılar yazmaya başladığı anlaşılmaktaydı. Türkkan'ın anılarından hareketle Türkçülerin duruşunun dönemin yükselen ideolojileri olan faşizm ve komünizme bir tepki olarak doğduğu anlaşılmaktaydı. Ancak daha sonra faşizmin yıkılması ile Türkçülüğün sadece komünizmle mücadele

kaynaşmanın hükümetin gençlere⁴¹⁶ ideal vermesiyle aşılabileceğini ifade ettiği anlaşılmaktaydı.⁴¹⁷

Yurtdışında Türklerin fiili savaşı sürerken Türkiye'nin içinde ekonomik savaş devam ediyordu. 1942 yılı ortalarında İaşe Müsteşarı Muavini olarak İaşe İşleri görevi ile ilgilenen Şevket Süreyya Aydemir, Müsteşarının Şükrü Sökmensüer olduğunu ve hükümetin iç meselelerde bütün kaygılarının iaşe işleri ve ekonomik problemler üzerine toplandığını aktarmaktaydı. Bu vesile ile vekillerle ve başvekillem temasları olduğunu belirtmekteydi.⁴¹⁸ Aydemir, işlerinin zor ve şartların kötü olduğunu⁴¹⁹ ifade etmekteydi. Kitabında, *“Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulunup bulunamayacağını; uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu”*⁴²⁰ yazmaktaydı. Türkiye'nin her tarafından valilerden, komutanlardan eksiklikleri ile ilgili telefonlar aldıklarını ifade etmekteydi. Bir gün İzmir valisinin kendisine, *“İşte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!”* diyerek, *“taşla moloz arası kara bir hamur”,* daha doğrusu *“çamur parçası”* gösterdiğini aktarmaktaydı.⁴²¹ İşin vahametini Aydemir'in şu beyanı açıklamaktadır: *“Hulasa öyle olmuştu ki, her gün en az, 1.000 ton halk ve 1.000 ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurttta, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu!”*⁴²² Bu beyan savaş yıllarında faciz kaldığını göstermesi açısından ilginçtir. Aydemir, savaşa girmeden

eden bir akım olarak algılanmaya başlandığı ve yoluna da böyle devam ettiği söylenebilir. Bkz. Türkkan, a.g.e..

⁴¹⁶ Reha Oğuz Türkkan'ın anılarından Türkçü gençler arasında hudutlar dışındaki Türkler ve Turan meselelerinin konuşulduğu anlaşılmaktaydı. Türkkan, a.g.e., s. 49-52.

⁴¹⁷ Karabekir, a.g.e., s.365-368.

⁴¹⁸ Aydemir, a.g.e., s.202.

⁴¹⁹ Ahmet Barutçu, “Siyasi Anılar” adlı kitabında *“Açlık ıstırabı giderek genişlemekteydi. Pirinç, yağ, et gibi ana maddeleri bulmakta güçlük çeken kentlerimiz eksik değildi. İstanbul gibi en önemli bir merkez yiyecek sıkıntısına düşmüştü.”* diye yazmaktaydı. Metinsoy a.g.e., s.68.

⁴²⁰ Aydemir, a.g.e., s.203-204.

⁴²¹ a.g.e., s.203.

⁴²² a.g.e., s.203-204.

böyle bir durum oluştuğunu savaşa girsek ne olacağını bilemediğini ifade etmekteydi. Karabekir'in notlarından cephe gerisinde üretim konusunu sık sık meclis gündemine getirdiği anlaşılmaktaydı. 11 Kasım 1941 tarihli notlardan anlaşıldığı üzere, Karabekir, “Ankara’da, İstanbul’da, İzmir’de, halk, basma alacağız diye birbirini eziyor. Neden, Niçin? Çünkü istihsal azaldı.” demektedir ve bu durumun sebeplerini açıklamakta, önerilerde bulunmaktaydı. Karabekir'in, sık sık “cephe gerisi seferberliğini” gündeme getirdiği ve ülkedeki seferberlik sırf cephe bakımından yapıldığı, “istihsal” bakımından ve cepheyi takviye bakımından zayıf kaldığını ifade ettiği görülmektedir. Karabekir'in cepheyi bir bütünün iki parçası olarak gördüğü bunu önde ordu ve arkada onu besleyebilen teşkilatlanmış üretim altyapısı olarak gördüğü anlaşılmaktaydı. Karabekir, savaşı milletçe topyekun bir dayanıklılık hali olarak görmekte, orduyu ve milleti besleyebilecek üretimin planlanması gerektiği ifade etmekteydi. Karabekir, işi bilen çiftçilerin, fabrika sahiplerinin, mütehassıs doktorların orduda uzmanlık alanları dışında görevlere alınmasıyla ülke genelinde üretimin düştüğünü ifade ederek hükümeti eleştirmektedir. Ön cephenin güçlendirilmesi adına geride kalan parçanın plansız programsız bir şekilde zayıf bırakıldığını ifade etmekteydi.⁴²³ Karabekir'in bu önerilerine hükümetin verdiği cevaplardan anlaşıldığı üzere, Karabekir'in fikirlerinin dikkatle dinlenmediği, bir ihtimal ciddiye alınmadığı anlaşılmaktaydı.

Asım Us'un “Hatıra Notları (1930-1950)” kitabında mecliste bu konuda tartışmaların olduğu yazılmaktadır. TBMM Başkanı Abdülhaluk Renda, Meclis kürsüsünden Anadolu'daki tarımsal üretim çok iyi olsa bile bunun gerekli yerlere sevki konusunda yaşanan güçlüklerin birçok bölgenin ve ordunun iâşesi konusunda belirleyici olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Renda'nın Orta Anadolu'da buğday ambarları dolup taşsa yine İstanbul sıkıntı çeker dediğini ve meselenin buğday meselesi değil buğday nakli meselesi olduğunu ifade ettiğini aktarmaktadır. Renda, tek hat ile Anadolu'dan hem İstanbul halkını hem Trakya'yı hem de buralardaki askerleri bol bol beslemeye imkan yoktur, diye belirtmekteydi.⁴²⁴ Metinsoy, Cahit Kayra'nın “38 Kuşağı” isimli kitabından nakille o dönemde Anadolu'da görevli bir

⁴²³ Karabekir, **a.g.e.**, s.369-378.

⁴²⁴ Us, **a.g.e.**, s.468.

memur olan Cahit Kayra'nın İstanbul'daki bir yakınından aldığı bir mektupta, "...Gelirken fasulye, pirinç, nohut, yağ, peynir ne bulursan getir. Burada bulunmuyor." diye yazdığını belirtmekteydi.⁴²⁵

Altan Öymen, savaş yıllarında yokluk çekildiğini ifade etmekteydi. "Yerli malı kullanmalı" kampanyasının yapıldığını ama zaten yerli olmayan malların piyasada bulunmadığını ifade etmekteydi. Örnek olarak kalem olarak "Nur" marka kalemleri kullanmaya başladıklarını ancak bunların kağıdın üzerinde renk bırakmaktan çok, çivi gibi izler bıraktığını yazmaktaydı. Öymen, piyasada çivinin bulunmadığını ve çivi gerekince eski meyve sandıklarındaki çivilerini söküp tekrar kullandıklarını nakletmekteydi. Öymen, unun sıkıntı sonucunda ekmeğin tek tip hale getirildiğini, yuvarlak ve iyice esmerleşmiş olduğunu aktarmaktaydı. Daha sonra ekmeğin karneye bağlandığını ve tatlı gibi, pasta gibi yiyecekler için unun olmadığını belirtmekteydi. Pastanın pastanelerde de satılmaz olduğunu ve pastayı uzun bir aradan sonra Alman komşusu Şönfelt Teyze'nin evinde yediğini belirtmekteydi.⁴²⁶ Murat Metinsoy, Başer Kafaoğlu'nun "Varlık Vergisi Gerçeği" kitabından nakille, "*büyük kentlerde sofradan aç kalkma, her günkü yaşam biçimi olmuştu. Karadeniz Bölgesi'nde halk süpürge tohumu yemeye başlamıştı. Köylerde sıtma, Karadeniz ve İstanbul'da eksik beslenme ve ilaçsızlıktan akciğer hastalıkları yaygınlaştı.*" yazdığını nakletmekteydi.⁴²⁷ Kazım Karabekir'in 2 Haziran 1942 tarihli notlarından anlaşıldığı üzere mecliste Nevzat Ayas'ın ülkede boşanmaların çoğalması hakkında Adliye Vekiline sorular sorduğu, gündem hakkında konuşmalar yapıldığı anlaşılmaktaydı.⁴²⁸ Savaş şartlarının toplumu ve onun çekirdeği aileyi sarstığı anlaşılmaktaydı.

Aydemir, bir gün vekil Mümtaz Ökmen'in milletin ihtiyaçlarını karşılayamadığı için bunalıp gece uyumadığını ve kendisinin bu yükten ve acizlikten kurtulmak için "intihardan" bahsettiğini açıklamaktaydı. Aydemir, görevden kaçmanın çözüm olmadığını, suçun milleti aciz bırakan "geçmiş atalarda" olduğunu

⁴²⁵Metinsoy, **a.g.e.**, s.68.

⁴²⁶Öymen, **a.g.e.**, s.217.

⁴²⁷Metinsoy, **a.g.e.**, s.69.

⁴²⁸Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.417.

ifade etmekteydi. Tarımsal alanda düpedüz ilkel, verimsiz ve teşkilatsız bir durum içinde olduğunu belirtmekteydi. Hatta savaşa girmemişken bile Türkiye’de kıtlık, açlık çekildiğini beyan etmekteydi.⁴²⁹ TBMM Başkanı Renda’nın Mecliste ifade ettiği gibi Aydemir’de Türkiye’nin yollardan ve depolama tesislerinden mahrum olduğunu vurgulamaktaydı.⁴³⁰ Savaş sürecinde üretim miktarı yetersizdi. Murat Metinsoy, kitabında üretim miktarındaki bu düşüşün bir sebebini halkın ve özellikle köylülerin ağır vergiler altında kalınca ellerindeki ürünleri saklamaları, üretmemeleri gibi sebeplere bağlamaktaydı.⁴³¹ Kazım Karabekir’in 11 Kasım 1941 tarihli notlarından çiftçilerin memleketlerinin havasına elverişli tohumluk buğday bulamadıkları için tohumluğu devletten istedikleri ve onlara karışık cins tohumluk buğday verildiği, bu durumun da her türlü tarım ürünüde hasılat düşüklüğünün bir sebebi olduğu anlaşılmaktaydı. Yine çiftçinin buğdaya narh koyulduğu için buğday ekmeyip mısır gibi alternatif ürünlere yöneldiği anlaşılmaktaydı.⁴³²

Hükümet, üretim miktarını arttırmak için çareler arıyordu. Aydemir kitabında evdeki tezgahların toplam fabrika üretimine ulaşmış olduğunu belirtmekteydi.⁴³³ “Kooperatifler, iplik tedariki bakımından Sümerbank’ın kontrolünde toplanan özel ve resmi fabrikalar mamulleri ile besleniyordu” demektedir. Aydemir, kooperatiflerin ilk kongresinin toplandığını nakletmekteydi. Bu kongreye katılanlardan seçili bir heyetin Atatürk’ün Etnografya Müzesi binasında olan kabrini ziyarete gittiklerini yazmaktaydı. Aydemir, heyetteki Denizli taraflarından çok yaşlı bir tezgah dokumacısının, “*rahmetli sağ olsaydı da, bu işleri göreydi*”, sözlerini hatırladığını belirtmekteydi.⁴³⁴ Kazım Karabekir’in 16 Aralık 1941 tarihli notlarından anlaşıldığı üzere hükümet tarım üretimini arttırmak için Milli

⁴²⁹ Metinsoy kitabında Adnan Binyazar, Masalını Yitiren Dev isimli hatıra romandan naklettiği satırlarda, açlıktan çam kokulu tahtaları kemiren, çöpleri karıştıran, diş macununu yiyecek bir şey zannedip yemeğe çalışan kişilerin anıları aktarılmaktaydı. Mümtaz Ökmen’in bu tür sahneler bizzat şahit olup yetkili bir makamda olduğu hale çaresiz kalmaktan bunalmış olması mümkündür. Murat Metinsoy, **a.g.e.**, s.70-71.

⁴³⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.203-204.

⁴³¹ Metinsoy, **a.g.e.**, s.37. Metinsoy Türkiye’deki üretim düşüşünü, literatürde İtalyan Grevi olarak geçen, işçilerin açık olarak protesto ve eylemlere girişmemekle birlikte, iş yavaşlatarak ve iş savsaklayarak verimlerini düşürme yoluna başvurmaları metodu olan bu yöntemle karşılaştırmaktadır.

⁴³² Karabekir, **a.g.e.**, s.373-374.

⁴³³ Aydemir, **a.g.e.**, s.217-218. Hükümet üretimi arttırmak için kooperatifler kurdu, düzenlemeler yaptı. Evlerdeki tezgahlarda kumaş üretim miktarı fabrikada üretilen miktara eşit hale geldi. Aynı yer.

⁴³⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s.220.

Korunma kanununda yeni yetkiler istemekte ve çiftlikler satın alma yoluna gitmekteydi.⁴³⁵ Üretim arttırılması için bu tedbirler alınıyordu. Ancak hükümet silahlanma için kaynak arayışındaydı.

6. Varlık ve Toprak Vergisi Kanunları

11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi layihası Saracoğlu kabinesi tarafından Meclise⁴³⁶ getirildi. Bu layiha hükümet memurları ve seçilmiş adamlar tarafından hazırlandı. Kazım Karabekir'in aynı tarihli notlarından anlaşıldığı üzere kanun hakkında kısaca konuşulduğu anlaşılmaktaydı. Karabekir'in kanunun aleyhinde söz aldığı anlaşılmaktaydı.⁴³⁷ Uzun zaman bu layiha Meclis'te konuşulmadı. Ancak 1943'te Maliye Bakanlığının hazırladığı kanun meclise getirildi. Bu projede şöyle deniyordu: "*Varlık Vergisi, yalnız kazançtan alınan bir vergi olmadığı ve servete de sirayet eden bir mükellefiyet olduğu için, bu verginin kazanç vergisi masraflarından indirilmesi doğru olamazdı. Bu durumu göz önüne alan maliye vekili, varlık vergisinin kar ve zarar hesabına kaydedilmemesini kararlaştırmıştır.*"⁴³⁸

Sabiha Sertel, kitabında kanun layihası Mecliste görüşülmeden önce Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun gazetelerin başyazarlarını bir toplantıya davet ettiğini belirtmekteydi. İstanbul'dan hareket eden Ankara treninde konuştukları yazarlar

⁴³⁵ Karabekir, **a.g.e.**, s.379.

⁴³⁶ Varlık Vergisi tartışmaları için bkz. Barutçu, **a.g.e.**, s.261-265. Varlık Vergisi çıkarılırken 14'üncü madde görüşülürken Komisyon Başkanı İsmet Eker "*Kardeş malını da çıkarmak doğru olur. Çünkü bu hukuk esasları ile zıt düşüyor.*" dediğini ve Barutçu'nun dayanamayarak ve latife yollu "*İlahi Reisim. Bu kanunun hangi hükümleri hukuk prensipleriyle kabili telif ki (bağdaşır ki)?*" dediğini aktarmaktaydı. Öymen, Faik Ahmet Barutçu'nun bu esprisine, kendi anlattığına göre, Saracoğlu da dahil, komisyon üyelerinin de güldüğünü aktarmaktaydı. Öymen, belli ki, kanunun hukuk açısından sakatlığının herkes farkındaydı, ama bunu olağanüstü bir dönemin bir önlemi olarak gerekli sayıyorlardı diye not etmekteydi. Öymen, **a.g.e.**, s.341.

⁴³⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.425-427. Karabekir, verginin etkisinin dışarıda kötü akisler yapacağını, kanunun isminin varlık olmasına karşı çıktığını, memleketin varlığının Yahudilerden şundan bundan alacağı parayla değil, ordusu ve millet kanaatkarlığıyla olabileceğini, vergi toplanırken müthiş haksızlıklar, "irtikaplar" olacağını, memurların ahlakının bozulacağını gerekçe göstererek kanuna karşı çıktığını söylediğini aktarmaktaydı. Karabekir'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere kanunun çıkış maksadının gayri Müslimlerin servetlerinden alınacak vergi olduğunun en baştan bilindiği anlaşılmaktaydı.

⁴³⁸ Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s.236.

Necmeddin Sadak ve Hakkı Tarık Us'un aralarında Varlık Vergisini konuştuklarını ve Tarık Us'un verginin sadece azınlık sermayedarlara uygulanacağını, sağlam kaynaklardan öğrendiğini aktardığını, buna Necmeddin Sadak'ın kanunun herkese eşit uygulanması gerektiğini söyleyerek itiraz ettiğini belirtmekteydi.⁴³⁹

Sertel, Saracoğlu'nun toplantıda verginin mahiyetini anlattığını, verginin savaş koşulları dolayısı ile oluşan ekonomik sıkıntılar ve bütçe açığını kapatmak maksadı ile haksız yere zenginleşenlerden alınacak bir servet vergisi olduğunu ve bunun halka anlatılmasında kendilerine yardım edilmesini istediğini belirtmekteydi.⁴⁴⁰ Necmeddin Sadak, bu kanunun yeni kalkınan bir ülkede⁴⁴¹ burjuvaziye olumsuz etkileyip etkilemeyeceğini sorunca Saracoğlu, bu verginin hileli kazançlar üzerine olduğunu söylediğini aktarmaktaydı.⁴⁴² Daha sonra söz alan Hakkı Tarık Us'un en büyük sermayenin azınlıklar elinde olduğunu, bu eşit verginin Türk sermayedarlara zararlı olup olmadığını sorması üzerine Saracoğlu'nun, daha çok parası olanın daha çok ödeyeceği şeklinde cevap verdiğini nakletmekteydi. Sertel, Saracoğlu'nun sözlerini, sermayedarlar arasında ırk ayrımcılığı yapıp zorla bu kanunu uygulayacağını sezdiğini ve bu Varlık Vergisinin "faşizm koktuğunu" yazmaktaydı. Kanunun gazetelerde tenkitinin de mümkün olmadığını yazmaktaydı.⁴⁴³ Kanunun kabulü, Akşam Gazetesinde ilk sayfada yer bulmakta ve "Varlık vergisi kanunu dün kabul edildi" diye verilmekteydi. Haberin devamında verginin esasları "neşredilmekteydi". Yine gazetenin sahibi Necmettin Sadak ilk sayfada "Saracoğlu'nun fiatların yükselmesine karşılık piyasadan para çekmek için

⁴³⁹ a.g.e., s.236-237.

⁴⁴⁰ a.g.e., s.237-238.

⁴⁴¹ Aydemir, 1942 yılında, savaşın ilerleyen dönemlerinde, İngiliz Imperial Chemical Şirketinin idare meclisi reisi Lord Melçet'in Türkiye'de bir azot sanayinin kendi şirketleri tarafından kullanılmasını teklif ettiğini, Lord'un mektubuna cevabın Başvekilin çok geç bir zamanda imzalatılabildiğini ifade etmekteydi. Dahası Amerikan Bakır Karteli İkinci Reisi Siemens'in, Kırıkkale'de kurulacak ve bütün dış konsültasyonları tamamlanan Elektronik bakır Kombinasyonu için ilgi gösterdiğini, bu zata sadece bir teşekkür mektubu atıldığını ve onu da vekilin imzalamadığını belirtmekteydi. Başvekilin, "Canım, sen imzalayiver, yeter!" dediğini ve öyle yaptığını aktarmaktaydı. Aydemir, "Halbuki bu zatı Türkiye'ye hükümetin davet ettiğini" belirtmekteydi. Aydemir, hükümetin bu gibi işlere yönelme kabiliyetini kaybettiğini o zamanlar hissettiğini belirtmekteydi. Aydemir, a.g.e., s.404-406. Hükümetin o sıralarda para bulma çalışmaları ile meşgul olduğu söylenebilir.

⁴⁴² Sabiha Sertel, a.g.e., s.238.

⁴⁴³ a.g.e., s.239-240.

tedbirler aldığını ifade ederek Varlık Vergisinin pahalılığın önüne geçeceğini” ifade ederek alınan kararlara destek veriyordu.⁴⁴⁴

Sertel, Varlık Vergisinin en büyük sıkıntısının 15 gün içerisinde ödenmek zorunda olmasından kaynaklandığını belirtmekteydi. Hükümet’in parayı ödemeyenleri Aşkale’ye gönderme kararı aldığını söylemekteydi. Sertel, Haydarpaşa Garı’na Aşkale’ye gönderilen borçluları görmeye gittiğini ve “...gönderilen kocalarını, evlatlarını, kardeşlerini geçirmeye gelen kadınlar ağlıyor, erkekler ellerini oğuşturarak peronun bir tarafından bir tarafına koşuyor, kendilerini geçirmeye gelen dostları yolculara para bulup göndereceklerini, kendilerini kurtaracaklarını vaade diyorlardı.”⁴⁴⁵ diye nakletmekteydi. Cumhuriyet gazetesi manşetten “Başvekilin Mühim Bir Beyanatı” diyerek başladığı haberin alt başlığında “Varlık vergisi kanunu bütün şartlarla tatbik edilecektir” diye devam etmektedir. Başvekil “Türk milleti ve köylüsü, ezici yükleri asırlarca tek başına çekmiş, fedakarlık taleplerine merdce mukabele etmiştir”, “Yalnız bir takım kimseler”, “Hükümetin müracaatlarına kulak tıkamış ve geçen yıl gösterilen serbestliği ve güveni suiistimal etmiştir”, “Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetle tatbik edilecektir” demektedir. Yine gazetenin aynı sayfasında “Vergi müdeti bitti” “Borcunu vermeyenlerin malları bugünden itibaren haczedilecektir” “Bedenen çalıştırılacak olanlar, şehrimizdeki kamplarda toplandıktan sonra Erzurumdaki Aşkaleye sevk edilecektir” haberi yer almaktadır.⁴⁴⁶ Başvekilin beyanları Sertel’in anlattıklarını doğrular niteliktedir. Vergi azınlıklara uygulanmaktadır. Hükümet yetkilileri, karaborsacılığın ve fiyat artışının sorumlusu olarak sermayedar azınlıkları görmektedir.⁴⁴⁷ Hükümetin bu kişilerden şifai olarak fiyatları arttırmamaları istediği ancak azınlık sermayedarların bunu

⁴⁴⁴ **Akşam Gazetesi**, 12 Kasım 1942, s.1.

⁴⁴⁵ Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s.239-240.

⁴⁴⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1943, s.1.

⁴⁴⁷ Meclisteki tartışmalardan hükümetin fazla kupon dağıtarak, hem maaş verip, hem kupon dağıtarak karaborsa oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ekonomi bakanlığının dar ve sabit gelirlilere maaşlarının üzerinde bol elbiselik ve çamaşırlık dağıtarak bir karaborsa ve enflasyon oluşturduğu anlaşılmaktadır. Karabekir, hükümeti tam bir harp ekonomisi uygulayamamakla eleştirmekteydi. Karabekir, **a.g.e.**, s.24.

yerine getirmediikleri veyahut getiremedikleri anlaşılmaktadır. Yine bu kişiler, Vergi vermedikleri için Aşkale'ye sevkedilmektedirler. Varlık Vergisiyle ilgili ilginç görüşleri Aydemir'in eserinde bulmak mümkündür. Aydemir, evine gelen Prof. Avram Galanti ve İzmir Musevilerinin Cismani Başkanı Baba Gomel'in Varlık Vergisi yakınmaları ile karşılaştı. Aydemir kitabında misafirlerine Türk milletinin yıllarca sermaye biriktirmeye fırsatı olmadığını, azınlıkların askerlik yapmayıp bu işlere fırsat bulduğunu, bu verginin onları korumanın bir bedeli olarak bir seferlik bir kan vergisi olduğunu, terazide bunların değerinin ölçülmesini istediğini ve bu verginin bu hesaba göre çok mu ağır olduğunu sorduğunu belirtmekteydi. İcap eden şahısların, hak bilir insanlar olduklarını ve kendisine hak verip ikisi teraziye konsa bundan çok daha fazlasını ödemek zorunda kalacaklarını ifade ettiklerini aktarmaktaydı.⁴⁴⁸

Uran, Varlık Vergisi Kanunu çıkarken o zamanki İçişleri Bakanı Recep Peker'in böyle bir kanunun çıkmasına Vekiller Heyetinde şiddetle itiraz etmekte olduğunu "uzaktan uzağa" duyduğunu nakletmekteydi. Uran, çıkan kanunun çok adaletsiz bir şekilde tatbik edildiğini belirtmekteydi. Bunun günahını ve kabahatini de o dönemin başbakanı Saracoğlu'na veyahut Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya yüklemek isteyenler olduğunu belirtmekteydi. Uran, bunu haksızlık olarak nitelermekte ve bu verginin Büyük Millet Meclisi'nden çıkan bir kanunla tahsil edilmiş ve kanunun tatbiki şeklinin de o zaman vekillerin gözü önünde "cereyan etmiş" olduğu için bu eserin tamamıyla Halk Partisi'nin olduğunu ifade etmekte ve eğer varsa günahı da hepimizindir diye eklemekteydi.⁴⁴⁹ Cumhuriyet gazetesi, manşetten "Varlık vergisini vermiyenler", "On yedi kişiden mürekkep ilk katile dün gece toplama kampına sevk edildi", "Haciz muamelelerine de dün başlandı" diyerek vergiyi ödemeyenlerin başlarına gelenleri haber yapmaktaydı.⁴⁵⁰ Verginin tatbikatı; verginin konusu, şekli ve kanunda kullanılan terimleriyle Alman uygulamalarını andırmaktaydı. Böylece Hükümet, gazeteler aracılığı ile izlediği politikaların Almanlarınkine benzediğini göstermek istemiş olabilir.

⁴⁴⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.235-236.

⁴⁴⁹ Uran, **a.g.e.**, s.315-316.

⁴⁵⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak 1943, s.1.

Birgit, kitabında Varlık Vergisi'nin kabulünü izleyen aylarda Konya'ya bu vergiyi ödeme olanağı bulamayan İstanbullu azınlık yurttaşların oluşturduğu askeri birliğin konuşlandığını belirtmekteydi. Birgit, “Kahverengi aba üniformalar giydirilmiş bu insanları mahzun görünümüyle tatil günleri Konya caddelerinde dolaşmalarıyla hatırlamaktaydı. Yine onları, ölen arkadaşları için en önde bir papazın yürüdüğünü ve onu bir at arabasına konulmuş tabutun izlediği özel cenaze törenleri düzenlemeleriyle anımsadığını aktarmaktaydı.⁴⁵¹ Varlık Vergisini ödemeyenlerin sevk haberleri gazetelerde yer bulmaktaydı. Son Posta gazetesinde “Varlık Vergisini ödemeyenler” haberinin altında “Aşkale yolcuları tıpkı Uludağ seyahatine çıkar gibi giyinmişlerdi. Ayaklarında golf pantolonları gözlerinde kar gözlükleri vardı” dedikten sonra olayı karikatürize edici beyanlarla haber devam etmekteydi.⁴⁵² Bu durum gazetelerin bir kısmının da azınlıkları baştan suçlu gözüyle algıladıklarını göstermektedir.

Varlık Vergisi hükümetin beklediği geliri sağlamadı. 18 Eylül 1943'te ek kanun ile gevşemeye başladı. 15 Mart 1944'te Varlık Vergisi tamamen kaldırıldı. Verginin etkisinin abartıldığını düşünen Aydemir kitabında bu konuya uzunca yer vermişti. Özetle Varlık Vergisinin gelir vergisi yeterli olmadığı için zorunluluktan doğan bir vergi olarak nitelendirmekte, ek olarak enflasyonu önlemek için piyasadan para çekmek lazım geldiğini ifade etmekteydi. Nihayet Varlık Vergisi dehşet bir vergi değildir, zaten tahsil edilememiştir⁴⁵³ diyerek savunmaktaydı. Aydemir, Varlık Vergisi bir şahsi servet vergisiydi, bir sermaye vergisi değildi fakat bir “*mali yüzkarası*” veya “*piç*” bir vergi değildi diyerek Faik Ökte'ye cevap vermektedir.⁴⁵⁴

7 Haziran 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi, Resmi Gazetede yayımlandı. Birgit kitabında devletin bir yandan giderlerinin önemli bölümünü orduya

⁴⁵¹ Birgit, a.g.e., s.20.

⁴⁵² Son Posta, 28 Şubat 1943, s.1.

⁴⁵³ Aydemir, a.g.e., s.229-234.

⁴⁵⁴ a.g.e., s.235.

ayırırken⁴⁵⁵ öte yandan da yeni gelir kaynakları bulmaya yöneldiğini ve bu amaçla ünlü Varlık Vergisinin bir benzerinin çiftçilere uygulandığını yazmaktaydı. Hükümetin, çiftçilerin "Yeşilden Vergi" diye tanımladıkları bu vergiyi devreye soktuklarını anlatmaktaydı.⁴⁵⁶ Varlık Vergisine dış dünyadan tepkiler geldiğini oysa içerde çiftçiye de ağır yükümlülükler geldiğini belirten Birgit, dikkati "*köylünün ürününe daha tarladayken gözünü diken Devlet Baba'nın, bu ürünün belirli bir bölümüne el koyarak Toprak Mahsulleri Ofisi'ne teslim edilmesi zorunluluğunun getirilmiş olması*" konusuna dikkat çekmekteydi. Konya gibi ülkenin tahıl ambarı olarak bilinen bir ilin defterdarı olan babasının her iki yasa nedeniyle gecesinin gündüzünün kalmadığını anlatmaktaydı.⁴⁵⁷ Toprak Mahsulleri Vergisi, köylüde büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştı. Ancak Hilmi Uran anılarında, "*...milletin de vatanın selameti için her şeyini seve seve ordusuna verdiği ve her sıkıntıya seve seve katlandığı bir hakikatti.*" yazmaktaydı.⁴⁵⁸

Bu sıralarda Toprak Reformu konusu da yer yer gündeme geliyordu fakat savaş sırasında ciddi bir girişim gerçekleştirilmedi. Ancak savaşın sonlarına doğru Ziraat Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu'nun girişimleri ile 11 Haziran 1945 tarih ve 4753 numaralı kanun yürürlüğe girdi. Aydemir'in kitabından aktarımla, 1942 yılında Ziraat Bakanı olan Hatiboğlu, Tarım İktisadı konusuna yoğunlaşmış bir kişiydi. Hatiboğlu'nun Toprak Reformu konusunu Meclis'te yer alan Muhlis Bey, Tahsin Coşkun, Yaşar ve Hamdi Bey gibi Ziraat konusunda bilgili şahsiyetlere açtığında, "*Aman sakın ha!*", dediklerini ve siyasetle uğraşmadıklarını ifade ettiklerini

⁴⁵⁵ Hilmi Uran anılarında İnönü'nün, daha harp devam ederken, bir Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle Ankara'da, Hipodrom'dan millete hitap ettiğini, Türkiye'nin o vakte kadar harbe bulaşmamış olmasına temas ederek, "*Bir ateş kasırgası bütün dünyayı yakarken, bizim bunun ortasında vakar ve haysiyetle yükselmemiz, kendi kendine olan bir tesadüf değildir.*" dedikten sonra ve bunun sebebini tamamiyle millete malederek de, "*Milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatan selameti için her sıkıntıya katlanmak kabiliyetinde olması, büyük belaya karşı başlıca teminatımızdır.*" diye eklediğini aktarmaktaydı. Bu sözlerle İnönü'nün erkeklerin savaşa hazır şekilde silah altına alınması ile savaş dışı kalınmasının sağlandığını ifade ederek ordu beslenmesi dolayısıyla yaşanan sıkıntıların sebebini ve şikayetlerin cevabını açıklamıştır denebilir. Uran, **a.g.e.**, s.298-299.

⁴⁵⁶ Birgit, **a.g.e.**, s.20.

⁴⁵⁷ **a.g.e.**, s.21.

⁴⁵⁸ Uran, **a.g.e.**, s.298-299.

aktarmaktaydı.⁴⁵⁹ Aydemir, bu konunun gündemde olmasının ise bazı büyük toprak sahiplerinde hoşnutsuzluk yarattığını nakletmekteydi.

Hilmi Uran hatıratında Toprak Kanununun aslında büyük toprak sahiplerinin elinden topraklarının alınacağı gibi bir hava yarattığı için bir korkuya neden olduğunu ve kazaya kurban gittiğini nakletmekteydi. Yurdumuzda, sahipli araziye hiç dokunmaya lüzum kalmaksızın da topraksız vatandaşlara dağıtılabilecek birçok arazi olduğunu belirtmekteydi. Uran, “*Halbuki bu kanun bizde böyle bir ciddi lüzum yokken sadece bir üzüntü olarak ortalıkta, işte biz de bir toprak rejimine gidiyoruz zannını ve endişesini uyandırdık ve hiçbir faydasını görmeyerek onun da sadece zararını çektik, durduk*” diyerek kanunun doğurduğu etkiden duyduğu rahatsızlığı yazmaktaydı.⁴⁶⁰

7. Mecliste Muhalefet ve Gazetelere Sansür

Meclis’te memnuniyetsizlik konularını dillendirecek vekiller grubu yavaş yavaş oluşuyordu. Böylece savaşın sonlarına doğru İnönü iktidarına karşı yeni bir muhalefet doğmaya başladı. Sabiha Sertel, Celal Bayar’ın İsmet İnönü’nün baskı siyasetinden şikayet ettiğini⁴⁶¹ bunu neden kürsüde belirtmiyorsunuz dediğinde ise mecliste bir muhalefetin uyandığını, ama milli birlik ruhunu bozmamak için şimdilik sustuklarını, her şeyin bir zamanı olduğunu kendisine ifade ettiğini

⁴⁵⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s.334-336. Aydemir, tarım üretim miktarlarındaki düşüşleri gidermek için Toprak Reformunun gündeme geldiğini, fakat kendisinden “mesela” toprak veya ormancılık siyasetimiz hakkında rapor istenen bir hoca veya ziraatçıdan “ben siyasetle meşgul olmam, ben memurum!” şeklinde cevaplar alındığını hatırladığını ifade etmekteydi. Aydemir, **ag.e.**, s.61.

⁴⁶⁰ Uran, **a.g.e.**, s.350.

⁴⁶¹ Zekeriya Sertel, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra “diktatörlüğü” arttırdığını, “tek millet, tek parti, tek şef” diye bir sistem kurduğunu yazmaktaydı. Sertel, “amansız, insafsız bir polis devleti” kurulduğunu nefes almanın olanaksız olduğunu iddia etmekteydi. Basının onun elinde ve onun emrinde olduğunu resmen sansür olmadığını ama bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün hemen her gün gazetelere direktifler verdiğini belirtmekteydi. Bu durumdan, eskiden bakanlık edip sonradan açıkta kalmış Halk Partililerin de şikayetçi olduğunu ve Celal Bayar’ın bunların başında geldiğini nakletmekteydi. Sertel, Celal Bayar’ın peşindeki polislerden şikayetçi olduğunu ve iktidara gelirse ilk işinin özgürlük ortamı getirmek olacağını söylediğini nakleder. Sertel hatıratında ilginç polis takibi hikayelerine de yer vermektedir. Zekeriya Sertel, yine Rauf Orbay’ın hakkındaki idam kararı kaldırıldıktan sonra Türkiye’ye döndüğünü onunda peşine polislerin takıldığını, Rauf Orbay’ın ısrarlı şikayetleri ve en sonunda polisi vurmakla tehdit etmesi sonucu bu

nakletmekteydi.⁴⁶² Sabiha Sertel, Celal Bayar'ın⁴⁶³ Tan Gazetesinde başlatılan demokrasinin genişletilmesi için açılan kampanyadan cesaret alarak çevresine yavaş yavaş muhalefeti toplamaya çalıştığını, bazı toplantılara kendilerini de çağırdığını, sevilen bir gazete olan Tan'ı yanına almaya çalıştığını ama doğrudan bir muhalefete hemen geçmek istemediğini yazmaktaydı.⁴⁶⁴ Tan'ın yazı kadrosunun genişletildiğini, Bayar grubuyla beraber çalışan eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da Tan'a yazılar göndermeye başladığını, muhalefet cephesinin yavaş yavaş geliştiğini aktarmaktaydı. Tan'ın yayın çizgisini ise “tamamiyle ilerici konuları savunan, anti-faşist, anti-emperyalist bir gazete” diyerek özetlemekteydi.⁴⁶⁵ Her ne kadar Sertel, muhalefetin oluşmasında kendi mücadelesinin etkili olduğunu ifade etse de savaş sonrası dönemde Müttefiklerle aynı safta yer almak isteyen Türkiye idaresi, değişen dünya şartlarına uyabilmek için muhalif bir partinin varlığına ihtiyaç duyuyordu. İnönü, verdiği bir nutukta Türkiye'nin Müttefik demokrasileri karşısındaki tek eksiğinin muhalif bir partinin olmaması olduğunu belirtiyordu.⁴⁶⁶ Ancak Sertel'in durduğu muhalif çizgi ile yeni kurulacak muhalif cephenin bir merkez etrafında şekillenmesinde önemli katkısı olduğu söylenebilir. 1 Aralık 1945'te de Celal Bayar, muhalif arkadaşları ile beraber bir parti kuracağını açıkladı. Beyanında kurulacak partinin Kemalizm ideolojisinden yani tam bir demokrasiden ilham alarak ve başka hiçbir ideoloji ile ilişkisi bulunmayarak kurulacağını belirtmekteydi.⁴⁶⁷

II. Dünya Savaşı sırasında devletin basın politikası çeşitli kesimlerce sansür politikası olarak eleştirilmekteydi. İsmet İnönü ve Hükümet, dış politika konusunda basında çeşitli görüşlerin yer almasına izledikleri denge politikası ile bütünü ile çelişmediği sürece izin veriyorlardı. Yabancı ülke temsilcileri haklarındaki olumsuz yazıları şikayet ettiğinde Hükümet kendini Türkiye'de basın özgürlüğü var diye

takibin kaldırıldığını nakletmekteydi. Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.207-208, s.196.

⁴⁶² Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s.232-233.

⁴⁶³ Zekeriya Sertel, hatıratında Celal Bayar'ın iktidarı kaybettikten sonra “karaya vurmuş balık gibi sersemlediğini”, Akba adlı kitapçada gençlerle sohbet edip temas kurmaya çalıştığını, kendini mağdur ve para sıkıntısında gibi göstermeye gayret ettiğini, bir muhalefet çevresi kurmak için girişimlerde bulunduğunu aktarmaktaydı. Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.208.

⁴⁶⁴ Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s.265.

⁴⁶⁵ **a.g.e.**, s.266.

⁴⁶⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Kasım 1945, s.1.

⁴⁶⁷ **Ulus Gazetesi**, “Celal Bayar Parti Kuruyor”, 2 Aralık,1945, s.1.

savunuyordu. Nitekim Erdal İnönü kitabında babasının sofrasında bulunan Dışışleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun bir büyükelçi ile arasında geçen konuşmayı İsmet İnönü'ye naklettiğini yazmaktaydı. Erdal İnönü, 1939 yılı civarı olarak sandığını belirttiği bir zamanda Dışışleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na bir büyükelçinin acele görüşmek isteği ile geldiğini, bir gazetede devleti ve hükümeti hakkında “bir diktatörlük olduklarını, hükümetlerinin yayılmacı bir politika izlediğini ve başka olumsuz şeyleri” yazdığını şikayet ettiğini İsmet İnönü'ye aktardığını nakletmekteydi. Eleştirilerden rahatsız olan büyükelçinin, Saracoğlu'ndan bir şey yapılmasını istediğini belirtmekteydi. Yanıt olarak Saracoğlu, elçiye “Türkiye’de basın özgür olduğunu, istediklerini, düşündüklerini serbestçe yazdıklarını” cevabını verdiğini aktarmaktaydı. Saracoğlu'nun bu yazının hükümetin talimatı üzerine yazılmadığını, eleştirilerin sadece yazarın görüşlerini yansıttığını; devlet olarak hükümetin kendi devletleriyle iyi ilişkiler içinde olduğunu ve böyle kalmak istediğini anlattığını belirtmekteydi. Saracoğlu'nun “*Bu yazı sizi rahatsız etmesin*” demesi üzerine, Büyükelçinin, hırçın bir ifade ile “*Türk basınının, özellikle dış politika konularında hükümetten talimat almadan görüşlerini belirtmeyeceği şeklinde yaygın bir kanı var. Bu yazıda Hükümetime ve milletime karşı saygısız ifadeler kullanılmıştır. Bu nedenle özür dilemeniz gerekir!...*” gibi şeyler söylediğini anlattığını yazmaktaydı. Erdal İnönü, Saracoğlu'nun, basının özgür olduğunu tekrar ifade ederek yanlış anlama varsa kırgınlık olmasın diye hükümet adına özür dilediğini ve basının görüşlerinin hükümetin görüşlerini yansıtmadığının tekrar altını çizdiğini anlattığını nakletmekteydi.⁴⁶⁸ Saracoğlu'nun İsmet İnönü'ye olayın devamında Büyükelçinin kendisinin özür dilemesinin yetmeyeceğini, Bakanlar Kurulundan karar olarak bir yazı göndermesini istediğini naklettiğini aktarmaktaydı. Erdal İnönü, kitabında Saracoğlu'nun elçiden Bakanlar Kurulu kararlı özrüne karşılık olarak o ülke ile ilgili her olumlu haber için karşı taraftan bir teşekkür mektubu talep ettiğini, bunun üzerine Büyükelçi'nin olay büyümesin deyip özrü kabul edip işi kapattığını anlattığını nakletmekteydi.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.3-4.

⁴⁶⁹ **a.g.e.**, s.4.

Hükümet basının özgür olduğunu ifade ederek kendini basından ayrı tutarak ve de savaşı taraflara yakın duran basın kesimlerinin bu ülkeler lehine olan görüşlerinin ifade edilmesine izin vererek bir nevi dengeli olma pozisyonunda kalabilmekte böylelikle dış tazyikleri bertaraf edebilmekteydi. Aynı zamanda bu kontrollü basın özgürlüğü ile beğendiği veya beğenmediği dış gelişmeleri bu çeşitli görüşte görünen gazeteler vasıtası ile çok yönlü ve çok görüşlü perspektiflerden aktarabilmekteydi. Bu durum, basına dış politika konularında, görüşlerini ifade ederken belli bir esneklik ve sınırları belirli bir genişlik sağlamaktaydı. Bu esneklik, devleti idare edenlerin Türk dış politikasının savaş dışında kalma ve bir dengeyi gözetme temel amacı etrafında bu amaca hizmet eden her türlü görüşün hangi tarafı savunursa savunsun ifade edilebildiği bir özgürlük ortamı kadardı. Bu amaca hizmet etmeyen görüşler çeşitli cezalarla önlenmeye çalışılmıştı. Genişlik ise gazetecilerin haddini bilmesi olarak ifade edilen sınırlar içerisindeydi. Nitekim ara ara bu esneklik ve genişlik çerçevesini aşan gazeteciler uyarılmış, gazetelere sansür getirilmiş ve bir kısmı belli sürelerle kapatılmıştı.⁴⁷⁰

Zekeriya Sertel, hatıratında, “*En masum sandığımız yazılardan dolayı gazeteyi kapatıyorlardı.*” demektedir. Gazeteleri kapamak hakkının Bakanlar Kurulu’na verildiğini ve bu yetkinin sık sık kullanıldığını, gazeteler ve gazetecilerin “ürkütüldüğünü” yazmaktaydı. Tan gazetesinin sık sık kapandığını, maddi olarak çok zarar gördüklerini “Serbest Fırka” zamanında ve öncesindeki “nispi özgürlük” havasını aradıklarını ifade etmekte ve “*asıl o dönemde havasızlıktan boğuluyorduk*” diye eklemektedir.⁴⁷¹ Zekeriya Sertel, gazetesi çok kapatılan bir gazeteci olarak o dönemin politikalarından şikayetçiydi. Sertel, “*Yalnız basın*

⁴⁷⁰ Bir gün Zekeriya Sertel Başbakan’a, “Sansür koyun, basın hürriyeti var demeyin.”, “Ben Sansür koymam, Anayasa’nın emrinin dışına çıkmama. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezasını göreceksin.” dediğini aktarmaktaydı. Fatma İçöz, II. Dünya Savaşı ve Yunus Nadi, 9 Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap T, İzmir 2006. Ahmet Emin Yalman anılarında, üst düzey bir bürokrata gazetelere neden sansür uygulanmadığını ve yazıları yüzünden neden ceza aldıklarını şikayet ettiğini ve bu bürokratin cevap olarak, gazetecilerin yazı yazarken hadlerini bilmesinin gerektiğini söylediğini aktarmaktaydı. bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihimizde Gördüklerim Geçirdiklerim**, Yeşilyurt Kitabevi, İstanbul 1971. Metin Toker aktarıyor: “Gece gayet iyi hatırlanan bir gün Cumhuriyete Basın müdürlüğünden telefon gelmiştir ve S. Bayan İnönü’nün İstanbul’a teşrifleri birinci sayfada değil de iç sayfada verildi diye zılgıt geçilmiştir.” Fırat Kozok, (1938-1946) yılları arası Cumhuriyet Gazetesinin Genel Yayın Politikası, Yüksek lisans tezi, Ankara 2007.

⁴⁷¹ Zekeriya Sertel, a.g.e., s.189-190.

özgürlüğü değil, bütün demokratik haklar kaldırılmıştı. İşçi, köylü, aydın, hiç kimse kendi başına örgütlenemez, haklarını savunamaz, sendika kuramazdı. Dernek kurmak, gösteri yapmak, grev ilan etmek yasaktı. Diktatörlük⁴⁷² gittikçe kuvvetleniyordu. Bu durumda gazetede yazı yazmak, fikirlerimizi savunmak hayli güçleşmişti.”⁴⁷³ diye yazmaktaydı.

Tan'da yazı yazan Sabiha Sertel yazı yazmaktan men edilmiş olduğu dönemde Moda kulübünde Şükrü Kaya ile karşılaştığını, masasına davet edildiğini, Şükrü Kaya'nın kendisine Almanların savaştan galip çıkamayacaklarını söylediğini nakletmekteydi. Benzer meyandaki yazıları dolayısı ile yazı yazmaktan men edilmiş olan Sabiha Sertel, “*O halde beni yazı yazmaktan ne diye menettiniz?*” diye sorunca Şükrü Kaya “*Sen o yazıları yazdığın zaman biz Almanya ile bir antlaşma yolu arıyorduk. Zamansız yazılardı.*” dediğini ve ardından yazı yazmasına izin verdiğini nakletmekteydi.⁴⁷⁴

Savaş sırasında gazeteler çeşitli nedenlerle ara ara kapandı. Zekeriya Sertel hatıralarında, “Tan Gazetesi'nin” belirsiz bir süre kapanması üzerine nedenini anlamak için Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper'le görüşüğünü belirtmekteydi. Sertel, faşist ve komünist gazetelere dokunmazken kendi gazetelerinin neden kapandığını sorduğunu ve cevap olarak Sarper'in “*Bunda anlamayacak ne var ki... Bak, ne faşistlerin, ne de komünistlerin gazetelerine dokunuyorum. Bunun manası şu: Bekliyorum ki, faşistler ve komünistler gazeteleri etrafında toplanıp kendilerini meydana versinler, sonra da gazetelerini kapatacağım,*

⁴⁷² Altan Öymen'in kitabından nakille Turgut Menemencioğlu, İnönü'nün Türk heyetinin kendi arasındaki bir toplantısı sırasında: “*Şimdi, bunlar dünyanın en büyük demokrasileri, Amerika ile İngiltere... Ama bunların liderleri, burada kimseye sormadan istedikleri gibi karar veriyorlar. Bizi de tek partili bir memlekette bir nevi diktatör sanıyorlar. Halbuki bende bu kuvvet yoktur. Çünkü parti grubum vardır. Meclisim vardır... Ve çok uyanık bir “efkârı umumiyem” (kamuoyum) vardır.*” dediğini aktarmaktaydı. Öymen, **a.g.e.**, s.411.

⁴⁷³ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.189-190.

⁴⁷⁴ Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s.226.

hem de kendilerini yakalatacağım” dediğini nakletmekteydi. Sertel, Sarper’in çok geçmeden dediğini yaptığını da hatıratına eklemekteydi.⁴⁷⁵

Savaş sırasında basın mensupları arasında çok çeşitli polemikler cereyan ediyordu. Türk basını, mecliste milletvekillerinden, üst düzey ilişkileri olan insanlardan oluşmaktaydı. Bir kısmı Sovyet yanlısı, bir kısmı Alman, bir kısmı İngiliz yanlısı olarak bölümlere ayrılmıştı.⁴⁷⁶ Yine de gazeteler, savaş boyunca tarafların her ikisinin de ajanslarının bildirdiği dış haberleri aynı anda okuyucularına duyurmaya çalışıyordu.⁴⁷⁷ Gazeteciler, savaş yıllarında iç politika konusunda yazamıyorlardı. Özellikle hükümet uygulamalarını eleştiremiyorlardı. Dış politika konusunda ise hükümetin çizdiği hudutları aşmayan bir özgürlük vardı. Bu özgürlük sonucu yazarlar etrafında taraftar kitlesi oluştu. Bu durum dış aleme karşı politika yürütürken hükümetin elini güçlendiriyor ve bir esneklik sağlıyordu. Savaşan tarafları destekleyen gazeteciler arasında ise çok sert tartışmalar ve polemikler meydana geldi. Konya’da yaşayan Orhan Birgit basının bu durumunu iki gün sonra gelen İstanbul gazetelerindeki çoğunlukla Müttefikler ya da Almanların yandaş yazarlarının, tam bir kafa karışıklığına yol açacak haber ve yorumlarıyla birbirleriyle sürekli tartışma halinde oldukları şeklinde aktarmaktaydı.⁴⁷⁸ Karabekir, 12 Eylül 1939 tarihli notlarında, mecliste yaptığı konuşmasında gazetelerde çeşitli ülkelerin taraflarını tutan yazılardan şikayet ettiğini not etmekteydi. Matbuatın harici propagandanın tesiri altında olduğunu söylediğini belirtmekteydi. Karabekir, harbin ne şekil alacağı belli olmadığını, bunun için matbuatın güzel idare edilmesi, şuradan buradan verilen haberlerle milletler veya orduları aleyhinde bir takım çirkin ifadeler kullanmaması, hudut haricinde Türkiye’nin bazı emelleri bulunduğu gibi fikirler neşretmemesini istediğini aktarmaktaydı. Karabekir, özellikle Mebus ve Muharrir

⁴⁷⁵ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s.196.

⁴⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrah Biner, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Basının İngiltere’ye Bakışı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008. Özdoğan, Ali Rıza, **II. Dünya Savaşında Türk Basınında Türk Alman İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul 2008.

⁴⁷⁷ Türkiye gazetelerinin Dış Haber kaynağı Anadolu Ajansıydı. Anadolu Ajansının haber kaynakları ise Dış Haber Ajanslarıydı. AA. Dış ajansların haberlerini dengeli bir şekilde gazetelere sunmaya çalışıyordu. Gazeteler Hükümet politikasıyla paralel olarak AA. Kanalı ile Dış Ajansların ilettiği haberleri aynı anda okurlarına duyuruyordu. Bkz. Ek.21. Bu dönemdeki AA.’ın dış haber politikası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Manka, Ayşe Güçlü, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu Ajansı’nın Dış Haber Politikası**, Doktora Tezi, Ankara 2008.

⁴⁷⁸ Birgit, **a.g.e.**, s.21-22.

arkadaşların kaleminden bütün yazıların çıkmamasını meclis kürsüsünden istediğini belirtmekteydi. Karabekir, Birinci Dünya harbinden örnek vermekte ve Alman nüfuzunun etkisiyle verilen haberlerle “efkar-ı umumiye”nin şekillendiğini, bir anda kendilerini savaşın içinde bulup, hakikatleri göremez hale geldiklerini hatırlattığını yazmaktaydı. Karabekir’in notlarından anlaşıldığı üzere Türk basını çeşitli ülkelerin propagandalarının tesiri altında kaldığı ve buna uygun yayınlar yaptığı anlaşılmaktaydı.⁴⁷⁹ Sabiha Sertel hatıralarını naklettiği kitabında savaş süresince girdiği polemiklerin pek çoğunu yazmaktaydı. Sonu Tan olaylarına kadar giden bir tartışmayı nakletmekteydi. 1945’in sonlarına doğru hükümete bağlı gazetelerce kendisine yönelik ahenksiz bir saldırının başladığını ve Asım Us’un, Türkiye’deki rejimin sosyalizm olduğunu savunması üzerine Sertel, Nazilerin cari iktidardan ders aldıkları iddiasını köşesine taşımış olduğunu aktarmaktaydı.⁴⁸⁰ Birgit, bu tartışmaların dışında Ankara Radyosu’nda⁴⁸¹ daha sıcak haber alma olanağı bulunduğunu, devletin savaşa bakışını ele alan "Radyo Gazetesi" ve "Dış Politika Saatlerini” dinlemenin bir alışkanlık olduğunu nakletmekteydi.⁴⁸² Daver Darenden’in anılarından Üsküp’te ailecek Türk radyolarının ve özellikle Ankara Radyo’sunda “Nurettin Artam”ın “Radyo Gazetesi” programının dinlendiği anlaşılmaktaydı.⁴⁸³ Karabekir’in notlarında 3 Haziran 1940 tarihinde mecliste “Radyo Gazetesi’nin” gündeme geldiği anlaşılmaktaydı. Almanların Ruslara saldırmasının hemen öncesinde Karabekir, radyo gazetesiyle ilgili halk arasında çıkan dedikoduları gündeme taşımaktaydı. Karabekir, radyo gazetesinde ileri sürülen fikirlerin parti ile ilişkisi olup olmadığını sormaktaydı. Notlarda Başbakan Refik Saydam’ında bu soruya kürsüden “*Radyo gazetesi resmi değildir. Fakat altı kişilik bir heyet idare ediyor. İki kurmaydır. Neşriyatı bu heyet hazırlıyor. Hükümet’te kendi fikirlerini bu neşriyata ara sıra karıştırıyor. Parti ile münasebeti yoktur. Bu sualin maksadını anlayamadım.*” diye cevap verdiğini aktarıyor.⁴⁸⁴ 6 Haziran 1940’da Refik Saydam’ın kendisiyle görüşmek istediğini ve kendisine Radyo gazetesinin parti ile

⁴⁷⁹Karabekir, **a.g.e.**, s.78.

⁴⁸⁰ Sertel, **a.g.e.**, s.282-284.

⁴⁸¹ Altan Öymen çocukluğunda özellikle Rus-Alman harbi sırasında eve gelen ziyaretçilerle radyo başında akşamları çay içilip savaş sohbetleri yapıldığını aktarmaktaydı. Öymen, **a.g.e.**, s.290.

⁴⁸² Birgit, **a.g.e.**, s.22.

⁴⁸³ Darenden, **a.g.e.**, s.36. Yine aynı anılarda yurtdışı haberlei dinledikleri için radyolarının Alman ve Bulgar işgal askerleri tarafından mühürlendiği belirtilmekteydi.

⁴⁸⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s.308-314.

alakası olduğunu nereden çıkardığını sorduğunu aktarmaktaydı. Kazım Karabekir’de radyonun İngiliz taraftarı görüldüğünü, Londra’nın Türkçe neşriyatının bile bunun yanında daha ağır başlı kaldığı ve radyonun halk arasında “Radyo Sterlin” dediğini ifade ettikten sonra Nurettin Artam hakkındaki iddiaları gündeme taşıdığı anlaşılıyor. Saydam’ın da buna Artam’ın sadece heyetin hazırladığını okuduğunu ifade edip konuyu kapattığını belirtiyor.⁴⁸⁵ Karabekir’in “Radyo Gazetesinde” söylenen fikirleri paylaşmadığı ve bunun Almanları tahrik edeceği endişesi taşıdığı anlaşılıyor. Yine Karabekir’in radyonun nasıl işlediğini bilmediği ve programı Artam’ın hazırladığını düşündüğü anlaşılmaktaydı. Saydam’ın da “Radyo Gazetesi partinin görüşlerini aktarıyor” söylentisinin kimler tarafından çıkarıldığını anlamaya çalışmasından bu düşüncenin kaynağının Almanlar olduğu şüphesini taşıdığından doğduğu söylenebilir. Bu gibi dedikodulardan ve anılardan anlaşıldığı üzere savaş sırasında “Radyo Gazetesi” programının Türkiye ve yakın çevrede ciddi bir izleyici kitlesi ve etkisi vardı.

Basın ve yayın organları, insanların düşünce dünyalarını etkiliyordu. Savaşan devletler özellikle radyoyu bir propaganda aracı olarak görüyor ve en etkin şekilde kullanmaya çalışıyordu. Erdal İnönü, bir gün babasının radyoda neler dinlediklerini sorduğunu, onun da radyo sayesinde Fransızcasını ilerlettiğini ve derslerde geçmeyen terimleri öğrendiğini ifade etmekteydi. İsmet İnönü “Mesela ne gibi” demiş, o da “espace vitale” (hayat sahası) dediğini söylemekteydi. Erdal İnönü, sofrada bu konu geçince Menemencioğlu’nun bu deyimini öğrenmese de olurdu dediğini aktarmaktaydı.⁴⁸⁶ Yine bu dönemde “Lili Marlen” şarkısı savaş döneminin en ünlü melodisi olarak radyolarda çalınmaktaydı. Darende, anılarında Mihver işgalinde olan Balkanlardaki radyolarda haberlerden önce “Lili Marlen” şarkısının çaldığını ifade etmektedir. Almanca sözleri anlayamadıkları şarkının müziğinin kendilerini duygulandırdığını nakletmekteydi.⁴⁸⁷ Aileler bu dönemde radyo başında toplanıyor siyasi ve askeri gelişmeleri buradan dikkatlice takip ediyordu.

⁴⁸⁵ a.g.e., s.314-315.

⁴⁸⁶ Erdal İnönü a.g.e., s.123-124.

⁴⁸⁷ Darende, a.g.e., s.38.

Türkiye kamuoyu, savaşa hem psikolojik hem de maddi imkanlar açısından⁴⁸⁸ hazır değildi. Türkiye, savaşın hemen öncesinde Türk-İngiliz-Fransız yardım paktı ile kendini tehdit eden İtalyan Faşist İdaresine karşı pozisyon aldı. Ancak savaşın başlamasının ardından Fransa'nın savaş dışı kalması ve beklenmedik bir şekilde Almanya'nın Türkiye'nin sınırlarına dayanmış olması Türkiye idarecilerini zorladı. Savaş sırasınca Almanlar ilerledikçe kamuoyunun Türk-İngiliz-Fransız paktının yanlış bir seçim olduğu konusundaki endişeleri arttı. Alman etkisi Türkiye'nin her köşesinde hissediliyordu. Türkiye'ye karşı baskın şeklinde gelişecek bir savaşa karşı tedbir olarak erkekler silahaltına alındı. Bu durum ekonomisi tarıma dayalı Türkiye'de hem üretimin düşmesine hem de sürekli tüketmek zorunda olan bir asker topluluğunun oluşmasına neden oldu. Bu durum dış dünyadaki savaşın da etkisi ile fiyatlardaki artışın körüklenmesi ile sonuçlandı. Büyük şehirlerde bir yandan pasif koruma tedbirleri⁴⁸⁹ alınırken bir yandan da ekmek karneye bağlanıyor, karartmalar uygulanıyordu. Trakya boşaltılmaya çalışılıyordu.⁴⁹⁰ Artan fiyatların kontrolü için Hükümete geniş yetkiler veren Milli Korunma Kanunu yürürlüğe girdi. Servetlerden alınan Varlık Vergisi ve çiftçinin tarladaki mahsullerinden alınan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunları çıkartıldı. Savaş sırasında üniversitelerde, soruşturmalar⁴⁹¹ ve Turancı olarak bilinen çevrelerde tutuklanmalar oldu.⁴⁹² İsmet İnönü, Turancılık konusu ile ilgili gazetelere beyanatlar verdi. İnönü, manşetlerde yer aldığı şekliyle

⁴⁸⁸ Karaca, Mehmet, **II. Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2005.

⁴⁸⁹ Uran, eğer fiilen harbe girilmiş olsaydı ve bir tecavüze uğramış olsaydık bütün bu tedbirlerin kıymeti derecesi anlaşılmalı olacaktı demektedir. Uran, "büyük nimet" dediği harbe girilmemesi ile bu tedbirlerin kıymeti derecesini ölçemeye ve anlamaya mahal kalmadığını belirtmektedir. 1956'da yazdığı kitabında hala belini doğrultamamış olan Avrupa şehirleri göz önünde demekte ve "Yatalım, kalkalım, halimize şükredelim!"i eklemektedir. Uran, **a.g.e.**, s.306.

⁴⁹⁰ Çetin, **a.g.e.**,

⁴⁹¹ Üniversitedeki soruşturmalar için bkz. Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yay., İstanbul 2005.

⁴⁹² Turancılık davası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reha Oğuz Türkkkan, **Arayan Adam**, C.2, Pozitif Yayınları, İstanbul 2011. Türkkkan, 9 Mayıs 1944'te Turancılık davası olarak bilinen konu ile ilgili tutuklamaların başladığını, Nihat Atsız ve Sabahattin Ali davasıyla ilgili olan 3 Mayıs olaylarının tertipleycisi olduğunu ifade etmekteydi. Türkkkan, kitabında tabutluk işkenceleri gördüklerini ve işkence aletlerinin ayrıntılı tasvirlerini vermektedir. Suçlandıkların konuları reddetmekte ve olayları kendi penceresinden açıklamaktaydı. Hatıratında Almanlarla işbirliği içerisinde olmadığını aksine Hitler'in bir nutkunu Almanya'da tesadüfen dinledikten sonra Nazizme karşı olduğunu ve "Ergenekon" isimli dergisinin Almanları rahatsız ettiği için kapatıldığını ayrıntılarıyla anlatmaktaydı. Dergisi kapandıktan sonra Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper ile aralarında geçen konuşmayı kitabında nakletmektedir. Sarper'in, Almanlarla olan dostluğu bozucu çocuksu şeyler yazmamalarını kendisine öğütlediğini belirtmektedir. Hatıratında diğer bir ilginç konu olarak da Türkçü olarak birleşen arkadaşların arasında daha sonra köken problemlerinin çıkmasını ve dağılmalarını aktarmaktaydı.

nutkunda “Türk gençliğini öven Milli Şef, Irkçılık ve Turancılık maskesi altında fesat çıkarmaya çalışanları şiddetle takbih etti” denilmekteydi. Aynı sayfada, “Bir cemiyetin içinde hiçbir emniyetin kötüye kullanılması bir öğretmenin kendisine emanet edilen vatan evlatlarına kendi hususi politikasını telkin etmeğe çalışması kadar vicdansız ve zararlı olamaz.” demektedir.⁴⁹³ Karaborsacılık ve yolsuzluk dönemin en önemli gündem maddelerinden birkaçıydı. Basın ise savaş dolayısı ile Hükümetin belirlediği çizgilerde yayın yapıyordu, aksi halde gazeteleri kapanıyordu. Savaşın getirdiği bu zorlu koşullar neticesi çiftçilerin, toprak sahiplerinin, esnaf ve sermayedarların artan hoşnutsuzluklarına paralel meclis içinde yavaş yavaş bir muhalefet filizlenmeye başladı. Yine gıda maddeleri başta olmak üzere temel maddelerin piyasada bulunmaması neticesi açlık ve buna bağlı hastalıklar çoğaldı. Hastalıklarla mücadele kampanyaları düzenlendi.⁴⁹⁴ Yine savaş sırasında Köy Enstitüleri açıldı, eğitim alanında reformlara girildi, çeşitli eserler Türkçe’ye çevrildi. Sinema, opera, tiyatro, konser gibi sosyal faaliyetler devam etti. Toprak Reformu konusu gündeme geldi ancak uygulama imkanı olmadı. Anıtkabir’in temeli atıldı.⁴⁹⁵ İlk zırhlı birlik oluşturuldu, savaş boyunca hem müttefiklerden hem de mihverden elde edilen silah ve teçhizatla ordu kuvvetlendirilmeye çalışıldı. Türk subaylar eğitim için yurtdışına gönderildi. Türkiye kamuoyu, savaştan olumsuz etkilendi ancak Türkiye fiili olarak bir yıkıma sürüklenmekten kurtuldu. Savaş, Türkiye’nin siyasi, sosyo-ekonomik ve toplumsal yapısını etkilemiştir denilebilir.⁴⁹⁶

⁴⁹³ **Tanin Gazetesi**, 19 Mayıs 1944, s.1.

⁴⁹⁴ “Sıtmayla Savaşı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1945, s.1.

⁴⁹⁵ **Ulus Gazetesi**, 10 Ekim 1944, s.1.

⁴⁹⁶ Sedat Sav, **Türkiye’nin II. Dünya Savaşına Fiilen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2007.

III. BÖLÜM: SAVAŞ DİPLOMASİSİ

A. Uluslararası Konferanslar ve Türkiye'ye Baskılar

Savaş süreci boyunca devletler, savaşın yanı sıra diplomasi faaliyetlerini aralıksız sürdürdüler. İkili veya çoklu düzeyde yapılan görüşmelerde özellikle aynı safta yer alan devletler daha sık görüşmeye başladılar. Bu kapsamda Türkiye'yi yakından ilgilendiren görüşmeler arasında *Adana Görüşmeleri*, *Kahire Konferansı* ve *San Francisco Konferansı* önemli yer tutar. Müttefiklerin konferanslarında⁴⁹⁷ ABD ve İngiltere lider ülkeler olarak rol alıyordu. Bunlara bir süre sonra Sovyetler de katılacak ve üçlü bir yapı savaş sonuna kadar devam edecekti. Bu konferanslar, savaş sonunda Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasına temel olacaktı. Bu konferansların ilk çekirdeği 14 Ağustos 1941'de İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından yayınlanan Atlantik Bildirisidir.⁴⁹⁸ Bundan sonraki süreçte Müttefikler sık sık bir araya gelmeye başladı ve bu toplantılarda Türkiye'nin savaşa girmesi konusu daha sık gündeme geldi.

14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka Konferansı, Churchill ve Roosevelt'in katılımı ile gerçekleştirildi. Roosevelt bu toplantıya "Kayıtsız Şartsız Teslim Konferansı" ismini vermekteydi. Toplantıda Sovyet Rusya üzerindeki Alman baskısını azaltmak için Sicilya'ya çıkartma yapılması, Balkanlarda ikinci bir cephenin açılması bunun için de Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak üzere hazırlıklara girişilmesi, Mihver Devletleri'nin kayıtsız teslimine kadar mücadeleye girişilmesi ve Çin'e ortak yardımlarda bulunulması kararlaştırıldı. Bu Konferansta Churchill, Roosevelt'e Türk liderleri ile konuşmak istediğini söyledi.⁴⁹⁹ Kazablanka

⁴⁹⁷ Bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.713-737.

⁴⁹⁸ 9 Ağustos 1941'de Atlantik'te bir savaş gemisinde İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt arasında yapılan bir toplantıda, Atlantik-Charta. Atlantik Anayasa Metni, yayımlandı. Bu toplantı savaş sonrası konuların konuşulduğu görüşmelerden ilki sayılabilir. Jacobsen, a.g.e., s.30.

⁴⁹⁹ Churchill, daha önce müttefik liderlerle yaptığı mektuplaşmalar neticesi Türkiye'yi savaşa sokmayı iyice kafasına koymuştu. Türkiye'nin savaşa sokulmaya zorlamanın akıllıca bir iş olmadığı yönündeki uyarılara, Churchill, Türklerden herhangi bir söz almaya çalışmayacağını, malzeme ve garanti teklifinde bulunacağını ve saldırıya uğradıkları takdirde yardım sözü vereceğini bildirmişti.

Konferansı'nın hemen ardından Churchill, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için şartları sağlamayı görüşmek üzere 30 Ocak 1943'te Adana'ya geldi.

30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Churchill "Türkiye'yi modern silahlarla güçlendirme yollarını araştırmak ve bu ülkenin savunma gücü hakkındaki sorunları görüşmek için" Türkiye'ye gelmek istediğini bildirdi. Bunun kabul edilmesi üzerine Adana'nın Yenice istasyonunda Churchill, İsmet İnönü ve Rüştü Saraçoğlu bir araya geldi. Bu Konferans, Türkiye'yi Müttefiklere yaklaştırdı. İnönü, Churchill'in komünizmin değişikliklere uğradığı yönünde sözleri üzerine savaştan sonra Rusya'nın emperyalist bir devlet haline gelebileceğine işaretle Türkiye'nin basiretli bir şekilde davranması gerektiğini söyledi. Görüşmeler sonunda Türkiye'nin askeri gücünün zayıf olduğu, güçlendirilmesi gerektiği ve Türkiye'nin istediği gibi hareket etmekte serbest bırakılacağı açık bir şekilde ortaya çıktı. Bu konferans sonrası Almanlar, Balkanlarda bir cephe açılmasından endişe duymaya başlarken İngiltere'nin Türkiye'yi Müttefikler yanında savaşa sokma gayretleri devam etmiş ve Mihver'in cephelerde her yenilgisi Türkiye üzerinde baskıyı arttırmıştı.

12-16 Mayıs 1943 tarihlerinde Churchill ve Roosevelt, Washington Konferansı'nı⁵⁰⁰ gerçekleştirdiler. Konferansta Türk hava alanlarından yararlanılması, ikinci cephenin Fransa'da açılması, savaş sonrasında kurulacak barışın korunması sorumluluğunun Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilmesi kararlaştırıldı.⁵⁰¹ Bu konferansta İtalya'nın saf dışı bırakılması kararı alındı. İngilizler, İtalya'yı saf dışı bırakınca Türklerin Mussolini İtalya'sından korkusunun kalmayacağını ve daha rahat savaşa dahil olacaklarını düşünüyordu. Bütün bu baskılara rağmen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 15 Haziran 1943'te CHP Altıncı Kurultayının son toplantısında Almanya ile dostça ilişkilerin devam ettirilmesi gerektiğine değinmekteydi.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Bu konferansa Trident Konferansı da denir

⁵⁰¹ Bkz. Uçarol, **a.g.e.**, s.620-648.

⁵⁰² Esmer, **a.g.e.**, s.184.

11-24 Ağustos 1943'te Quebec Konferansı, Almanya'nın durumunu görüşmek üzere toplandı. Churchill bu konferansta ikinci cephenin Balkanlarda açılması gerektiğini söyledi ancak ikinci cephenin Fransa'da açılması kararlaştırıldı. Quebec Konferansı'nda Türkiye'nin askeri gücünün arttırılması, Almanya'ya ihraç edilen kromun durdurulması ve boğazlardan askeri öneme sahip Alman gemilerinin geçmesinin yasaklanması kararlaştırıldı.

19 Ekim – 1 Kasım 1943 tarihlerinde Moskova'da ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin Dışişleri bakanları Kremlin Sarayı'nda toplandılar. Ortak bildiri ile 1944 ilkbaharında ikinci cephenin açılması, Türkiye'ye hemen savaşa katılmayı kabul ettirmek için baskı yapılması, savaştan sonra da barışı korumak için dört devletin işbirliği yapması ve nüfuz alanı politikası gütmemesi kararlaştırıldı. Ruslar, Türkiye'nin savaşa sokulmasında ısrar etmişlerdi. Molotov'a göre, Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi bir "telkin" şeklinde değil bir "emir" şeklinde olmalıydı. Ruslar savaşın en şiddetli olduğu dönemde Türklerin savaşa girmesini istiyorlardı. Türkiye'nin savaşa girmemesinin Almanların işine yaradığını düşünüyorlardı.⁵⁰³ 19 Ekim-1 Kasım 1943 tarihlerinde toplanan Moskova Konferansı'nda Sovyetler, ikinci cephenin sonbaharda açılmasını ve Türklerin savaşa sokulması isteklerini kabul ettirdiler. Hatta Türkler savaşa sokulursa ikinci cephenin açılmasındaki gecikmeye bile razı olacaklarını açıkladılar. Ulus Gazetesi, "Üçlü konferansın başarı ile bitmesi ümidi büyük" başlığını atıyordu.⁵⁰⁴ 3 Kasım 1943'te İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Menemencioğlu'nu Kahire'ye davet etti.⁵⁰⁵

5-6 Kasım 1943 tarihlerinde Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Kahire'de buluştular. İngiltere, Türkiye'de üsler istedi ve Türkiye'nin yılsonunda savaşa girmesini teklif etti. Aksi takdirde İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı yardımları keseceği ihtarında

⁵⁰³ Armaoğlu, a.g.e., s.736-737.

⁵⁰⁴ **Ulus Gazetesi**, 22 Ekim 1943, s.1.

⁵⁰⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Kasım 1943, s.1.

bulundu. 15 Kasım'da Menemencioğlu Knatchbull-Hugessen'i çağırarak Türkiye'nin İngiltere'nin tekliflerini reddettiğini bildirdi.⁵⁰⁶

22-26 Kasım 1943 tarihlerinde Kahire'de Roosevelt ile Churchill, Çin Devlet Başkanı Çan-Kay-Şek'inde katıldığı bir toplantı gerçekleştirdi. Churchill daha önceki konferanslardaki gibi üçüncü cephenin Balkanlarda açılmasında ısrar etti. Gazeteler bu konferansta Japonya'ya yapılacak taarruz hareketinin görüşüldüğünü yazıyorlardı.⁵⁰⁷

28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihlerinde Tahran'da Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımı ile bir konferans gerçekleşti. Konferansta savaş sonrası İran'ın bağımsızlığının korunması, Türkiye'nin savaşa sokulması, ikinci cephenin açılması, Polonya sınırının saptanması, kesin zafere kadar çarpışmaların sürdürülmesi, savaştan sonra barışın korunması için bir uluslararası örgütün kurulması kararlaştırıldı. Konferans sırasında Türkiye'ye baskı amacıyla boğazların statüsünün değiştirilmesi konusu da ortaya atıldı. Churchill'in Türkiye'nin savaşa katılması ile Doğu Akdeniz'de bir cephe açılması fikri ve konferansta bu hususta ısrar etmesi Sovyetlerin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusuna olan ilgisini azalttı. Stalin'e göre Batılılar, Balkanlardan uzaklaştırılmalı ve Batı Avrupa'da vakit geçirmeden yeni bir cephe açılarak Rusya'nın yükü azaltılmalıydı. Stalin, Türkiye'ye silah yardımı yapılması yerine bu teçhizatın yeni cephede kullanılması gerektiğini söyleyecekti. Churchill, Stalin'in niyetlerinden şüphe edip kendisine Türkiye'nin savaşa girmesini isteyip istemediğini sorunca "gerekirse yakasından tutup sokmalıyız" cevabını verdi.⁵⁰⁸ Tahran Zirvesinin sonunda "Türkiye'nin yılın sonuna kadar Müttefikler safında savaşa katılmasının askeri bakımdan şayanı arzu olduğuna" ve Roosevelt ile Churchill'in İnönü'yü Kahire'ye davet ederek savaşa katılmasını istemelerine karar verildi. İsmet İnönü, serbestçe konular tartışılacaksa buraya katılabileceğini bildirdi.

⁵⁰⁶ Esmer, a.g.e., s.187-188.

⁵⁰⁷ **Ulus Gazetesi**, 03 Aralık 1943, s.1.

⁵⁰⁸ Esmer, a.g.e., s.190.

Ulus Gazetesi, konferans sonunda alınan kararlar gereği Almanya'ya ve Avrupa'ya çıkarma yapılacağını duyuruyordu.⁵⁰⁹

4-6 Aralık 1943'te İnönü, Roosevelt ve Churchill'in katılımı ile İkinci Kahire Konferansı toplanmış oldu. Müttefiklerin baskısı ağır oldu. Türkiye, Churchill'e, Sovyet Rusya'ya ilişkin çekincelerini iletmişti zaman, Churchill, komünizmin artık belirli bir ölçüde değişmiş olduğunu, savaş sonrasında Rusya Türkiye'ye saldırırsa bile kurulacak milletlerarası teşkilatın (yani Birleşmiş Milletlerin) gereken tedbirleri alacağını bildirdi. Teçhizat yardımı konusunda ise İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin istediği yardımı yapacağını ifade etti. Saraçoğlu ise Churchill'e, Türkiye'nin fiili garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın Slavlarla ve komünistlerle dolu olduğunu ve Almanya yıkıldığı takdirde bütün yenilen memleketlerin Bolşevikleşeceklerini söyledi.⁵¹⁰ İsmet İnönü "prensip olarak" savaşa katılmayı kabul etti fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girmeyecekti.

Türkiye'nin savaş gündemi savaşın sonuna doğru iyice yoğunlaştı. İngiltere 2 Mart'ta, ABD'de de 1 Nisan 1944'te Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımına son verdiler. Bu dönemde Türkiye'nin Müttefikleri ile ilişkilerinde bir "itimat buhranı" vardı.⁵¹¹ İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri 19 Nisan 1944'te Türkiye'ye bir nota vererek Türk hükümetinden Almanya'ya yapılan krom ihracının durdurulmasını istediler; bu isteklerinin kabul edilmemesi durumunda Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirdiler.

Türkiye, Müttefikler'in çok ciddi sonuçlara yol açacak bu tutum ve davranışları karşısında, 21 Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracının bütünüyle

⁵⁰⁹ **Ulus Gazetesi**, 05 Aralık 1943, s.1.

⁵¹⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.736-737.

⁵¹¹ İngiltere ve ABD Türkiye'ye planları hakkında bilgi vermekten çekiniyorlardı. Türkiye, nerede, nasıl ve ne zaman savaş edeceğini bilmiyordu. Daha sonraki gelişmeler de gösterdi ki Türkiye'nin faaliyet göstereceği tek alan olan Balkanlarda bir savaş bile, üç büyük devletin üzerinde tam bir anlaşmaya varamadıkları bir mesele idi. Esmer, **a.g.e.**, s.195.

durdurulacağını açıkladı. 13 Haziran 1944'te İngiltere ile ABD, Türkiye'den Almanya ile tüm siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesini istedi. Ancak Almanya'nın saldırısından çekinen Türkiye bu isteği kabul etmedi. Aynı günlerde, 5 Haziran 1944'te boğazlardan bazı Alman gemilerinin geçip Karadeniz'e çıkması, bunlardan bazılarının Almanların verdiği güvenceye rağmen ticaret değil savaş gemisi olduğunun anlaşılması,⁵¹² İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlık çıkardı ve ilişkileri gerginleştirdi. Bu olay sonrası "Dışişleri Bakanı'nın son günlerde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir" gerekçesi ile Numan Menemencioğlu istifa etmiş ve geçici bir süre için Başbakan Şükrü Saracoğlu Dışişleri Bakanlığını da eline almıştı. Temmuz ayı sonunda İngiltere, Türkiye'den bir defa daha Almanya ile ilişkisini kesmesini istedi. Türk hükümeti bunu olumlu karşıladı. 2 Ağustos 1944'te Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti.

21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihleri arasında, Washington'da Dumbarton Oaks Konferansı toplandı. 9-20 Ekim 1944'te Churchill, Stalin'le bir antlaşma yapmak üzere Moskova'ya gitti. Ulus Gazetesi manşetten "Almanya'ya karşı harbin güdümü üzerinde", "Mareşal Stalin'le görüşmek üzere Churchill ve Eden Moskova'ya vardılar" diyerek gelişmeleri haber yapmaktaydı.⁵¹³ 3 Kasım 1944'te Cumhuriyet gazetesi manşetten "Işıkları karartma tedbiri kaldırıldı" haberini veriyordu.⁵¹⁴ Bu durum artık Almanya'nın ani bir baskınından çekinilmediğinin de göstergesidir. 6 Ocak 1945'te de Japonya ile diplomatik ilişkiler kesildi.⁵¹⁵

1945 Ocak'ında Sovyet Rusya Moskova'da Boğazlar meselesini Churchill ve Eden'e açmış ve Churchill de bu konuda Rusya'yı destekleyeceğini söylemişti. 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta'da aynı isimli konferans, Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapıldı. Yalta Konferansı'nda Almanya'nın ne şekilde işgal edileceği konusunda, San Fransisco'da toplanacak konferans karara bağlandı. Yalta Konferansı'nı Churchill hatıralarında Yalta ile başlayan kısmına Demir Perde adını

⁵¹² Türk memurları gemilerin bir kısmını aramış ve gemilerden bir miktar silah, radar teçhizatı, sivil giyinmiş olan gemicilerin üniformaları bulunmuş ve bu sebeple gemiler Karadeniz'e bırakılmamıştı.

⁵¹³ **Ulus Gazetesi**, 10 Ekim 1944, s.1.

⁵¹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Kasım 1944, s.1.

⁵¹⁵ "Japonya ile siyasi ve iktisadi münasebetleri kestik", **Akşam Gazetesi**, 4 Ocak 1945, s.1.

koymuş ve Yalta'yı "Final" olarak nitelendirmiştir. Gerçekten Yalta, "Büyük İttifakın" sonu oluyordu. İşbirliği devresi son buluyor, rekabet ve mücadele başlıyordu.⁵¹⁶ Bunun yanında boğazların statüsünde değişiklik yapılmasının Türkiye'ye bildirilmesine karar verildi. Yalta Konferansı'ndan sonra yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, ona Yalta Konferansı'nda alınan kararı bildirdi. Buna göre kurulacak olan Dünya teşkilatını konuşmak üzere toplanacak olan San Fransisko Konferansı'na 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmiş olan ülkeler davet edileceklerdi. Türkiye bu muhtıradan üç gün sonra 23 Şubat 1945'te Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etti. 27 Şubat günü de Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni imzaladı. Bundan sonra 5 Mart 1945'te San Fransisko Konferansı'na resmen davet edilmiştir. Bu durum 7 Mart tarihli gazetelerin manşetlerine şöyle taşınyordu: "San Fransiscoya dün resmen davet edildik."⁵¹⁷ Bu sıralarda 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Andlaşması'nı feshettiğini açıkladı. Bu suretle Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerde gerginliğe dayanan yeni bir dönem başladı. 1945 yılında Türkiye'nin başlıca endişesi Sovyet tehlikesiydi. Çünkü bütün Orta Avrupa ve Balkanlar Sovyetlerin askeri işgali altına düşmüştü.

25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihlerinde San Fransisko Konferansı toplandı ve Birleşmiş Milletler Örgütü kuruldu. Cumhuriyet Gazetesi San Francisco Konferansı'nın kapandığını "Anayasa 50 milletin oybirliğiyle kabul edildi" diyerek Birleşmiş Milletler Örgütünün kuruluşunu duyurmaktaydı.⁵¹⁸ 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihlerinde San Fransisko Konferansı toplandı. Türkiye'yi Hasan Saka'nın temsil ettiği konferansla Türkiye, Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerinden biri oluyordu.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olmasının ardından, Berlin yakınlarında Potsdam'da "Üç Büyükler Konferansı" açıldı. Türk gazeteleri, konferansta Almanya'nın yirmi yıl müddetle

⁵¹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.725-726.

⁵¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mart 1945, s.3.

⁵¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1945, s.1.

işgal projesinin görüşüldüğünü haber veriyordu.⁵¹⁹ Potsdam Konferansı'nda Türk boğazları konusu gündeme gelmişti. Türk basını, konferansı yakından takip etmekteydi. Cumhuriyet gazetesi, manşette “Boğazlar Meselesi Potsdamda bu işin geri bırakıldı söyleniyor”,⁵²⁰ “Üçler Konferansı Sona Erdi”⁵²¹, Ulus gazetesi, “Almanya’ya dair önemli kararlar”⁵²² gibi başlıkları ile konferansa ilişkin haberleri duyuruyorlardı. Türk kamuoyu, Sovyetlerin tutumları dolayısıyla özellikle bu konferansta boğazlar meselesine ilişkin konuların konuşulacağını ve bir karara varılabileceğini beklemekteydi. Konferansta ise Almanya’ya ilişkin konular karara bağlandı. Türk hükümeti, savaş boyunca Rusların Çarlık Rusyası siyasetine dönmelerinden çekiniyor ve bir Rus tehdidine karşı duracak bir politikayı takip ediyorlardı. Türklerin çekinceleri doğru çıkmıştı nitekim Potsdam Konferansı'nda Sovyet Rusya, boğazların kontrolünün Türkiye ile birlikte kendisine de verilmesini istedi. Konferansın sonunda müttefikler anlaşamamış, çıkar yol olarak da boğazlardan geçişin serbest olması için her devletin bu konudaki görüşünü Türkiye’ye ayrı ayrı bildirmesi kararlaştırılmıştı.⁵²³ Görüş ayrılıkları, Yalta’da müttefiklerin arasında ortaya çıkmaya başlamış olan farklılıkların su yüzüne çıkmasına da neden oldu.

⁵¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1945.

⁵²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1945, s.1.

⁵²¹ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ağustos 1945, s.1.

⁵²² Ulus Gazetesi, 3 Ağustos 1945, s.1.

⁵²³ Uçarol a.g.e., s.620-648.

B. Anılarda Savaş Gündemi ve Türkiye'nin Görüşmeleri

1. Kazablanka Konferansı ve Adana Görüşmeleri

Müttefikler lehine dönmeye başlayan savaşın sonlarına doğru, ülkeler arasında savaşın hızla sonlandırılmasını sağlayacak konuların gündem oluşturduğu konferansların sayısı arttı. Bu konferanslardan Türkiye'yi yakından ilgilendiren Casablanca (Kazablanka) Konferansı 14-25 Ocak 1943'te toplandı. Churchill, Roosevelt ve Müttefik Genelkurmay Başkanları'nın katılımıyla gerçekleşen konferansta Mihver devletleri için "Kayıtsız şartsız teslim" kararı alındı.⁵²⁴ Son Posta, konferansı manşetten "Ruzvel-Çörçil mülakatı" "M.Ruzvelt konferansı "şartsız teslim toplantısı" olarak isimlendirdi" diyerek duyuruyordu.⁵²⁵ 26 Ocak 1943'te İngiliz Sefiri, Churchill'in Cumhurbaşkanı İnönü ile buluşmak istediğini Başbakan Saracoğlu'na bildirdi.⁵²⁶ Bu konferanstan birkaç gün sonra 30-31 Ocak 1943'te Adana'da Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İngiltere Başbakanı Churchill buluştu. Bu görüşme ile ilgili olarak Türk gazetelerinde çıkan ilk haber 3 Şubat 1943 tarihlidir. Bu durum Adana Görüşmeleri'nin kamuoyundan güvenlik gerekçesiyle bir süreliğine saklandığını göstermektedir.⁵²⁷

⁵²⁴ Jacobsen, a.g.e., s.61.

⁵²⁵ Son Posta, 28 Ocak 1943, s.1.

⁵²⁶ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973) 2.Cilt**, YKY, 2008, s.1308. İsmet İnönü'nün notlarından anlaşıldığı üzere Churchill Kıbrıs'ta İnönü ile buluşmak istemekteydi. İnönü, kendisinin yurtdışına çıkamayacağını, görüşme Kıbrıs'ta olursa Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nı gönderme konusunu değerlendirmekteydi. Amerikan Sefiri de yine Saracoğlu ile görüştü ve Roosevelt'in böyle bir görüşmenin olması yönündeki mesajını doğrudan Cumhurbaşkanı'na iletmek istediğini bildirdi. Başbakan'ın da bulunduğu bir heyetle Churchill'in müttefikler adına ne isteyeceği konusunda ihtimaller değerlendirildi. Notlardan anlaşıldığı üzere İnönü, müttefiklerin Rusların durumunu kavradıklarını ve Türkiye'yi teçhizatlandırarak ve kuvvetli kılarak savaşa dahil etmek istemeleri ihtimalini değerlendiriyordu. Hilmi Uran, Memduh Şevket Esendal ve Rana Tarhan'ın Türkiye'yi "tazyik ederek" savaşa "sürüklemek" isteyecekleri ihtimalini gördüklerini yazmaktaydı. İsmet İnönü, a.g.e., s.1308-1310.

⁵²⁷ "Adana Mülakatı", **Ulus Gazetesi**, 3 Şubat 1943, s.4. Alper Bakacak, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.264.

İsmet İnönü'nün kendi notlarından anlaşıldığı üzere Adana'daki bu görüşme İnönü'nün hususi treninde “daracık salonunda” neşeli takdimlerle başladı. İnönü; Saraçoğlu, Menemencioğlu, Churchill, Cadogan ve Knatchbull-Hugesson'la birlikte yalnız kaldıklarını belirtmekteydi.⁵²⁸ İnönü, Churchill'in sözlerine “*Türkiyenin şimdiye kadar takib ettiği hareket hattını tamamen anlıyoruz.*” diye söze başladığını nakletmekteydi. İnönü, Churchill'in, Türkiye'yi teçhiz etmek için konuşmaya geldiğini, bir taahhüt talep etmediğini, Türkiye kendisini kuvvetli gördükten sonra kararını ileride gene kendisi vereceğini söylediğini belirtmekteydi. İnönü, görüşmelerin bu konu etrafında devam etmesini beklediklerini ve bunun en “eyi” ihtimal olduğunu belirtmekteydi. Churchill'in Türkiye ordusunun silahlandırılmasına dair meseleler, malzeme, yeni talepler, taşıma vasıtaları, memleketin yollarının taşıma kabiliyetinin artırılması, yeni silahların talimi için karşılıklı tedbirlerin alınması konularını içeren bir muhtırayı Fransızca olarak okuduğunu kaydetmekteydi. İnönü, Churchill'in Almanların, Bulgarları silahlandırma ihtimallerine karşılık Balkanlarda çıkacak bir anarşinin önüne geçmek için Türkiye'yi silahlandırma kararı aldıklarını söylediğini ifade etmekteydi. Bu konuşma üzerine İnönü, Churchill'in anlattıklarından anladıklarını özetlemiş ve Türkiye'nin bitaraflik politikasına devam edeceğini söylemişti. İnönü, askeri mevzuları askerlere bırakıp siyasi konularda konuşmaya devam ettiklerini ve Rus-Alman savaşını değerlendirdiklerini aktarmaktaydı. İnönü defterinde, “*Churchill'in Ruslara sadık olmak ve onlara karşı bir şüphe göstermemek noktası zihnine en çok yer etmiş görünüyordu.*” diye yazmaktaydı. İnönü, bu durumu dikkate alarak müttefiklerin arasını⁵²⁹ bulandırmak istemediğini ifade ettikten sonra, Türkiye'nin savaşın en başından bu güne kadar Rusya ile olan ilişkilerini Churchill'e özetlediğini ve aradaki soğukluktan bahsettiğini aktarmaktaydı. İnönü, Ruslarla Almanların savaşının Doğu Avrupa'yı paylaşmamak olduğunu söylediğini yazmaktaydı. İnönü, savaş sonrası için Rusların

⁵²⁸ Feridun Cevat Erkin, hatıratında, toplantıda, Cumhurbaşkanı, Başbakan Saracoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Hava Tuğgeneral Şefik Çakmak ve kendinin bulunduğu karşı taraftan ise Churchill, Foreign Office Daimi Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, Genel Kurmay Başkanı Sir Alan Brook ve cephe kumandanlarının bulunduğu belirtmekteydi. Erkin, a.g.e., s.137.

⁵²⁹ İnönü, “*şimdi ittifak halindedesiniz*” deyince Churchill'in “*Harbi kazanmak İttifakı*” diye bir tabir söylemekten kendini alamadığını nakletmekteydi. İsmet İnönü, a.g.e., s.270, s.1313.

tavırları neticesi tedbirli olmaya çalıştıklarını ifade edince Churchill'in rahat ve atılgan bir şekilde "Elbette" diye onayladığını kaydetmekteydi.⁵³⁰

Feridun Cevat Erkin, konferansta Churchill'in söz alarak, Türkiye'nin savaş sırasındaki ihtiyatlı tutumunu daha iyi anlayıp değerlendirmek fırsatını bulduğunu, Almanlar tarafından silahlandırılan Bulgaristan'ın bile Türkiye'ye oranla daha güçlü silahlara sahip olduğunu, bütün bu gerçeklerle, bir Alman saldırısı ihtimalini düşünerek, Türkiye'nin en modern silahlarla donatılmış duruma getirilmesi gerektiğini, müttefik Türkiye'nin en modern silahlarla donatılmış duruma getirilmesi gerektiğini, müttefik Türkiye'ye en uygun tarzda yardımda bulunmak ve O'nun esef verecek derecede yoksun kaldığı en yeni silahlarla güçlendirmek konularında Amerikan Cumhurbaşkanı önerilerde bulunmak amacıyla, Adana'ya İngiltere Genel Kurmay Başkanı ve cephe kumandanlarından kurulu bir kurmay heyetiyle gelmeyi uygun bulduğunu açıklayarak söze başladığını belirtmekteydi. Churchill'in müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokmak niyetinde olmadıklarını söylediğini nakletmekteydi. Churchill, askeri donatım çalışmalarının tamamlanmasından sonra, Müttefiklerin, İttifak antlaşmasından doğan ödevlerin yerine getirilmesini Türkiye'den isteyecekleri zamanın geleceğini sözlerine eklediğini nakletmekteydi.⁵³¹

Aydemir'e göre hükümet, Saracoğlu'nun Adana Konferansı'nda Churchill'e söylediği gibi Almanya'nın çöküşünün ancak Sovyetler Birliği'nin menfaatine olacağını ve Avrupa üzerine Rusların söz sahipliğini getireceğine inanıyordu. Aydemir'in kitabından nakille Churchill hatıratında Adana Konferansı'ndan bahsettiği kısımda Saracoğlu'nun bu uyarısını hatırlamakta ve bunu teyit etmekteydi. Zira hatıratında bu ihtimal üzerinde kafa yorduğunu ve bu düşünceler içerisinde sabahleyin Yenice istasyonundaki vagonunda, sekreterini çağırdığını ona, bu konuda kafasında beliren düşünceleri kaydettirdiğini yazmaktaydı. Bu düşüncelerini: "*Osmanlı İmparatorluğunu parçalamakla hata ettik. Ortadoğu'da kuvvetli bir Türkiye lazımdı. Acaba şimdi gene ve Türkiye'nin kuvvetli bir çekirdek teşkil edeceği*

⁵³⁰ a.g.e., s.270, s.1311-1314.

⁵³¹ Erkin, a.g.e, s.137.

bir işbirliği, bu topraklarda kuramaz mıyız?" diye özetlemekteydi.⁵³² Yine, İnönü'nün notlarından anlaşıldığı üzere Rusya-Almanya savaşı konuşulurken İnönü'nün, "Almanya'nın mahvını düşünüyor musunuz?" diye Churchill'e sorduğunu, Churchill'in bunu yanlış anladığını aktarmaktaydı. İnönü, Alman milletinin durumunu sormaktaydı. İnönü'nün bu soru ile Churchill'e savaş sonra Avrupa'da Sovyetlere karşı Alman milletinin ve devletinin geleceğini hatırlatmak istediği söylenebilir.⁵³³ Bu yorumları ile Churchill'in güneye yönelik Sovyet girişimine karşı Türkiye'yi güçlendirmeyi düşünmüş olabileceği ileri sürülebilir. Yine, Weisband'ın kitabından nakille Dışişleri Sekreteri Erkin'in "İngiltere ve Amerika bir gün, en seçme gençlerini Avrupa'ya Bolşevik tehdidinden korumak için feda ettiğinde Almanya'ya minnet borçlanacaklardır." dediğini nakletmekteydi.⁵³⁴ Churchill'in hatıratından İnönü'nün ve Saracoğlu'nun değerlendirmelerinden etkilendiği anlaşılmaktaydı.

Feridun Cevat Erkin, anılarında Churchill'in havaalanında kendisini karşılamaya gelen Saracoğlu ve Menemencioğlu'nun elleri sıkarken: "Türkiye'ye bir istekte bulunmak için değil, silah ve malzeme ihtiyaçlarınızı incelemek için geldim." diye ziyaretinin amacını belirttiğini aktarmaktaydı.⁵³⁵ Adana'daki görüşmelerde İnönü'nün defterlerindeki notlarından anlaşıldığı üzere İnönü, Türkiye'ye istediği kadar silah vermek isteyen müttefiklere, "*Bize silah vermeyi teklif edeyorsunuz, ne miktar istersek vereceğiz diyorsunuz. Fiyatı nedir. Nasıl ödenecektir? Bunlara dair hiçbir şey söylemeyorsunuz. Bize bu emniyetin sebebi nedir?*" diye sorduğunu kaydetmekteydi. Churchill'in bu soruya şaşırıldığını ifade etmekte ve kendisinin cevap vermesine yardım olsun diye "*Aramızdaki emniyette yeni bir merhale görüyorum. Bizim için, Büyük Britanya ile bu harp esnasında ve harpten sonra emniyet ve itimad içinde yaşamak kanaatimizin esasıdır. Şimdi sizin hareketinizde bir itimad tekamülü vardır. Bunun sebebini bilmek isteyorum.*" dediğini belirtmekteydi. Şaşkınlığı

⁵³² Aydemir, **a.g.e.**, s.164.

⁵³³ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.270, s.1311-1314

⁵³⁴ Bkz. Weisband, **a.g.e.**

⁵³⁵ Erkin, **a.g.e.**, s.137. Erkin, bu anılarını paylaşırken Weisband'ın kitabında ifade edilen gerçeklerle kendi anılarının bağdaşmadığını da belirtmekteydi. Erkin, Weisband'ın kitabında Adana görüşmelerinde Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için baskı uyguladığını iddia etmekte olduğunu belirtmekte ve bunun böyle olmadığını anılarıyla ve yorumlarıyla belirtmekteydi.

dağılan Churchill'in "Türkiye'nin kuvvetli olmasını isteyoruz. Türkiye'nin silahlarını hiçbir zaman bize çevirmeyeceğine inanıyoruz. Türkiye yolları kapıyor. Kuvvetli olarak bu kapama işine devam etmesini isteyoruz." dediğini ve İnönü'nün bunları yeterli bulmamakla birlikte memnun olduğunu kaydetmekteydi. Bu konuşmalardan müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin Türkiye'nin savaştaki konumunu Almanların, Mısır ve Hindistan gibi sömürgelerine yönelik girişimleri için engelleyici bir unsur olarak gördükleri ve hükümetçe devam ettirilen politikaların müttefiklerin menfaatleri ile uyduğu sonucuna varılabilir. Bu maksatla güçlü bir Türkiye'yi destekleme kararı verilmiştir denebilir.⁵³⁶

Adana görüşmeleri sırasında Churchill, yukarıdaki fikrinden farklı olarak SSCB'nin bir tehdit olmadığını Türk tarafına inandırmaya çalıştığı anlaşılmaktaydı. Aydemir, kitabında Churchill'in hatıralarından atıfla görüşmeler sırasında İsmet İnönü'nün Sovyetlerden çekindiğini söyleyince Churchill'in İnönü'ye komünizmin artık eskisine nazaran nispeten değişmiş olduğunu, Rusya savaştan sonra Türkiye'ye taarruz etse bile kurulacak olan milletlerarası teşkilatın gereken tedbirleri alacağını söylediğini nakletmekteydi. Saracoğlu'nun buna karşılığının biraz sert olduğunu, Türkiye'nin fiili garantiler istediğini belirttiğini eklemekteydi.⁵³⁷ İnönü ve Saracoğlu'nun bağlayıcı olmayan taahhütlere güvenmeyecek kadar gerçekçi oldukları söylenebilir. İnönü'nün notlarında Churchill'in Türkiye'den isteklerini üç safha ile belirttiğini; birinci safhayı, Türkiye'nin silahlanması ve bitarafılık devri, ikincisini, bitarafılığın liberal bir surette tefsiri devri deyip örnek verdiğini bu devirde tayyarelerle gidip Romanya petrolerini dövmeyi ve yahut boğazlardan istifade etmeyi misal gibi zikrettiğini yazmaktaydı. Üçüncü safhayı ise Türkiye'nin kendileriyle beraber hareket etme zamanı olarak ifade ettiğini ve Saraçoğlu ile Churchill'in münakaşaya tutuştuklarını aktarmaktaydı. Başbakan, Churchill'e bu dediklerinin otomatik olarak harbe sebep olacağını izah ettiğini, Churchill'in de cevap olarak "Boğazlardan istifade meselesine bırakalım, o çok sonraki iş" gibi bir tavır aldığını ve tayyare işi için de İsviçre üzerinden nasıl geçtiklerini ve İsviçre'nin

⁵³⁶ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.270, s.1311-1314

⁵³⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.260. Saracoğlu, Avrupa komünist ve İslavlarla doludur. Almanya yıkıldığı zaman bütün yenilen memleketler Bolşevikleşecektir dediği aktarılmaktaydı. Aynı Yer.

protestolarını hikaye ettiğini aktarmaktaydı. İnönü, buradan “esaslı ve saklı emri vaki maksatları olduğunu zannettirecek bu safha, tekrar sükunet buldu” diye yorumlamakta ve zamanı gelip “Türkiye müstakilen karar verinceye kadar birinci safha devam edecek gibi bir mana ortaya çıktı” diye kaydetmekteydi.⁵³⁸ Bu konuşmalardan İnönü ve Saracoğlu’nun müttefiklerin bir oldubittisi ile savaşa girmeme ve istemediği bir pozisyonla zayıf bir konuma düşmeme konusunda ne kadar dikkatli oldukları söylenebilir.⁵³⁹

Erdal İnönü hatıratında babasının, Adana buluşmasından memnun döndüğünü sofrada Churchill ile yararlı konuşmalar yaptıklarını söylediğini yazmaktaydı. "*Daha ilk selamlaşmadan sonra, sanki kırk yıllık ahabmışız gibi, hemen konuşmalarımızı tartışmaya başladık*" dediğini nakletmekteydi. "*Bakıyorum, her yerde vatandaşlar bu buluşmayı Rusya'ya karşı bir güvence diye değerlendiriyorlar!*" demesini ilginç bulduğunu belirtmekte ve bunu halkımızın sağduyusuna yormaktaydı.⁵⁴⁰ İsmet İnönü’nün bu görüşmelerle ilgili memnuniyetinin bir başka sebebi de notlarından anlaşılmaktaydı. İnönü, İngiltere’ye dönüşünde Churchill’in Avam kamarasında yapacağı konuşmada Türkiye’den bir taahhüt istemediğini ve Türkiye’nin de bir taahhüt almadığını ifade edeceğini ve Türkiye Başvekilin de aynı mealde beyanatta bulunacağını karşılıklı beyan ettiklerini aktarmaktaydı. İnönü, bu tebliğin mühim noktasını, “Türkiye’nin şimdiye kadar takip ettiği politikanın İngiltere tarafından sempati ve anlayışla telakki edildiğinin zikir edilmesiydi” diye yazmaktaydı. İnönü, ittifak muahedesine rağmen harbe girmemek ve vaziyeti bugüne kadar idare etmek için geçirilen “tatlı, acı ve bazen pek sıkıntılı ve buhranlı çekişmelerde” Türkiye’nin haklı olduğunu Churchill’e tasdik ettirmiş olduklarını ifade etmekteydi.⁵⁴¹

⁵³⁸ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.1314-1317

⁵³⁹ Feridun Cevat Erkin, hatıratında bu durumu doğrular nitelikteki bir anıyı başka bir hatıra kitabından aktarmaktaydı. Adana’da Churchill’le birlikte bulunan ve Churchill’in özel doktoru Lord Moran’ın anılarından nakille, Churchill’in “Bir müşahit için Türklerin acele karar vermeleri tehlikesi yoktur. Onlar hiçbir ihtiyatsız harekete girişmeyeceklerdir. Ruslardan ve barıştan sonraki olaylardan çok kaygılanıyorlar.” dediğini yazdığını nakletmekteydi. Erkin, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁴⁰ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.154.

⁵⁴¹ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.1314-1317. İnönü aynı sayfalarda “*O Çörçil ki İtalyanın harbe girmesinde, İtalyan-Yunan harbinde ve en nihayet Almanların Balkanlarda ilerleyişinde harbe girmemiz için pek ziyade ısrar etmiş ve bu şüphelerinden hiçbir zaman vaz geçmemiştir.*” yazmaktaydı. Aynı Yer.

Erdal İnönü kitabında, Cemil Koçak'ın Türkiye'de Milli Şef Dönemi kitabını kaynak göstererek Adana'da özellikle Saracoğlu ve Menemencioğlu'nun savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a ve Türkiye'ye yönelik yayılma girişimlerine karşı müttefiklerin nasıl bir tavır alacağını ısrarla sorduklarını ve bu noktada tatmin edici bir yanıt almadan savaşa katılamayacağımızı anlattıklarını kaydetmekteydi.⁵⁴² Görüşmelerde, Türk idarecilerinin somut garantiler elde etmeden hiçbir harekete girişmeyecekleri anlaşılmaktaydı. Savaş sonrası dönemde Sovyetlerin Alman işgalinde kurtardığı Balkan devletlerini peykleri haline getirmiş olması Türk idarecilerinin haklı olduklarının göstergesidir. Savaşın hemen bitiminde gazetelerde Sovyetlerin girişimleri yer buluyordu, örnek olarak Sovyetler bir ticaret antlaşması ile Macar ekonomisine kısmen el koyuyorlardı.⁵⁴³

İsmet İnönü'nün notlarından anlaşıldığı üzere Churchill, 24 Kasım 1942 tarih ile kendisinin Stalin'e yazdığı bir telgrafi kendilerine göstermekteydi. Telgrafta Amerika Cumhurbaşkanı ile hemfikir olarak Türkiye'nin artık kendi yanlarında harbe iştirak etmesi zamanı geldiğini ve Türkiye'ye teminat vermek icab ettiği ve Türkiye'ye yardım için İngiltere'nin 9. ve 10. ordularından meydana getirilecek büyük bir ordunun yakında Suriye'de toplanacağı yazıyordu. Stalin, 28 Kasım 1942 tarihli kısa cevabında, Türkiye'nin kendi yanlarında muharebeye girmesi için düşünülen tertiplerle tamamıyla mutabık olduğunu ve bu meseleye kıymet verdiğini söylüyordu. İnönü "*Haberimiz olmadan arkamızdan plan yapmışsınız. Bu nasıl şeydir?*" diye sorduğunu Churchill'in bunun fena bir şey olmadığını ve açık yürekle kendisine her şeyi gösterdiğini izah etmeye çalıştığını aktarmaktaydı.⁵⁴⁴ Churchill'in bu telgrafi göstererek Türkiye'nin ileri gelenlerine Sovyetlerin ve Müttefiklerin iyi niyetlerini ispat etmeye çalıştığı söylenebilir.

⁵⁴² Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.154.

⁵⁴³ **Vakit Gazetesi**, 22 Ekim 1945, s.1.

⁵⁴⁴ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.1314-1317

Adana görüşmelerinde Türkiye, Sovyetlere karşı somut garantiler ararken başka konularında gündeme geldiği iddiaları vardı. Aydemir, Von Papen'in hatıralarında Adana görüşmelerinde İnönü'nün Churchill'e, Von Papen vasıtasıyla Almanya'ya barış teklifinde bulunulmasını da telkin etmiştir diye yazdığını ama İnönü'nün böyle bir telkinde bulunmadığını kendisine kesin olarak ifade ettiğini yazmaktaydı.⁵⁴⁵ Kazablanka Konferansı'nda Müttefiklerce Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması kararı alınmıştı. Bu durumda böyle bir teklifin İnönü tarafından sunulması zor olabilirdi. Feridun Cevat Erkin anılarında, savaşın başlamasından birkaç ay sonra Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras, tarafından şifreli bir rapor gönderildiğini, bu raporda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax ile görüşürken, Bakanın, kompromi'ye (yani ihtilafta tarafların karşılıklı fedakarlıklarla varacakları uzlaşma) taraftar oldukları tarzında bir sözünü bildirdiğini aktarmaktaydı. Erkin, bunu söyledikten sonra kompromi sözünün von Papen'in sık sık ortaya attığı bir dilek olduğunu belirtmekteydi. Erkin, bu habere şaşırıldıklarını çünkü o sıralar kendi bilgilerine göre İngiltere'nin bu tür sözlere şiddetle karşı gelmekte ve çıkan savaş tam zafere götürmeye kararlı olduklarını düşündüklerini belirtmekteydi. Bu sebeple, Saracoğlu'nun alınan haberi İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Hugheson'a hayretle açıkladığını ve Sir Hugheson'un "böyle bir şey katiyen olmaz." diye bürosuna dönüp işin aslını Londra'dan soruşturduğunu nakletmekteydi. Lord Halifax, son zamanlar Tevfik Rüştü Aras'ı görmediğini ve de hükümetinin karşı olduğu kompromi barışına razı olmak gibi bir sözü sarfetmediğini bildirdiğini belirtmekteydi.⁵⁴⁶ Bu aktarımlardan, savaşın en başından beri Türkiye'yi idare eden heyetin İngiltere'nin barış yapmayacağına inandıklarını, bunu teyit ettirmek için bir fırsat bulduklarını ve teyit ettirdiklerini söyleyebiliriz. Bu durumda İnönü'nün böyle bir teklif yapmaya çalışmış olmasının zor olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin İngilizlere, Sovyet yayılcılığına karşı çekincelerini ifade etmiş olması Churchill'i Türkiye'nin bu konudaki endişeleri gidermek için harekete geçirmiş olması muhtemeldir. Nitekim Aydemir, Cordell Hull'un hatıralarından

⁵⁴⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s.261. Aydemir, İnönü idaresinin Almanya'nın tamamen ezilmesine taraftar olmadıklarının bir gerçek olduğunu ifade etmekteydi.

⁵⁴⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.128.

nakille, İnönü'nün Adana'daki görüşleri Churchill'i de etkilemiş olacak ki, 2 Şubat 1943'te Roosevelt'e gönderdiği mesajda, Türklerin kaygılarını belirttikten sonra; savaş sonrası için Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmek hususunda Sovyetleri ikna edebilmek ümidinde olduğunu ve Amerika da bu konuda aynı şeyi yapabilirse bunun faydalarını anlattığını yazmaktaydı.⁵⁴⁷

Erdal İnönü, Adana buluşmasından sonra İngiliz ve Türk Genelkurmaylarının daha yakın bir işbirliğine girdiğini, Mart sonlarında Orgeneral Salih Omurtak başkanlığında bir heyetin Kuzey Afrika'da müttefik ordularını ziyaret ettiğini yazmaktaydı.⁵⁴⁸ Dönüşte Omurtak'ın sofrada gezi izlenimlerinden bir kısmını anlatmasına tanık olduğunu ve Omurtak'ın gördüklerinden çok etkilendiğini belirtmekteydi. Omurtak, özellikle malzeme ve yiyecek bolluğuna hayran olmuş ve "*Askere bir ekmek veriyorlar; pasta gibi. Biz, askerimize bu kadar malzeme ve yiyecek verebilsek, ben onlarla dünyanın öbür ucuna kadar giderim!*" dediğini nakletmekteydi.⁵⁴⁹ Türkiye'nin savaş sırasında her türlü teçhizat yönünden zayıf olduğu söylenebilir.

İnönü'nün notlarından anlaşıldığı üzere Türkiye'nin savaş teçhizatları yönünden zayıf oluşu Müttefiklerce de anlaşılmış ve güçlendirilmesine karar verilmişti. İnönü, Churchill'in savaşın vaziyeti ve bundan sonra yapılacaklarla ilgili bir vesika okuduğunu belirtmekteydi. Vesikada Türkiye, Almanlar tarafından tecavüze uğraması yahut Balkanlarda çıkacak anarşiyi önlemeye yardım için müdahale etmesi ve yahut ta kendisi hisleri ile Atlantik Beyannamesi'ndeki yüksek fikirlerle ahenkli olduğundan dolayı harbe girebilir denilmekteydi. İnönü vesikanın takip eden satırlarında Türkiye'nin kendisini bir felakete sürükleyecek şekilde

⁵⁴⁷ a.g.e., s.260-261.

⁵⁴⁸ İnönü, Adana görüşmelerinde Müttefiklerin Türkiye'nin silahlanmasına karar verildiklerini ve buna sebep olarak üç muhtelif sebep söylendiğini belirtmekteydi. Birisi, Almanlar Bulgarları silahlandırıyorlar. Müttefikler Türkiye'yi bunun karşısında zayıf bırakmak istemiyorlar. İkinci sebep, Türkiye kuvvetli olmalı ki Bulgaristan'da veya Balkanlarda çıkacak anarşiye karşı hazır bulunsun. Üçüncü sebep olarak da Almanlar kuzeyde Rusya'da ve güneyde Afrika'da başarılı olamadılar. Şimdi merkezden bir ileri hareket teşebbüsleri beklenebilir dediklerini ve bu sebeplerden Türkiye'yi kuvvetli bulundurmak lazım gelir dediklerini aktarmaktaydı. Bunların ardından iki ordu arasındaki ilişkiler daha da geliştirilmeye başlandı. İsmet İnönü, a.g.e., s.1311-1314.

⁵⁴⁹ Erdal İnönü, a.g.e., s.156.

muharebeye girmekten sakınması açık olarak isteniyordu demektedir. İnönü, bu ifadelerle hem hazırlık hem münasip zaman murat edildiğinin anlatıldığını yazmaktaydı. İnönü, Churchill ile bir konuşmaları esnasında da kendisine “*Siz bugün hemen muharebeye girelim deseniz ben dizlerinize kapanarak sizi vazgeçirmek isterim, zamanı değildir derim.*” dediğini belirtmekteydi. İnönü, münasip zaman olarak Almanların tehlikeli halden çıkması, uzaklaşması, Balkanların anarşiye düşmesi gibi misallerin ayrı bir maddede öyle zikredildiğini Türkiye’nin harbe girmesini ancak en son safha için göz önüne aldıkları gösterdiğini belirtmekteydi.⁵⁵⁰ İnönü’nün naklettiği vesikadan ve Churchill’in sözlerinden müttefiklerin Türkiye’nin zayıf askeri gücü ile savaşa girmesini istemedikleri ve bitaraf halinden memnun oldukları söylenebilir.

12-25 Mayıs ve 14-24 Ağustos 1943’te sırasıyla Washington Konferansı ve Quebec Konferansları toplandı. “Overlord Operasyonu” kararlaştırıldı.⁵⁵¹ Bu konferanslar sürerken Churchill’in önerileriyle Avrupa’nın güneydoğusunda Türkiye’nin dahil olacağı bir cephe açılması konusu tekrar gündeme geldi.

19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında Ruslara yardımı açıklamak ve Almanya-Sovyet barışını engellemek üzere Amerika Dışişleri Bakan Cordell Hull ile İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Moskova’ya gitmişlerdi.⁵⁵² Savaş sürecinde hem Müttefikler hem de Almanlar Türkiye’yi kendi saflarında savaşa sokmak için çeşitli tekliflerde bulundu. Aydemir, İnönü’nün beyanlarını dinlediğine göre Almanya ile Rusya aralarında anlaşınca Türkiye üzerine pazarlıkların başladığını söylediğini yazmaktaydı. Almanların Ruslarla araları bozulunca bu sefer Rusya aleyhine Türkiye’ye tekliflere başladıklarını hatta Kırım’ı vaat ettiklerini söylediğini eklemekteydi. Ruslar ise Bulgaristan’ın güneyini, Garbi Trakya’yı, 12 Adayı ve diğer sınırlardan birçok yerleri vermeyi teklif etmekteydi. Bu teklifler Moskova Konferansı’nda Stalin tarafından Eden’e yapılmıştı. Bu teklifleri İngiliz Büyükelçisi İnönü’ye naklettiği zaman İnönü’nün neye bedel diye sorusuna, Büyükelçinin

⁵⁵⁰ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.1314-1317.

⁵⁵¹ Jacobsen, **a.g.e.**, s.62.

⁵⁵² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.714-715.

“tarafsızlığa bedel” dediğini yazmaktaydı. Aydemir, İnönü’nün bütün bu teklifleri “savaş zamanının, temeli olmayan, gelip geçici hürsları olarak gördüklerini” söylediğini nakletmekteydi.⁵⁵³ Türkiye savaş dışı çizgisini korudu.

22-26 Kasım 1943’te 1. Kahire Konferansı toplandı ve Uzakdoğu cephesine ilişkin konular konuşuldu. 28 Kasım 1943’te Tahran Konferansı’nda Akdeniz cephesi ve Overlord operasyonu konusu ele alındı ve bir takım kararlar alındı. 3-6 Aralık 1943’te İkinci Kahire Konferansı Roosevelt, Churchill ve İnönü’nün katılımı ile toplandı. Türkiye bu konferansta savaşa girmeyi reddetmekteydi.⁵⁵⁴

2. Tahran Konferansı ve Kahire Görüşmeleri

Türkiye savaşın başında kendisine yapılan vaatleri kabul etmedi ve savaşın dışında kaldı. Savaşın Müttefiklerin lehine döndüğü dönemde de Türkiye’nin politikası sıcak bir çatışmadan kaçınmak yönündeydi. Aydemir, Almanya’nın her yenilgisi sonrası Türkiye üzerinde müttefik baskısının arttığını belirtmekteydi.⁵⁵⁵ Konferanslarda Churchill’in Avrupa’da yeni bir cephe açılması fikri düşünüldükçe bu cephenin Güneydoğu Avrupa’dan mesela Balkanlardan açılması yolundaki görüşünün, Türkiye’nin durumunu ve savaşa sokulması fikrini akla getirdiğini aktarmaktaydı. Aydemir bu durumu Türkiye savaşa katılırsa İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye toprak bütünlüğü hakkında teminat verecekleri şeklinde yorumlamaktaydı.⁵⁵⁶ Türkiye’ye yönelik baskılar bir süre daha devam etti.

Aydemir’in kitabında Cordell Hull’in hatıralarından alıntı ile 19 Ekim 1943’te İngiliz, Amerikan ve Sovyet Dışişleri Bakanlarının katılımıyla Tahran

⁵⁵³ Aydemir, **a.g.e.**, s.194-195.

⁵⁵⁴ Jacobsen, **a.g.e.**, s.64.

⁵⁵⁵ 1943’te Almanya’nın gerilemesiyle Türk hükümeti, müttefiklere yaklaşınca Alman yanlısı olarak görülen Yunus Nadi de meclis dışında bırakıldı. Fatma İçöz, **II. Dünya Savaşı ve Yunus Nadi**, 9 Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap T, İzmir 2006.

⁵⁵⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.259. 1943’te, Von Papen’in Menemencioğlu’na "Almanya’nın her yenilgisinin, Türkiye üzerindeki Müttefik baskısını arttıracak"ını söylemişti. **a.g.e.**, s.250.

buluşmasının esaslarını hazırlamak için Moskova Konferansı yapıldı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un konferansa sunduğu üç maddelik memorandumun ikinci maddesinin "Türkiye'nin savaşa katılması" olduğunu yazmaktaydı. Aydemir, Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un hatıratından nakille Türkiye'nin savaşa girmesi, Müttefiklerin vereceği "bir emir şeklinde" olmalıydı diye kaydetmekte olduğunu nakletmekteydi.⁵⁵⁷ Türkiye'yi idare eden tecrübeli kadro Türkiye'nin savaşa girip girmeme kararını kendi hür iradesine bağlı olarak görüyordu. Başta İsmet İnönü olmak üzere Türk idarecileri⁵⁵⁸ böyle bir oldu bittiği asla kabul etmeyecek düşünce yapısındaki kişilerden oluşuyordu.

28 Kasım – 1 Aralık tarihleri arasında Sovyetler, ABD ve İngiltere'nin katılımıyla toplanan Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde bazı kararlar alındı. Bu kararları beyan etmek üzere İnönü Kahire'ye davet edildi. Aydemir, Hull'dan nakille İnönü'nün Kahire davetini kabul ettiğini ancak bazı ihtiyat kayıtları ileri sürdüğünü yazmaktaydı. İnönü, Kahire'ye gidecekti fakat Tahran Konferansı'nın kararlarını tebellüğ etmek yani bu kararlar kendisine bildirilmek için değil eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa yolu ile müzakere etmek için gidecektir, diye not düşüğünü yazar.⁵⁵⁹ İnönü'nün tedbirli davranmış olduğu söylenebilir. Karabekir'in 3 Aralık 1943 tarihli notlarından anlaşıldığı üzere Churchill'in görüşme teklifinin ardından İnönü'nün Meclis başkanı ve Genelkurmay

⁵⁵⁷ a.g.e., s.262-263.

⁵⁵⁸ Valentin Berojkov, hatıratında Tahran konferansının hemen öncesinde Bakü'de karşılaştığı Türkolog Anatoli Filipoviç Miller'le Türkiye'nin savaşa girip girmeyeceği konusundaki konuşmalarını nakletmekteydi. Miller, Türklerin savaşa girmesinin koalisyon için yararlı olacağını belirttikten sonra, bunun politik ve stratejik bakımdan büyük önemi olduğunu belirtmekteydi. Miller, bu durumda Hitlercilerin Balkanlardaki durumunu zorlaştıracağını ve Müttefiklerin Türk topraklarının, özellikle hava kuvvetleri için bir üs olarak kullanabileceklerini ve Almanların Balkanlar'da ve Ege Denizi bölgesindeki mevzilerini bombalayabileceklerini ifade etmekteydi. Ancak Türklerin savaşa girmesinin zor olduğunu belirtmekteydi. En sonunda da "...Türkler, Hitler'in savaşı kaybedeceğine hala kesinlikle inanmıyorlar, yanılmaktan korkuyorlar. Öyle sanıyorum ki tarih, Türklerin tarafsız kalmalarının bu savaşta olumlu bir rol oynadığını kabul edecektir." dedikten sonra "...ama Türkiye'nin bu tarafsızlığı çeşitli nüanslar taşımıştır. Hitler orduları 1941, sonra 1942 yılı yazında ülkemizin derinliklerine girdikleri, hatta Kafkasya'ya kadar ilerledikleri sıralarda Türkler, tarafsızlıklarının bizden çok Almanlara yararlı olmasını sağlamaya çalışmışlardı" dediğini nakletmekteydi. Dialogun gelişimi ve hatıratın yazımı incelendiğinde ikinci kısmın Berojkov'a mı yoksa Miller'e mi ait olduğunun açık olmadığı söylenebilir. Ancak Rusların Tahran'a gelirkenki düşünce dünyasını yansıtmaması açısından bu anılar önemlidir. Valentin Berojkov, **Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru**, Çev. Hasan Ali Ediz, İş Bankası Yayınları, 2012, s.5-7.

⁵⁵⁹ Aydemir, a.g.e., s.264.

başkanıyla görüştüktan sonra İngiltere sefirine “Eğer Churchil, Tahran mülakatı neticesini tebliğ edecekse Kahire’ye gitmeye lüzum yoktur. Eğer müzakare edecekse gelirim.” dediğini, cevap olarak da “Müzakere edilecektir!” sözünün verildiği bunun üzerine İnönü’nün Ankara’dan hareket ettiği anlaşılmaktaydı.⁵⁶⁰

Tahran Konferansının asıl gündemi Amerika ve İngiltere’nin batıda açacağı cephe ve buna bağlı Overlord Operasyonuydu. Konferans sırasında Türkiye konusu birkaç kez gündeme geldi. Stalin’in tercümanı Valentin Berojkov hatıratında Türkiye’nin savaşa dahil edilmesi konusunun Churchill tarafından ortaya atıldığını belirtmekteydi. Churchill’in konferans boyunca Sovyetlerin nabzını yokladığını ve Türkiye’nin savaşa girmesi gerektiğini bunun da Overlord operasyonunun biraz gecikmesi pahasına gerçekleşeceğini ifade ettiğini nakletmekteydi. Stalin’in Türkiye’nin üzerine ne kadar baskı yapılırsa yapılsın savaşa girmeyeceği kanaatinde olduğunu söylediğini, Türkiye’nin savaşa girmesinin yararlı olacağını ifade ettiğini nakletmekteydi. Ancak Sovyetler Overlord operasyonunun biran evvel başlamasını istiyorlardı, onlar için Türkiye’nin savaşa girmesi bu konu yanında ikincil bir meseleydi. Berojkov, Roosevelt’in “...*Tabii, ben de Türkiye’nin savaşa girmek zorunda bırakılmasından yanayım, ama ben Türkiye cumhurbaşkanının yerinde olsam, bu hizmetime öyle bir fiyat biçerim ki, bunu ancak Overlord Harekatı’nın zararına olarak ödeyebilelim.*” dediğini nakletmekteydi. Yine konferans sırasında Churchill’in Türkiye’yi savaşa sokmak için Stalin’den yardım istediğini ve Türkiye’nin savaşa girmemesi halinde boğazlar üzerindeki haklarını etkileyebileceğini Türkiye’ye hatırlatacağını ifade ettiğini belirtmekteydi. Berojkov, Türkiye’ye yapılacak askeri yardım meselesinin gündeme geldiğini, Churchill’in daha önce vaat ettiği yardımları inkar ettiğini, Roosevelt’in Overlord operasyonunu gerekçe göstererek Türkiye’ye yapılacak yardım konusunda ihtiyatlı zorunda olduğu için söz veremeyeceğini ifade ettiğini, daha önce tarihi konusunda mutabık oldukları Overlord anlaşmasının bozulmasından korktuğunu belirttiğini, Stalin’in de bunun üzerine sorunun kapandığını ifade ettiğini ancak Churchill’in İngiltere’nin yaptığı vaatleri hatırlatarak konuyu sürdürdüğünü aktarmaktaydı. Churchill, Amerika’dan

⁵⁶⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s.431.

Türkiye'ye verilmek üzere silah istedikten sonra, İnönü'yü Kahire'ye davet ederek Türkiye'ye teklifte bulunacağını ve 20 hava filosu vereceğini ifade ettiğini aktarmaktaydı. Berojkov, Amerikan askeri uzmanı Hopkins'in söze girdiğini ve “...Türkiye'ye yapılacak yardım Amerikan askeri uzmanlarınca bir karara bağlanmadığına göre, İnönü'nün Kahire'ye çağırılması bilmem ne dereceye kadar akla yakın bir davranış olur” dediğini yazmaktaydı. Churchill'in yapılacak yardımın kararlaştırılmasını desteklediğini ve Türklere Türkiye'nin Barış Konferansına katılması davetini kabul ettiğine dair paha biçilmez bir imkanı teklif edebileceklerini ifade ettiğini aktarmaktaydı. Stalin'in Türklerin eksik silahlarını sorduğunu, Türklerin eskiden beri ilişki içinde olduğu Bulgarlarla karşı karşıya kalması meselesine kafa yorduğunu, ardından Türklerin savaşa girmeden sadece hava sahasını ve limanlarını kullandırmasının daha yararlı olacağını ifade ettiğini belirtmekteydi. Anthony Eden söz alarak “ *Ben Türklere, savaşa katılmadan da hava meydanlarını bize verebileceklerini söyledim. Çünkü Almanya Türklere saldırmaz. Meslektaşım Numan Menemencioğlu benim görüşüme katılmak istemedi. Almanya'nın bu duruma büyük bir tepki göstereceğini ve Türkiye'nin iradesi dışında savaşa sürüklenmektense, açıkça kendi isteğiyle savaşa girmeyi yeğ tutacağını söyledi.*” Bu sözlerin ardından Churchill, “*Bu doğru. Ama şunu söylemek zorundayım ki, siz Türkiye'den hava meydanlarını emrimize vermek yoluyla tarafsızlığından vazgeçmesini istediğiniz zaman Türkler size, böyle davranmaktansa, ciddi bir savaşı yeğ saydıkları cevabını veriyorlar. Ama siz Türklere, haydi öyleyse ciddi olarak savaşa girin, dediğiniz zaman da silahları olmadığını söylüyorlar. Eğer Türkler bu sefer teklifimize olumsuz karşılık verirlerse, o zaman onların önüne ciddi birtakım sorunlar çıkarmak zorundayız. Biz onlara, bu durumda Barış Konferansı'na katılmayacaklarını söylemeliyiz. Biz İngilizlere gelince, Türklerin durumunun bizi ilgilendirmedeğini onlara söyleyeceğiz; bundan başka, Türklere silah vermeyi de keseğiz!*” dediğini nakletmekteydi.⁵⁶¹ Berojkov'un anılarından Türkiye'nin savaşa girmesi meselesinin Churchill tarafından gündeme taşındığı anlaşılmaktaydı. Yine anılardan Türkiye'nin savaşa girmemek için ileri sürdüğü tezlerin İngilizler tarafından nasıl algılandığı gözlenmekteydi. İnönü'nün Kahire'de karşılaştığı baskının nitelikleri bu hatıralarla kısmen aydınlanmaktaydı.

⁵⁶¹ Berojkov, a.g.e., s.106-117.

İsmet İnönü'nün Kahire'ye gönderilmesine itirazlar olduğu bir sırada Erdal İnönü, Saracoğlu'nun sofrada bu toplantı hakkında babasına bilgi verdiğini ve grubun Cumhurbaşkanına güvenini belirttiğini söylemiş ve bir iki üyenin itirazlarına, "*Lozan başarısının mimarına güvenmiyor musunuz?*" diye yanıt verildiğini anlattığını kaydetmekteydi.⁵⁶² Muhtemelen Türk kamuoyu bir oldubitti ile ülkenin savaşa girmek zorunda bırakılmasından endişe ediyordu.

Aydemir, kitabında Roosevelt'in oğlu Elliott Roosevelt'in hatıralarına da yer vermektedir. Aydemir'in General Elliott'un "İfşa Ediyorum" adlı eserinden alıntlarıyla konferansa ilişkin önemli hatıralar nakletmektedir. Kahire Konferansı ile ilgili anılarını yazan Elliott, 5 Aralık 1943'te Tahran Konferansı'nda alınan kararlar gereği İnönü'yü Kahire'ye getirmeye karar verdiklerini söylediğini anılarında nakletmektedir. Elliot hatıratında, Türkiye'nin savaşa girme konusunun Müttefikler arasında soruna neden olduğunu Rusların Türklerin savaş sonrası büyük bir devlet olacağı kaygısı ile savaşa girmelerini istemediklerini belirtmektedir.⁵⁶³

Bu mesele çözümlenmediği halde Tahran Konferansı'nın ardından İnönü'yü Kahire'ye getirme görevi Elliott'a verildi. Elliott, İnönü'nün bir İngiliz uçağı yerine Amerikan uçağını tercih ettiğini ifade etmekte ve bu seçimi "memnuniyet verici bir hadisedir" diye nakletmekte ve uçağı kendisinin kullanmış olmasından da gurur duymaktaydı.⁵⁶⁴

4-6 Aralık 1943'te Kahire Konferansı toplandı. Roosevelt, Churchill ve İnönü, Kahire'de buluştu. Elliot Roosevelt, konferans esnasında babasının Türkiye ile çok ilgili olduğunu yazmaktaydı. Amerikan elçisinin, Türkiye'nin Müttefikler

⁵⁶² Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.180.

⁵⁶³ Aydemir, **a.g.e.**, s.264-266.

⁵⁶⁴ **a.g.e.**, s.266-267.

safında savaşa iştirak etmek üzere hazırlığına dair olan haberi babasına verdiğini yazmaktaydı. Elliott, babasına Türkiye'nin durumunu sorduğunu babasının da Türkiye'nin kendileri ile beraber aynı cephede ve yanlarında savaşa gireceğini fakat Türkiye'nin bir taarruza maruz kalmadıkça savaşa girmeyeceğini söylediğini belirtmekteydi. Bu noktada Hull'un hatıraları ile Elliott'un ki arasında bir çelişki mevcuttur. Çünkü Hull'un naklettiğine göre Stalin'in istediği Türkiye'nin adeta bir emirle savaşa sokulması yönündeydi oysa Elliott, Rusya'nın Türkiye'nin savaşa girmesini istemediğini söylemekteydi. Aydemir hatıratında bu çelişkiye yer vermekte ve Moskova Konferansı'nda Türklerin savaşa bir emir şeklinde sokulması şeklindeki Rus isteklerinin İnönü'nün Kahire'ye eşit şartlarda gelmek istemesi üzerine gelişen olaylar sonucu Türkiye'nin savaşa girip büyük bir devlet sayılacağı bir olasılığın meydana çıkmasıyla bu istekten vazgeçtiklerini belirtmekteydi. İlk durumda emir şeklinde savaşa sokmakla güçlü bir devlet olarak savaşa girme arasındaki farkın Rusları rahatsız etmiş olduğu şeklinde yorumlamaktaydı.⁵⁶⁵ Sovyetlerin, Türkiye'nin savaş için durumu konusuna karar verirken çelişki içinde olmaları muhtemeldi. Bu duruma dönemin şahitlerinden Uran hatıratında, daha açık bir yorum getirmekteydi. Uran, Türkiye savaşın sonuna doğru Almanya'ya harp ilan ettiği zaman “ *...bu durumun diğer müttefikleri ne kadar memnun etti ise Ruslar da, anlaşılmıştı ki, bundan o kadar hoşnutsuzluk duymuşlardı.*” demekteydi. Bunu dedikten sonra Rusların harbe girmemizi herkesten ziyade istediğini eklemekteydi. Uran, “*... Fakat onlar (Ruslar), bizim bu ateşe çok daha evvel atılarak yıpranmamızı, çiğnenmemizi ve sulha takatsiz olarak kavuşmamızı istiyorlar ve sürekli bize bunun için baskı yapıyorlardı. Halbuki biz bu dünya savaşından hiç yıpranmamış olarak dipdiri çıkmış hemen tek millettik ve şimdi de sembolik şekilde Almanlarla Japonlara harp ilan ederek müttefik safında zaferi paylaşacaktık.*” demekteydi.⁵⁶⁶ Uran'ın yorumlarına dayanarak Rusların Türkiye'nin savaşa girmesini yıpranması için istediği sonucuna varılabilir. Yani Rusların Türkiye'nin söz hakkı elde edeceği bir durum istememiş olmaları mümkündür. Diğer bir açıdan ise Rusların Türkiye'nin bir bedel ödemediği kazananlar safında bir şeyler elde etmesini istememiş olmaları da olasıdır.

⁵⁶⁵ a.g.e., s. 266.

⁵⁶⁶ Uran, a.g.e., s.351.

Konferansın sonunda ise Aydemir, Elliott'un anılarından nakille babası Roosevelt'in alınan kararı kendisine söylediğini kaydetmekteydi. Overlord Planı gereğince Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi tamamıyla kararlaştırılmıştı. Ancak İnönü ile görüşüldükten sonra Roosevelt'in kendisine Türkiye'ye gereği kadar hammadde ve malzeme verilmesine ve ancak Türkiye'nin, taarruza uğradığı takdirde savaşa girmesine dair karar alınmış bulunduğunu söylediğini yazmaktaydı. Bu anılardan hareketle İnönü'nün Roosevelt'i ikna ettiğine ve Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu bir süre daha devam ettireceği sonucuna varılabilir. ABD, açısından Türkiye meselesi hallolmuş ancak İngiltere'nin Türkiye'yi savaşta görme isteği hallolmamış olarak kaldı.⁵⁶⁷

Konferansla ilgili bir diğer ilginç anı olan İsmet İnönü'nün Churchill'i oyuna getirmesi olayını Erdal İnönü kitabında aktarmaktaydı. Kahire'deki toplantıda, yemekte konuşurlarken İsmet İnönü'nün bir ara Churchill'e dönüp: "*Burası, toplantı yaptığımız bu bina, Almanların hava saldırılarına karşı güvence altında mıdır? Korumayı nasıl sağlıyorsunuz?*" diye sorduğunu ve Churchill'in yanıt olarak "*Ooo,*

⁵⁶⁷ Vojikov anılarında Tahran konferansında Churchill'in Balkanlarda bir cephe açmak için mücadele ettiğini ancak müttefikleri buna ikna edemediğini ifade etmektedir. Churchill'in daha sonra yayınladığı anılarına atıf yaparak ("Winston S. Churchill, The Second World War, 6 Cilt, Londra, 1948-1953."), kendi girişimlerini ilerleyen yıllarda yalanladığını ama aslında konferans boyunca bu cephenin açılması için mücadele ettiğini belirtmekteydi. Vojikov, şahitliğini ve iddiasını güçlendirmek için Elliot Roosevelt'in anılarından ("Elliott Roosevelt, As He Saw It, New York, 1946") alıntı yapmaktadır. Elliot'un Tahran'da babasıyla yaptığı konuşmaları aktarmaktadır. Elliot babası Roosevelt'e Churchill'in Balkanlara çıkarma yaparak aslında bir kama gibi araya girip Kızıl Ordu'yu Avusturya ve Romanya'ya sokmama niyeti taşıdığını konferans boyunca herkes tarafından anlaşıldığını ifade etmekteydi. Elliot Churchill'in savaş sonrası politik durumu düşündüğünü belirttikten sonra Churchill'in haklı olup olmadığını babasına sorduğunu ve babasının bu soruya karşılık mümkün olan en az sayıda Amerikan askeri kaybederek en çok sayıda Alman askeri öldürerek zafer kazanmak istediklerini belirttiğini nakletmekteydi. Roosevelt, bunun için en kısa yolun Batı cephesi olduğu konusunda Ruslarla mutabık olduklarını, Balkan cephesinin daha fazla kayba yol açacağını, savaş sonrası için Rusların Avrupa'da iyi ya da kötü olmasının birçok şarta bağlı olduğunu bu şartlar altında çıkar yolun Batı cephesini açmak olduğunu ifade ettiğini nakletmekteydi. Bu anılardan anlaşıldığı üzere İnönü, Tahran'ın ardından Kahire'ye çağrıldığı sırada Balkanlarda bir cephe açılması projesi müttefiklerden bir tek İngiltere'nin, Churchill'in şahsında, gerçekleşmeyecek bir planı olarak Türkiye'ye sunulmaktaydı. Berojkov, **a.g.e.**, s.62-64. Kazım Karabekir'in notlarından 21 Ağustos 1940 gibi savaşın başı sayılacak bir zamanda Meclis'te yaptığı konuşmada "...Harbin en müessir şekli Fransa ve Manş sahillerine asker çıkarmakla olur." dediği ve başka cepheleri ikinci derecede tesir yapacak yerler olarak saydığı görülmekteydi. Savaş tekniğinden anlayanlarca müttefiklerin netice alabilmesi için kuvvetlerini sevk edecekleri cephe açık ve netti. Karabekir, **a.g.e.**, s.230.

hiç merak etmeyin, tam bir güvence verebilirim!" dedikten sonra kaç avcı filosunun, kaç radar merkezinin, kaç uçak savar topunun o yöreyi ve binayı koruduklarını saydığını nakletmekteydi. Bu sözler üzerine de İsmet İnönü'nün *"Peki demiş, burasını ancak böyle güvence altına alabiliyorsunuz da benim o kadar insanımın yaşadığı şehirlerin, yeterli sayıda hava filosu olmadan korunamayacağını niçin kabul etmiyorsunuz?"* dediğini aktarmaktaydı. Erdal İnönü, yemekte bulunan Roosevelt'in de bu sözleri duyunca güldüğünü ve Churchill'e: *"Bak seni nasıl gafil avladı."* diye takıldığını belirtmekteydi. Erdal İnönü, Kahire dönüşü sonrası İsmet İnönü'nün sofrasındaki konuşmalarında Roosevelt'in irade gücüne ve üstün siyaset adamı niteliklerine hayranlığını belirttiğini aktarmaktaydı.⁵⁶⁸ Erdal İnönü'nün anlatımlarından hareketle İnönü'nün bu argümanı kullanarak savaşa girme konusunda zaman kazandığı ve Roosevelt'in sempatisini kazandığı söylenebilir. Altan Öymen kitabında bu anıyı Turgut Menemencioğlu'nun ağzından nakletmekteydi. İnönü, *"Ben her zaman günlük yürüyüşümü yaparım. Ama şimdi çıkıyorum bahçeye. Ağaçlar üzerindeki tüfekli nöbetçiler var. Duvarda makineli tüfekler.... Rahat edemiyorum. Bu bana karşı değil, beni koruyorlar, müteşekkirim ama yürüyüşümde böyle oluyor."* dediğini ve herkesin gülümsediğini Churchill'in söze karışıp, *"O senin gördüklerin bir şey değil, Bizi 25 tane hava filosu da yanımızdaki meydanlardan koruyor. Bir de 300 küsur uçaksavar topu var. Onlar da koruyor."* dediğini nakletmekteydi. İnönü bunun üzerine *"Peki bunlar yeterli mi?"* diye sorduğunu ve Churchill'in de *"Oooo, o hiç belli olmaz. Alman tayyareleri, Girit'ten şuradan buradan kalkar, buraya da saldırıverir."* dediğini aktarmaktaydı. Menemencioğlu, Churchill'in bunu söylerken Roosevelt'in gözlerinin parladığını ve İnönü'nün lafı nereye getireceğini anladığını nakletmekteydi. İnönü gecikmeden *"Yaa, demek öyle, Bizim koca İstanbul'umuzun korunmasına bir buçuk filo yeter diyorsunuz. Burada futbol sahası kadar yere 25 filo yetmiyor, 300 top yetmiyor, öyle mi?"* dediğini Roosevelt'in kahkahayı attığını *"Yakalandın Churchill, yakalandın..."* dediğini aktarmaktaydı.⁵⁶⁹ Turgut Menemencioğlu, anılarında Roosevelt ve Churchill'in pek genç sayılamayacak bir yaşta oldukları halde akşamları viski üstüne viski, puro üstüne puro içtiklerini ve buna dayanabildiklerini

⁵⁶⁸ Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.181.

⁵⁶⁹ Öymen, **a.g.e.**, s.408-409.

yazmaktaydı. Menemencioğlu, Churchill ve Roosevelt arasında şakaların olduğunu ve İnönü'nün bunları dikkatle izlediğini kendi açısından değerlendirmeye çalıştığını aktarmaktaydı.⁵⁷⁰

İsmet İnönü, Churchill ile de görüşmüş ve Kahire'de dört gün kalmıştı. Elliott, babası Roosevelt'in Türkiye'nin savaş dışı durumunun ve silahlı tarafsızlık vaziyetinin fayda gördüğünü yazmaktaydı. Elliott, Roosevelt'in asıl meseleyi Türklere yapılacak yardımın kafi gelip gelmeyeceği meselesi olarak gördüğünü aktarmaktaydı. Elliott toplantıda olanları Dwight D. Eisenhower'e anlattığını onun da "*Bu cesur aslanların nasıl savaş ettiklerini görmek enteresan olurdu,*" dediğini nakletmekteydi.⁵⁷¹

Ulus Gazetesi, görüşmeyi manşetten "İnönü Kahire'de MM. Roosevelt ve Churchill'le buluştu" diye başlık atarak duyurduktan sonra hemen altta "Resmi Tebliğ"'i yayınlıyordu. 8 Aralık tarihli gazetenin ön sayfasının altında İsmet İnönü'nün Kahire'den yurda dönüşü "İnönü bugün geliyor" diye bildiriliyordu.⁵⁷² Hilmi Uran, İnönü'nün uçak yolculuğunu Adana ile Kahire arasında yapmış olduğu için İnönü'yü Ankara'ya trenle dönüşünde Kayaş istasyonunda karşıladıklarını aktarmaktaydı.⁵⁷³ Erdal İnönü anılarında babasının Kahire dönüşü yaptığı istasyon konuşmasına, "*Merak etmeyin, arkadaşlar, durumumuzda bir değişiklik olmadı!*" şeklindeki bir cümleyle başladığını hatırladığını yazmaktaydı. Erdal İnönü, özel kalem müdürü Süreyya Anderiman'ın İsmet İnönü'yü karşılayanlara, selamlayanlara, "*Lozan gibi oldu. Onlar söylediler, Paşa söyledi. Sonunda, isteklerini kabul etmeden döndük!*" dediğini nakletmekteydi.⁵⁷⁴ İsmet İnönü'nün savaş dışı kalma konusunda takip ettiği siyaseti korumuş olması bir başarı olarak sayılabilir. Hilmi Uran, İnönü'nün beraberinde Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu olduğu halde karşılayanlarla birlikte doğru Çankaya Köşkü'ne geldiklerini, Genelkurmay Başkanı

⁵⁷⁰ a.g.e., s.408.

⁵⁷¹ Aydemir, a.g.e., s.267-268.

⁵⁷² **Ulus Gazetesi**, 8 Aralık 1943, s.1.

⁵⁷³ Uran, a.g.e., s.333.

⁵⁷⁴ Erdal İnönü, a.g.e., s.180.

Mareşal Çakmak'ın da hazır bulunduğu toplantıda Cumhurbaşkanının vekiller heyetine geniş izahat verdiğini yazmaktaydı. İnönü'nün Müttefikler arasında 28 Kasım 1943 tarihinde vuku bulmuş olan Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin müttefikler cephesine katılmasının temini kararının alınmış olduğunu belirtmişti. Roosevelt'le Churchill'in de bunu temin edeceklerini Stalin'e vaat ederek Tahran'dan ayrıldıklarını ve kendisini de bu maksatla Kahire'ye çağırdıklarını söylediğini nakletmekteydi. İsmet İnönü, Kahire'de savaşa girme konusunda teşvik ve telkinlere rağmen hiçbir angajmana girilmediğini böylece konferanstan ayrıldığını ve sadece müttefiklerin bu teklifini hükümete götüreceğini vaat etmekle yetindiğini söylediğini aktarmaktaydı.⁵⁷⁵

Nitekim anılara göre; Müttefiklerin Kahire Konferansı'na Türkiye'yi savaşa sokmak için geldikleri anlaşılmaktayken bundan Türkiye'nin sunduğu argümanlar neticesi vazgeçtikleri sonucuna ulaşılmaktaydı. Aydemir, Kahire konferansı konusunda hem Cevat Açıkalın'dan hem de İnönü'den bilgi ve açıklamalar dinlediğini aktarmaktaydı. Açıkalın, bir öğle yemeği boyunca bu konuya uzunca vakit ayırmış, anlattıklarının kilit noktası İnönü'nün Kahire'de Türkiye'nin savaşa katılması bahsinde hiçbir kesin taahhüde girmemiş olmasıydı. Aydemir, İnönü'nün bu konudaki etraflı beyanlarında şu son cümleyi kesinlikle hatırladığını belirtmekteydi, “ – Kahire'de, savaşa katılma bahsinde bizden kesin cevap alamadığı için, Churchill Kahire'den, bana küskün ayrıldı... ”⁵⁷⁶ demekteydi. İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmesini istediği anlaşılmaktaydı.

“Rauf Orbay'ın Hatıraları” adlı kitapta, Londra Büyükelçisi olan Rauf Orbay, İsmet İnönü'nün Churchill ile görüşmesinin ardından Ankara'ya dönüşünü müteakip verilen davet üzerine Ankara'ya geldiğinde İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki baskılarının gündemde olduğunu aktarmaktaydı. İnönü, Orbay'a İngilizlerin Türkiye'yi savaşa girmesi için zorladıklarını söyleyince kendisinin cevap olarak İngilizlerin taahhüt ettikleri silah yardımlarını yapmadıklarını savaşa girmek

⁵⁷⁵ Uran, a.g.e., s.333.

⁵⁷⁶ Aydemir, a.g.e., s.271.

zorunluluğu gibi bir durumun mümkün olmadığını belirttiğini nakletmekteydi. İnönü'nün bu cevap üzerine rahatladığını da aktarmaktaydı. Aynı kitapta Rauf Orbay'ın daha sonra mecliste bu görüşleriyle ilgili 5 saat nutuk verdiğini nakletmekteydi.⁵⁷⁷ Feridun Cevat Erkin, Rauf Orbay'ın bu nutkuna cevap vermek için Dışişleri Bakanlığını temsil eden kişidir. Rauf Orbay'ın İngiltere Büyükelçiliği görevinden istifa etmesi durumunun ortaya çıktığı ve İnönü'nün, Orbay'ın istifasını önlemek için kendisini hoşnut etmek maksadıyla bu toplantıyı düzenlediği hatıratan anlaşılmaktaydı. Orbay, Churchill ile iyi ilişkiler kurmuş bir kişiydi. Erkin, bu olayın İngilizlerle ilişkilerin soğuduğu, Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçme hadisesine yakın bir zamanda gerçekleştiğini belirtmekteydi. Bu yüzden Orbay'ın istifa etmemesi gerekmekteydi. Erkin, Orbay'ın şikayetlerine hak verdiğini ancak kendisinin şikayetleri gerektiren konu ve kararlarda hiç katkısı olmayan bir şahıs olduğunu belirtmekteydi. Orbay'la geçen diyaloga kısaca yer vermekte ve Orbay'ın bu olaydan sonra istifa etmediğini ancak gördüğü olumsuzlukların devam ettiğini görmesinden dolayı bir süre sonra istifa ettiğini nakletmekteydi.⁵⁷⁸ Erkin'in de bu uygulamalardan memnun olmadığı ve Rauf Orbay'ın fikirlerine katıldığı söylenebilir.

Türkiye'nin savaşa girip girmeme konusu Mecliste de pek çok tartışmaya konu oldu. Kamuoyunda ve mecliste savaşa girilmesini isteyenler de vardı. Aydemir kitabında İnönü'nün Türkiye'yi savaşa sokmaması üzerine "Milletin erkekliğini körletti!" dendiğini yazmaktaydı. Aydemir, Kars eski mebusu Hüsamettin Tugaç'tan aktarımla şair ve eski İttihatçı dediği Memduh Şevket Esendal'ın parti idare organları içinde, "Milletlerin savaşa girmesi, ağaçların budanması gibidir. Budandıkça sürer." dediğini nakletmekteydi.⁵⁷⁹ Hilmi Uran ise savaşa girilmemesini ateş çemberinin içine düşmemek olarak tasvir etmekte ve bu durumu "İnönü'nün zekası ve yüksek sevk ve idaresiyle uzağı görüşü" sayesinde olduğunu ifade etmekteydi. İnönü'nün önderliğini, aydınlatan bir meşaleye benzetirken "harbe girmemiş olmakla milletin

⁵⁷⁷ Osman Selim Kocahanoğlu, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, Temel Yay., İstanbul 2005, s.247 Orbay, bu nutukta Dışişlerinin kurye uygulamasından da şikayet ettiğini ve vekillerle arasında geçen polemigi de anılarında aktarmaktaydı.

⁵⁷⁸ Erkin, **a.g.e.**, s.143-144.

⁵⁷⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s.269-270.

erkekliğini söndürdük” gibi sözleri “çarpık çurpuk hezeyanlar” olarak değerlendirmekteydi.⁵⁸⁰

Aydemir, İnönü ile anılarını aktardığı kitabında Elliott Roosevelt’in “İfşa Ediyorum” isimli kitabındaki hatıralarından nakille “İsmet Paşa, konferans başlarken hangi görüş ve noktada ise, konferans dağılırken de, aynı görüş ve noktadaydı...” diye yazdığını aktarmaktaydı. Elliott, babasına “Türkiye savaşa girecek midir baba?” diye sorduğunu babasının da prensip itibarıyla “Evet” dediğini fakat Türkiye’nin bugünkü durumu uygun düşmediğinden “Hayır!” dediğini nakletmekteydi. Türkiye’ye gerekli yardımın zamanında yetiştirilemeyeceği için Balkanlar yönünden başlatılacak bir saldırıda da Türkiye’ye lüzum olmadığını söylediğini yazdığını nakleder.⁵⁸¹ Roosevelt’in ifade ettikleri ile Türkiye’nin savlarının benzer olması dikkat çekmekteydi.

Erdal İnönü, Kahire Konferansı’nın en büyük faydasını Roosevelt ile İsmet İnönü arasında “içtenlikle bir dostluk ve karşılıklı anlayış havası” kurulmuş olması olarak nakletmekteydi. Churchill, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi gereğini ve bundan doğacak faydaları anlattığını İnönü’nün ise hazırlıksız girilecek bir savaşın şehirlere ne kadar büyük tahribat, Türkiye halkına ne kadar büyük ıstırap getireceğini ve bunların müttefiklerin nihai zaferini de çabuklaştırmayacağını söylediğini nakletmekteydi. Bu sözlerin Churchill’in hoşuna gitmediğini ama Roosevelt’in, "Hakkı var!" deyip İsmet İnönü’yü desteklediğini nakletmekteydi. Erdal İnönü, Roosevelt’in İsmet İnönü’nün vatanının ve milletinin selametini düşünmesinden duyulandığını ve İnönü’ye hayranlık duyduğunu nakletmekteydi.⁵⁸² İnönü’nün Türkiye’yi bir savaşa sokmamaya çalıştığı anlaşılmaktaydı.

Türkiye’nin hiçbir taahhüt vermediği yönündeki aktarımlardan farklı bir anıyı Aydemir aktarmaktaydı. Şevket Süreyya Aydemir, Kahire Konferansı ve sonuçları üzerinde eski başbakanlardan ve konferans sırasında kabine üyesi bulunan

⁵⁸⁰ Uran, **a.g.e.**, s.298-299.

⁵⁸¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.272.

⁵⁸² Erdal İnönü, **a.g.e.**, s.180-181.

Suat Hayri Ürgüplü'nün, 1974 içinde televizyonda konuşmalarını dinlediğini yazmaktaydı. Ürgüplü, bu programda kabine üyelerine İnönü'nün Kahire Konferansı'ndan sonra bu konferansta Türkiye'nin savaşa girmesine karar verildiğini aktardığını belirtmekteydi. Konferansta belirlenmiş olan savaşa giriş tarihinin erteleme ile ileri bir tarihe alındığını belirttiğini aktarmaktaydı. Aydemir, bu hatıraları teyit ettirme imkanı bulamamıştı.⁵⁸³

Ancak Aydemir kitabında İnönü'nün taahhüt vermediği yönündeki kanıtı Churchill'in bir telgrafı ile sunmaktaydı. Aydemir, bu konunun İnönü'nün Cumhurbaşkanlığından ayrılması üzerine İnönü'ye çektiği telgraftan sonra tekrar gündeme geldiğini aktarmaktaydı. Churchill bu telgrafında İnönü'ye bu vesile ile duygularını bildirirken onun Kahire'de milletini savaş dışı bırakmak yolundaki gayret ve başarısını hayranlık ve takdirle övmekteydi. Aydemir, demek ki aradan geçen zaman Churchill'i de bazı gerçeklere ulaştırmıştı diye aktarmaktaydı.⁵⁸⁴ Türkiye'nin Kahire'de savaşa girmeye zorlandığı ve müzakereler sonucu Türkiye'nin hemen savaşa girmesi kararı verilmediği sonucuna ulaşılabilir.

Her ne kadar Kahire Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi kararı alınmadıysa da bu konferanstan sonra Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki baskıların arttığı söylenebilir. Müttefiklerin özellikle Almanya ile olan ilişkilerin kesilmemesinden rahatsız oldukları anlaşılmaktaydı. Zira Adana ve Kahire'de alınan kararlar gereği her ne kadar Türkiye'nin savaşa hemen girmesi istenmiyordusa da Türkiye'nin güçlendirilmesiyle beraber ikinci aşama olarak Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerini kesmesi beklenmekteydi.

3. Müttefiklerin Baskısı ve Menemenciöglü'nün İstifası

Türkiye'nin üzerindeki Müttefik baskısı İnönü'nün günlük notlar aldığı defterlerinde gözlenmekteydi. Defterde Müttefik baskılarının arttığı ve Numan

⁵⁸³ Aydemir, **a.g.e.**, s.270.

⁵⁸⁴ **a.g.e.**, s.271.

Menemencioğlu'nun istifa ettiği dönemlere denk gelen kısımlarda yoruma açık ifadeler vardır. Ancak bunlardan yararlanarak İnönü'nün gerçek düşüncelerine veyahut yorumlarına ulaşıldığını söylemek zordur. Bu yorumlaması zor notlardan Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılan baskılar hakkında belli bir izlenim edinilebilir. Türkiye ile İngiltere arasında süren görüşmeler 3 Şubat 1944'te kesildi. 28 Şubat 1944'te ise İngiltere mühendis, tekniker ve danışmanlarını Türkiye'den çekmeye başladı.⁵⁸⁵ Mart'ın başından itibaren ise İngiliz basınında Türkiye aleyhine yazılar çıkmaya başlamıştı. Bu yazılarda Türkiye'nin artık bir müttefik sayılamayacağından⁵⁸⁶, verilen teçhizatın geri isteneceğinden bahsediliyor⁵⁸⁷ ve bu haberler Türkiye gazetelerine yansıyor. Bu sıralarda İnönü'nün defterinden anlaşıldığı üzere Menemencioğlu bu durumdan çıkış için İnönü'nün hoşuna gitmeyen farklı değerlendirmelerde bulunuyordu. İsmet İnönü'nün günlük defterinde tuttuğu 17 Mart 1944 tarihli notta, "*Numan'ın vaziyet muhakemesi. a)İngilizlerle münasebeti kesip Ruslarla anlaşmalı. b)İngilizler ve Ruslarla kesip Almanlarla birlik olmalı. Bir dakika ara ile iki ihtimal sınırları en hafif tabiri ile sakın değil. Başvekil de dikkat etmiş*" diye not düşmekteydi.⁵⁸⁸

5 Nisan 1944 için "*Numan – İngilizlerin Krom talebini anlattı. Gergin.*" yazmaktaydı. 6 Nisan 1944 için "*Numan – İngiliz sefiri. Krom gerginliği.*" yazmaktaydı. Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Huggessen ile 6 ve 8 Nisan'da görüşmüştü. K-Huggessen, Türkiye'yi Almanya'ya krom ihraç ederek bu ülkenin silah sanayine hammadde sağlamakla suçlayıp Türkiye'den sevkiyatın durdurulmasını istemişti. Menemencioğlu da buna karşılık İngiltere'nin Almanya'nın Türkiye'ye sağladığı malları karşılayıp karşılayamayacağını sormuştu.⁵⁸⁹ Yine bu sıralarda gelişmelere uygun olarak İngiliz basınında Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatı gündeme geliyor ve bu durum Türk basınına da dikkatle takip ediliyordu.⁵⁹⁰ İnönü'nün 9 Nisan Pazar günlü notunda "*Ruşen Eşref ile görüşme. Başvekilin vaziyet üzerine konuşma.*" ifadesi vardır. İnönü

⁵⁸⁵ Uçarol, a.g.e., s.650.

⁵⁸⁶ **Cumhuriyet**, 02 Mart 1944, s. 1.

⁵⁸⁷ **Cumhuriyet**, 03 Mart 1944, s. 1.

⁵⁸⁸ İsmet İnönü, a.g.e., s.390.

⁵⁸⁹ a.g.e., s.393.

⁵⁹⁰ **Cumhuriyet**, 09 Nisan 1944, s. 1.

muhtemelen Numan Menemencioğlu'nun durumunu değerlendirmekte ve çıkış yolu aramaktaydı. İngiltere ile arayı düzeltmek için ilk hamle olarak Ruşen Eşref Ünaydın, 23 Mart 1944'te Rauf Orbay'ın yerine Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine atandı. Ünaydın, İnönü'yle yaptığı bu görüşmeden bir gün sonra 10 Nisan'da Ankara'dan ayrıldı. 18 Nisan'da Londra'ya ulaşarak görevine başladı. 10 Nisan Pazartesi notlarından İngiltere ve Ünaydın'ın durumunun dikkatle takip edildiği anlaşılmaktaydı.⁵⁹¹ Bu olumsuz gelişmelerin İsmet İnönü tarafından dikkatle takip edilip ilişkilerin bizzat İnönü tarafından düzeltilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

14 Nisan 1944 tarihinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen ile ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatını durdurması için nota verdi. 13-17 Nisan notlarından Türkiye'nin Almanya'ya krom satışı konusunun en önemli gündem maddesi olduğu anlaşılmaktaydı. İnönü, bu notadan bir gün önce "*krom işini halledeceğim*" diye not almıştır.⁵⁹² İnönü, İngiltere ve Amerika'nın nota verdiğini kaydettikten sonra Başbakan ve Numan Menemencioğlu ile öğle yemeği yediklerini kaydetmekteydi. İnönü, "*uysal olacağız, havayı düzelteceğiz*" diye not aldığı gözlenmektedir. Muhtemelen yemekte bu karar alınmış ve Menemencioğlu'na iletilmişti.

Amerika ve İngiltere'nin 19 Nisan 1944'te Türkiye'ye bir nota vererek, Türk hükümetinden Almanya'ya yapılan krom ihracının durdurulmasını istedikleri ve bu isteklerinin kabul edilmemesi durumunda Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını duyurdukları bilinmektedir.⁵⁹³ Ancak İnönü'nün notlarından notanın 14 Nisan'da verildiği anlaşılmaktadır. 17 Nisan notunda "*notaya cevap verildi*" ifadesi vardır. 20 Nisan Perşembe günkü notta "*Büyük Mecliste krom beyanatu*", parantez içinde "*Numan, o güne kadar izlenen krom sevkiyatıyla ilgili izlenen politikayı 21 Nisan akşamundan itibaren Almanya'ya krom sevk edilmesine son verileceğini açıkladı.*" şeklinde yazmaktaydı. 22 Nisan Cumartesi notundan "*İstanbul'da İngiliz Sefiri ile Numan'ın*" konuştukları ve 11 Mayıs Perşembe

⁵⁹¹ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.394.

⁵⁹² **a.g.e.**, s.394-395 .

⁵⁹³ Uçarol, **a.g.e.**, s.650.

notundan “N. Menemencioğlu ile yemek” yedikleri anlaşılmaktaydı. “İngiliz sefiri diğer ticareti de istemiyor. Von Papen kromu protesto etmiştir” notlarından İngilizlerin Almanlarla olan ticaretin tamamının kesilmesini istediği, Almanların ise krom ticaretinin kesilmemesi karşısında tepki gösterdikleri görülmekteydi. 24 Mayıs Çarşamba notunda “Churchill’in nutku”⁵⁹⁴ ifadesi vardır. 27-31 Mayıs günlerindeki notlarda “Numan-Vinogradov, Numan Saray’da. Rus sefiri ile konuşmasını anlattı. İnteressant, Numan gitti. Başvekil harici siyaset beyanatından vazgeçti, Mayıs İngilizlerin propaganda ile moral basıncı devam ediyor” ifadelerinden anlaşıldığı üzere Türkiye’nin dış siyasetinin önemli bir gündem maddesi olarak devam ettiği ve Başbakan’ın Türkiye’nin takip etmeye çalıştığı siyaseti açıklama gereği duyduğu ancak bundan vazgeçildiği, İngilizlerin ise baskılarının sürdüğü ihtimal dahilinde söylenebilir. İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi K-Hugessen 4 Haziran’da Alman savaş gemilerinin ticaret gemisi biçimine sokularak boğazlardan geçmelerini Türkiye nezdinde protesto etti ve bunun durdurulmasını istedi. 8 Haziran Perşembe tarihli notlarda “Öğleden sonra İngiliz sefirini kabul ettim. Sert tebligat ve beyanat yumuşak bir müzakere havası içinde yapıldı. Vekiller heyeti. Numan’ın mukavemeti. İngilizleri tatmin etmek kararı. Numan bu işi bize emrivaki yapmış. Başvekil şikayetçi. Parti de çok angaje olmuş.” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁹⁵ Bu durumdan Numan Menemencioğlu’nun sorumlu görüldüğü ve İngilizlere sorumlu olarak gösterilecek kişi olarak seçildiği ihtimal dahilinde düşünülebilir. İngiltere ile ilişkileri düzeltmek için İngiltere Büyükelçisi Rauf Orbay’ın değiştirilmesinin ardından bu kez Menemencioğlu’nun azli bir seçenek olarak masada durmaktaydı.

Feridun Cevat Erkin, hatıratında bir gün İngiliz Elçisinin Cumhurbaşkanı’na Churchill’den bir mesaj takdim edeceğini belirterek, Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmek ricasında bulunduğunu nakletmekteydi. İngilizler bakanlık nezdinde girişimlerde bulunarak Alman gemilerinin aslında ticaret gemisi kılığında savaş gemileri olduğunu iddia ederek, bunların geçmemesi istediklerini ancak Bakan’ın ise Montreux Sözleşmesinin metnine sıkı sıkıya bağlı kalarak, bu isteği reddettiğini aktarmakaydı. Erkin, Cumhurbaşkanı’nın saat 16:00’da randevu verdiğini kendisinin

⁵⁹⁴ İsmet İnönü, a.g.e., s.400.

⁵⁹⁵ a.g.e., s.401-404.

de Dışışleri bakanı ile birlikte Cumhurbaşkanlığı köşküne çıktıklarını belirtmekteydi. Erkin, İngiliz büyükelçisinin polemiğe girmeden ihtilafı anlattığını ve Churchill'in mesajını ilettiğini, İnönü'nün de sefire böyle bir ihtilaftan haberi olmadığını belirttiikten sonra bakana fikrini sorduğunu yazmaktaydı. Menemencioğlu'nun ise yüksek sesle ve şiddetle (Türkçe olarak) işi kendi yönünden anlattığını nakletmekteydi. Erkin, Menemencioğlu'nun ayrıldığını, İnönü'nün kendisini bırakmadığını ve Menemencioğlu'nun hiddetinin sebebini sorduğunu belirtmekteydi. Erkin, İnönü'nün kendisine hal çaresini sorduğunu ve müzakere ettiklerini söyledikten sonra kendisinin Montreux'un 24. Maddesinin tanıdığı yetki ile boğazdan geçen gemilerin durdurulup silah olup olmadığının incelenebileceği görüşünü ifade ettiğini aktarmaktaydı. Bundan sonra meclise giden İnönü'nün bu görüşü mecliste savunduğu anlaşılmaktaydı. Erkin, Dışışleri bakanının bu fikre karşı çıktığını ve hatta bir ara Cumhurbaşkanına sert bir hitapta bulunduğunu nakletmekteydi. Bunun üstüne Saracoğlu'nun Dışışleri Bakanını istifaya çağırıldığını duyduğunu aktarmaktaydı.⁵⁹⁶

6 Haziran 1944'te General Eisenhower'in emri komutasındaki Kuzey Fransa'ya Cherbourg ile Caen arasındaki bölgeye istila hareketinin başlaması.⁵⁹⁷ 6 Haziran Salı günü İnönü not defterine "*Havr-Şerburg arasına İngiliz Amerikan çıkarması.*" diye düşünmekteydi. 9 Haziran Cuma tarihli nottaki "*Hilmi Uran ile dairesinde görüşme. Harbe girmemiz zaruri. Haysiyetimizi tertip ve tanzim edelim. Sulhu kurtaralım diyor. Başvekil ve Numan geldiler. Numan ikisi ortası bir tertip bulmuş. İngiliz sefiri ile görüştü yolda. Mesele hallolundu dedi. Cevap bekleyeceğiz ve hallolup olunmadığını o zaman anlayacağız. Numan'ın hali anlaşılmaz bir muammada. Başvekil harbe girmek kararını vermiş göründü. Galiba dövüşeceğiz dedi. Arnold Saat 16.30 da Orbay ile görüşmüş. Dostane sayılır.*"⁵⁹⁸ ifadelerin ilginç olduğu söylenebilir. Normandiya çıkarmasının hemen ardından İnönü'nün, Başbakan'ın savaşa girme kararını vermiş olduğunu ve savaşacağımızı not ettiği anlaşılmaktaydı. Numan Menemencioğlu'nun durumunun ise belirsizliğini koruduğu

⁵⁹⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.141.

⁵⁹⁷ Jacobsen, **a.g.e.**, s.81. Müttefikler bu operasyona Overlord ismini vermekteydi daha sonra bu operasyona Normandiya çıkarması ismi verildi.

⁵⁹⁸ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.405.

bu sıralarda Türkiye'nin sıcak bir çatışmanın eşiğine geldiği anlaşılmaktaydı. Bu noktada notlara bakarak Menemencioğlu'nun sıcak bir çatışmaya karşı olduğu ve Başbakan ve İngiltere ile ters düştüğü ihtimal olarak söylenebilir.

13 Haziran Salı günlü notlarda “*Orbay’ın istifası. Başvekilin şiddetli teessürü... İngilizlerin Numan’a dedikoduları.*”⁵⁹⁹ Rus sefiri ile görüşmesi.”⁶⁰⁰ ifadelerinden anlaşıldığı üzere Müttefikler, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'nun Almanya yanlısı olduğunu ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesinin Menemencioğlu tarafından engellendiğini düşünmekteydiler. Yukarıda yapılan yorumla doğru orantılı olarak Başbakan'la Dışişleri Bakanının ters düşmüş olmaları veyahut böyle bir izlenim vererek savaşa girilmemesi için zaman kazanılmış olduğu söylenebilir. Zira Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin hiçbirisi zaten fiili bir savaş içerisinde olmayı istemiyorlardı.

14 Haziran Çarşamba günlü notunda “*İngilizlerden cevap yok... Eden’in beyanatu. Alman vapurları meselesinden ötürü İngilizlere ihtilaf. Numan’ın hataları, aldanması ve inadı. Numan’ı vekaletten çekmek lazım olduğuna başvekil ile karar verdik*” ifadelerinden Numan Menemencioğlu'nun istifası kararının şekli ve tarihi anlaşılmaktaydı. Notlarda İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden'in beyanatu “*İngiliz hükümetinin, Türkiye'nin Alman savaş gemilerine Akdeniz'e inmeleri konusunda izin vermesine çok canı sıkılmıştır.*”⁶⁰¹ ifadeleriyle yer almaktaydı. Bu beyanatlara üzerine artan baskılar karşısında İsmet İnönü'nün kendini İngilizlere bir sorumlu göstermek zorunda hissettiği söylenebilir. Deringil'in kitabında Menemencioğlu'nun yayınlanmamış anılarında Almanların gemilerine yönelik izlediği boğazlar politikasını uluslararası anlaşmaları çerçevesinde değerlendirmekteydi. Menemencioğlu, “... Savaşa bir taraf değildik ve bu nedenle salt İngiltere ile antlaşmamız olduğu için (Monreux Konvansiyonu konusunda) uluslar arası yasaları çiğneyerek bu ülkenin lehine gelişigüzel uygulamalara gidemezdik...” demektedir ve

⁵⁹⁹ Deringil, İngiltere'nin Dışişleri Ofisinden derlediği 17 Haziran tarihli bir sirkülerde, “*İnanıyoruz ki 1940'ta genel sekreter olduğu günlerden beri Numan'a Almanların maaş bağladığını ve onun tamamen Almanların cebinde olduğunu gösteren kanıtlarımız vardır.*” diye yazmaktaydı. Deringil, **a.g.e.**, s.246.

⁶⁰⁰ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.406.

⁶⁰¹ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.406.

“Şimdi bizden müttefik sıfatıyla özel muamele isteyenlerin bir gün karşımıza çıkıp bizi Monreux Antlaşmasını ulusal politikamıza alet etmekle suçlamaları içten değildi...” demektedir. Deringil’in aktarımıyla Menemencioğlu’na göre bu tür emsal göstermelere fırsat verilmemesi gerekiyordu.⁶⁰² Türkiye’nin boğazları koruyamadığını öne sürmek için “bir zayıf anımızı kollayanlara” prim verilmemeliydi diye düşünmekteydi.⁶⁰³

15 Haziran 1944’te Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanlığından istifa etti. İnönü’nün 15 Haziran Perşembe günlü notlarında,... “N. Menemencioğlu’nun istifaya daveti. Başvekilin hariciyeyi üstüne alması. Başvekil İngiliz, Amerikan, Rus sefirleri ile görüştü. Memnun.⁶⁰⁴ İngiliz sefirinin teklifi üzerine başvekilin Eden’e telgrafi. Açıklama.”⁶⁰⁵ diye yazılıydı. Notlardan Başbakan’ın Menemencioğlu’nun istifasına yönelik tepkileri anlamak istediği ve Eden’e arayı düzeltici bir telgraf çektiği söylenebilir. 15 Haziran 1944’te Ulus gazetesinde “Hariciye Vekilliğinde Değişiklik Oldu” başlıklı haberde “Hariciye Vekilinin son günlerinde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir. Bunun üzerine Hariciye Vekili istifa etmiştir. Hariciye Vekillerini vekaleten Başvekil idare edecektir.” denilmekteydi.⁶⁰⁶ 16 Haziran Cuma günlü notta “Başvekilin partide. Umumi tasvip. V. Paysan’ın görüşmesi. Başvekilin Molotov’a telgrafi.”⁶⁰⁷ ifadelerinden anlaşıldığı üzere İnönü, Dışişleri Bakanının istifasının milletvekilleri ve kamuoyu üzerindeki etkisini anlamaya çalıştığı anlaşılmaktaydı. Başbakan bu kez de Ruslarla arayı düzeltmek için bir telgraf çekmekteydi denilebilir. Menemencioğlu’nun istifası ile Başbakan’ın daha önce önerdiği ancak yapmaktan vazgeçtiği Türkiye’nin Dış Politikasını bir beyanatla anlatma alternatifi yerine Hükümetin Dış Politikasını Dışişleri Bakanının istifaya zorlanmasını tercih ettiği söylenebilir. Bu hareketiyle hükümetin durduğu

⁶⁰² Feridun Cevat Erkin, anılarında Dışişleri Bakanı Menemencioğlu’nun gemiler yüzünden istifa etmek mecburiyetinde kaldığını iştince, Alman Büyükelçisi von Papen’in “Çok üzuldüm, bu mesele için istifa edilir mi? Numan bana söylese idi Alman gemilerinin geçişlerini durdururdum.” Sözleri ile teessüflerini bildirdiğini yazmaktaydı. Erkin, **a.g.e.**, s.141.

⁶⁰³ Deringil, **a.g.e.**, s.247-248.

⁶⁰⁴ Deringil’in aktarımla ile, İngiltere Dışişleri Ofisi, Numan Menemencioğlu’nu bertaraf etmeyi bile düşünmekteydi. 17 Haziran’da G. L. Clutton’a göre istifa haberi, “...Tam biz Numan Menemencioğlu’nda kurtulmak için doğrudan harekete geçip geçmeyeceğimizi tartışırken...” gelmişti diye aktarmaktaydı. **a.g.e.**, s.246.

⁶⁰⁵ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.406.

⁶⁰⁶ **Ulus Gazetesi**, 16 Haziran 1944, s.1.

⁶⁰⁷ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s.407.

noktayla ilgili güçlü bir mesaj vermeyi amaçladığı söylenebilir. Bu durum aynı zamanda hükümete ilgili yabancı hükümetlere tek tek telgraf çekerek Türkiye'nin dış politikasının ne olduğunu anlatma fırsatı yaratmıştı.

17 Haziran 1944'te, Türkiye, İngiltere'nin verdiği nota doğrultusunda, Alman Kassel gemisinin Boğazlardan geçmesine izin vermedi. İnönü'nün notlarında 17 Haziran Cumartesi tarihinde “*Kassel Vapuru Karadeniz'e gönderilmiş. Akşama kadar bunun hikayesi...*” yazmaktaydı. 20 Haziran Pazartesi günlü notunda, “*Partide başvekilin konuşması. Recep Peker, Numan için anket istemiş. Başvekil reddetmiş*” 22 Haziran Perşembe günlü notunda ise “*Açıklan'ın Rus sefiri ile görüşmesi (Bir konuşma zemini bulamıyoruz)....İngiliz hariciye nazırı cevap vermiş. Soğuk ve resmi.*”⁶⁰⁸ ifadeleri yer almaktadır. Notlardan İngilizlerin yapılanlara rağmen durumdan memnun olmadıkları anlaşılmaktaydı. 26 Haziran Pazartesi tarihli notta “*Yeni Alman gemileri meselesinin halli. Ruslara teklif projesi*” 4 Eylül Pazartesi'nde, “*Meclis açıldı. İngiliz sefirinin teminatı. “İttifaktan şüphelenmekte Numan haksızlık etti. Öyle bir lüzum olacağını tahmin etmiyoruz. Ama olursa ittifakı mecbur yapacağız” mealinde.*”⁶⁰⁹ ifadeleri yer almaktaydı. İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girmesini istemediği, Türkiye'yi zorlamadığı ancak Numan Menemencioğlu'nun bunu bir zorlama olarak şüphe ile karşılama olumsuz bir hava yarattığı yorumu zor bir ihtimal olarak yapılabilir. Bu kısa kısa notlardan o dönem yaşananları doğru yorumlamak mümkün olmasa da genel olarak Türkiye üzerindeki savaşa girme baskısının yansıdığı söylenebilir. Dışişleri Bakanının istifasına kadar giden süreçte Türkiye'nin savaşa fiili olarak girme durumu ile karşı karşıya kaldığı söylenebilir.

Karabekir'in 1 Ağustos 1944 tarihli notlarında Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun söz aldığı, İngiliz Sefirinin Almanlarla siyasi ve iktisadi münasebetlerin kesilmesini istediğini ifade ettiğini, bunun üzerine Saracoğlu'nun da “*Harbe girmekliğimizi isteseydiniz, daha memnun olurduk!*” dediğini kendilerine söylediği yazmaktaydı. Karabekir'in bunun üstüne söz alıp kimsenin savaş istemediğini özellikle Birinci Dünya Savaşında birlikte savaştıkları Almanya'ya karşı

⁶⁰⁸ a.g.e., s.407-408.

⁶⁰⁹ a.g.e., s.408-412.

Rusya hesabına savaşa girilmesini kamuoyunun anlamadığını ifade ettiği anlaşılmaktaydı.⁶¹⁰

⁶¹⁰ Karabekir, **a.g.e.**, s.435-436.

4. Türkiye'nin Savaş İlanı ve San Fransisco Konferansı

Türkiye, 2 Ağustos 1944 yılında Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Türkiye, savaşa girme yönünde baskılara maruz kaldığı bir sırada Almanya ile ilişkilerini kesmeyi çıkarlarına uygun buldu. Ulus gazetesi, haberi manşetten “Almanya ile olan münasebetlerimiz dün gece yarısından itibaren kesildi” diye duyuruyordu. Haberin hemen altında Başbakan Saraçoğlu'nun ifadeleri yer alıyordu, Saraçoğlu'nun “bu karar harp kararı değildir harp kararına münkalıp olup olmayışı karşı tarafa bağlıdır” beyanı yer alıyordu.⁶¹¹ Bu beyanlar dikkate alındığında hükümetin bu kararı alırken bile Almanya'nın savaş ilan etmesinden çekindiği söylenebilir. Ancak hükümet 3 Kasım 1944'te karartma tedbirlerini kaldırıyordu.⁶¹² Bu durum artık Alman baskınının ihtimal dışı kaldığının bir göstergesidir. 23 Şubat 1945'te Türkiye nihayet Almanya'ya savaş ilan etti. Savaşı kazanan devletler, savaş sonrası dönemde oluşturulacak Birleşik Milletler Örgütünü 25 Nisan'da San Fransisco'da toplanacak Konferans'ta kuracaklarını ilan ettiler. Konferansa davet edilmenin kriteri olarak da 1 Mart'a kadar Almanya'ya savaş ilan edilmiş olması şartı getirildi. Türkiye, Almanya'ya savaş ilan etmek zorunda kaldı.⁶¹³ Cumhuriyet gazetesi “Birinci Alman ordusu çevrilmek üzere!” diyerek son durumu haber veriyordu. Almanların Berlin'i müdafaa etmek için hazırlandıkları haberi yine aynı sayfada yer alıyordu.⁶¹⁴ Türkiye savaş ilan ettiği sıralarda zaten savaşın sonunun geldiği anlaşılmaktaydı.

22 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında San Francisco Konferansı toplandı.⁶¹⁵ San Fransisco Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek olan heyetin kimlerden oluşacağı basının önemseydiği konulardan biri olarak ön plana çıkmıştı.⁶¹⁶ San Francisco'ya gidecek heyete Hasan Saka'nın başkanlık edeceği ve Rana

⁶¹¹ **Ulus Gazetesi**, 3 Ağustos 1944, s.1.

⁶¹² **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Kasım 1944, s.1.

⁶¹³ Öymen, **a.g.e.**, s.451-452.

⁶¹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1945, s.1.

⁶¹⁵ Jacobsen, **a.g.e.**, s.88.

⁶¹⁶ Mustafa Emre Kürümoğlu, **Yalta-Potsdam'da Savaş Sonrası Uluslararası Düzenin Kurulması ve Türkiye (Türk Basınına Göre, 1945)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Tarhan'ın heyette yer alacağına ilişkin haberler basına yansımaktaydı.⁶¹⁷ Feridun Cevap Erkin, hatıratında konferansa Baş delege olarak Dışişleri bakanı Hasan Saka'nın, ikinci delege olarak, Vaşington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un, üçüncü delege olarak da kendisinin katıldığını ayrıca müşavir ve katiplerinde eklendiği bir heyet oluşturduklarını nakletmekteydi. Konferans sırasında bir yandan da Türk-Rus ilişkilerin seyrini takip ettiklerini aktaran Erkin, San Fransisco'da Türk-Rus dostluk antlaşması için Molotov'la görüşen Hasan Saka'nın hep aynı cevabı aldığını belirtmekteydi. Molotov'un, yeni sözleşmeye ait teklifin gelip gelmeyeceğine ilişkin soruya, dosyanın incelenmesine henüz vakit bulunamamış, tekliflerin Türkiye tarafından yapılmasından memnun kalacakları cevabını verdiklerini nakletmekteydi. 7 Haziran'da kaçıllary'a da şifreli bir mesaj aldığını aktarmaktaydı. Telgraf'ta Molotov'un Türkiye'nin 1918'de antlaşmayla aldığı vilayetleri Moskova'ya vermesini istediği yazmaktaydı. Birleşmiş Milletler Konferansının bitiminin ardından hükümetten aldıkları emir üzerine Londra'ya gittiklerini belirtmekteydi. Londra'da Dışişleri Bakanı Eden ile görüştiklerini, kendilerine sükun ve ihtiyat tavsiye ettiğini nakletmekteydi. Eden'in kendisine "Görüyor musunuz, şayet sözümüzü dinleyip zamanında savaşa katılsaydınız şimdi bu durumlarla karşılaşmazdık" dediğini kendisinin de "Aksine, ne iyi etmişiz ki savaşa girmemişiz. Şayet böyle bir hata işleseydik, o esnada henüz kuvvetli olan Almanlar hem şehirlerimizi yakıp yıkacaklar, hem memleketimizi işgal edecekler, işgali kaldırmak görevi de, diğer Balkan memleketlerinde olduğu gibi, Kızıl Ordu'ya verilecekti. Bu suretle biz de Romanya, Bulgaristan gibi şimdi Sovyet uydusu bir memleket durumuna düşecektik" dediğini aktarmaktaydı. Eden'in, "Olaylar sizin tahmininiz gibi cereyan etmiş olsaydı, evet, hakkınız var." diyerek sözü kapattığını belirtmekteydi.⁶¹⁸ Erdal İnönü, babasının kaygılı olduğu zamanlar çok düşünceli görüldüğünü ve arkadaşlarına karşı kızgınlık gösterdiğini yazmaktaydı. O dönemde Erdal İnönü, Sovyetlerin isteklerinin arttığını ve Türk idarecilerinin kaygılarının devam ettiğini belirtmekteydi. Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın San Francisco Konferansı'ndan dönüşünün çok uzun zaman almasına İsmet İnönü sinirlendiğini ve derhal uçakla dönmemiş olmasını Başbakanın bulunduğu bir sofrada iyice

⁶¹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mart 1945, s.1.

⁶¹⁸ Erkin, *a.g.e.*, s.147-148.

eleştirdiğini belirtmekteydi.⁶¹⁹ Türkiye, bu dönemde Sovyetler karşısında adeta yalnız kalmıştı. Müttefikler beraber zafer kazandıklarını düşündükleri Sovyetler hakkında olumlu bir tutum içerisindeydi. O sıralarda Türkiye endişelerini dinleyecek bir muhatap bulamıyordu.⁶²⁰ İnönü'nün gerilimini bu duruma bağlamak mümkün olabilir. Konferans sonrası gazete manşetlerine bakıldığında gündemi Sovyetlerin toprak taleplerinin ve Boğazlar meselesinin işgal ettiği görülmektedir. Türk hükümeti, San Fransisco Konferansı'nın bitimi sonrası Temmuz'dan itibaren görüşlerini açıklamaya başlamıştı.⁶²¹ Ulus gazetesi, manşetten "Hasan Saka görüşümüzü izah etti" diyerek durumu kamuoyuna açıklamaya başlamıştı.⁶²²

Türkiye, 1943-45 aralığında Müttefiklerin yanında savaşa katılmaya zorlandı. Buna rağmen Türkiye, Müttefiklerin yanında yer almak ancak fiilen savaşmamak yönünde bir dış politika tercih etti. Bu durumda Türkiye'nin diplomasi ile safını göstermeyi tercih ettiği söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye'nin aslında zorlukların doğurduğu bir mecburiyetten bu tercihte bulunduğu düşünülebilir Nitekim Aydemir, İnönü'nün müttefiklerle beraber olmak "bizim kaderimiz" dediğini aktarmaktaydı. Yine İnönü, "...Müttefikler beraber ve onların safında savaşa girmemiz, tabii zaruri olacaktı. Ancak bu savaşa girmek için ve vaziyetimizin özelliğini ve müttefiklerimizin bize karşı vazifelerini hakkıyla ifa etmelerini istemeye mecbur ve bunda haklıydık"⁶²³ diyerek savaşa hemen dahil olunmasının sebebinin müttefiklerin vazifelerini tam yerine getirememesi olarak ifade etmekteydi. Savaş dışında kalınmasını ise: "İşte bu surettedir ki, taahhütlerimize sadık kalmakla, Müttefiklerin bize karşı vazifelerini ifa etmelerini istemek arasındaki tartışma, bizi savaşı dışında bırakmıştır." diye açıklamaktaydı. Böylelikle Türkiye'nin savaş dışı kaldığını belirtmekte, savaşmak için gerekli olan şartlar sağlanmadığı için savaşın mümkün olmadığını ve Türkiye'nin müttefiklerinin de Türkiye'yi haksız bulmaya imkan bulamadıklarını ifade etmekteydi.⁶²⁴ Bu açıklamaları ile İsmet İnönü, Türkiye bir müttefik olduğu

⁶¹⁹ Erdal İnönü, a.g.e., s.209.

⁶²⁰ Anglo-Saksonlar'ın Stalin'e "Uncle Joe- Jo Amca" dedikleri bir süreç vardı. Bkz. Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, a.g.e., s.331.

⁶²¹ Kürümoğlu, a.g.e., s.102-112.

⁶²² **Ulus Gazetesi**, 12 Temmuz 1945, s.1.

⁶²³ Aydemir, a.g.e., s.244.

⁶²⁴ a.g.e., s.243.

halde neden savaşa girilmediği yönündeki suçlamalara bir nevi cevap vermekteydi. Nitekim savaşa Müttefiklerin yanında çok sonra girmiş bulunan Türkiye'nin San Fransisco Konferansı'na çağrılması ve Birleşmiş Milletler Örgütünün kurucuları arasında yer alabilmesi İsmet İnönü'nün ifade ettiği gerçeklerin müttefiklerce de kabul edildiğini doğrulamaktadır. Savaş sonunda her ne kadar Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tavrı dostça olmasa da İngiltere, Türkiye'yi yine de savaş sırasında yanında yer almış bir Müttefiki olarak görmekteydi. San Fransisco Konferansı'na ilişkin ilk sayfa haberlerde Cumhuriyet Gazetesi'nin yorumu dikkat çekmektedir. "Türkiye'nin Konferansa iştirak etmesinin gerek kendisi, gerek Büyük Britanya için çok ehemmiyeti vardır." Bu haberler, savaş boyunca müttefik cephede yer almamış olmasına rağmen Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olmasına yönelik Sovyet muhalefetinin İngiltere sayesinde kalkması gerçeğinin dolaylı olarak kamuoyuna duyurulduğunu göstermekteydi.⁶²⁵ İsmet İnönü'nün yorumları ile dönemin gelişmeleri uyuşmaktadır. Ancak bir gerçeği de ortaya koymaktadır. Artık Müttefikler denilen Üçlü yapı ayrılmıştır. Sovyetlerin Türkiye'ye dönük tutumları ile İngiltere'nin Türkiye'ye yaklaşımı çok farklıdır. Savaşın hemen en sıcak anında bile İngiltere her ne kadar savaş dışı kalmış olan Türkiye'ye kızgın ise de O'nu savaş sonrası dönem için yanında görmek istemektedir. Amerika'da zamanla bu konuda İngiliz görüşlerine yaklaşacaktır. Oysa Sovyetler Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği politikalar neticesi cezalandırmak istemektedir. Hatta işi toprak düzenlemesine ve "Boğazlar Meselesinin" tekrar görüşülmesine kadar götürmektedir. Yalta'da Amerika ve İngiltere'nin Sovyetlerin bu taleplerine yönelik olumlu yaklaşımları zamanla yerini politikanın gerçeklerine dayalı stratejik bir tutuma bırakmıştır. İngiltere'nin ve dolayısı ile Amerika'nın Türkiye'yi BM

⁶²⁵ Bkz. Kürümoğlu, a.g.e.

içerisinde görmek istemesi ve Rusya'nın buna çekimser kalması savaş sonrası dönem için önemli bir gelişme sayılmalıdır.⁶²⁶

İsmet İnönü'nün savaşın başından beri Sovyetlere yönelik izlediği temkinli tavır ve izlediği politika, bu konferansın sonrası dönemde İngiltere ve Amerika'nın izleyeceği stratejinin temelini oluşturacaktır. Savaş sonrası Amerika'nın izlediği "Soğuk Savaş" politikasına dönük fikirlerin çekirdeğini, uygulamada başlatanın İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye'nin politikası olduğu söylenebilir. Sovyetlerin yayılmacılığına karşı temkinli olmayı ve tedbir almayı düstur edinen, Avrupa'da denge rolünde bir gücün özelde Almanya'nın olmasını isteyen görüşler, Nato'nun öncü fikirleri özünde İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye'nin takip ettiği fiili politikalarından kaynaklandığı görüşlerdir.

⁶²⁶ Türkiye üç dünya ideolojisi (faşizm, komünizm ve Batı tipi demokrasi) arasındaki savaşta kendisine en az zararlı gördüğü Batı tipi demokrasileri müttefik görmek durumundaydı. Bir seçim yapmak zorundaydı ancak savaşa girmek de istemiyordu. Aslında Türkiye'nin bu seçimi savaşın henüz başında Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması ile daha da belirginleşmişti. Her ne kadar bu antlaşma faşist İtalya'ya karşı bir tedbir amacını taşıyan bir zorunluluk ise de Türkiye'nin yanlarında olmak istediği ülkelerle aynı safta olma isteğini de yansıtıyordu. Nitekim İtalyan tehlikesi ortadan kalktıktan sonra da hatta Almanya'nın Türk sınırlarına yaklaştığı sıralarda bile Batı bloğu ile olan ittifak sürdürülmüştü. Kısacası bu durum, Sovyet Rusya'ya karşı bir teminat olarak görülüyordu. Eğer Sovyet Rusya'dan kaynaklanan çekinceler olmasaydı, Türkiye için Batı dünyası esasında özellikle "Amerika" unsurunu bu denli öne çıkaran bir tercihin belirmesi pek de muhtemel olmayacaktı. Sovyet ve Alman tehdidinin dolaylı ama büyük çaplı etkisi 1950'li yıllarda Türkiye'de yankılanacak ve dış borçlanma ya da Kore Savaşı'na katılma şeklinde kendisini gösterecekti.

SONUÇ

Dünya Savaşları, aslında 1914 sonrasında tırmanan ve 20. yüzyılın ilk yarısında dünya devletleri arasında bazen sıcak çatışmalara dönüşen askeri, siyasi ve ekonomik mücadele dönemine işaret etmektedir. II. Dünya Savaşı da bu tezin inceleme sürecini oluşturmakta olup statükocu ve revizyonist güçler arasındaki karşılıklı diplomasi ve uluslararası ilişkinin artık doğrudan güç kullanımı ile ikame edildiği bir savaşı göstermektedir.

Türkiye’deki Anılarda İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) başlıklı bu tez çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’nin siyasi ve sosyo-ekonomik durumunda nasıl algılandığı dönemin anıları üzerinden okunmaya çalışıldı. Böylece savaş yıllarında insanların, toplumun ve siyasetin değişimlerine ne yönde vakıf oldukları ve ilgi alanlarının nasıl belirlediği –anılar çerçevesinde— örneklendi. İkinci Dünya Savaşı sırasında kaleme alınmış anıların toplu incelemesi yapılmamıştır. Bu tez ile Türkiye’nin siyasi dağarcığına anı içeriğinde kaydolan önemli olaylar, kişiler ve yorumlar o zamanki siyasi ortamla eş zamanlı olarak resmedilmeye çalışıldı. Anıların olay örgüsü içinde yoğunlaşması ve tarihsel bir metodoloji ile metnin yazılış amacına hizmet etmesi bu tezin kaleme alınmasında izlenen yöntem olmuştur. Tezin kaynakçasından derlenen bilgiler; anı kitaplarında ya da genel nitelikli eserlerin ve periyodiklerin içinden tespit edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’na ilişkin anılar incelenirken savaşın bireysel ve toplumsal kalıntılarını bünyesinde barındıran anıların siyasi ve toplumsal kategorilere göre tasnif edilmesi mümkündür. Ancak bu tez, bir anı analizi veya tasnifi oluşturmaktan ziyade muhtelif anılar üzerinden ve seçili bazı konulara değinmek suretiyle savaşa yönelik bakış açılarını çeşitlendirmeye odaklandı. Bu nedenle anılardaki konular, üç ayrı bölüm başlığı altında yaklaşık altı yıllık savaş süreci esnasında gelişen olaylar çerçevesinde belirli zaman dilimlerine göre ayrıldı. Birinci Bölüm’de “*II. Dünya Savaşına Giden Süreç ve Türkiye*” başlığı altında, savaş öncesindeki dış politikada revizyonist devletlerin anılara yansıyan faaliyetleri ve

Türkiye'nin savaş-dışı kalmadaki duruşu dönemlerin tanıklarının yorumlarıyla yansıtılmıştır. İkinci Bölüm'de "*Savaş Yılları ve Türkiye*" başlığı altında savaşın Avrupa ve Türk siyasetindeki seyri sosyo-ekonomik görüntüsü de ihmal edilmeyerek konu edinilmiştir. Üçüncü Bölüm ise "*Savaş Diplomasi*" başlığında savaşın son yılında yoğunlaşan diplomasiyi, Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde yapılan müttefik baskılarını ve Türkiye'nin savaş ilanı yapmakla birlikte savaş dışı gelişmelerini esas almıştır.

Tez kapsamında kullanılan anılara bakıldığında Erdal İnönü'nün politik anılarını aktardığı eseri "Anılar ve Düşünceler"de İnönü, yeri geldikçe olaylarla bağlantı kurarak babası İsmet İnönü ile ilgili anılarını anlatmaktadır. Kitaptaki anılardan anlaşıldığı üzere İnönü, ülkesini bir badire olarak gördüğü fiili savaşa bir savaşa sokmamak istemektedir. Müttefikler ve Almanlar hakkındaki düşüncelerini şekillendiren temel saikin bu niyet olduğu anlaşılmaktadır. İnönü'nün kararlarının ve davranışlarının altında yatan unsurların olayları iyi tahlil etmek, uyanıklık, acele etmemek, ülkeyi savaşa sokarak zayıf duruma düşürmemek olduğu söylenebilir. Kitapta aktarılan anılardan en ilginç, İsmet İnönü'nün Almanların Sovyetlere karşı saldırısı neticesi kahkahalar atmaya başlamasıdır. Anıların genel çerçevesi içinde bu kahkahaların Türkiye'nin atlattığı Alman ve Sovyet Rusya işgali karşısındaki tehlikenin geçmesi sonucu bir rahatlamanın eseri olduğu söylenebilir. Erdal İnönü'nün anılarında çizdiği İsmet Paşa'yla diğer anılardaki İsmet Paşa resmi birleştirildiğinde, Paşa'nın en korktuğu şeyin "Birinci Dünya Savaşında ülkenin dümenini elinde tutanların konumuna düşüp, milleti yabancı bir ülke menfaatine savaşa sürüklemiş ve memleketi takatinin üstünde maceralara ve felaketlere düşürmüş biri olarak anılmak" düşüncesi olduğu anlaşılmaktaydı.

Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam isimli kitabında yine İsmet İnönü'yü pek çok yönü ile anarken aynı zamanda dönemin önemli bürokratlarından biri olarak döneme tanıklık etmekte ve olayları şahsi deneyimlerinin penceresinden aktarmaktadır. Aydemir'in kitabı, İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili temel görüşlerinin anlaşılmasında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Aydemir, savaş

dönemi içerisinde, aldığı görev gereği ekonomik konularla ilgilenmekteydi. Bu görev sırasında kıtlıkla mücadele edemeyişlerine ve bu konudaki olaylara şahit olmuştur. Bu anılardan en ilginç, ülkenin ihtiyaçlarının arz ve talebini yönetmeye çalışırken düştükleri acizliği ifade ettiği satırlarla, Nedim Ökmen'in bu durum karşısında intihar etmek istemesi olduğu söylenebilir. Aydemir'in aktarımları ülkenin o dönemki ekonomik yapısını ortaya koyması açısından çok önemlidir. Ülkenin üretim seviyesinin düşüklüğü, sanayisinin ve hatta tarımının zayıflığı gözler önüne serilmekteydi. Aydemir'in anılarından ve yorumlarından anlaşıldığı üzere ekonomik karar alıcıların görüş ve bilgileri yetersiz, yanlış kararları da yıkıcıdır. Aydemir'in bu konudaki görüşleri Karabekir'in notlarıyla uyumludur. Karabekir'de alınan yanlış kararların özellikle ekonomik sahadakilerin neticesinin ülkeyi zor durumu soktuğunu ifade etmekteydi. Şevket Süreyya Aydemir'in çizdiği İsmet Paşa portresi de, Erdal İnönü'nün anlattıklarıyla benzerlikler göstermekteydi. İsmet İnönü, kendini bir fırtınayı atlattırmaya çalışan kaptan olarak görmekteydi, aldığı zor ve kimi zaman acı kararlarda hep bu amaç içindi.

İsmet İnönü'nün günlüklerinden derlenen "Defterler" her ne kadar tür itibariyle anı/hatırat türüne girmemekle birlikte içerdiği bilgi ve anılarla hatırat türüne yakın bir kaynak olarak yararlanılmış bir eserdir. Özellikle İsmet İnönü'nün savaşın sonuna doğru müttefiklerin baskıları karşısında aldığı notlar, bir dönemin aydınlatılması için değer taşımaktadır. Numan Menemencioğlu'nun istifasıyla sonuçlanan dönemde İsmet İnönü'nün not ettikleri, önemli birer vesikadır. Bu notlardan en ilginç, "Defterler" isimli eserde diğer notlardan farklı bir şekilde ve ayrıntılı olarak kaydedilen Churchill'le 1943'te yapılan Adana görüşmeleridir. Bu görüşmeler sırasında İsmet İnönü'nün şahsi düşüncelerini kendi ağzından duymak yararlı olmuştur. İsmet İnönü, Churchill'in niyetinin farkındadır ve izlediği politikaya uygun görüşler bildirmekte ve buna uygun neticeler almayı başarmaktadır. Defterlerdeki notlardaki İsmet İnönü, anılarda aktarıldığı şekliyle olayları takdir etmekteydi. İnönü'nün olayları değerlendirme tarzının detaycı olduğu anlaşılmaktaydı. İnönü'nün azmettiği hedeften kolay kolay vazgeçmeyecek bir düşünce yapısında olduğu, kanaatlerinin değiştirilemediği, kolayca yönlendirilemediği anlaşılmaktaydı. Churchill'le olan konuşmalarındaki İsmet İnönü

tarzı diğer anılarda aktarılan İnönü resmiyle uyumludur.

Tevfik Rüştü Aras'ın anılarını ve dış politikadaki fikirlerini paylaştığı “Görüşlerim” isimli kitabı özellikle savaşa giden süreci anlamak açısından yararlıdır. Kitapta, Türkiye'nin İtalyan tehdidine karşı aldığı tedbirler, savaşta safını belirlemesine yol açan faktörler, Atatürk'ün savaş hakkındaki görüşlerinin bir kısmı yer almaktadır. Tevfik Rüştü Aras'ın görüşleri ile İsmet İnönü'nün görüşlerindeki farklılık dikkat çekicidir. Bu zıtlık Aras'ın Sovyetlerle olan görüşlerinde gizlidir. Zira diğer anıların geneliyle de bir kıyaslama yapıldığında İsmet İnönü'nün Sovyetlere yönelik şüpheli tutumu gözden kaçmamaktadır. Aras ise Sovyetleri, Türk dış politikasının temel aktörlerinden biri saymakta ve onu dostlarından biri olarak görmektedir. Aras'ın bu anı kitabında bu görüşleri savunduğu ve Türkiye'nin fiili olarak savaşa girmemesini eleştirdiği söylenebilir. Kitapta en ilginç anılardan biri; İngiltere'de Türkiye'nin Büyükelçisi görevini yaparken İngiltere Harici Bakanı Eden'in kendisine, “Keşke sizle beni Sovyetlere gönderseler de bir anlaşma yapabilirsek” dediği bölümdür. Belirtilen dönemde İngiltere ve Fransa, Almanları doğuda durdurmak için Polonya ile anlaşmaktadırlar. Ancak bu yetersiz tedbir dikkatli gözlerden kaçmamaktadır. Aras'ın, Sovyetlerin Batılıların yanında yer alacağına inandığı söylemek yanlış olmaz. Eden'in bu hususta Aras'la aynı çizgide buluşması ilginçtir.

Dönem boyunca çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapmış olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Zoraki Diplomat” adlı eseri ile tarih yazımına önemli bir kaynak bırakmıştır. Önce Arnavutluk ardından Çekoslovakya ve Hollanda büyükelçilikleri yapmış ve bu üç ülke de mihver devletleri tarafından işgal edilmiştir. Karaosmanoğlu anılarında tanık olduğu ilginç olayları aktarmıştır. Avusturya'nın işgal edilmeyeceğini sanan bir Türk büyükelçisinin saflığı, Hollandalıların kendi yetiştirdikleri gençlerin Alman safında ülkeyi işgalleri gibi pek çok olayı, kendi görüşleri ile harmanlayarak nükteli bir şekilde aktarmaktadır. Çekoslovakya'nın işgali sonrası ülkenin durumunu ve halkın psikolojisini edebi bir şekilde tasvir ettiği metinlerde ayrıca kıymetlidir.

Sabiha Sertel “Roman Gibi” adlı kitabında, Türkiye’den gitmek zorunda kalmadan önceki dönemde neler yaşadığını olay olay nakletmektedir. Sertel, Dünya Savaşı boyunca faşizmle mücadele ettiğini belirtmektedir. Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirilmesini savunmuştur. Kalemını sakınmadığı anılarında belirttiği üzere savaş boyunca ya yazı yazması men edilmiş ya da gazetesi kapanmış bir gazetecidir. Dönemin sansür politikasını, Varlık Vergisini, gazeteciler arasındaki polemikleri ve Tan Olayı’na giden süreci konu edinmiştir. Sabiha Sertel, Almanlarla Sovyetleri farklı değerlendirmekte ve Sovyetlere daha sıcak bakmaktadır. Bu yüzden Sabiha Sertel’in Almanlar ilerlemeye başladığında ve güçlendiklerinde, faşist uygulamaların Türkiye’de de rağbet gördüğü çıkarımında bulunması ve hatta dönemin yazarlarından bile şikayet etmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Kitabındaki en ilginç anılardan biri, Şükrü Kaya ile olan konuşmasıdır. Şükrü Kaya, Sabiha Sertel’e gazetesinin kapanma nedeni olarak yazılarını yazdığı sırada, Türkiye’nin Almanya ile antlaşma yolları aramasını göstermektedir. Bu durum, o zamanki gazetelerin birer dış politika aracı olarak görüldüğünün ve siyasetin dışında görülmediğinin ifadesi sayılabilir.

Zekeriya Sertel’in anılarını paylaştığı “Hatırladıklarım” isimli eser, dönemin siyasi atmosferinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Zekeriya Sertel’in gazetesi, dönem boyunca pek çok kez kapanmış ve Sertel hapis yatmıştır. Sertel’in ilginç anıları mevcuttur. Sertel, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden’e ne zaman Sovyetlere yardım edeceklerini sorduğunda belirsiz bir cevap vermesi ve Sertel’in bunu, Müttefiklerin Sovyetlerin yıpranmasını istediğine yorması ilginçtir. İnönü’nün savaşın hemen sonunda Türkiye’nin Sovyetler karşısında yalnız kaldığı yönündeki feryadını belirttiği ve Selim Sarper’in gazeteleri kapatırken izlediği siyaseti kendisine açıkladığı bölüm ilginç anılar olarak yer almaktadır.

Kansu Şarman tarafından derlenmiş bir eser olan “Adamlı Torpidolar”, Edip Şehsuvaroğlu isimli bir deniz subayının, İngiltere’nin İskenderiye limanındaki Akdeniz Donanması’nda görev aldığı 1942-43 yılları arasındaki anılarını

kapsamaktadır. Şehsuvaroğlu, Alman bombardımanlarını yaşamış, İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasından kaynaklı olumsuz tavırlarına maruz kalmış, İsmet İnönü ile görüşmüş bir asker olarak dönemin önemli tanıklarındandır. Şehsuvaroğlu'nun günlüğünden nakledilen eserde İtalyan'ın iki kişilik denizaltı timinin İngilizlere yaptığı baskından bahsedilmekteydi. Kitaptaki anılardan Türkiye'nin Almanya'yla dostluk antlaşması imzalanmasından bir süre sonra batan Refah Vapur hadisesinden hemen öncesindeki İngilizlerin psikolojisinin anlatıldığı bölüm ilginçtir.

Reha Oğuz Türkkan'ın "Arayan Adam" isimli kitabı, farklı bir görüş açısından dönemin siyasi atmosferini yansıtan izler taşır. Kitapta; çıkardığı yayınlar, 1944'teki tutuklamalar, tabutluk türü işkence konusu, İsmet İnönü ile çatışması ve Türkçüler arası çatışma konuları ilginç başlıklar olarak yer almaktadır. Aktardığı belki de en ilginç konu; Almanlardan görev aldığı iddia edilen Nuri Killigil'le görüştüğünü ve Paşa'nın kesinlikle bunu kabul etmediğini kendisine söylediğini aktarmasıdır. Kazım Karabekir'in notlarında yer alan ve mecliste gündeme taşıdığı ve hükümeti uyardığı gençler arasındaki kaynaşma ve Türklerin yaşadığı coğrafyayı gösteren resmi kapak yapan dergi konuları Türkkan'ın anlatılmaları uyuşmaktaydı. Türkkan, anılarında Türkçülük meselelerini arkadaşlarıyla toplandıklarında değerlendirdiklerini ifade etmekteydi. Yine Karabekir'in gündeme taşıdığı dergi Türkkan'ın yayınladığı Bozkurt dergisidir. Bu uyarılardan bir süre sonra da Türkkan ve önde gelen Türkçüler tutuklanmıştı. Yine Feridun Cevat Erkin'in anılarında eleştirdiği, Türkiye'ye sığınan Türklerin Sovyetlere teslimi olayı Türkkan'ın anılarında ifade ettiği şekliyle gerçekleşmiştir.

"Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)", Hilmi Uran'ın milletvekilliğine ilişkin dönemde yaşadığı anıları aktardığı bir eserdir. Uran'ın meclis içindeki aktif tanıklığının vesikaları olan anıları, dönemin siyasi hareketliliğini yakalamak için değerlidir. Uran'ın anılarından Atatürk'ün Mussolini'den hazzetmediği anlaşılmaktadır. Türk siyasetçilerinin Mütteliklerin savaş baskılarını, Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girerek yıpranmasını istediği

şeklinde yorumladıklarını aktarmaktadır. Saraçoğlu'nun 1939 yılındaki gezisinde Sovyetlerin Boğazlardan üs istediği ve bu konunun Sovyetlere duyulan şüphenin temeli olduğu anlaşılmaktadır. Yine anılarda Toprak Reformunun, toprak sahiplerini ürküttüğünü halbuki vatandaşı topraklandırmanın bunun dışında yollarının da mevcut olduğunu, Varlık Vergisinin sorumluluğunun tüm meclise ait olduğu konuları işlenmektedir. Aydemir'in anılarında belirttiği Toprak Reformu konusunun gündeme taşınmasının korku yarattığı ve cesaret istediği şeklindeki aktarımları, Uran'ın aktarımlarıyla uyumludur. Yine Atatürk'ün Mussolini'den hazzetmediği gerçeği diğer anı aktarımlarıyla doğrulanmaktadır.

Feridun Cemal Erkin'in "Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar – Yorumlar", isimli kitabı Erkin'in anılarını ve yorumlarını paylaştığı bir metindir. Erkin'in, Edward Weisband'ın "II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası" isimli kitabındaki Adana ve Kahire görüşmeleri ile ilgili yazdıklarına ve yaptığı yorumlara şiddetle karşı çıktığı görülmektedir. Erkin, Weisband'ın kitabında Adana görüşmelerinde Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için baskı uyguladığı iddiasına cevap vermekteydi. Şevket Süreyya Aydemir'in, Erdal İnönü'nün aktarımlarında ve İsmet İnönü'nün Defterlerinde, Churchill'in hatıralarında ve diğer anıların genelinde bu iddiayı doğrulayacak bir kanıt yoktur. Aksine Churchill bir baskı uygulamaktan ziyade Türkiye'yi kuvvetlendirip savaşa girmeye hazırlamak için yollar aradığı görülmektedir. İlginç bir konu da Erkin'in Tefik Rüştü Aras'la aralarında geçen olay ve dolayısıyla bundan doğan husumettir. Kitap boyunca Erkin, Aras'ı iğneleyici bir şekilde eleştirmektedir. Aras'ın hatıralarında böyle bir olaya rastlanmamaktadır ancak Aras, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği politikaya sıkı bir şekilde muhalif bir kişiliktir.

Kansu Şarman "Türk Prometheler (1925-1945)" kitabında, yurtdışına okumaya gönderilmiş öğrencilerin anılarını paylaşmaktadır. Öğrencilerin büyük kısmı Almanya'da ve Avusturya'da eğitimlerini tamamlamaktadır. Fransa, İngiltere, Belçika ve İsviçre'de okuyan bu gençler, savaşı bizzat içinde yaşamışlar ve olaylara doğrudan şahit olmuşlardır. Yaşadıkları toplumlardaki olayları ve Türklere bakış

açılarını anıları ile sunmuşlardır.

Orhan Birgit “Evvel Zaman İçinde” isimli kitabında, henüz çocuk yaşlarındayken İkinci Dünya Savaşının başladığından bahsederek bu dönemi bir çocuğun gözü ile aktarmaktadır. Karartma geceleri, ekmeğin karneye bağlanması, Konya’ya askeri okulların taşınması gibi günlük olayları da kayda geçirmiştir. Karartma geceleri, ekmeğin karneye bağlanması gibi toplumsal hadiselerle ilgili aktarımları diğer anılarla teyit edilmektedir.

“Bir Dönem Çocuk”, Altan Öymen tarafından hazırlanmış bir anı, araştırma kitabıdır. Kitapta döneme ilişkin tarihi bilgiler ve yorumlar yer almakta bunun yanında Öymen’in çocukluk anılarına değinilmektedir. Öymen, kitapta karartma gecelerinden, tatbikatlardan, bahçelerine kazdıkları sığınaklardan, ülkedeki yokluktan, Trakya’nın boşaltılmasından, dönem sırasında halk arasında geçen konuşmalardan bahsetmektedir. Toplumsal hadiselerle ilgili aktardığı anılar diğer anılardaki aktarımlarla doğrulanmaktadır.

Daver Darenden’in “Sirenler Çalıyor, Bir Çocuk Gözüyle İkinci Dünya Savaşı” isimli kitabı bir anı ve denemedir. Kitapta Mihver’in Balkan Seferine doğrudan şahit olan bir ailenin hikayesi anlatılmaktadır. Metindeki en ilginç anılar, Üsküp’teki evlerinde iki kere zorunlu olarak Alman askerlerini misafir etmeleri olayı ile geceleri evlere baskın düzenlenmesi ve babasının radyosunun Ankara Radyosunu dinlediği gerekçesiyle mühürlenmesi olayıdır. Kitaptaki anılar Tefrik Rüştü Aras’ın ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Balkanlarla ilgili anılarıyla uyumludur. Balkanlardaki korku ve endişenin izleri, ailelerin yaşadıkları dram, korku, ülkelerin yaşadığı işgaller, hissettikleri duygular anılardan izlenebilmektedir.

“Öğretmenim Hasan Ali Yücel” isimli kitapta Mehmet Başaran, bir enstitü öğrencisi olarak anılarını paylaşmaktadır. Savaş sırasında da eğitim çalışmalarının devam ettiğini, yürütülen faaliyetleri, okulları kendilerinin yaptıklarını ifade

etmektedir. Kitaptaki anılar diğere anılarda yer alan aktarımlarla değeriendirildiğinde savaş sırasında idarecilerin ve hükümetin eğitim konularına ve özellikle köy enstitüleri konusuna ayrı bir önem verdiğı anlaşılmakta ve doğrulanmaktadır.

Kazım Karabekir'in "Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Cihan Harbi CHP Grup Tartışmaları" isimli kitabı Karabekir'in mecliste yaptığı konuşmalarla ilgili aldığı notlarından, yaptığı yorumlardan oluşan bir kitaptır. Eser, her ne kadar bir anı kitabı olmasa da içerdığı önemli bilgiler dolayısıyla dönemde gelişen olayları aydınlatıcı, karşılaştırmacı bir metin olmasına rağmen basımevi tarafından olaylarla ilişkilendirilecek ve karşılaştırılmalı olarak basılmamıştır. Tez boyunca kitaptaki notlar ilgili olduğu olaylarla ilişkilendirilerek incelenmiştir. Böylece anılar değerli bir belgeyle karşılaştırma imkanı bulmuş, hem de Karabekir'in notları dönemin olaylarıyla ilişkilendirilmiştir. Notlar incelendiğinde Meclis'te savaş konularının sıkça konuşulduğu, Dışişleri Bakanının Meclis'i gelişmelerle ilgili bilgilendirdiğı, halkın ekonomik sorunlarının ve yolsuzlukların konuşulduğu anlaşılmaktadır. Karabekir'in aktardığı anılardan en ilginç Karabekir'in mecliste yaptığı eleştiriler sonucu Refik Saydam'ın kendisiyle görüşüp Ankara Radyosunun görüşlerinin hükümetçe yansıtıldığını kendisine nereden duyduğunu sorması olayıdır denilebilir. Bir diğeri de Karabekir'in Almanya'nın Rusya'ya saldıracağını önceden doğru değeriendirmesinde olduğu gibi isabetli siyasi yorumlarıdır. Karabekir'in sıkça geçmiş savaşlardan örnekler vererek ordunun zayıf durumunu gözler önüne serip, tedbirler sunması konuları da incelemeye değer başlıklardır. Karabekir'in ekonomi üstüne yorumlar ve aktarımlarıyla Şevket Süreyya Aydemir'in tesbitleri benzerlikler ve ortak noktalar taşımaktadır. Karabekir'in Türkçü gençlerle ilgili yorumları Reha Oğuz Türkkın'ın anılarıyla örtüşmektedir. Yine Karabekir'in pek çok paylaşımı diğere anılarla uyumludur. Karabekir'in Sovyetlerin tehdit olduğu yönündeki yorumlarıyla, Tevfik Rüştü Aras'ın, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in aktarımları uyuşmamaktadır. Bu yazarlarla, Karabekir'in görüşleri farklıdır.

"Denge Oyunu" isimli kitapta Selim Deringil, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediğı dış politikayı konu edinmektedir. Bir araştırma kitabı olarak

hazırlanmış eserde, dış politika konuları ve olaylar incelenirken yerli ve yabancı şahsiyetlerin anılarından yararlanılmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Numan Menemencioğlu'nun anılarıdır. Menemencioğlu'nun, iddia edildiğinin aksine, savaşın başından beri Almanya'nın yanında yer almak istemediği anlaşılmaktadır. Yine Menemencioğlu'nun Boğazlar'dan geçen Alman gemileri meselesinde verdiği kararları savunması bir diplomata yakışır bir tarzdadır. Bu açıklamada Menemencioğlu, Montreux sözleşmesine uyulduğunu belirtmekte ve aksinin ileride Türklerin aleyhine kullanılacağını ifade etmektedir. Feridun Cevat Erkin'in aktarımlarıyla, İsmet İnönü'nün Defterlerinde geçen bazı notları Menemencioğlu'nun Boğazlar Meselesindeki tavrını doğrular niteliktedir. Hatta bu olay sırasında Menemencioğlu'nun yakınındakilere sert bir tavır içerisine girdiği de yine diğer anılardan anlaşılmaktadır.

Valentin Berojkov'un "Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru" isimli kitabında Tahran Konferansı ile ilgili anılar paylaşılmaktadır. Kitapta Türkiye'yle ilgili ilginç bilgiler mevcuttur. Olayların şahidi olan yazar İngiltere'nin Balkanlar'da bir cephe açarak Sovyetlerin Orta Avrupa'da çok fazla ilerlemesini istemediği bu yüzden Türkiye'yi savaşa sokmak istediğini belirtmektedir. Anılarda Churchill'in Tahran Konferansı boyunca Türkiye'nin savaşa girmesini gündeme getirmesi ilginç bir konu olarak göze çarpmaktadır. Kitaptaki iddialar diğer anılarla kısmen uyumaktadır. Kimi anılarda Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesini istediği görülürken, kimilerinde Sovyetlerin bunu istemediği görülmektedir. Ancak genel bir değerlendirme yapıldığında savaşın başlarında Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesini istediği, ancak Batı'da Overlord operasyonu görüldüğünde Müttefiklerin bu operasyona yoğunlaşmalarını istedikleri anlaşılmaktadır. Savaşın sonlarına doğru Türkiye'nin savaşa girmesine gerek kalmadığı zamanlarda da Türkiye'nin savaş dışı pozisyonu dolayısıyla hiçbir zarar görmemesinden hareketle savaş açmasını küçümsedikleri ve zaferin nimetlerinden müttefikler gibi yararlanmasına karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.

Tez kapsamında anıların karşılaştırılması amacıyla farklı tür kitaplarda yer

alan anılardan da yararlanılmıştır. Murat Metinsoy'un "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye" kitabından döneme ilişkin gündelik yaşamla ilgili anılardan faydalanılmıştır. En ilginç olanlardan bir tanesi; insanların çöpleri topladıkları, kimi zaman tahta yedikleri anılardır denilebilir. İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in, Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen'in, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'in, Roosevelt'in oğlu Elliott Roosevelt'in, İtalyan Dışişleri Bakanı Count Galeazzo Ciano'nun, İtalyan Genelkurmay Başkanı Pietro Badoglio'nun anılarından yararlanılmıştır. Tezin ekler kısmında, bu çalışma kapsamında yararlanılmayan ancak İkinci Dünya Savaşı dönemin anlaşılmasına yardımcı olabilecek hatıraları içeren ağırlıklı olarak anı türünde yazılmış, Türkiye'de kaleme alınmış veya basılmış, Türkler ve Türkiye'yle yakından ilgili kitapların bir listesi sunulmuştur.

Savaşa giden süreç tezin birinci bölümünde ele alınmıştır. Tevfik Rüştü Aras'ın anıları bu dönem için başvurulacak temel kitaptır. Atatürk hayatta iken Dışişleri Bakanlığı yapan, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olunca Londra Büyükelçisi olarak atanan Aras, olayların yakından tanığıdır. Yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun savaşa giden süreçte Arnavutluk büyükelçisi olması hasebiyle olaylara yakından şahitliği bu dönemi aydınlatmaktadır. Yurtdışında okuyan Türklerin anıları, yaklaşan savaşın tanıklığı şeklindedir. Yine savaş başlamadan önceki dönemde Türkiye'nin ittifak arayışlarını aktaran Hilmi Uran'ın anıları, dönemin değerlendirmelerinin yer aldığı Şevket Süreyya Aydemir'in aktarımları önemli birer vesikadır. Zekeriya Sertel, gazetecilerin yurtdışına yaptıkları savaş öncesi geziyi ve atmosferi yansıtmakta ve savaşa giden sürece ışık tutmaktadır.

Savaş sırasındaki anıların incelendiği İkinci Bölüm iki açıdan incelenmiştir. "Savaşa Türkiye'den Bakış" kapsamında en çok Erdal İnönü'nün ve Şevket Süreyya Aydemir'in anılarından yararlanılmıştır. Yine savaşın içinden bir şahit olarak Hollanda'da büyükelçilik yapan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anıları yararlanan bir diğer kaynaktır. Kansu Şarman'ın Türk Promethe'ler adlı kitabında Türk öğrencilerin savaşın içindeki şahitlikleri de kıymetli birer vesikadır. Yine

Balkanlarda savaşın içinde çocuk bir şahit olan Daver Darende'nin anılarından yararlanılmıştır. Ayrıca Kansu Şarman'ın Edip Şehsuvaroğlu'nun günlüğünden derlenen kitabından, Selim Deringil'in kitabında yer verdiği anılardan, Kazım Karabekir'in notlarından; Sabiha Sertel'in, Oğuz Türkkan'ın, Zekeriya Sertel'in, Tevfik Rüştü Aras'ın, Hilmi Uran'ın, Feridun Cevap Erkin'in aktarımlarından yararlanılmıştır. Bunlara ek olarak "Savaşın Türkiye'ye Yansımaları" içeriğinde, Orhan Birgit'in, Murat Metinsoy'un, Mehmet Başaran'ın, Altan Öymen'in, kitaplarında yer alan anılardan faydalanılmıştır. Yine Bu bölümde Tevfik Rüştü Aras'ın anıları da kullanılmıştır.

Türkiye'nin "Savaş Gündemi ve görüşmelerle" ile ilgili anılar, Üçüncü Bölüm'de yer almaktadır. Bu bölümde, İsmet İnönü'nün "Defterleri" temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında Şevket Süreyya Aydemir'in ve Erdal İnönü'nün kitaplarına da başvurulmuştur. Feridun Cevat Erkin'in, Hilmi Uran'ın, Kazım Karabekir'in ve Altan Öymen'in kitaplarından yararlanılmıştır. Rauf Orbay'ın ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun da birer anısına yer verilmiştir. Tahran görüşmeleri için Valentin Berojkov'un kitabından yararlanılmıştır.

Savaşa giden süreçte Atatürk'ün ölümünden öncesine denk gelen dönemdeki anılar incelenmiştir. Bu dönemin anılarında Atatürk'ün Mihver devletlerinin yanında yer alacak olan İtalya'nın gittikçe artan saldırgan politikasına karşı tedbirler almaya başladığı, barış paktları kurduğu, gerçekçi bir politika olarak Batı devletleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı, Lozan'dan kalan meseleleri barışçı yollarla çözmeye çalıştığı gözlenmektedir.

Bunun yanında Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü ile ilgili anıların yer aldığı kitaplar da savaş döneminin aydınlatılması için kayda değer paylaşımlarda bulunmaktadır. Anılardan anlaşıldığı şekliyle İnönü, savaş boyunca temkinli halini sürdürürken savaşan ülkelere karşı elinde kozları canlı tutmaya çalışıyordu. İnönü'nün savaş boyunca Türkiye'yi fiili bir çatışmanın dışında tutacak her türlü politik manevrayı denediği, diplomasinin tüm imkanlarını

kullanarak antlaşmalar, görüşmeler yoluyla bir fırtına olarak gördüğü bu zor dönemi atlattırma çalıştığı gözlenmektedir. Savaş sırasında ülkede ekonomik olarak büyük zorlukların yaşandığı, temel ihtiyaç maddelerine ulaşmanın zorlaştığı görülür. Türkiye, bu sırada yaklaşan savaş tehlikesine karşı ordusunu silah altında tutuyor, askeri imkanlarını kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Bu durumun bir sonucu olarak tarım ülkesi olan Türkiye’de üretim düşüyor, kısıtlı imkanlar silah harcamaları için kullanılmak zorunda kalıyordu. Türkiye savaş boyunca Almanların, Rusların ve İngilizlerin savaşa girmesi yönünde baskılarına da maruz kalıyordu.

Şevket Süreyya Aydemir, Hilmi Uran, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Erdal İnönü’nün anılarından savaşın dışında kalmaya azmetmiş bir savaş kadrosunun varlığı hissedilmektedir. Yine anıların içinde yer alan bilgilerden savaşın dışında kalınmasını korkaklık olarak niteleyen kadroların mecliste dahi yer aldığı da görülmektedir. Ancak yukarıdaki anı kitaplarında genel olarak İnönü’nün ve hükümetin izlediği politikanın doğru olduğu, başka bir çıkar yol olmadığı, ilkeli ve dengeli siyasetle Türkiye’nin savaşın içine fiilen girmeyerek bir felaketten kurtulduğu belirtilmektedir. İsmet İnönü’nün hem içeride hem de dışarıda alınan kararlarda izlediği yöntemin Türkiye’nin savaş-dışı pozisyonunu korumak olduğu ifade edilmekte; bu da başarılı olduğu için İsmet İnönü başarılı sayılmaktadır.

Tevfik Rüştü Aras, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Reha Oğuz Türkkân’ın anılarından, İsmet İnönü ve hükümetin izlediği politikalara muhalif bir çizgide durdukları söylenebilir. Eleştiriler, savaş-dışı kalınması sırasındaki uygulamalara dönüktür. Aras, Mihverle Müttefikler arası çift taraflı gidip gelmeleri eleştirmektedir. Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel basına uygulanan sansürü eleştirmekte ve faşizmin kol gezdiğini iddia etmekte Sovyetlere dönük izlenen politikalar üstü kapalı eleştirilmektedir. Reha Oğuz Türkkân, işkencelerden şikayet etmekte ve yine İnönü’nün cesur bir siyaset takip etmemesini eleştirmektedir. Bu dört kişiden üçünün Türkiye’den ayrıldıklarını veya ayrılmak zorunda kaldıklarını ve anılarını çok sonraları yazdıklarını ifade etmek gerekir.

İncelenen anılarda tespit edilen zıtlık Sertel çiftinin ve Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyetlerin dostluğunu ön planda tutan anlayışlarıyla, İnönü'nün izlediği çizginin ayrılmış olmasıdır. Bu ayrılık, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla Türkiye'nin bundan sonra izleyeceği çizginin o günlerden çizildiğinin temel göstergeleridir. Yine Türkiye'de muhalif bir çizgi oluşurken Serteller, Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'ın yollarının kesişmiş olması bu çerçevede incelenmesi gereken bir konudur. Reha Oğuz Türkkkan da kitabında İnönü'nün Sovyetlerden çekinen tavrını farklı bir çerçevede eleştirmektedir. Ancak genel olarak anılarda Türkiye'nin savaş dışı pozisyonu eleştirilmemektedir. Bu konuda Aras ve Türkkkan, Türkiye'nin verdiği sözleri tutmamasını gerekçe göstererek eleştirilerde bulunmaktadır.

Bunlara ek olarak Reha Oğuz Türkkkan, Türkiye'deki Alman etkisi ile ilgili çok bilinen gerçeklerden farklı düşünceler olduğunu ve Alman ajanlığı yapmış kimsenin bulunmadığını belirtmektedir. Kendisinin Alman yanlısı olarak gösterilmesine rağmen faşizm karşıtı bir duruşu olduğunu ve bu uyarıyı o dönemlerde yaptığını eklemektedir. Türkkkan, Atatürk döneminde gençlik çağlarında olduğunu ve o dönemdeki Türkçülük havasından etkilendiğini de irdellemektedir. İsmet İnönü'nün ve yeni kadronun, özellikle Hasan Ali Yücel'in başını çektiği zümrenin farklı bir anlayışta olduklarını ifade etmektedir.

Genel olarak anılarda Atatürk dönemi ile İsmet İnönü dönemi arasında hem dış politikada hem de iç siyasette bir farklılık olduğu, genel havanın farklı olduğu gözlemlenmektedir. Bütün bunlarda II. Dünya Savaşı'nın etkisi ve dünyada değişen dengeler de inkar edilemez bir gerçektir. Atatürk Dönemindeki Sovyet dostluğu fikrini sürdürenlerin anılarında, Sovyetlerin artan gücü ve etkinliğinin abartıldığı izlenimi hakimken bu dostluğun hala mümkün olduğu ifade edilirken; karşı görüştekilerin anılarında ise artık her şeyin değiştiği Sovyetlerin güçlendikten sonra Çarlık Rusya'sı politikalarına döndüğünün altı çizilmektedir.

Yukarıda sayılan kişiliklerin ayrışmalarına ek olarak Kazım Karabekir'in durumu incelendiğinde ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Kazım Karabekir, meclis kürsüsünde hükümetin politikalarını sık sık eleştiren ve değerlendiren bir

kişilik olarak muhalif olarak bilinmektedir. Ancak Karabekir'in kürsüden yaptığı konuşmaların içeriği değerlendirildiğinde Tefvik Rüştü Aras'lı grupla beraber sayılması mümkün değildir. Hatta Karabekir'in, Sovyetlere dönük tavrı dolayısıyla İsmet İnönü'nün politikalarının yanında duran yazarlarla birlikte sayılması dahi mümkündür. Hükümet, Karabekir'in mecliste ifade ettiği birçok değerlendirmeye benzer bir politika takip etmiştir. Karabekir'in dış politikaya dönük yaptığı çoğu değerlendirme uygulamada yerini bulmuştur.

II. Dünya Savaşı dönemine ilişkin anılar genelde Soğuk Savaş dönemi içerisinde yazılmışlardır. Anılarda Sovyetler, daha büyük bir ağırlıkta yer almaktadır. Bu durum insanların geçmişteki olayları yorumlarken şimdinin sorunları çerçevesinde değerlendirmelerinden kaynaklanmış olabilir. Gerçekten de savaşa giden süreçte Türkiye'nin Batılıların yanında yer almasındaki temel faktörün İtalya olması gerçeğine rağmen Tefvik Rüştü Aras, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Altan Öymen'in anılarının dışında diğerlerinin anılarında bu gerçeğin daha az yer aldığı görülmektedir. Bu durumun anıların yazıldığı dönemde Sovyet Rusya'nın bir güç olarak dünya sahnesinde bulunmasından kaynaklandığı söylenebilir. Böylece Sovyet Rusya ile ilgili anılar daha canlı hatırlanmış ve savaş sırasında Türkiye'nin düşündüğünden daha önemsiz bir güç olduğu anlaşılan İtalya'yla ilgili anıların unutulmaya yüz tutmuş olduğu ya da çok fazla üzerinde durulmaya değer görülmediği söylenebilir. Yine Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Batılı müttefiklerin yanında yer alması genç Cumhuriyet için yeni bir milat iken bu durumun hatıralarda sanki bir veri gibi kabul edilmesi de anıların ilginç bir özelliğidir.

Dönemin ilginç olaylarından biri; İsmet İnönü'nün savaş dışı politikasını sürdürebilmesinde önemli rol oynayan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun, Batı devletlerinin artan baskısı karşısında adeta kurban verilircesine istifaya zorlanmasıdır. Feridun Cevat Erkin'in anıları incelendiğinde Boğazlardan geçen Alman gemileri meselesinde Cumhurbaşkanı ile Menemencioğlu'nun arasında gerilimin tırmandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kitaplardan ve gazetelerden

anlaşıldığı üzere Menemencioğlu'nun Alman yanlısı olduğu söylentileri, onun istifasının ardından gazetelere düşerken İsmet İnönü'yle ilgili anılarda bu olaya fazla yer verilmemesi de dikkat çekicidir. Bu süreç, "Defterler" isimli günlükten kısmen de olsa takip edilebilmektedir. İnönü'nün izlediği Batı yanlısı politikanın altını daha fazla çizebilmek için Menemencioğlu'nu görevden aldığı yorumu da yapılabilir.

Yine dönemin anılarından, gazetelere uygulanan sansürü, dönemin savaşan ülkeleri arasında dengesinin gözetilmesini gerektiren hassas yapısını, ülkedeki kıtlık ve buna bağlı karne uygulamalarını, savaş için alınan tedbirleri, Türkiye'ye dönük savaşa girme baskılarını, savaşın seyrinin değişmesi ile değişen politik atmosferi, yeni doğan muhalefetin ilk filizlerini gözlemlemek mümkün olmaktadır.

Kısacası anılardan da görüleceği üzere II. Dünya Savaşı, sadece sıcak arenada değil ideolojiler arasında da kendisini göstermişti. Bu açıdan II. Dünya Savaşı, Türkiye için dünyadaki ideolojilerin birbirleri ile çatıştığı bir sıcak savaş arenasından uzak kalma mücadelesi ve kendi bağımsızlığını devam ettirme çabası anlamına geliyordu.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Aras, Tefvik Rüştü, **Görüşlerim**, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1938-1950**, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Barutçu, Ahmet, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yay., İstanbul 1977.

Başaran, Mehmet, **Büyük Aydınlanmacı Öğretmenim Hasan Ali Yücel**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010.

Berojkov, Valentin, **Tahran 1943 Yeni Bir Dünyaya Doğru**, Çev. Hasan Ali Ediz, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

Berkes, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yay., İstanbul 2005.

Birgit, Orhan, **Evvel Zaman İçinde**, Doğan Kitap, İstanbul 2006.

Birinci Ali, **Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali**, Dergah Yayınları, İstanbul 2001.

Churchill, Winston, **Savaşın Alacakaranlık Dönemi 1939-1940**, Çev. Mehmet Ali Yalkın, Örgün Kitabevi, İstanbul 2004.

Churchill, Winston, **Savaşın Savaşa 1919-1939, 2. Dünya Savaşı Hatıraları 1919-1939**, Çev.M.A.Yalkın, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

Darende, Daver, **Sirenler Çalıyor, Bir Çocuk Gözüyle İkinci Dünya Savaşı**, Duman Yayınevi, Ankara 2005.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu, “Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.15, Afyon, Ağustos 2006, s.239-262.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, İstanbul 2000.

Erkin, Feridun Cevat, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, C.1**, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

Esmer, Ahmet Şükrü, Sander, Oral, Gönübol Mehmet, Sar, Cem, Ülman, Haluk, Bilge, Suat, Sezer, Duygu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara Üni. SBF Yayınları No.279, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

Hanilçe, Murat, "II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi", **Bilig Dergisi**, Güz / sayı 47, s.147-166, Ankara 2008.

İnan, Afet, "Atatürk'ün Bazı Özellikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.1 C.1, Kasım, 1984.

İnönü, Erdal, **Anılar ve Düşünceler 1**, İdea, İstanbul 1996.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C.2, YKY, İstanbul 2008.

Karaosmanoğlu, **Yakup Kadri, Zoraki Diplomat**, İletişim Yayınları, İstanbul 1967.

Karabekir, Kazım, **Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları**, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Kocahanoğlu, Osman Selim, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

Koçak Cemil, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, Timaş Yayınları, Sistem Matbaacılık İstanbul, 2012.

Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.

Oktürk Şerif, **Konuşma Sanatı “Konuşma Yazma Okuma Dinleme” ve Özdeyişler Antolojisi**, Kastaş Yayınevi, Zafer Matbaası İstanbul, 2006.

Okyanus Türkçe Sözlük, Pars Yayınları, Sermet Matbaası İstanbul, 1971.

Öymen, Onur, **Bir Dönem Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Özkarabekir, Cengiz, **Her Cephede Savaşık, İkinci Dünya Savaşında Türkler**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005.

Öztürk, Banu, “Tanzimat Yazarlarına Göre Hatırat Türü”, **TÜBAR-XXIX** Bahar, s.303-317, Adana 2011.

Sarıca, Salih - Gündüz Mustafa, **Güzel Konuşma Yazma**, Fil Yayınevi, İstanbul, 1991.

Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, Cem Yay., İstanbul 1978.

Sertel, Zekeriya, **Hatıralarım**, İletişim Yay., İstanbul 2004.

Şarman, Kansu, **Türk Promethe’ler Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.

Şarman Kansu, **Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu’nun II. Dünya Savaşı Anıları**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2006.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

Türkkan, Reha Oğuz, **Arayan Adam**, C.2, Pozitif Yay., İstanbul 2011.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Uğurlu, Alev Sinar, “Türk Romancısının Gözüyle II. Dünya Savaşı”, **Turkish Studies**, Vol. 4 Issue 1-2, s.1739-1764, İstanbul 2009.

Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

Us, Asım, **Hatıra Notları**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2012.

Yavuz, Hilmi, **Okuma Biçimleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Weisband, Edward, **II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev. Mehmet Ali Kayabağ, Örgen Uğurlu, Örgün Kitapevi, İstanbul 2008.

Gazete ve Dergiler

Akşam

Aydın Tarihi

Büyük Doğu

Cumhuriyet

İkdam

Ulus

Kurun

Tan

Signal

Son Posta

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

Yurt ve Dünya

Basılmamış Tezler

Bakacak Alper, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Biner, Emrah, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Basının İngiltere'ye Bakışı**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Çetin, Sabit, **II. Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alman Tedbirler Pasif Koruma ve Tahliye**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Çınar, Burak, **II. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2007.

Eryılmaz, Doğanay, **Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.

Gürbüz, Kahraman, **II. Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945)**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2007.

İçöz Fatma, **II. Dünya Savaşı ve Yunus Nadi**, Yüksek Lisans Tezi, 9 Eylül Üni Atatürk İlkeleri ve İnkılap T., İzmir 2006.

Karaca, Mehmet, **II. Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2005.

Kozok Fırat, (**1938-1946**) yılları arası Cumhuriyet Gazetesinin Genel Yayın Politikası, Yüksek lisans tezi, Ankara 2007.

Kürümoğlu, Mustafa Emre, **Yalta-Potsdam'da Savaş Sonrası Uluslararası Düzenin Kurulması ve Türkiye (Türk Basınına Göre, 1945)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Manka, Ayşe Güçlü, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu Ajansı'nın Dış Haber Politikası**, Doktora Tezi, Ankara 2008.

Öcal, Zeliha Özlem, **Siyasi Yönleri ile 1. v e 2. Refik Saydam Hükümetleri (1939-1942)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Özduman, Ali Rıza, **II. Dünya Savaşında Türk Basınında Türk Alman İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul 2008.

Sav, Sedat, **Türkiye'nin II. Dünya Savaşına Fiilen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2007.

Yumru, Dilek, **Bir Anlatı Türü Olarak Anı**, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 1999.

İnternet Kaynakları

www.belgeler.com , 21/04/2012.

<http://tr.wikipedia.org> , 18/04/2012, T-26 ve T-27 Tankı Fotoğrafları ve Beş kişilik Türk Askeri Heyetinin Kursk Harekatına Hazırlanan Alman Panzer Birliğini Ziyareti Fotoğrafları.

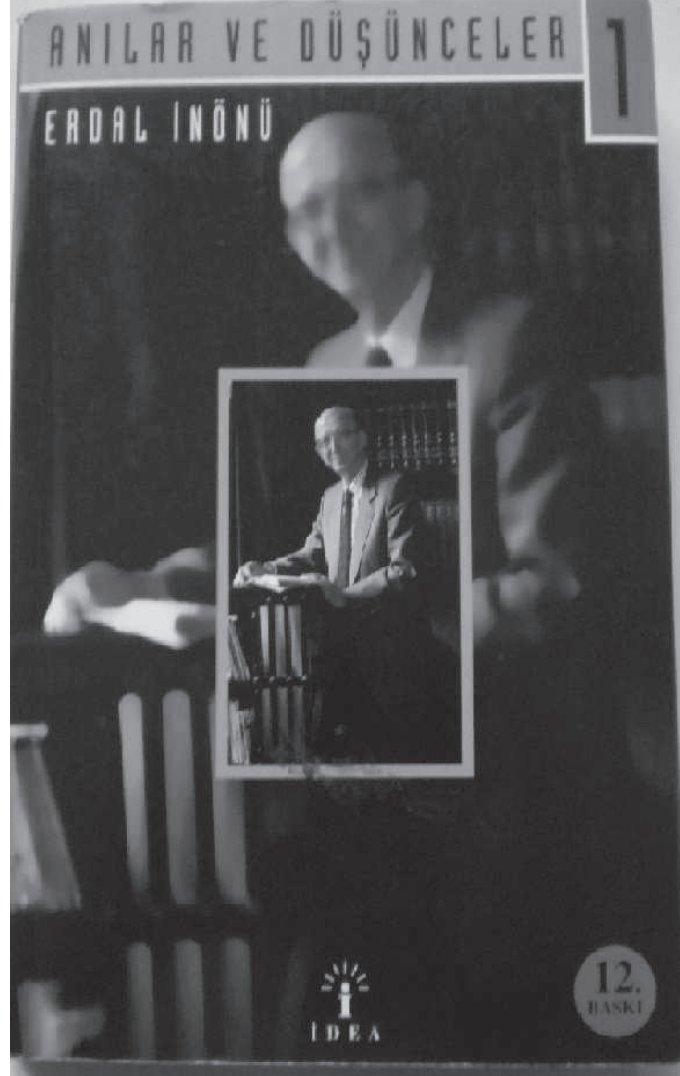
EKLER LİSTESİ

- EK-1 Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, İdea, İstanbul 1996.
- EK-2 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, YKY, İstanbul 2008.
- EK-3 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- EK-4 Kansu Şarman, *Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı Anıları*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2006.
- EK-5 Sabiha Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*, Cem Yay., İstanbul 1978.
- EK-6 Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.
- EK-7 Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- EK-8 Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- EK-9 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İletişim Yay., İstanbul 2004.
- EK-10 Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.
- EK-11 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul 1967.
- EK-12 Reha Oğuz TÜRKKAN, *Arayan Adam Bir Dava Uğruna 44 Olayları ve Tabutluk İşkenceleri*, Pozitif Yay., İstanbul 2011.
- EK-13 Mehmet Başaran, *Büyük Aydınlamacı Öğretmenim Hasan Ali Yücel*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010.
- EK-14 Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Dünya Savaşı*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- EK-15 Tan Gazetesi, “*Hitler, Dün Mussolini ile Görüştü*”, 3 Haziran 1941
- EK-16 Vatan Gazetesi, “*Türkiye'nin Vaziyeti: Fransız Temps gazetesi bu başlık altındaki makalesinde: Boğazlardan Batum ve Kafkasta bahsediyor*”, 7 Temmuz 1941
- EK-17 Akşam Gazetesi, “*İngiliz ve Rus kuvvetleri İrana girdiler*”, 26 Ağustos 1942
- EK-18 Ulus Gazetesi, “*Moskova'ya göre; General Von Kleist öldü; Berlin'e göre General Von Kleist ölmedi*”, 21 Eylül 1942

- EK-19 Ulus Gazetesi, “İki yıllık Alman Sovyet harbinin safhaları”, 7 Temmuz 1943
- EK-20 Yeni Sabah Gazetesi, “Rus-Japon Bitaraflık Paktı Fesholundu”, 6 Nisan 1945
- EK-21 Ayın Takvimi, “ Polonya ’nın Almanya Tarafından İlhakı ve İngiliz-Fransız, Alman Harbi”, 1 Aralık 1940
- EK-22 Yurt ve Dünya Mecmuası, “Begson ’un Sosyal fikirleri: Niyazi Berkes”, Şubat 1941
- EK-23 Büyük Doğu Dergisi, “Yeni Çocuk ve Yeni Oyuncak...”, 1 Ekim 1943
- EK-24 Signal Dergisi, Signal Dergisi, “Sayı 10”, 1 Mayıs 1941
- EK-25 Signal Dergisi, “ Signaal / Sayı 21”, 1 Kasım 1942
- EK-26 Türkiye’nin İlk Zırhlı Birliğinin Tanklarından T-26
- EK-27 Türkiye’nin İlk Zırhlı Birliğinin Zırhlılarından T-27
- EK-28 Kurs Savaşına Hazırlıklar, Erich von Manstein ve Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki 5 kişilik Türk askerî gözlemci heyetiyle, Belgorod, 26 Haziran 1943
- EK-29 Kursk Savaşına Hazırlıklar, Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki 5 kişilik heyet, Tiger I tanklarıyla oluşturulmuş 503. Panzer Taburunun manevralarını izliyor, Belgorod, 26 Haziran 1943
- EK-30 II. Dünya Savaşı Dönemi Anılarını İçeren Kitaplar

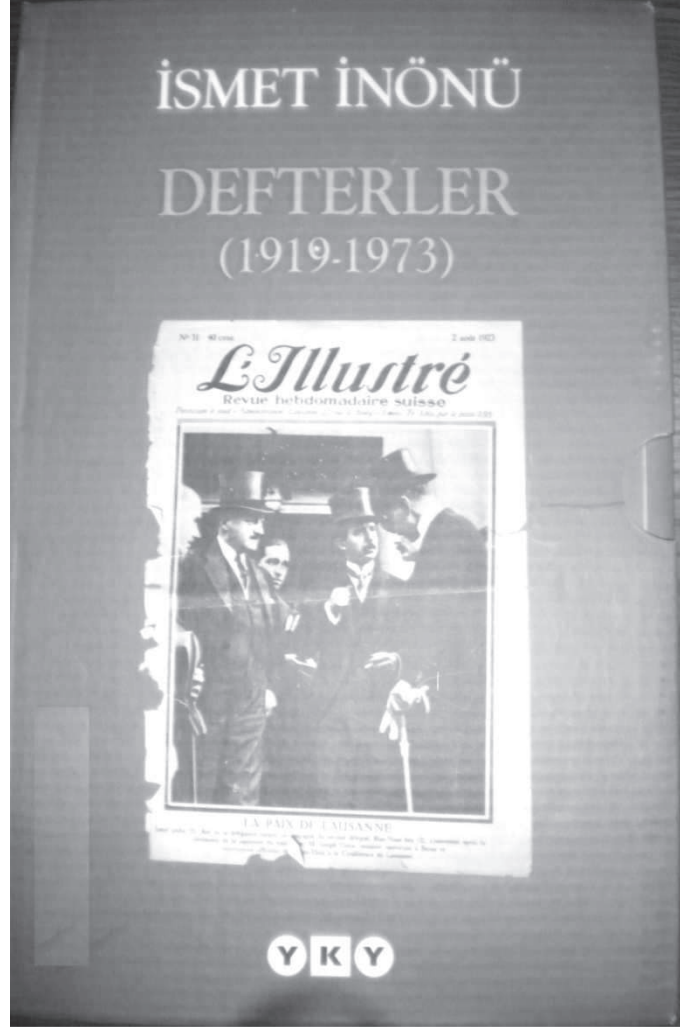
EKLER

EK-1

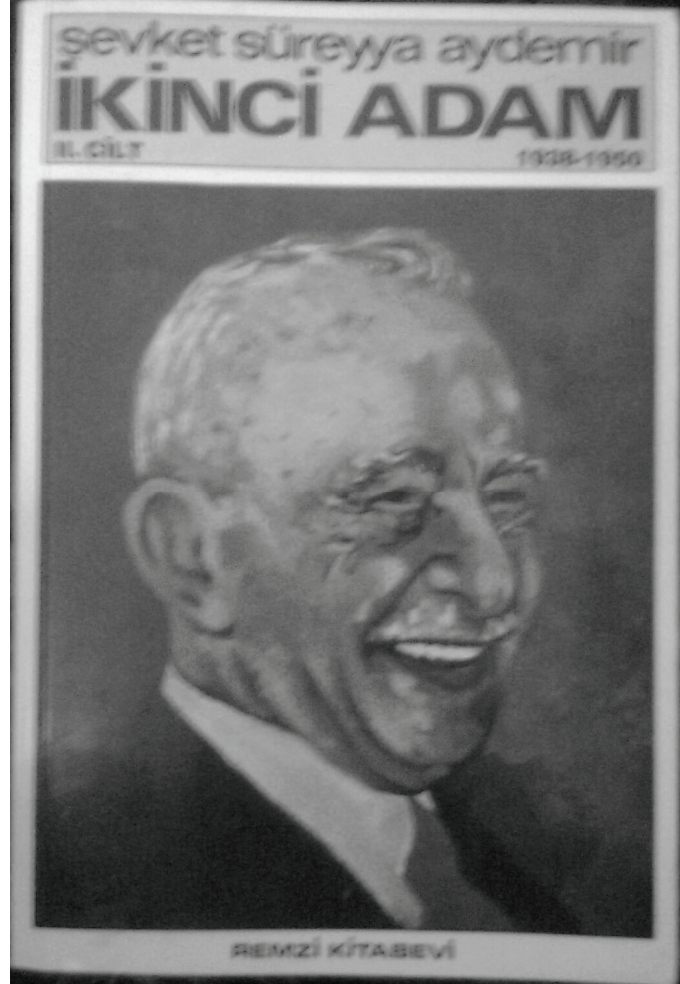
Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*

EK-2

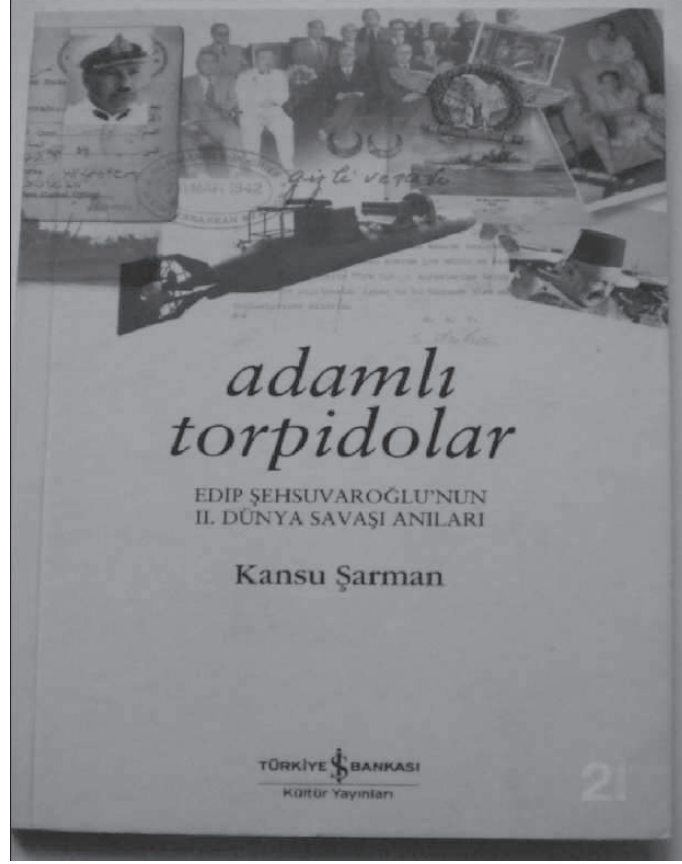
İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*

EK-3

Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* (1938-1950)

EK-4

Kansu Şarman,

Adamlı Torpidolar Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı Anıları

EK-5

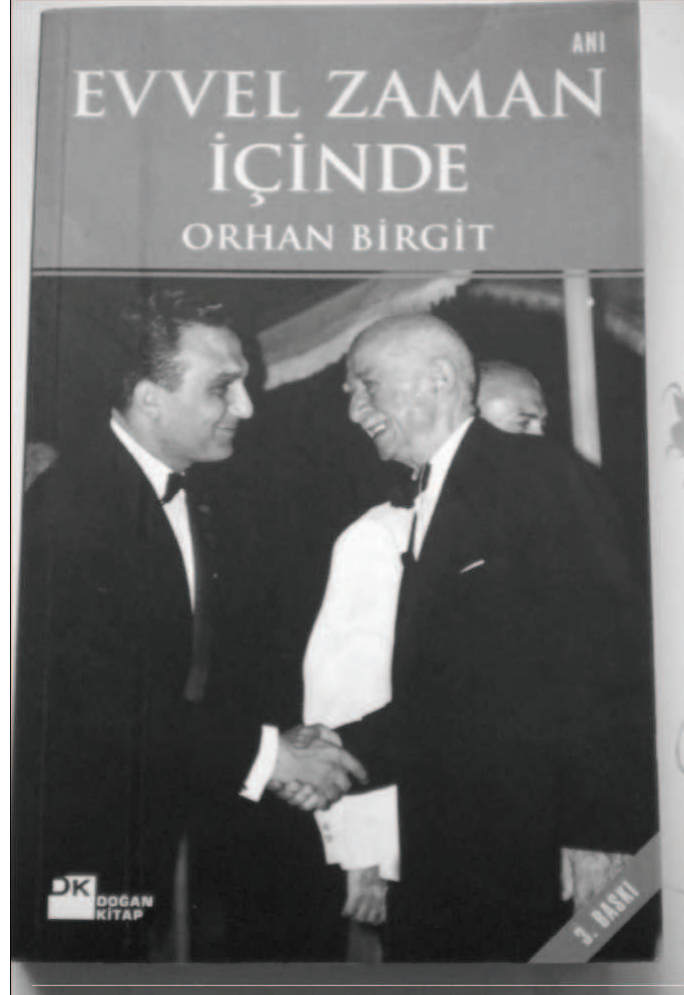
Sabiha Sertel, *Roman Gibi 1919-1950*

EK-6

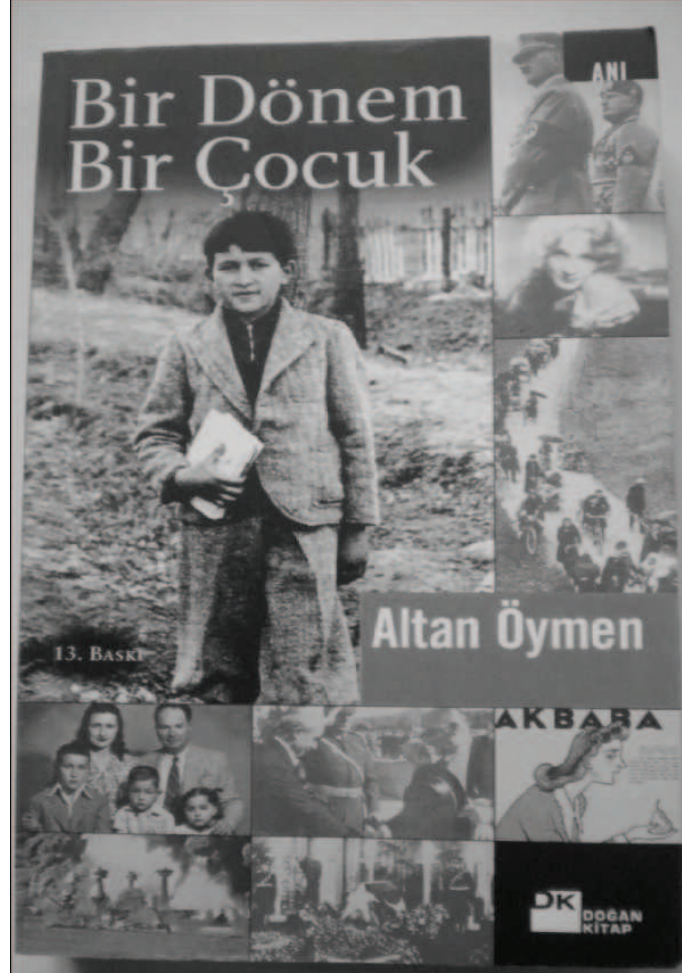
Tefik Rüştü Aras, *Görüşlerim*

EK-7

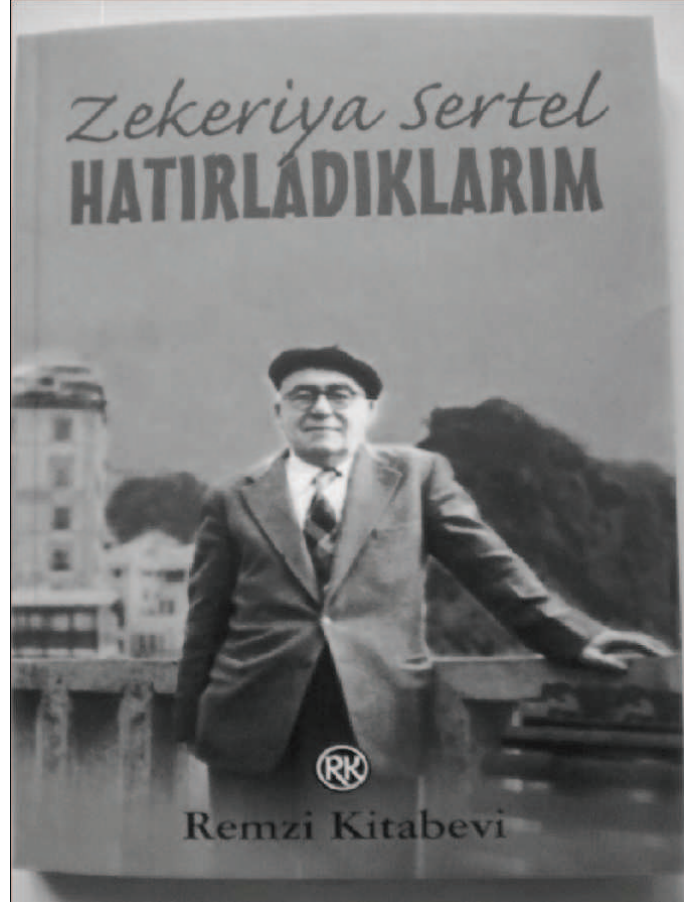
Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*

EK-8

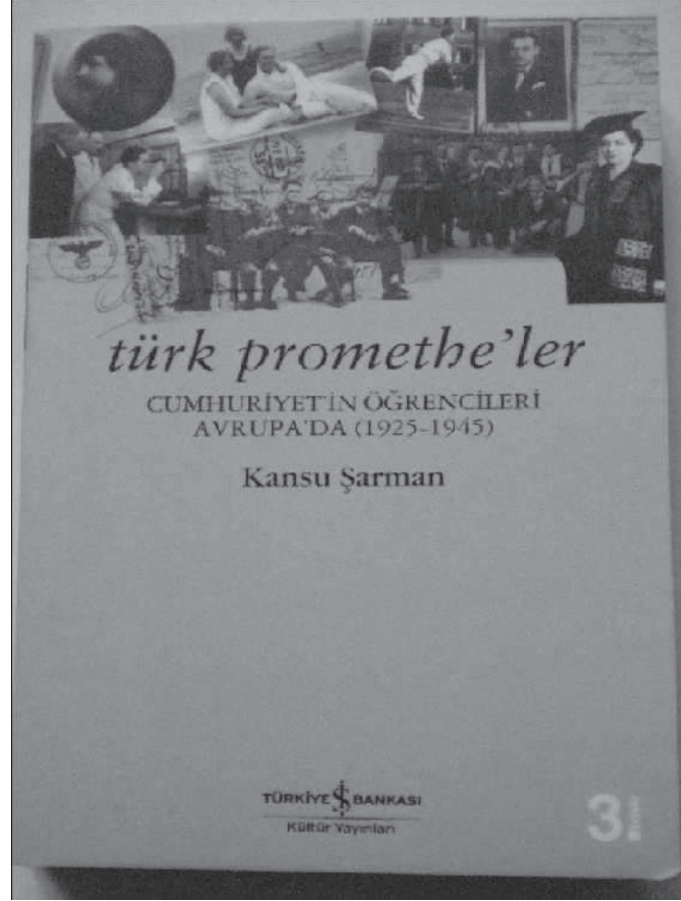
Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*

EK-9

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*

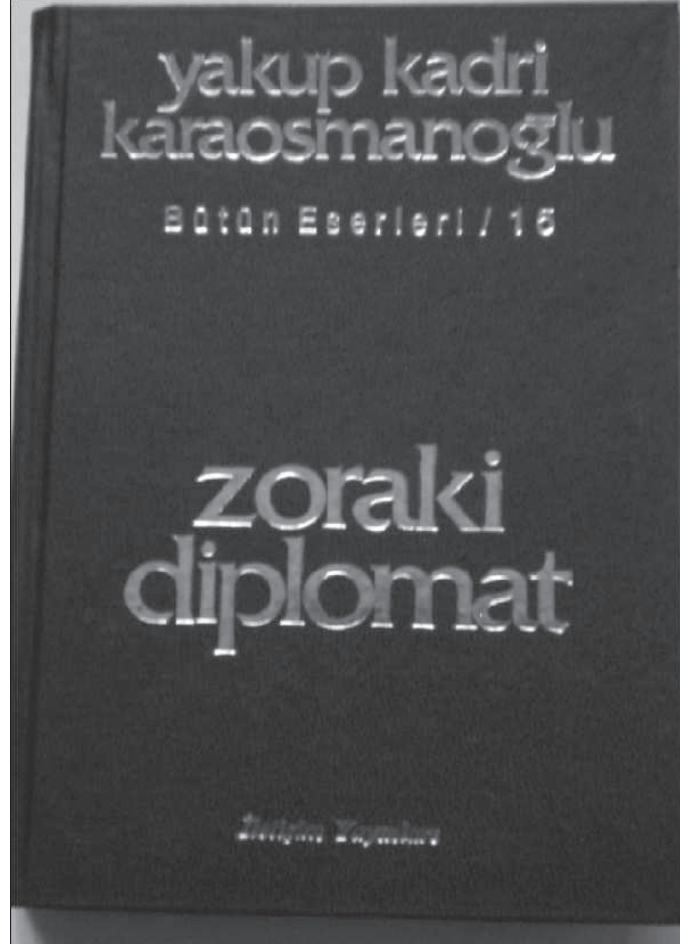
EK-10

Kansu Şarman,

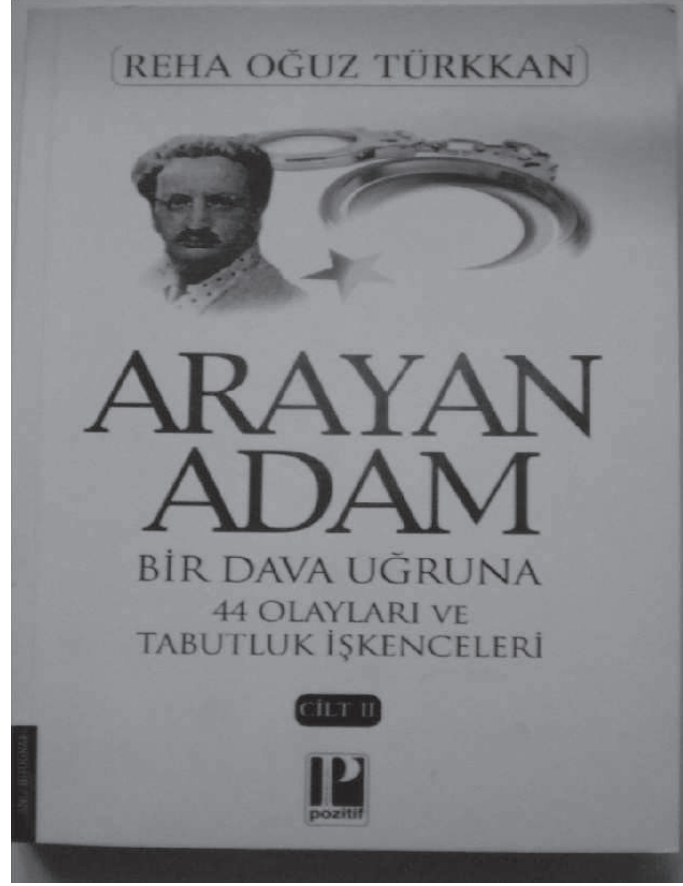
Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)

EK-11

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*

EK-12

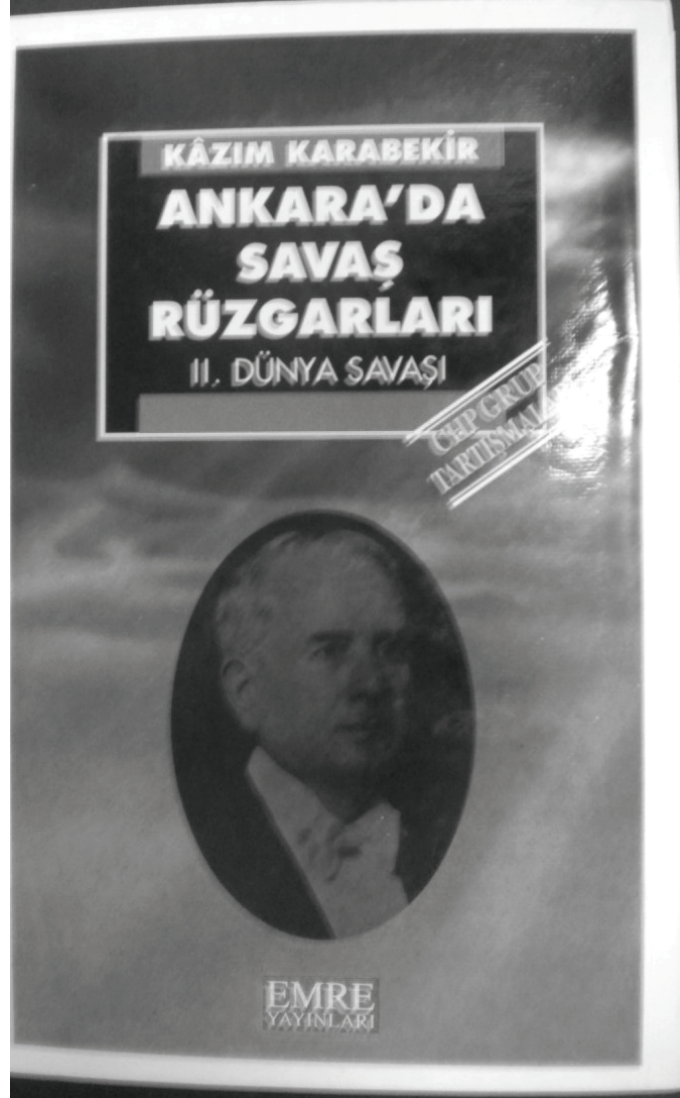
Reha Oğuz TÜRKKAN,

Arayan Adam Bir Dava Uğruna 44 Olayları ve Tabutluk İşkenceleri

EK-13

Mehmet Başaran, *Büyük Aydınlamacı Öğretmenim Hasan Ali Yücel*

Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları II. Dünya Savaşı*

Vatan Gazetesi, “Türkiye’nin Vaziyeti: Fransız Temps gazetesi bu başlık altındaki makalesinde: Boğazlardan Batum ve Kafkasta bahsediyor”, 7 Temmuz 1941

Ulus Gazetesi, “Moskova’ya göre; General Von Kleist öldü;
Berlin’e göre General Von Kleist ölmedi”, 21 Eylül 1942

CARŞAMBA
7
TEMMUZ
1943
5 KURUŞ

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

Bugün
Cuma
1943
5 KURUŞ

C. H. P. Meclis Grubunda
Mühim İdarî Heyeti Üyelikleri seçildi, Meclis İdarî Amirliği ile Beşlik Divanı kâtipliği nazmetleri seçildi

Muhtelif hatiplerin suallerine Ziraat, Maliye, Münakalat ve Ticaret Vekilleri cevap verdiler

1941 Demiryolu istikrazından üçüncü tertip tahviller bugün satışa çıkıyor

Yeni bir kazanç ve hizmet fırsatı

İki yıllık Alman - Sovyet harbinin safhaları

15 yaşını bitirenlere bugünden itibaren 3 ay için 120 gram kahve dağıtılacak

22 haziranda toplanan C. H. P. Meclis Grubu görüşmelerini veriyoruz

Hatipler tifüsün salgın haline gelmeden bastırılması için tedbirler tavsiye ettiler

İstanbul'da feci bir kaza

Tünelin kayışı koptu!

2 ölü, 20 yaralı var

Berlin'e göre
Doğu'da başlayan hareket mevzii mahiyette

Moskova'ya göre
girişikleri taarruzda almanlar ağır kayıp veriyorlar

Ulus Gazetesi, "İki yıllık Alman Sovyet harbinin safhaları", 7 Temmuz 1943

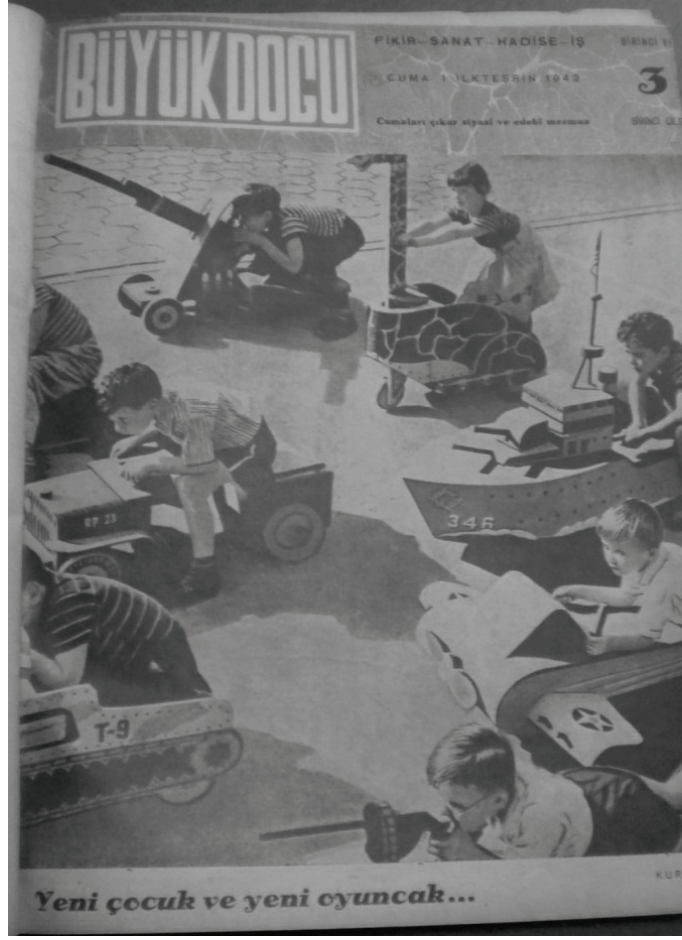

Yeni Sabah Gazetesi, “Rus-Japon Bitaraflık Paktı Fesholundu”, 6 Nisan 1945

Yurt ve Dünya Mecmuası, "Begson'un Sosyal fikirleri: Niyazi Berkes", Şubat 1941

EK-23

Büyük Doğu Dergisi, “Yeni Çocuk ve Yeni Oyuncak...”, 1 Ekim 1943

EK-24

Signal Dergisi, "Sayı 10", 1 Mayıs 1941

EK-25

Signal Dergisi, “*Signaal / Sayı 21*”, 1 Kasım 1942

EK-26

Türkiye'nin İlk Zırhlı Birliğinin Tanklarından T-26

EK-27

Türkiye'nin İlk Zırhlı Birliğinin Zırhlılarından T-27

EK-28

Kurs Savaşına Hazırlıklar, Erich von Manstein ve Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki 5 kişilik Türk askerî gözlemci heyetiyle, Belgorod, 26 Haziran 1943

Kursk Savaşına Hazırlıklar, Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki 5 kişilik heyet, Tiger I tanklarıyla oluşturulmuş 503. Panzer Taburunun manevralarını izliyor, Belgorod, 26 Haziran 1943

II. Dünya Savaşı Dönemi Anılarını İçeren Kitaplar

Afşar Esin, Anılar Yanıltır mı, Arion Yayınevi, İstanbul, 1995.

Ağaoğlu, Samet, İlk Köşe: Edebiyat Hatıraları, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1978.

Ağaoğlu, Samet, Strasbourg Memoirs, Vakit Matbaası, İstanbul, 1958.

Ağanoğlu, Yıldırım, II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da Bir Direniş Mücadelesi Yücel Teşkilatı, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2003.

Akın, Fatih, Türkiye'de Azınlık Politikaları ve 6-7 Eylül Olayları, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2006.

Albayrak, Recep, Ethem Beyin Sürgün Yılları ve Simav Olayları (1919-1948), Berikan Elektronik Basım Yayım, İstanbul, 2004.

Alus, Sermet Muhtar, Eski Günlerde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Akın, Bedii Faik, Matbuat Basın derkeen... Medya 1, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Aktar, Ayhan, Yorgo Hacidimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943), İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Andıç, Fuat, Elveda Yurdum: İki Şehrin ve Bir Kavimin Hikayesi, Eren Yayıncılık, İzmir, 2006.

Andıç, Fuat, Üsküdar'dan çıktım Yola, Eren Yayıncılık, İzmir, 2001.

Anter, Musa, Hatıralarım, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000.

Arpad, Burhan, Perde Arkası Türk Tiyatrosundan Anılar, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Arseven, Celal Esat, Sanat ve Siyaset Hatıralarım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Artuç İbrahim, İsmet Paşa Bir Dönemin Öyküsü, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.

Atabay, Mithat, II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Ayaşlı, Münevver, İştiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

Aymergin, Sefer, Son Köprü Dağıstanlı Bir Subayın İkinci Dünya Savaşı Hatıraları, Engin Ofset, İstanbul, 1992.

- Ayverdi, Samiha, Hatıralarla Başbaşa, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul1998.
- Babacan, Sabri, Turgut, Mehmet, İnönü'den Anılar 'Özlemler', Bilgi – Başarı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Bal, Mehmet Akif, Hatıralarla Trabzon'un Yakın Tarihi (1860 - 1950), Abp Yayınevi, Trabzon, 2004.
- Bali Rifat, Yirmi Kur'a Nafia Askerleri, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bali, Rifat, Varlık Vergisi: Hatıralar - Tanıklıklar, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, Hayatım, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Başgil, Ali Fuat, Hatıralar, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005.
- Batuhan, Hüseyin, Bir Zamanlar Bir Turan Vardı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Batuhan, Hüseyin, Turan'ın En Mutlu Yılları 1942- 1958, Bulut Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bazna, Elyasa, Ankara Casusu, Karizma Yayınları, İstanbul, 2000.
- Behmoaras, Liz, Bir Kimlik Arayışının Hikayesi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Belli, Mihri, İnsanlar Tanıdım, Mihri Belli'nin Anıları, Doğan Kitap, İstanbul, 2002.
- Bezmen, Nermin, Fuad Bezmen: Bir Duayen'in Hatıratı, PMR Yayınları, İstanbul, 2002.
- Birsel, Salah, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Ciano, Kont, Kont Ciano'nun Hatıraları, Çev: Zübeyir Aker, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1946.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, Anılarım, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.
- Çakırhan Nail, Harbin Eşiğindeki Türkiye Tan Gazetesi Yazıları / 1942, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003.
- Çambel, Hasan Cemil, Makaleler Hatıralar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- Çetik, Mete, Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N. Boratav ın Müdafaası, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
- Demiryürek, Mehmet, II. Dünya Savaşında Kıbrıs Alayı ve Lefkeli Mustafa Zeki Şakirin Anıları, Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşe, 2005.
- Demiryürek, Meral, Bir İstanbul Bilgesi Sermet Muhtar Alus 1887-1952, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

- Derin, Haldun, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dersimi, Nuri, Hatıratım, Doz Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dervişoğlu Fatih, Bir Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Dikerdem, Mahmut, Hariciye Çarkı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Dinamo, Hasan İzzettin, İkinci Dünya Savaşı'ndan Edebiyat Anıları, De Yayınları, İstanbul, 1984.
- Dirik, Orhan, Babam General Kâzım Dirik ve Ben, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Dündar, Can, Anka Kuşu - Erdal İnönü Anlatıyor, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
- Dündar, Can, Vehbi Koç: Özel Belgeler ve Anılarıyla, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- Ege, Şahabettin, Eski İzmir'den Anılar, İzmir BB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- Emeç, Bilge, Genel yayın yönetmeni Çetin Emeç 1935-1990, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005.
- Erenburg, İlya, İlya Erenburg'un Hatıraları (İnsanlar, Yıllar ve Yaşamlar), Çev: Hasan Ali Ediz, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Erim, Nihat, Günlükler 1925 - 1979 1-2 Cilt TK, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs, 2005.
- Erkin Behiç, Hatırat 1876- 1958, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- Ertürk, Cabbar, Kızılıordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün İkinci Dünya Harbi Hatıraları, Hazırlayan: Erol Cihangir, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Feyizoğlu, Turhan, Bir Paylaşma Planının Perde Arkası Türkiye 1945, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Filmer, Cemil, Hatıralar, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1984.
- Frank, Anna, Anna Frank'ın Hatıra Defteri, Çev: Can Yücel, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Gerede, Hüsrev, Harb İçinde Almanya (1939 - 1942) Hüsrev Gerede'nin Anıları, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gökmen Oğuz, Bir Zamanlar Hariciye Eski Bir Diplomatın Hatıraları 1, Eser Sahibinin Kendi Yayını, İstanbul, 1999.
- Grosman, Moşe, Dr. Markus (1870- 1944) Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler, Grosman Yay., İstanbul, 1992.
- Gül, Ezo Suden, Hitler'in Türk Dostları, Çev. M. Sencer, Düş Yayınları, İstanbul, 2006.

- Güner, Safa, Köy Enstitüsü Hatıraları, Büyük Kervan Matbaası, İstanbul, 1963.
- Gürkan, İhsan, Bir Generalin Askeri ve Akademik Anıları, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- Güvenç, Bozkurt, Anılardan Sayfalar, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Güvenir, Murat, 2. Dünya Savaşında Türk Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.
- Han, Hüseyin İkrâm, Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Hikmetağalar, Hizber, Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.
- Hilmi, Refi, Anılar Şeyh Mahmud Berzenci Hareketi, Peri Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hirsch, Ernst E., Anılarım Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi, Tübitak Yayınları, Çev: Fatma Suphi, Ankara, 1997.
- Hürkuş Vecihi, Bir Tayyarecinin Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Hürşit Sait, Varlık, Bülent, Son Vapuru Kaçırınlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- İlkul, Ahmet Kemal, Çin-Türkistan Hatıraları. Şanghai Hatıraları, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.
- İlter, Zeki, Bir Ömür Boyu Askerlik 1919-1972, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnsel, Avni, Topal Karganın Hatıraları, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1948.
- İrem, Gülfem Kaatçılar, Anılarım, Eser Sahibinin Kendi Yayını, İstanbul, 2004.
- İzmirli, Zühal, Yücel İzmirli, İzmir'de Bir Manastır Çınarı, Neden Kitap, İzmir, 2008.
- İzmirli, Yücel, Makedonya'dan Esen İmbat B, Neden Kitap, İzmir, 2008.
- İzmirli, Yücel, İzmirli, Zühal, Rodos'tan Karşıyaka'ya, Neden Kitap, İzmir, 2007.
- Karadağ, Nurhan, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Karay Refik Halit, Bir Ömür Boyunca, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kaynak, Osman, Amiral Vehbi Ziya Dümer'in Anıları, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 2003.
- Kılıç Sezen, Türk - Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Kıraç Can, Anılar Olaylar, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Kısakürek, Necip Fazıl, Savaş Yazıları 1 (1939-1943), Savaş Yazıları 2 (1939-1943), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2006.

Kocatürk, Kenan, Bir Subayın Anıları 1909-1999, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Koçar, Abdülhamit, Esaretten Hürriyete Bir Türkistanlının Hatıraları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Korle Sinan, Kızıltoprak Günlerim, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Kroll Hans, Bir Diplomatın Türkiye Anıları (1936-1943), Çev: Pulat Tacar, BELLETEN, 272, Cilt: LXXV-Sayı: 272-Yıl: 2011 Nisan, TTK, Ankara, 2011.

Kutay, Cemal, Daniş Karabelen Beş Kıt'ada Bir Türk Paşa'sı, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2006.

Mintzuri, Hagop, İstanbul Anıları (1897 - 1940),Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

Mintzuri, Hagop Atina, Tuzun Var Mı?, Çev. S. Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Moralıgil, Celadet, Bir Cumhuriyet Çocuğu Olarak Hatıralarım ve Fikirlerim 1927-1999, Livane Matbaacılık, İstanbul,1999.

Nadir Nadi, Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991.

Neumark Fritz, Boğaziçi'ne Sığınanlar & Türkiye'ye İltica Eden Alman Bilim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953, Çev: Doğan Karlıbel, Neden Kitap, İstanbul, 2008.

Neyzi Ali, Alma Mater : The Story of Robert College Including the Memoirs of a Boarding Student, 1939-1946, Peva Yayınları, İstanbul, 1997.

Oktay, Ahmet,75 Yılın İçinden / 22 Yazardan Seçmeler, Cumhuriyet Gazetesi Kitapları; İstanbul, 1998.

Okay, Orhan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Şule Yayınları, İstanbul, 2000.

Oktürk, Şerif, Geçmiş Zaman Olur Ki... Yaşantımızda Dün ve Bugün 1919 – 1999, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Ongun, Burhan Arif, 50 Yıl Böyle Geçti, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1974.

Orhan, Celaleddin, Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2001.

Orhun Canip, Cranwell hatıraları bir havacı teğmenin güncesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Ökte Faik, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

- Öndeş Osman, Efsanevi Kaptan Şefik Gogen, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özçelik, Ayfer, Ali Fuad Cebesoy (1882-10 Ocak 1968), Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Paker, Esat Cemal, Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1952.
- Peskine, Brigitte, İstanbul'da Bir Yahudi Ailesi 2 / İkinci Dünya Savaşı'nın Ateşinde, Çev: Aylin Yengin, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Pur, Hüseyin Perviz, Varlık Vergisi ve Azınlıklar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Refik, İbrahim, Geçmişten Geleceğe Işıklar, Albatros Yayınları, İstanbul, 2000.
- Revi, Şinasi, İzmir'de 55 Yıl, Tükemat A. Ş., İzmir, 1993.
- Sağlam Tevfik, Nasıl Okudum, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.
- Saul Eli, Balat'tan Bat- Yam'a, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Sayar, Ahmed Güner, A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Sebri Osman, Hatıralarım, Lis Yayınları, Diyarbakır, 2012.
- Serdi, Hasan Hişyar, Görüş ve Anılarım (1907 - 1985), Med Yayınları, İstanbul, 1994.
- Sertel, Yıldız, Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?, Belge Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sertel Yıldız, Ardımdaki Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Seydi Süleyman, The Turkish Straits and the Great Powers: From the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936 – 1947, Isis Press, İstanbul, 2003.
- Sudi Nevzad, Devletin Şamarını Yiyenler, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sünnetçioğlu, Kemal, 1939 New York Dünya Sergisi Seyahat Hatıraları, Güven Yayınevi, İstanbul, 1944.
- Şişmanov, Dimitir, Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908 - 1965), Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- Tabak Serap, Kazim Dirik Pasa, Karam Yayınları, Ankara, 2008.
- Tanrıkorur, Çinuçen, Saz ü Söz Arasında (Çinuçen Tanrıkorur'un Hatıraları), Dergah Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tarcan, Selim Sırrı, Hatıralarım Canlı Tarihler C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.
- Tarzi, Pakize, Anılar, Kendi Yayını, İstanbul, 1993.

- Temir, Ahmet, 60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü İle Geziler -Araştırmalar-Hatıralar, Kültür Bakanlığı, Ankara,1998.
- Tesal Reşad, Selanikten İstanbul'a Bir Ömrün Hikayesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tevfik, Süleyman, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011.
- Toker, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973 C.2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Topuzlu, Cemil, 80 Yıllık Hatıralarım, Güven Basımevi, İstanbul 1951.
- Toros, Taha, Ali Münif Bey'in Hatıraları, Isis Press, İstanbul, 1996.
- Toros, Taha, Mazi Cenneti 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tuna, Sabahat Köklerden İlkere, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tuncer Mutlu, İnönüyle Çileli Yıllar, Belsan Basın Yayın, Ankara, 2008.
- Turgut Mehmet, Babacan, Sabri, İnönü'den Anılar 'Özlemler', Hazırlayan, Bilgi – Başarı, İstanbul, 2005.
- Türkali Vedat, Güven, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.
- Türsan Nurettin, Anılar, Arma Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tüzün, Süleyman,İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.
- Us, Hakkı Tarık, Elli Yıl, Vakıf, İstanbul 1943.
- Ülküsal, Müstecib, İkinci Dünya Savaşında (1941-1942) Berlin Hatıraları ve Kırımın Kurtuluş Davası, Emel Yayınları, İstanbul, 1976.
- Üstün, Esin Emin, Anıları Yıldızlara Bıraktım: İlkeler, Rastlantılar ve İlkler, Dokuz Eylül Yayınları; İzmir, 2006.
- Yalçın, Kemal, Anadolu'nun Evlatları - Yüzyılın Tanıkları, Anfora Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1- 2 Cilt Tk 1888-1922,1922- 1971, Pera Turizm Yayınları, İstanbul, 1970.
- Yamak, Kemal, Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler, Doğan Kitap, 2006, İstanbul.
- Yetkin Çetin, Batılıların Kirli Yüzü Struma, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Yirmibeşoğlu, Sabri, Askeri ve Siyasi Anılarım 1 - 2 Cilt (1928-1965 1. Cilt, 1965-1999 2. Cilt), Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Vanlı, Şevki, Mimarlık Sevgilim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Kilis'te dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Kilis'te, Hürriyet İlkokulu ve H.M.K. Anadolu lisesinde tamamladı. 1999 yılında Gaziantep Fen Lisesinden mezun oldu. Yüksek öğrenimimi 2004 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümünde tamamladı. 2004 yılında Başkent Elektrik'te görev aldı. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Aynı yıl Türkiye İstatistik Kurumunda Uzman Yardımcısı olarak, Ulusal Hesaplar ve Ekonomik Göstergeler Dairesi Başkanlığında, Harcama Takımında göreve başladı. 2007 yılında kısa dönem Jandarma olarak askerlik görevini altı ay süreyle tamamladı. 2008 yılında Avrupa İstatistik Ofisinde Devletin Mali Hesapları konusunda altı ay süreli stajyer olarak çalıştı. 2011 yılında Türkiye GSYH'nın Öntahmini, Flash Estimates, konulu teziyle uzman oldu. TÜİK Dönemsel Hesaplar Grubunda görevine devam etmektedir.